

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1975, LETNIK XII, UDK 3

1-2

IZ VSEBINE

Miha Ribarič: Praksa delegatskega sistema

Bogdan Kavčič: Sodelovanje delavcev pri upravljanju podjetij

Emil Rojc: Šola kot oblikovalka samoupravljaljske politične kulture

Dušan Dolinar: Na križpotju dveh kriz: ZDA

Ernest Petrič: Pravice pripadnikov narodnosti

Jože Volfand: Predmet, ki ni samo predmet

Jovan Đorđević: Prispevek k teoriji avantgarde

Mojca Drčar-Murko: »Kubanski primer« — sinteza svetovnega idejnega in posebnega družbenega konflikta

Živojin Rakočević: Vzroki in značaj svetovne denarne krize

Umberto Cerroni: Produktivne sile, produkcijski odnosi in družbeni napredek

Intelektualci in »navadni ljudje«

TEORIJA IN PRAKSA

1975

1-2

revija za družbena vprašanja, let. 12, št. 1-2, str. 1-208, Ljubljana, januar-februar 1975

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Sfiligoj, Majda Strobl, Vanek Siftar, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vezočnik, France Vreg, Boris Ziherl

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 50 din, za druge individualne naročnike 80 din, za delovne organizacije 150 din, za tujino 200 din (12 dolarjev), v prosti prodaji je cena enojne številke 10 din in dvojne 20 din

TEKOČI RACUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glase, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

MIHA RIBARIČ: Praksa delegatskega sistema 3

ČLANKI, RAZPRAVE:

BOGDAN KAVČIČ: Sodelovanje delavcev pri upravljanju podjetij 9

EMIL ROJC: Šola kot oblikovalka samoupravljalvske politične kulture 34

DUŠAN DOLINAR: Na križpotju dveh kriz: ZDA 40

ERNEST PETRIČ: Pravice pripadnikov narodnosti 50

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

JOŽE VOLFAND: Predmet, ki ni samo predmet 58

ZLATKO NAGLIČ: Vzroki za (ne)uspešnost visokošolcev pri študiju 64

VOJA VUKIČEVIČ: »Specialna vojna« v kulturi 72

DRUŽBA IN IZOBRAZEVANJE:

IGOR PAVLIN: Načrtovanje kadrov z visoko izobrazbo 82

VPRAŠANJA POLITICNEGA SISTEMA:

JANEZ ŠMIDOVNIK: Premiki v normativni dejavnosti 95

JOVAN ĐORĐEVIČ: Prispevek k teoriji avantgarde 107

MEDNARODNI ODNOSI:

MOJCA DRČAR-MURKO: »Kubanski primere« 117

ZIVOJIN RAKOČEVIČ: Vzroki in značaj svetovne denarne krize 133

DEZELE V RAZVOJU:

MARJAN SVETLIČIČ: O spodbudah za neposredne investicije v tujini 158

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

UMBERTO CERRONI: Produktivne sile, produkcijski odnosi in družbeni napredek 175

UMBERTO CERRONI: Intelektualci in »navadni ljudje« 178

PRIKAZI, RECENZIJE:

DIMITAR MIRČEV: Znanstveni zbor o metodologiji in uporabi raziskovalnih metod v znanosti in politiki 182

MILAN MATIČ: Politično predstavljanje (Boštjan Markič) 184

S. A. TOKAREV: Vera v zgodovini narodov sveta (Darjo Terčič) 187

IZ DOMAČIH REVIJ 191

LISTAMO PO TUJIH REVIJAH 192

MED NOVIMI KNJIGAMI 201

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 203

AVTORSKI SINOPSIS 207

KAZALO LETNIKA XI (1974)

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 12, št. 1—2, str. 1—208, Ljubljana januar—februar 1975

CONTENTS

МИХА РИБАРИЧ: The delegate-System Practice 3

ARTICLES, STUDIES:

БОГДАН КАВЧИЧ: Workers' participation in Enterprise Managing 9
 ЭМИЛ РОЈЦ: School as the Shaper of the Political Culture of Selfmanagers 34
 ДУШАН ДОЛИНАР: At the Crossroad of two Crises: USA 40
 ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: The Rights of the Minorities 50

VIEWES, GLOSSES, COMMENTS:

ЖОЗЕ ВОЛЬФАНД: Object, which is not only an Object 58
 ЗЛАТКО НАГЛИЧ: Reasons for the (in)Efficiency of the Higher-school Students 64
 ВОЈА ВУКИЧЕВИЧ: »Special War« in Culture 72

SOCIETY AND EDUCATION:

ИГОР ПАВЛИН: The Planning of Higher-school Educated Cadres 82

THE PROBLEMS OF POLITICAL SYSTEM:

ЈАНЕЗ СМИДОВНИК: Shifts in Normative Activity 95
 ЈОВАН ДЖОРДЖЕВИЧ: A Contribution to the Theory of the Vangard 107

INTERNATIONAL RELATIONS:

МОЈСА ДРЧАР-МУРКО: »Cuban Example« 117
 ЗИВОЈИН РАКОЧЕВИЧ: The Reasons and Character of the World Monetary Crisis 133

DEVELOPING COUNTRIES:

МАРЈАН СВЕТЛИЧИЧ: Initiatives for Direct Foreign Investments 158

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

УМБЕРТО ЦЕРРОНИ: Productive Forces, Relations of Production and Social Progress 175
 УМБЕРТО ЦЕРРОНИ: Intellectuals and »Common Peoples« 178

REVIEWS, NOTES:

ДИМИТАР МИРЧЕВ: Symposium on Methodology and the Use of Research Methods in Political Science 182
 МИЛАН МАТИЧ: Political Representation (Boštjan Markič) 184
 С. А. ТОКАРЕВ: Religion in the History of the Nation of the World (Darjo Terčič) 187

FROM DOMESTIC REVIEWS 191
 FROM FOREIGN REVIEWS 192
 A SURVEY OF NEW BOOKS 201
 BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 203
 AUTHORS' SYNOPSES 207

CATALOGUE FOR 1974

СОДЕРЖАНИЕ

МИХА РИБАРИЧ: Практика делегатской системы 3

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

БОГДАН КАВЧИЧ: Участие рабочих в управлении предприятиями 9
 ЭМИЛ РОЈЦ: Школа как средство формирования политической культуры самоуправления 34
 ДУШАН ДОЛИНАР: На перекрестке двух кризисов: США 40
 ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Права лиц, принадлежащих отдельным национальностям 50

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

ИОЖЕ ВОЛЬФАНД: Предмет, не являющийся только предметом 58
 ЗЛАТКО НАГЛИЧ: Причины (не)успеваемости студентов высших учебных заведений 64
 ВОЈА ВУКИЧЕВИЧ: »Специальная война« в культуре 72

ОБЩЕСТВО И ОБРАЗОВАНИЕ:

ИГОР ПАВЛИН: Планирование высокообразованных кадров 82

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

ЈАНЕЗ ШМИДОВНИК: Продвижения в нормативной деятельности 95
 ИОВАН ДЖОРАЖЕВИЧ: К теории авангарда 107

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

МОЈСА ДРЧАР-МУРКО: »Кубинский пример« 117
 ЖИВОЈИН РАКОЧЕВИЧ: Причины и характер мирового денежного кризиса 133

РАЗВИВАЮЩИЕСЯ СТРАНЫ:

МАРЈАН СВЕТЛИЧИЧ: О стимулах прямых капиталовложений за границей 158

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:

УМБЕРТО ЦЕРРОНИ: Производительные силы, производственные отношения и общественный прогресс 175
 УМБЕРТО ЦЕРРОНИ: Интеллигенция и »обыкновенные люди« 178

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

ДИМИТАР МИРЧЕВ: Научная конференция о методологии и применении научных методов в политической науке 182
 МИЛАН МАТИЧ: Политическое представительство (Боштјан Маркич) 184
 С. А. ТОКАРЕВ: Религия в истории народов мира (Дарьо Терчиц) 187

По страницам отечественных журналов 191
 Перелистываем иностранные журналы 192
 Среди новых книг 201
 Библиография книг и статей 203
 Сведения об авторах 207

Каталог XI года издания (1974)

Praksa delegatskega sistema

O kakšni večji praksi pri uveljavljanju novega delegatskega sistema za skupščine družbenopolitičnih skupnosti je sicer na začetku leta 1975 težko govoriti, saj je poteklo komaj dobrega pol leta, odkar so bile izvoljene delegacije v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih in odkar so se sestale na svoje prve seje občinske skupščine, mestna skupščina v Ljubljani, skupščina obalne skupnosti v Kopru, republiška skupščina in skupščina SFRJ. Vendar sodim, da je prav to prvo obdobje delovanja delegatskega sistema izjemno pomembno za prakso in teorijo, za proučevanje in akcijo. Če gledamo na delegatski sistem kot na eno bistvenih revolucionarnih sredstev, da ostane politična oblast v rokah delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, da se hitreje stopa na poti k ekonomski osvoboditvi dela, da bo namesto odločanja v imenu delovnih ljudi šlo dejansko za odločanje delovnih ljudi samih o skupnih družbenih zadevah kot njihovih zadevah, potem je jasno, da prvi koraki pri uveljavljanju novega delegatskega sistema ne pomenijo samo prvih izkušenj, ampak tudi že začrtujejo pogloblitve smeri nadaljnjega razvoja na tem področju.

Pri takem razmišljanju pa tudi ni odveč opozoriti na dva vidika. Prvi je zgodovinski. Značilno za našo revolucijo je bilo, da je komunistična partija kot vodilna idejnopolitična sila delavskega razreda v času narodnoosvobodilnega boja povezovala z delavskim razredom, ki je imel kot razred edini družbeno perspektivo, kmete, inteligenco in druge delovne ljudi. Skratka, fronta revolucije je bila najširša. Zajemala je vse tiste, ki so se po svojem objektivnem družbenoekonomskem položaju in po svoji zavesti opredelili za radikalno, to je revolucionarno spremembo obstoječega družbenega stanja. Oboroženo ljudstvo, ki je v boju za nacionalni in socialni obstanek zmagalo, je v tem boju vzpostavilo revolucionarno istovetnost med družbo in državo. Za vse obdobje po zmagi oborožene revolucije, po osvoboditvi, kot pravimo, je bilo značilno, da se je komunistična partija kot avantgarda odločno upirala vsem poskusom in tendencam, da bi se osamosvojila od delavskega razreda in družbe, da bi se odtujila kot sila nad družbo s svojimi lastnimi interesi. Še več, vse prizadevanje in vsa dejavnost vodilne idejnopolitične sile sta šla v smer, da delavski razred po prevzemu politične oblasti prevzame tudi ekonomsko oblast. Od tod

uvredba delavskih svetov in delavskega samoupravljanja, razširitev sistema družbenega upravljanja na vsa področja družbenega življenja, preoblikovanje komunistične partije v Zvezo komunistov, razvijanje koncepta komune, boj za enakopravnost narodov in narodnosti, proces decentralizacije in deetatizacije, delavski amandmaji in prevzemanje odgovornosti republik za svoj in skupen razvoj ter končno nove ustave. Za celotno družbeno ureditev je bila torej značilna njena zasidranost v delavskem razredu in delovnih ljudeh sploh, v družbenih temeljih.

Iz opisa zgodovinskega vidika tudi že sledi, da ni zgolj zgodovinski, ampak še vedno aktualen. Aktualen vidik je v tem, da delegatski sistem temelji na položaju delovnega človeka v združenem delu, da izraža položaj delavskega razreda, ki mu pripada vsa oblast in upravljanje družbenih zadev ne samo v globalnem, deklarativnem ali samo perspektivnem smislu, ampak povsem praktično, otipljivo, v »dnevnem« smislu. Ta drugi, aktualni vidik je po eni strani sestavni del celotnega dosedanjega revolucionarnega procesa samoupravnega socializma v Jugoslaviji, po drugi strani pa tisti družbeni okvir in tista družbena vsebina, ki pogojujeta delegatski sistem, ki ju delegatski sistem uveljavlja in izraža in brez katerih delegatskega sistema ni mogoče niti razumeti niti uresničevati.

Če tako gledamo na družbeni temelj in mejnike delegatskega sistema, potem je lažje razmišljati o njegovem uveljavljanju od sprejetja novih ustav. Takoj je namreč jasno, da gre tu za dolgoročen zgodovinski proces, katerega ena, pa čeprav zelo pomembna etapa je tako oblikovani delegatski sistem, kot smo ga postavili z novo ustavo. Mirno lahko rečemo, da se z oblikovanjem samoupravnih interesnih skupnosti na podlagi nove ustave začena nova etapa uveljavljanja delegatskega in skupščinskega sistema. Kvaliteta nove etape pa nastaja predvsem v procesu, ko dejansko nastajajo novi družbenoekonomski odnosi v temeljnih organizacijah združenega dela in v vseh oblikah združenega dela, v krajevnih skupnostih, samoupravnih interesnih skupnostih in celotni družbi. Če nimamo pred očmi celotnega družbenega konteksta, se lahko razmišljanje o izkušnjah delegatskega sistema preveč reducira na organizacijska ali tehnična vprašanja oziroma, kar je hujša nevarnost, se na odprta vprašanja gleda preveč ali zgolj kot na organizacijskotehnična, ne vidijo pa se družbena vsebina, družbeni problemi in protislovja, ki se skrivajo v njih. Konkretna vprašanja lahko kajpada samo konkretno rešujemo, s čisto konkretnimi idejnopolitičnimi, organizacijskimi in drugimi ukrepi. Na izbiro ukrepov, zastavitev in usmeritev akcije in zlasti na učinkovitost reševanja odprtih vprašanj pa bistveno vpliva stopnja zavestnega spoznanja družbenih korenin in na tej podlagi stopnja usklajenega delovanja vseh samoupravnih, družbenopolitičnih in oblastnih dejavnikov.

Ponekod ugotavljajo, da delegacij v temeljni organizaciji združenega dela nimajo za sestavni del samoupravljanja, na delegacijo ne gledajo kot na »odbor za zunanje zadeve« na področju skupščinskega sistema, ampak gledajo na delegacijo kot na nekaj, kar je zunaj temeljne organizacije

zdrženega dela, kar je »občinsko«. Ta ugotovitev se povezuje z drugo, namreč, da se razprave delegacij v temeljnih organizacijah zdrženega dela pretežno omejujejo na gradivo, ki so ga prejeli za sejo zbora zdrženega dela občinske skupščine. Delegacije pa skorajda ne obravnavajo drugih vprašanj in zato tudi ne (oziroma redko) sprožijo v občinski skupščini iniciativ za reševanje problemov oziroma za oblikovanje politike skupščine v občini. Glede povezave z delavci v temeljni organizaciji zdrženega dela ugotavljajo, da se ponekod delegacija občasno pojavi na zboru delavcev z informacijami oziroma poročili o svojem delu. Ta poročila oziroma informacije, kolikor seveda do njih sploh pride, pa so dostikrat čisto formalne.

Omejujejo se le na informacijo, da je delegacija obravnavala vprašanja, ki so bila na dnevnem redu občinske skupščine, in pošiljala delegata na sejo zbora zdrženega dela. Ničesar ali premalo pa se izve o vsebini tega dela, kakšni problemi in alternative so se odprle, kakšni razlogi so vodili delegacijo pri zavzemanju temeljnih stališč za delo delegata v skupščini, kakšna so bila stališča delegacije, kako se je opredeljeval delegat, ali in kakšno je bilo sodelovanje delegacije z delegacijami drugih samoupravnih organizacij in skupnosti zaradi sporazumnega oblikovanja skupnih rešitev itd.

Značilna je torej pretežna ali izključna usmerjenost delegacije v temeljni organizaciji zdrženega dela na gradiva, ki jih prejema za sejo občinske skupščine. To gradivo je v dosedanji praksi skoraj izključno predložil izvršni svet občinske skupščine oziroma njen upravni organ na svojo pobudo. Taka pobuda sama po sebi nikakor ni nekaj negativnega. Nasprotno, pomeni izpolnjevanje dolžnosti, ki jih ti organi imajo. Končati je treba vrsto stvari, ki so jih začeli še v skupščini prejšnjega sklica, vrsta nalog izhaja iz ustavnega zakona za izvedbo ustave, mnogo je tekočih zadev, ki jih je treba sproti reševati oziroma vsako leto v določenih terminih (financiranje skupne in splošne porabe, tekoča ekonomska politika itd.). Po domače povedano, izvršilni in upravni organi imajo polne roke dela ne glede na to, ali so za te zadeve dobili posebne pobude od delegacij. Pri tem se odpirata dva problema. Prvi bi nastal, če bi se širše uveljavilo gledanje in praksa, da pri nalogah, za katere je tako in tako jasno, da jih mora izvršni svet opraviti in predložiti skupščini, pravzaprav ni bistveno oziroma tako potrebno, da se aktivira celoten delegatski sistem. So pojavi, da hočejo take zadeve delegacijam bolj pošiljati, jih z njimi bolj seznanjati, dobiti od njih bolj kakšno pripombo ali pripombico kot pa spodbuditi dejansko razpravo in preverjanje v sami družbeni osnovi, koliko predlagane rešitve izražajo interese samoupravnih organizacij in skupnosti. Drugi problem pa bi nastal, če bi ostali pri sedanji praksi, da je skorajda izključni nosilec pobud in predlogov za obravnavo in odločanje v skupščini družbenopolitične skupnosti njen izvršilni organ.

Po sedanji praksi bi lahko dejali, da delegacija v temeljni organizaciji zdrženega dela obravnava gradiva za sejo zbor zdrženega dela občinske

skupščine bolj na podlagi znanja, ki ga ima delegacija sama, kot pa na podlagi razprave o teh vprašanjih v samoupravnih organih in pa med vsemi delavci v temeljni organizaciji združenega dela. Ni pa prezreti tudi okolnosti, da gradiva za seje zborov občinske skupščine (podobna ocena velja za gradiva za seje zborov republiške skupščine) v glavnem niso pripravljena v skladu s potrebami delegatskega sistema.

Pri predlogih aktov na primer ugotavljajo, da ni jasno, za kaj pri stvari gre, v čem je bistvo problema, kakšne so možne rešitve in argumenti za tako ali drugačno rešitev, kakšne so materialne oziroma finančne posledice. Dalje, akti skupščine še vedno obsegajo zadeve, ki bi jih morali urejati samoupravni ali pa izvršilni in upravni organi. Gradiva so dostikrat nepregledno pripravljena, slabo obrazložena in nerazumljivo napisana.

Delegacijam je težko organizirati razpravo o gradivu v temeljni organizaciji združenega dela oziroma se konzultirati o vprašanjih, ki so na dnevnem redu občinske skupščine, ne samo zaradi nedognane kvalitete gradiva, ampak tudi zato, ker velikokrat gradiva niso poslana v zadostnem številu izvodov za vse člane delegacije oziroma za vse delavce v temeljni organizaciji združenega dela (če gre za taka gradiva, o katerih bi morali vsi delavci razpravljati), dalje, zaradi še marsikdaj prekratkih rokov med dostavo gradiva in sejo občinske skupščine in slednjič zato, ker v mnogih temeljnih organizacijah združenega dela niso zagotovljeni osnovni strokovni, administrativni in materialni pogoji za delo. V marsikateri temeljni organizaciji združenega dela ni poskrbljeno za strokovno in administrativno pomoč, ki jo potrebuje delegacija za svoje delo. Rešena tudi še niso vsa vprašanja povračila stroškov oziroma nadomestil v zvezi z opravljanjem delegatske dolžnosti. To zlasti velja za povračila oziroma nadomestila, ko se delegat udeležuje konference delegacij. To vprašanje pa se odpira tudi za vsa povračila oziroma nadomestila v zvezi s sodelovanjem delegacij raznih samoupravnih organizacij in skupnosti med seboj.

Ce smo že pri teh vprašanjih, naj še navedemo, da v samoupravnih aktih temeljnih organizacij združenega dela v mnogih primerih niso urejeni odnosi delegacije do delovnih ljudi, samoupravnih organov ter kakšne so obveznosti strokovne službe do delegacije. Nerealizirana je ustavna določba, da samoupravne organizacije in skupnosti s svojimi statuti in samoupravnimi sporazumi podrobneje določajo pravice, dolžnosti in odgovornosti za delo delegacij in delegatov ter pogoje za njihovo delo (drugi odstavek 161. člena ustave SRS).

Na družbeno vlogo delegacije v temeljni organizaciji združenega dela vpliva tudi praksa, da poslovodni organi temeljne organizacije združenega dela oziroma delovne organizacije rešujejo vrsto zadev neposredno z izvršilnim oziroma z upravnimi organi občinske skupščine. Ta kanal poteka mimo delegacije pa tudi mimo občinske skupščine. Tako prihaja do prakse, da za vrsto aktualnih zadev delegacije ne »potrebujejo«. Podobno

ugotavljajo tudi v republiškem in zveznem merilu, da želijo poslovodni organi reševati razne pereče zadeve v neposrednem kontaktu z izvršilnimi oziroma upravnimi organi. Ti pojavi vsekakor zaslužijo posebno analizo. Pri tem bi veljalo ločiti zadeve, o katerih skupščina ne odloča, ker niso v njeni pristojnosti in pa zadeve, ki so v pristojnosti skupščine. Z vidika delegatskega sistema pa vsekakor ne bi smeli tolerirati prakse, da se o stvareh, ki so »zanimive« za delovno organizacijo, pogovarjajo in jih rešujejo z izvršilnimi in upravnimi organi poslovodni organi delovne organizacije, za delegacijo pa bi ostalo obravnavanje nekih splošnih zadev ali pa končno potrjevanje (preko delegata na seji zbora občinske skupščine) odločitev, ki so jih pripravili brez udeležbe in vednosti delegacije. Ta problematika je seveda neposredno povezana z razvojem samoupravnih odnosov v sami temeljni organizaciji združenega dela oziroma v delovni organizaciji.

Pri proučevanju delegatskega sistema vzbuja vloga izvršilnih organov posebno pozornost. V dosedanem obdobju smo se s temi organi srečevali pri pripravi gradiv, rokov in njihovi dominantni funkciji iniciatorja in predlagatelja. Zanimiva je vloga izvršilnih oziroma upravnih organov v delovanju skupin delegatov za zbor združenega dela in zbor občin republiške skupščine. Ugotavljajo, da se skupine delegatov v pripravi za sejo zbora v republiški skupščini sestanejo nekaj dni pred samo sejo. Stališča oblikuje skupina delegatov glede na informacije, ki jih imajo člani skupine iz okolja, v katerem neposredno delajo (temeljna organizacija združenega dela oziroma dejavnosti, v kateri so zaposleni), glede na splošne informacije o zadevnem vprašanju, glede na informacije posameznih članov izvršilnega oziroma upravnih organov občinske skupščine (ki ponekod na sestankih s člani skupine posredujejo svoja stališča o obravnavanem vprašanju) in glede na poročila skupščinskih komisij oziroma odborov zborov.

Značilno je, da manjka povezava z zbori občinske skupščine, ki bi morali opravljati funkcijo konference delegacij za republiško skupščino. Dalje je značilno, da je želja skupine delegatov, da bi imeli pred oblikovanjem stališč na razpolago poročila ustreznih komisij oziroma odborov skupščine, tako močna, da se mnogokrat skupine delegatov sploh ne sestanejo takrat, ko prejmejo osnovno gradivo za sejo zbora republiške skupščine, ampak šele takrat ko dobijo poročila komisij oziroma odborov. Ta pa po sedanjih praksi prihajajo pogosto v najboljšem primeru nekaj dni pred sejo, pri vrsti pomembnih zadev pa so prišla ta poročila kar na klop na dan seje zborov republiške skupščine.

Iz povedanega pa tudi že sledi, da komisije in odbori v republiški skupščini ponavadi nimajo pri obravnavi zadeve, ki je na dnevnem redu, na razpolago pregleda mnenj, predlogov in stališč skupin delegatov, kaj šele občinskih skupščin oziroma delegacij temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti in njihovih konferenc delegacij. Praksa bi morala biti povsem drugačna. Komisije in odbori naj bi se sestajali šele takrat, ko bi

imeli na razpolago pregled stališč v skupinah delegatov oziroma v celotnem delegatskem sistemu. Mislim, da bi bilo zelo dobro in tako rekoč nujno, da pred sejo zbora komisije in odbori obravnavajo stališča, ki so se oblikovala v skupinah delegatov in v širšem merilu. Prakse čakanja skupin delegatov, da se prvič in zadnjič v tisti fazi sestanejo šele, ko dobijo poročilo skupščinske komisije oziroma odbora zbora, pa mišlim, da nikakor ne gre podpreti.

Sicer pa menim, da vir te prakse v glavnem sploh ni pri sami skupini. Kaže, da ga je treba iskati v celotnem spletu vseh okoliščin, ki pogojujejo delovanje delegatskega sistema v sedanjih razmerah. V tem spletu pa imajo odločilno vlogo tako urejeni oziroma neurejeni pogoji za delo delegacij v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, v konferenci delegacij, za delo delegatov v občinski skupščini, za delo skupine delegatov, dalje, praksa delovanja izvršilnih organov, zlasti na zvezni in republiški ravni, in pa vloga družbenopolitičnih organizacij na vseh družbenih ravneh.

Ce bi strnil razmišljanje o nekaterih vprašanjih, ki jih danes spodbuja praksa delegatskega sistema, bi dejal, da na uveljavljanje delegatskih odnosov vplivajo procesi na treh področjih: 1. razvoj samoupravljanja v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, 2. praksa delovanja skupščin družbenopolitičnih skupnosti in njihovih izvršilnih organov, 3. dejavnost družbenopolitičnih organizacij. Kolikor večje premike v zavesti in praksi na vsakem od teh področij bomo dosegli, toliko bližje bomo zamislili delegatstva kot enega pomembnih sredstev za razvoj samoupravnih socialističnih odnosov na današnji stopnji družbenega razvoja.

Januarja 1975

BOGDAN KAVČIČ

Sodelovanje delavcev pri upravljanju podjetij

Težnja delavcev, da bi sami kontrolirali pogoje svojega dela, delovna sredstva in rezultate dela, je stara toliko kot delavsko gibanje samo. V dosedanjem razvoju srečamo različne oblike vplivanja delavcev na razmere v podjetjih v kapitalističnih družbah navadno takrat, kadar je razred kapitalistov oslabiljen in so kapitalisti zato pripravljeni odstopiti nekatera svoja pooblastila delavcem. Zato ni naključje, da so različne oblike »industrijske demokracije« in/ali »delavske kontrole« bile zelo pogoste proti koncu in zlasti po koncu prve svetovne vojne. Med obema vojnama, ko so se kapitalisti ponovno okrepili, so te oblike sodelovanja delavcev pri upravljanju podjetij zginjale ena za drugo. Množičneje pa so se spet pojavile po koncu druge svetovne vojne.

Za sodobni svet je značilno, da pravzaprav v vseh deželah obstajajo različne vrste sodelovanja delavcev pri upravljanju podjetij oziroma vplivanja delavcev na odločitve znotraj podjetja. Vse te najrazličnejše oblike in vsebine označujejo s pojmom »participacija« ali tudi »industrijska demokracija«. Značilno je, da pojem participacija nima mednarodno sprejete definicije, ker je za kaj takega vse preveč raznorodno. Vsaj takšna je bila ugotovitev mednarodne skupine strokovnjakov, ki je v okviru mednarodne organizacije dela leta 1967 poskušala najti mednarodno sprejemljivo definicijo pojma participacija. V nadaljevanju si bomo na kratko ogledali nekatere značilnosti, vsebine in oblike sodelovanja delavcev pri upravljanju podjetij v različnih delih sveta.

1. Zakaj je participacija delavcev nujna

Pojem participacija navadno uporabljajo za označitev vseh najrazličnejših oblik sodelovanja delavcev pri upravljanju podjetij, ki niso v družbeni lasti. Kot bomo videli, so te oblike zelo različne, pa tudi vsebina je zelo raznolika. Raznolikost je tolikšna, da je vsebina pojma pravzaprav že zelo nejasna in brez pravega smisla. Pojem participacija bomo uporabljali za označevanje vseh tistih oblik sodelovanja delavcev pri upravljanju

podjetij, kjer poleg delavcev nastopajo še drugi partnerji (lastniki, delničarji, država). Če pa delavci sami upravljajo podjetja, pa to označujemo kot samoupravljanje.

Kje so pravzaprav vzroki za to, da danes obstajajo različne oblike participacije že povsod po svetu? Da glede participacije delavcev ni več vprašanje »da ali ne«, ampak »kako«?¹ Upravičenost delavcev, da sodelujejo pri upravljanju podjetij, izvajajo zlasti iz dveh načel, in sicer a. iz lastnine in b. iz dela.

A. Lastnina kot temelj participacije. Upravljanje je bilo vedno temeljna funkcija lastnine. Ker lastnina pomeni pravico neomejenega razpolaganja, je seveda temeljni interes lastnika proizvodjalnih sredstev takšno razpolaganje z lastnino, ki bo najbolj zadovoljilo njegove potrebe. Če je lastnik posameznik, gre predvsem za zadovoljevanje potreb posameznika, če pa je lastnik družba, gre poleg zadovoljevanja potreb posameznika tudi za zadovoljevanje družbenih (skupnih in splošnih) potreb.

Za socialistične dežele je sodelovanje delavcev pri upravljanju podjetij pravzaprav sestavni del temeljnega programa graditve socialističnih odnosov. To velja že za dežele z državno lastnino proizvodjalnih sredstev, še bolj pa za dežele, kjer je lastnina proizvodjalnih sredstev družbena. Samoupravljanja v Jugoslaviji si brez družbene lastnine proizvodjalnih sredstev sploh ni mogoče misliti. Stopnjo podružbljenja lastnine včasih tudi enačimo z razvitostjo in uresničenostjo resničnih samoupravnih odnosov.

V kapitalističnih deželah pa ponekod uvajajo načelo, da so delavci (zaposleni v podjetju) tudi lastniki dela delnic podjetja, kot na primer v nekaterih podjetjih v Franciji. Ocene o uspešnosti takih sistemov povezovala lastnine dela delnic in vpliva na odločanje v podjetju so sicer zelo različne in ne posebno pozitivne. Dejstvo je tudi, da je bil praviloma vpliv delavcev na upravljanje zelo šibak, kar je ne nazadnje tudi posledica tega, da je bil v rokah delavcev le zelo majhen delež delnic. Po oceni v razpravi na simpoziju o delavski participaciji pri odločanju v podjetjih, ki ga je konec avgusta (20.—30. avgust) 1974² v Oslu organizirala Mednarodna organizacija dela, poskusi v tej smeri v zadnjih letih niso bili posebno uspešni. V nekaterih deželah so socialnodemokratske stranke, ko so (bile) na oblasti, poskusile tudi z drugimi oblikami, kot na primer na Danskem (o čemer bomo še govorili).

Dosedanje izkušnje so tudi pokazale, da je bila udeležba delavcev v organih upravljanja podjetij lažja in večja v podjetjih, ki so v posamez-

¹ Takšen je bil eden sklepov, ki jih je ob koncu simpozija o participaciji delavcev pri odločanju v podjetju povzel J. Schregle, vodja oddelka za delovno pravo in delovne odnose pri Mednarodni organizaciji dela (J. Schregle: Summary of discussions, SWPDU/D. 82, str. 14, ILO, Ženeva 1974).

² Simpozija so se udeležili predstavniki več kakor 50 dežel: pripravili so več kot 75 pisanih prispevkov. Informacije za pričujoči prispevek bomo v veliki meri vzeli iz delovnih prispevkov za ta simpozij, ki so označeni s SWPDU/D. in z zaporedno številko. Opisi posameznih sistemov sodelovanja delavcev pri odločanju v podjetjih bodo seveda temeljili na tem, kako so jih prikazali predstavniki teh sistemov. Njihova objektivnost torej ni preverjena z enotnim merilom.

nih, tudi kapitalističnih državah nacionalizirana oziroma v javni (državni) lasti.

2. *Delo kot temelj participacije.* Kot drugo podlago za vpliv delavcev na upravljanje podjetij mnogi navajajo delo. Ugotavljajo, da delavci vežejo svojo usodo s podjetjem, v katero vlagajo delo, podobno kot lastniki kapital. Takšnega mnenja so predvsem nekateri močnejši delavski sindikati, na primer nemški sindikati. S tem v zvezi ponekod omenjajo tudi, da je sodelovanje delavcev pri odločanju v podjetjih utemeljeno s socialno pravičnostjo ali da je to sestavni del pojma pravičnost, temeljna človekova pravica itd.

Očitno gre pri tem pojmovanju za izraz konflikta, med delom in kapitalom, ki je po svojem bistvu razredni konflikt med delavskim razredom in razredom kapitalistov. Zato so tudi različne oblike sodelovanja delavcev pri upravljanju podjetij posledica kompromisov, s katerimi se kapitalisti branijo pred naraščajočimi zahtevami delavskega razreda po oblasti nad pogoji dela in delovnimi rezultati. Zato je dejanska vloga delavcev pri upravljanju podjetij v mnogočem odvisna tako od moči kot tudi od idejne usmerjenosti delavskih organizacij, zlasti sindikatov.

Ta dva vzroka nastopata tako rekoč povsod, seveda v različni meri in tudi v različni kombinaciji v posamezni deželi. Zato lahko rečemo, da se oblike, ki izhajajo iz obravnavanih dveh načel, ne izključujejo, pač pa dopolnjujejo — odvisno od posebnih okoliščin v posamezni deželi. Jugoslovanska ustava na primer posebej poudarja pravico do samoupravljanja kot neodtujljivo podlago človekovega pložaja v družbeni ureditvi, ki temelji na oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi.³

Najbrž pa ne kaže zanemariti tudi pomena tretjega dejavnika, to je razvoja tehnologije, razvoja materialnih proizvodnih sil. Ta dejavnik se v večji meri pojavlja v razvitih kot v nerazvitih deželah. Za razvite dežele sodobnega sveta je poleg najrazvitejše tehnologije značilna tudi visoka stopnja »industrijske tradicije«, visoka poprečna izobrazba in polna zaposlenost (domačega) prebivalstva. Znano je, da razvite dežele, zlasti v času gospodarske konjunktore, uvažajo velike količine delovne sile vseh kvalifikacij. Predvsem pa seveda za manj kvalificirana, napornejša in slabše plačana dela. Domače prebivalstvo praviloma zaseda delovna mesta v tehnološko najbolj razvitem delu industrije ter v drugih bolj intelektualnih dejavnostih.

Splošna značilnost moderne tehnologije je nedvomno ta, da nadomešča človeka pri neposrednem proizvodnem delu, da stroj izriva človeka od neposredne proizvodne dejavnosti. Kljub temu da se na primer znanstveniki ne morejo sporazumeti, kako definirati avtomatizacijo, so si vendarle edini v tem, da gre za naprave, ki zmanjšujejo količino človekovega dela v proizvodnji. Seveda pa so še zelo daleč časi, ko bo stroj popolnoma nadomestil človeka v proizvodni dejavnosti. Za sodobno tehnologijo bi

³ Ustava SFRJ, Uvodni del: Temeljna načela, II.

lahko rekli, da sicer zmanjšuje človekov delež v proizvodnji, da pa obenem povečuje pomen posameznika v tej proizvodnji. Od delavca zahteva moderna tehnologija čedalje več znanja (seveda v poprečju, ne pa v vseh primerih). Posameznik nadzira čedalje večjo količino delovnih naprav, te naprave pa so tudi bistveno dražje. Znano je, da eno delovno mesto v avtomatizirani industriji stane vsaj desetkrat toliko kot v mehanizirani industriji. Zato pa je tudi produktivnost moderne tehnologije pod precejšnjim vplivom delavca, pod vplivom tega, koliko je motiviran za delo, koliko si prizadeva itd. Prekinitve dela, fluktuacija delavcev, absentizem in podobni izrazi nizke delovne morale so dejavniki, ki imajo zelo močan negativen vpliv na produktivnost moderne tehnologije.

Raziskave tako imenovanih vedenjskih znanstvenikov (R. Likert, D. McGregor, A. H. Maslow itd.) so že pred dobrim desetletjem pokazale povezanost med produktivnostjo dela in delovno moralo ter vsebino dela in odnosi pri delu. Pokazalo se je, da so delavci pripravljene sprejemati odgovornost za dela, da so se pripravljene tudi intelektualno angažirati pri reševanju problemov v organizaciji — seveda če so odnosi pri delu ustrezni. Študije motivacije (A. H. Maslow in F. Herzberg) so pokazale, da delavci želijo pri delu zadovoljevati tudi tako imenovane »višje« potrebe, ne pa le primarne potrebe, ki jih zadovoljijo z dohodkom. Da bi bili delavci zadovoljni z delom in s podjetjem in da bi bili pripravljene prispevati dodatne napore k uspešnemu reševanju problemov podjetja, ni dovolj samo skrb za fizične in materialne pogoje dela ter varnost dela, pač pa morajo dobiti več vpliva tudi na odločanje v podjetju.

Te teorije so doživele in še doživljajo vrsto praktičnih eksperimentalnih preizkusov v ZDA in Evropi, večinoma na pobudo managementa. Sodelovali pa so tudi sociologi, psihologi in podobni profili. Zlasti v ZDA so razvili vrsto tehnik tako imenovane »obogatitve dela« (job enrichment), ki obsegajo na primer menjavanje delovnih nalog pri posameznem delavcu, razširitev njegove kvalifikacije (za več vrst delovnih opravil), večanje individualne odgovornosti za delo itd. Te spremembe so pripeljale predvsem do spremembe stila vodenja, manj pa so prizadele strukturo moči v delovni organizaciji. Stil vodenja se je spremenil od prejšnjega izrazito avtoritativnega ali tudi avtokratskega s strogim nadrejanjem in podrejanjem v tako imenovano participativno in podporno vodenje. Podporni in participativni vodja ni več predvsem ukazovalec, ki ima vedno prav in katerega ukaze morajo delavci brez ugovora izvajati, pač pa poskuša pri vodenju spodbujati delavce k skupnemu reševanju vprašanj v zvezi z delom, postaja bolj organizator dela in svetovalec. Takšna je vsaj smer sprememb, čeprav je hierarhični odnos še vedno močno prisoten.

Kljub temu da se odnosi oblasti s spremembo stila vodenja niso bistveno spremenili, pa vendarle prevladuje ocena,⁴ da so te spremembe

⁴ Symposium on workers participation in decisions within undertakings, Background paper, SWPDU/D. 1; ILO, Ženeva 1974.

prispevale k večji participaciji delavcev, vsaj v vsakdanjih odločitvah v zvezi z delom. Prišlo je do uvajanja manj neposrednega nadzora, bolj fleksibilnih kontrolnih metod, povečal se je tok informacij med delavci in neposrednimi predstojniki itd.

Mnogo globlje spremembe in poseg v strukturo moči pa pomeni teorija o sociotehničnem sistemu, ki so jo izdelali na Tavistock Institute of Human relations v Angliji. V jedru te teorije je zahteva po optimizaciji tako tehničnega kot tudi socialnega sistema v podjetju. To se pravi, naj tako tehnologija kot organizacija dela služita skupnemu cilju — zadovoljstvu delavcev in tehnični učinkovitosti. Na podlagi te teorije so zlasti v skandinavskih deželah začeli uvajati »avtonomne delovne skupine«. Upoštevajoč posebne pogoje v posameznem podjetju, so v dosedanjih poskusih v celi vrsti podjetij osnovali delovne skupine, ki štejejo do 30 ali 40 delavcev. Takšna delovna skupina je zadolžena za neko zaokroženo delovno nalogo. Naloga ne obsega le proizvodnje v ožjem smislu, ampak tudi planiranje, nadzor, vzdrževanje itd. Skupina si sama izvoli vodjo (za določeno časovno obdobje) in ta je odgovoren za sodelovanje z drugimi skupinami in za stike z vodstvom. Vodje skupin skupno z vodstvom podjetja sprejemajo odločitve na ravni podjetja. Skupina pa si samo razdeli delo, delavci so izučeni za opravljanje različnih del, tako da se lahko menjavajo pri določenem delu itd. Začetnim poskusom so sledili drugi v mnogih podjetjih, kar je zahtevalo tudi vrsto tehnoloških sprememb (na primer razbitje dolgega tekočega traku v več samostojnih zaključenih faz). Poskusom v industriji je sledila tudi razširitev na neindustrijska področja (gostinstvo, šolstvo, proizvodnja plina, ladjedelništvo, skladiščenje, javni prevozi itd.).

Kljub temu da so ocene o uspešnosti oblikovanja avtonomnih delovnih skupin različne, so vendarle prinesle vrsto zelo pomembnih sprememb v položaj in vlogo delavcev. Demokratizirale so odnose in povečale vpliv delavcev na odločanje predvsem na delovnem mestu. Kaže pa, da širšega političnega vpliva delavcev niso uveljavile, čeprav je bil to na primer na Norveškem⁵ njihov začetni namen (eden izmed ciljev). Po istem viru povzemam oceno, da je razširjanje oblikovanja avtonomnih skupin zunaj eksperimentalnih podjetij prineslo tudi spremembo poglobljenih ciljev eksperimenta: management se je v večji meri ogrel za tehnične rešitve in za tiste druge rešitve, ki so prispevale k ohranitvi ali povečanju njegove oblasti.

Tehnološki razvoj torej omogoča, pa tudi že zahteva (produktivnost) spremembo v položaju delavca, vsaj na delovnem mestu in pri vsakdanjih odločitvah. Koliko lahko delavci na tej podlagi uresničujejo svoj vpliv na širše družbene ali vsaj podjetniške odločitve, je za zdaj še težko reči. Je

⁵ Bjørn Gustavsen: Autonomous groups and employee participation in Norway, ILO — Symposium, 20—30 Avgust 1974, prispevek za panelno razpravo 22. avgusta, Oslo. Ciklostirano.

pa to v precejšnji meri odvisno od moči, trdnosti in ciljev delavskih organizacij. Skratka, od odnosov moči med delom in kapitalom.

Tehnologija ima seveda bistveno drugačen vpliv na položaj delavca v podjetju v razvitih kot pa v nerazvitih deželah. Tudi oblike in vsebina (ne le vzroki) delavske participacije na odločanje v podjetjih so v razvitih deželah drugačne kakor v nerazvitih. Predvsem so razvite dežele bolj organizirane, to velja tako za delodajalce kot za delojemalce. Mnogo več je organizacijskih in drugih družbenih izkušenj. Razmere so popolnoma drugačne tam, kjer vlada polna zaposlenost in pomanjkanje delavcev, kot pa v deželah, za katere so značilne splošna revščina, velika nezaposlenost, nepismenost, pomanjkanje delovne tradicije, nizka tehnološka raven itd. Zato v razvijajočih se deželah tretjega sveta prevladujejo drugi in ne tehnološki vzroki za to, da uvajajo različne oblike sodelovanja delavcev pri upravljanju podjetij. Seveda pa so ti vzroki prisotni tudi v drugih državah. Za skandinavske dežele je poleg visoke tehnološke razvitosti značilna tudi visoka tradicionalna demokratičnost v medsebojnih odnosih. To ni prazna fraza, gre za resnično visoko stopnjo strpnosti in razumevanja za vzajemne interese tudi med delodajalci in delavci oziroma med njihovimi organizacijami. Tako so nam na primer pokazali cementarno, ki je last delniške družbe (NORCEM), v kateri pa že skoraj 50 let ni bilo stavke, že nekaj let nobene hujše poškodbe pri delu, pri kateri vsako leto investirajo nekaj milijard starih dinarjev za čistilne naprave zaradi varstva okolja itd.

Skratka, praktično ureditev in vsebino sodelovanja delavcev pri upravljanju podjetij je mogoče razložiti in razumeti le na podlagi analize in upoštevanja posebnih ekonomskih, družbenih, kulturnih, zgodovinskih, političnih, tehnoloških itd. razmer v posamezni deželi. Splošni trend pa je nedvomno povečevanje vloge delavcev.

2. Institucionalne rešitve

Cilje, ki naj bi jih dosegli z različnimi oblikami participacije, lahko razdelimo v tri skupine:⁶

a) *Etični*. V tem smislu ocenjujejo participacijo kot sredstvo za svoboden razvoj osebnosti vsakega posameznika. Takšen svobodni razvoj posameznika je sestavni del pojmovanja človekovih pravic in dostojanstva, ki jih najdemo formulirane tako v Splošni deklaraciji o človekovih pravicah, ki so jo sprejeli Združeni narodi leta 1948, v papeževi encikliki Mater et magistra iz leta 1962, v programih nekaterih sindikatov in v ustavah nekaterih naprednejših držav.

b) *Družbenopolitični*. Ti so zelo različni. Ponekod se zadovoljijo s tem, naj bi participacija izboljšala ozračje v delovni organizaciji. Drugod

⁶ Participation of workers in decisions within undertakings, Labourmanagement relations series No. 33, International labour office, Zeneva 1969, str. 6—12.

jo enačijo s pravico delavcev, da se pogajajo z delodajalci o delovnih pogojih, ali s tem, da upravljanje podjetij ne more biti rezervirano samo za lastnike kapitala. Ponekod pa jo ocenjujejo celo kot del širših ciljev, kot spreminjanje nacionalnega gospodarstva v celoti.

c) *Ekonomski*. Pod tem razumejo predvsem različna neposredna in posredna prizadevanja za povečanje učinkovitosti podjetij.

V takšni opredelitvi ciljev participacije je zelo jasno razvidna ena bistvenih razlik med participacijo in samoupravljanjem. Oblike participacije kot izraz razrednega kompromisa ne morejo vsebovati zahteve po tem, da bi si prek njih delavci zagotovili oblast nad delovnimi pogoji in rezultati dela, kar je eden izmed ciljev samoupravljanja. Tudi če posamezni programi namigujejo na take cilje, so le-ti zelo sramežljivo opredeljeni.

Institucionalnih oblik participacije delavcev pri odločanju v podjetjih je cela vrsta in se tudi sorazmerno hitro spreminjajo. Za klasifikacijo najrazličnejših oblik bomo uporabili shemo, ki jo uporablja Mednarodna organizacija dela (in jo je izdelala mednarodna skupina strokovnjakov).⁷ Ta shema, v katero vključujemo kot posebno kategorijo tudi samoupravljanje, razlikuje naslednje vrste institucionalnih oblik:

- a) delavci sami upravljajo podjetja ter sorodne oblike;
- b) delavski predstavniki sodelujejo v upravnih organih podjetja;
- c) tovarniški sveti, tovarniški komiteji, skupni posvetovalni organi in podobne predstavniške institucije delavcev;
- d) participacija prek sindikatov:
 1. participacija sindikatov prek kolektivnih pogodb v gospodarskih sistemih s podjetji predvsem v zasebni lasti;
 2. odnos med vodstvom in sindikati v deželah s centralnim planiranjem.

Poleg teh institucionaliziranih oblik so še razne oblike individualne participacije, ki se pravzaprav nanaša na vsakdanje stike med delavci in managementom. Takšne oblike so zlasti tam, kjer ni drugih, institucionaliziranih oblik. Značilne so predvsem za industrijske razmere v ZDA.

V nadaljevanju si bomo na kratko ogledali nekatere značilnosti posameznih tipov institucij za sodelovanje delavcev pri upravljanju podjetij. Obenem bomo navedli tudi nekaj primerov podrobneje.

a) *Delavci sami upravljajo podjetja*

Pod to kategorijo spadajo primeri različnih vrst samoupravljanja, ki jih srečamo v sodobnem svetu. To so najbolj razvite oblike povezanosti delavcev z upravljanjem podjetij. Med temi oblikami, ki vsebinsko prese-

⁷ Background paper, SWPDU/D.1, ILO, Ženeva 1974. Podobna je tudi nekoliko starejša klasifikacija, glej: Participation of workers in decisions within undertakings, Labour-management relations series No. 33, Ženeva 1969.

gajo participacijo, je najbolj znano *jugoslovansko samoupravljanje*, ki je tudi daleč najdoslednejši primer uresničevanja ideje o oblasti delavcev. To se kaže zlasti v naslednjem: 1. samoupravljanje obsega celotno družbeno življenje in ni omejeno samo na del industrije ali kake druge dejavnosti; 2. delavci v delovnih organizacijah oblasti ne delijo z nikomer, so edina »stranka« pri upravljanju; in 3. proizvodjalna sredstva so v družbeni lasti, združevanje dela s sredstvi je svobodno, služi le zadovoljevanju osebnih, skupnih in splošnih potreb delavcev. Takšne družbene ureditve za zdaj še ne srečamo nikjer drugje na svetu.

Po mednarodni oceni so jugoslovanskemu samoupravljanju najpodobnejši sistem upravljanja uvedli v delu industrije in kmetijstva v *Alžiriji*. Uvedli so ga neposredno po razglasitvi neodvisnosti leta 1963, zakonita osnova sta dva ukaza, z dne 22. in 28. marca 1963. Zakonske določbe so predvidevale oblikovanje delavske skupščine (vsi delavci), izvoljenega delavskega sveta in upravnega odbora. Direktorja podjetja so postavljali državni organi. Zakon je urejal tudi delitev dohodka v samoupravnih podjetjih.

Vendar so samoupravljanje uvedli le v delu podjetij, predvsem v podjetjih, ki so jih ob osvoboditvi zapustili prejšnji zasebni lastniki. Pravzaprav je bilo samoupravljanje najdosledneje uvedeno v kmetijstvo, kjer je obsegalo praktično ves moderno organizirani del (kakih 200.000 zaposlenih). Na področju industrije pa je obsegalo le kakih 300 podjetij s približno 15.000 delavci. Na vseh drugih področjih dejavnosti in tudi v nesamoupravnem kmetijstvu in industriji pa so ostale v veljavi oblike, ki so veljale pred osvoboditvijo.

Prve oblike samoupravljanja so bile dokaj podobne jugoslovanskim v zgodnjih petdesetih letih. Zakoni so dali le splošne okvire, niso pa jim sledile podrobnejše določbe o delovanju samoupravnih podjetij. Zato je prihajalo do vrste težav pri delovanju teh podjetij (spori okrog delitve dohodka, nejasno področje delovanja samoupravnih in vodilnih organov, obstoj privatnega in državnega sektorja, splošno neugodni gospodarski pogoji itd.). Zato je v naslednjih letih prišlo do postopnega nadomeščanja samoupravljanja s centraliziranim državnim vodenjem, zlasti na področju industrije.

Do ponovne spodbude samoupravljanju je prišlo leta 1971, ko so bili sprejeti novi zakoni o socialističnem vodenju podjetij. Za neagrarna podjetja v državni lasti predvideva zakon ustanovitev izvoljenih delavskih skupščin v vsaki enoti podjetja. Takšna skupščina je izvoljena za tri leta in deluje kot sindikalni svet. Skupščine enot podjetja izvolijo skupščino celotnega podjetja, ki ima od 7 do 25 članov. Zakon določa tudi, na katerih področjih se ustanavljajo takšni organi, pravice in dolžnosti delavcev, pristojnosti in delovanje delavskih skupščin, oblikovanje direktorije in postavljanje direktorja enot in celega podjetja, finančno poslovanje, varstvo in nadzor, delitev dohodka podjetja. Prav tako zakon določa, da delavske skupščine lahko oblikujejo posebne komisije tako na ravni enot

kot na ravni celega podjetja. Možnih je pet komisij, dve sta obvezni in paritetni (disciplinska komisija in komisija za higieno dela, varstvo pri delu in izboljševanje delovnih pogojev), druge tri pa ne (komisija za finančna in ekonomska vprašanja, komisija za socialna in kulturna vprašanja ter komisija za kadre in izobraževanje).

Delavske skupščine imajo pravico, da sodelujejo pri opredeljevanju splošne politike podjetja in pri oblikovanju predlogov načrtov, v številni investicije. Nadzirajo vodstvo podjetja in potrjujejo bilanco podjetja. Sodelujejo z vodstvom podjetja pri oblikovanju kadrovske politike in odnosov pri delu (sprejemanje, odpuščanje, izobraževanje, zdravstveno varstvo, varnost dela ipd.). Prav tako se ukvarjajo z drugimi vidiki blaginje delavcev. Pri tem skupščine uporabljajo kot stalne in specializirane organe za posamezna področja komisije.

Vodstvo podjetja mora nastopati enotno, ima pa kolegijsko sestavo. Upravni odbor vodi direktor, njegovi člani pa so poleg najpomembnejših vodilnih tudi eden ali dva predstavnika zaposlenih, ki jih izvoli delavska skupščina. Upravni odbor se mora udeleževati sej delavske skupščine v posvetovalni vlogi.

Splošni okvir za delovanje organov v podjetjih je državni plan, na katerega gledajo kot na sintezo kolektivnih interesov: izraža potrebe posameznika in družbe ter načelno usklajuje različno dejavnost na nacionalni ravni.⁸ Alžirci pogosto poudarjajo, da cilji sodelovanja delavcev pri socialističnem upravljanju podjetij niso samo ekonomski, ampak celoten razvoj človeka na ekonomskem, političnem, socialnem in kulturnem področju.

Poleg teh dveh dežel srečamo poskuse samoupravljanja v zadnjem času tudi v *Peruju*, kjer se je vlada odločila, da bo uvedla samoupravljanje na področju tako imenovane »družbene lastnine«. Področje družbene lastnine naj bi se postopno širilo in samoupravljanje naj bi v naslednjih letih zajelo več kot tisoč podjetij.

Kot delavsko samoupravljanje opredeljujejo sodelovanje delavcev pri odločanju v podjetju tudi na *Poljskem*. V tej deželi so delavski sveti nastali spontano ob znanih dogodkih leta 1956 kot izraz težav v odnosih med delavci in vodstvi podjetij v okviru centralno planiranega gospodarstva. Delavski sveti so se hitro razširili in dobili tudi legalno podporo že leta 1956 (zakon z dne 19. 11. 1956). Kasneje je prišlo do različnih tendenc, praktična vloga delavskih svetov se je dokaj spreminjala. Sedanje stanje je bilo uzakonjeno že decembra 1958, ekonomska reforma pa je dala novo spodbudo za delovanje sicer že nekoliko »pozabljenih« organov. Spodbudo tem organom je dal tudi sedmi kongres sindikatov novembra 1972.

⁸ M. A. Chérief: *La participation des travailleurs aux décisions dans l'entreprise en Algérie*, SWPDU/D. 71, ILO, Zeneva 1974, str. 1.

Organi delavskega samoupravljanja v poljskih podjetjih so: delavska samoupravna konferenca, delavski svet, predsedstvo delavskega sveta in delavski sveti posameznih oddelkov (ti so se razvili v zadnjem času).

Na ravni podjetja je glavni organ, ki naj zagotovi vlogo delavcev pri odločanju v podjetju, delavska samoupravna konferenca. Ta se praviloma sestane štirikrat na leto. Sestavljajo jo vsi člani komiteja za delo plenuma Poljske združene delavske partije, komiteja za delo sindikatov, delavski svet, komite za delo pri mladinski organizaciji in predstavniki znanstvenih in tehničnih organizacij v podjetju. Pristojnosti konference so:⁹

— odloča in daje mnenje o letnem in dolgoročnem gospodarskem načrtu podjetja,

— oblikuje obvezne socialne programe podjetja in nadzira njihovo izvajanje,

— soodloča o plačnem sistemu v podjetju in o racionalnem vodenju osebja,

— potrjuje delovna pravila in pravila plačevanja v podjetju,

— daje mnenje o načrtih prihodnjega razvoja podjetja in o uvajanju ustreznih organizacijskih in tehničnih ukrepov,

— ocenjuje dejavnost vodstva podjetja z vidika ekonomskih interesov države in zaposlenih v podjetju.

Med zasedanjem konference skrbijo za zagotavljanje vpliva delavcev delavski svet in njegov izvršilni organ — predsedstvo. V enotah podjetja pa te funkcije opravljajo delavski sveti oddelkov.

Dejavnost organov delavskega samoupravljanja v podjetjih usklajujejo sindikati. Sindikati organizirajo izbiro delavskega sveta in zagotavljajo druge pogoje za delo samoupravnih organov. Sindikati tudi zastopajo interese delavcev na administrativnih ravneh nad podjetjem in pred državno oblastjo.

Dejavnost samoupravnih organov je torej povezana z dejavnostjo sindikatov in pod njihovim vplivom. Zato sindikati nasprotujejo temu, da bi se oblikovale posebne organizacijske in od sindikatov ločene strukture samoupravnih organov. Velik poudarek dajejo tudi neposrednemu stiku med delavci in vodilnimi, na ravneh zunaj podjetja pa delavske interese zastopajo sindikati. Na državni ravni je uresničeno tesno sodelovanje med sindikati, partijo in vlado.¹⁰

V tem poglavju bomo obravnavali še tisto vrsto sistema, v katerem imajo delavci neposreden vpliv na odločitve, čeprav ga redko označujemo kot samoupravnega. To so tako imenovane proizvodne ali *proizvajalske zadruga* (producer's or production co-operatives), ki jih srečamo

⁹ Povzeto po: T. Javorski (vodja oddelka za socialne in poklicne zadeve centralnega sveta poljskih sindikatov), *Workers' participation in decisions within undertakings in Poland*, SWPDU/D. 74, ILO, Ženeva 1974.

¹⁰ Verjetno Mednarodna organizacija dela zaradi tesne povezanosti s sindikati Poljske ne obravnava več v okviru samoupravljanja, ampak v okviru sodelovanja delavcev pri odločanju v podjetju preko sindikatov.

tako v nekaterih razvitih kot tudi razvijajočih se državah na področju kmetijstva, pa tudi industrije. Člani takih zadrug so obenem tudi lastniki združenih podjetij. Člani-lastniki izvolijo upravni odbor in vodilne delavce. Takšne zadrug so v Franciji, Angliji in drugod, med njimi je nekaj že kar velikih podjetij. Navadno so tesno povezane z državno oblastjo. Različica te oblike so podjetja, ki so v lasti delavskih organizacij, predvsem sindikatov. Takšna podjetja so v Izraelu, Tuniziji in Zvezni republiki Nemčiji.

Končno bi v tej zvezi kazalo omeniti še tako rekoč najnovejši pojav, ki ga zasledimo v Franciji in Angliji, ko so delavci v smislu samoobrambe zasedli posamezna podjetja, ki so jih lastniki hoteli zapreti, navadno zaradi ekonomskih razlogov. Nekatera takšna podjetja so se spremenila v proizvodne zadrug, katerih lastniki so vsi delavci.

b) Sodelovanje delavskih predstavnikov v organih upravljanja v podjetjih

Sem prištevamo primere, ko so predstavniki delavcev vključeni kot polnopravni člani v odbore oziroma telesa, ki upravljajo podjetja, v katerih so zaposleni. Ta sistem včasih označujejo tudi kot sodelovanje delavcev pri vodenju podjetja (management participation system). Takšne institucije so se uveljavile predvsem v podjetjih, ki so v državni lasti ali pa pod državno kontrolo, bodisi da je pod državno kontrolo celo področje posamezne dejavnosti ali pa le posamezna podjetja (npr. železnice, letalski promet, pošta in telekomunikacije, plin, voda, elektrika itd.). Predstavnike delavcev imenujejo sindikati neposredno ali jih imenuje vlada na predlog sindikatov ali pa jih izvolijo delavci neposredno. Število delavcev v upravnih organih je v različnih deželah različno, vendar so delavski predstavniki vedno v manjšini ali pa jih je največ polovica. Na takšen način lastninska osnova upravljanja tudi tam, kjer so takšni organi v zasebnem sektorju, ni v nevarnosti. Delodajalci tudi odločno vztrajajo, da v zasebnih podjetjih delavskih predstavnikov v organih upravljanja podjetij ne bi smelo biti več kot tretjina, da ne bi ogrozili lastnine kot najpomembnejšega temelja kapitalistične družbene ureditve.

V takih razmerah je seveda tudi vpliv delavcev na delitev dohodka oziroma dobička sorazmerno majhen in paraliziran z vplivom drugih. Večinski del članov teh organov navadno sestavljajo lastniki (predstavniki delničarjev) in predstavniki managementa. Sodelovanje delavskih predstavnikov, njihovo število in pristojnosti so določene praviloma z zakonom, zato je njihova moč v različnih sistemih in različnih podjetjih zelo različna. Praviloma celo nimajo pravice razpravljati o delitvi dobička. Vendarle pa je položaj bistveno drugačen tam, kjer imajo delavci enako število predstavnikov kot delničarji, kot pa v primerih, kjer je zastopstvo delavcev v manjšini. Povsod pa je delovanje teh organov pravilo ome-

jeno le na raven podjetja kot celote, ne nanaša pa se na delovno mesto in vsakdanje odločitve.

Takšno obliko delavskega vplivanja na odločanje opazimo na primer v Argentini, Avstraliji, Avstriji, Belgiji, Egiptu, Franciji, Gani, Indiji, Irski, Izraelu, Italiji, Maliju, Mehiki, Nigeriji, Norveški, Peruju, Sri Lanki, Švici, Siriji, Tanzaniji, Veliki Britaniji in Venezueli. V mnogih deželah je to le ena od vzporedno obstoječih in delujočih institucionalnih ureditev. Nekaj primerov si bomo ogledali podrobneje.

Zvezna republika Nemčija je nedvomno eden najzanimivejših primerov takšne ureditve. Morda najprej nekaj besed o vodenju tipičnega podjetja, katerega lastnik je delniška družba. Tako podjetje ima tri upravne organe: generalno skupščino delničarjev, nadzorni odbor in upravni odbor. Upravni odbor sestavljajo trije direktorji in ta odbor je kolektivni direktor podjetja, ki operativno vodi poslovanje podjetja. Upravni odbor je imenovan, imenuje ga nadzorni odbor. Nadzorni odbor se praviloma ne meša v vprašanja vodenja podjetja, lahko pa v določenih primerih zahteva, da potrdi določene ukrepe vodstva (investicije, razširitev podjetja, najemanje ali dajanje posojil itd.). Generalna skupščina delničarjev je dejanski lastnik podjetja in v njeni pristojnosti so po zakonu nekatere najvažnejše odločitve (zvečanje ali zmanjšanje kapitala, pravila podjetja, združitve z drugim podjetjem ali odcepitve ipd.). Delavci imajo svoje predstavnike v nadzornem odboru.

Delavski predstavniki v nadzornem odboru so polnopravni člani tega organa. Se pravi, da sodelujejo pri vseh odločitvah. Njihovo število v nadzornem odboru določa zakon (pravzaprav več zakonov). Do leta 1974 je bila ureditev takšnale:

1. Za področje rudarstva in metalurgije je zakon določal, da je v nadzornem odboru enako število predstavnikov delničarjev (praviloma pet) kot predstavnikov delavcev (tudi pet). Predsednika so kot »enajstega moža« izbrali soglasno, če niso dosegli soglasja, pa ga je določilo sodišče. Takšna ureditev je veljala za vsa podjetja rudarstva in metalurgije, ki so zaposlovala prek 1000 delavcev. (Takih je bilo leta 1966 v ZRN 69.) Dva delavska predstavnika (enega delavca in enega uslužbenca) so izvolili obratni svetniki izmed zaposlenih v podjetju. Drugi trije so bili predstavniki sindikata in niso bili nujno — praviloma pa tudi dejansko niso bili — zaposleni v podjetju. Nadzorni odbor je z večino izvolil upravni odbor (tri direktorje), toda eden od direktorjev — tisti, ki je bil zadolžen za personalne zadeve in kadrovsko politiko — je bil lahko izvoljen in odpoklican le, če je za to glasovala večina delavskih predstavnikov.

2. Za druga področja in podjetja je zakon iz leta 1952 predvideval, da delavci izvolijo v nadzorne odbore tretjino predstavnikov povsod tam, kjer taki odbori so ali se lahko ustanovijo. Izjema so bila le podjetja v lasti posameznika (ne glede na število zaposlenih) ali manjša podjetja v družinski lasti (do 500 zaposlenih). Zaposleni so svoje predstavnike iz-

brali neposredno s tajnim glasovanjem; med njimi sta morala biti vsaj dva zaposlena v podjetju (en delavec in en uslužbenec). Delavski predstavniki so bili po zakonu polnopravni člani in so sodelovali pri vseh odločitvah.

Vendar pa zlasti v podjetjih, v katerih so imeli delavci le tretjino članov v nadzornem odboru, sistem ni zaživel. Marsikje takšnih nadzornih odborov sploh niso oblikovali, čeprav bi jih po zakonu morali. Zato so nemški sindikati začeli oster boj za to, da bi uvedli soodločanje (kakor označujejo sistem, kjer imajo delavci enako število predstavnikov kot delničarji) v vsa podjetja. Dokazovali so zlasti, da se je povsod pokazalo, da je soodločanje uspešno, da so le zaradi soodločanja uspešno prebrodili krizo v premogovništvu, da ni bilo stavk itd. Nasprotno pa so delodajalci prek svojih organizacij šli v nasprotni napad in dokazovali, da podjetja, v katerih je bilo uvedeno soodločanje, niso bila nič uspešnejša od drugih (čeprav so morali priznati, da polovično zastopstvo delavcev ni uničilo podjetij) in da polovično predstavništvo delavcev pomeni nevarnost za temelje svobodnega tržnega gospodarstva. Zato so z vsemi sredstvi zagovarjali, da je delavskih predstavnikov lahko največ tretjina. Nemškimi sindikatom je prav ob vprašanju soodločanja (Mitbestimmung, co-determination) delavcev uspelo precej organizirati in politizirati delavski razred. S tem so si bistveno okrepili družbeni položaj.

Bundestag je 20. februarja 1974 sprejel nove predpise na tem področju, v veljavo naj bi stopili s 1. 1. 1975. S temi predpisi se razširja polovična udeležba delavcev v nadzornih odborih na vsa podjetja, ki so pravne osebe in normalno zaposlujejo več kot dva tisoč delavcev. Določbe za podjetja s področja rudarstva in metalurgije iz leta 1951 ostanejo nespremenjene. Še naprej je v veljavi tretjinska zastopanost delavcev v nadzornih odborih v podjetjih z drugih področij dejavnosti (zakon iz leta 1952), ki ne zaposlujejo več kot 2000 delavcev. Novi predpisi so tudi podrobno določili sestavo nadzornih odborov glede na velikost podjetij. Predsednik nadzornega odbora ni več »enajsti človek«, ampak ga morajo izvoliti z dvetretjinsko večino izmed članov. Zakon podrobno določa postopek, če ne dosežejo soglasja. Ta ureditev velja tudi za sestavljena podjetja, če skupno zaposlujejo več kot 2000 delavcev.

Ta sistem se nanaša na odločanje na ravni podjetja. Znotraj podjetja pa deluje sistem obratnih svetnikov (Betriebsrat; works council), ki pa ga v tej zvezi ne bomo obravnavali.

V drugih deželah je udeležba delavcev v takšnih odborih na ravni podjetja praviloma omejena na tretjino, zlasti če so podjetja v zasebni lasti. V mnogih deželah so takšno delavsko predstavništvo legalizirali šele po letu 1970 (Avstrija 1973, Danska 1973, Francija 1972, Luksemburg 1973, Norveška 1973, Nizozemska 1973, Švedska 1972, Švica 1971 itd.). Zakoni praviloma navajajo kot omejitve, za katera podjetja veljajo ta določila, število zaposlenih in obseg kapitala.

c) *Tovarniški sveti, tovarniški komiteji, skupni posvetovalni organi in podobne institucije delavskega predstavništva*

Te oblike so nedvomno še najpogostejše oblike delavskega sodelovanja pri odločanju v podjetju. Najdemo jih na vseh področjih dejavnosti tako v razvitih kot tudi v razvijajočih se deželah. Prvi zakon o uvedbi takšnega organa je bil sprejet že leta 1890 v Prusiji, v letih 1918—1920 pa so se zakoni o obratnih svetih pojavili tudi v Nemčiji, Norveški, Avstriji in Češkoslovaški.¹¹ Po drugi svetovni vojni se je ta oblika množično razširila.

V mnogih deželah je ustanovitev takšnih organov obvezna po zakonu, na primer v Avstriji, Belgiji, Burmi, Burundiju, Finski, Franciji, Zvezni republiki Nemčiji, Indoneziji, Iraku, Luksemburgu, Nizozemski, Pakistanu, Španiji, Sri Lanki, Tanzaniji, Tuniziji, Zairu in Zambiji (vzhodnoevropske socialistične države bomo obravnavali posebej). V nekaterih deželah so takšni organi obvezni le v državnih podjetjih (npr. Indonezija). V drugih deželah so predvideni s kolektivnimi pogodbami med centralnimi organizacijami delavcev in delodajalcev (Danska, Norveška in Švedska). Spet v drugih deželah so jih ustanovili na podlagi sporazumov v okviru panoge ali v neposredni pogodbi med delavci in managementom v posameznem podjetju.

Večinoma so sestavljeni iz enakega dela predstavnikov zaposlenih (delavcev in uslužbencev) in predstavnikov managementa. Ponekod pa so sestavljeni samo iz predstavnikov delavcev (Avstrija, Zvezna republika Nemčija). Izvolijo jih ali delavci in uslužbenci skupaj ali samo delavci, ki so člani sindikatov, ali pa jih neposredno imenujejo sindikati. Tudi če kandidati sindikatov nimajo prednosti, so člani teh organov praviloma večinoma člani sindikatov. Sindikati jih praviloma tudi podpirajo pri njihovem delu.

Pristojnosti teh organov so zelo raznolike, praviloma pa podrobno določene. Ponekod imajo samo pravico biti obveščeni (splošni ekonomski položaj podjetja), višja stopnja je konsultacija vodstva s temi predstavniki delavcev, v najboljšem primeru pa celo soodločajo, predvsem o kadrovskih zadevah in delovnih pogojih. Poglejmo si nekaj primerov.

V Avstriji imajo tovarniške svete, ki so jih uvedli z zakonom že leta 1947. Z zakonskimi določili iz leta 1973 so sprejeli načelo o izvolitvi predstavnikov za posamezne delovne skupine. V vsaki delavnici z vsaj petimi zaposlenimi izvolijo takega predstavnika, ta je predstavnik delavcev, ne sindikata. Vendar imajo sindikati pravico sklicati sestanek kolektiva za izvolitev predstavnikov delavcev, če je le v podjetju zaposlenih več kot 19 delavcev. Predstavniki delavcev (tovarniški svet) imajo mesečna posvetovanja z lastnikom oziroma lastniki o vseh pomembnih zadevah. V skladu z zakonom ima tovarniški svet pravico soodločanja v zvezi

¹¹ Participation of workers in decisions within undertakings, str. 53—54.

s socialnimi vprašanji, ki jih opredeljujejo kolektivne pogodbe. Obvezno pa morajo delavski predstavniki potrditi te ukrepe: uvajanje disciplinskih pravil, anketiranje zaposlenih, ki se ne nanaša zgolj na identiteto zaposlenih in na njihovo kvalifikacijo, uvajanje nadzora in tehničnih nadzornih sistemov, ki bi lahko vplivali na dostojanstvo človeka, ter uvajanje nagrad za delovno uspešnost. Zakon tudi podrobno našteva še področja, o katerih obvezno sporazumno odločajo (skupaj z lastnikom). Tako sprejemajo odločitve o delovnem času, o ukrepih, s katerimi bi preprečili ali zmanjšali negativne posledice uvajanja sprememb v podjetju, vsebini sodločanja pri vprašanih vzgoje, kvalifikacije itd. Dalje določa zakon, da se delavci in delodajalec lahko sporazumejo tudi o soodločanju o personalni politiki (ki se nanaša na posameznega delavca). Sicer pa ima tovarniški svet pravico zahtevati informacije o ekonomskih in finančnih rezultatih poslovanja podjetja, o proizvodnih načrtih itd.

V Avstriji imajo delavci tudi tretjinsko zastopnost v nadzornem odboru podjetja.

V Belgiji imajo tovarniške odbore (v skladu z zakonom iz leta 1948) v podjetjih, ki zaposlujejo vsaj 50 delavcev. Izvolijo jih vsi delavci, kandidatno listo pa sestavi organizacija, ki »najbolje reprezentira« delavce. K zakonu je bila sprejeta že vrsta amandmajev, pristojnosti delavskih predstavnikov pa so razširili tudi z določili v kolektivnih pogodbah. Delavski predstavniki imajo 1. pravico biti informirani (o ekonomskih in finančnih vprašanih ter o socialnih zadevah); 2. pravico biti konsultirani (glede organizacije dela, poklicnega usposabljanja in prekvalificiranja, personalne politike, sprememb v strukturi podjetja, ekonomskega položaja podjetja, razvijanja duha soodločanja) ter 3. pravico odločanja (o osnutku in dopolnjevanju delovnih pravil, določanju splošnih kriterijev za odpuščanje, razporejanju letnih dopustov in glede vodenja socialnega dela).

Poleg tega imajo od leta 1952 v podjetjih z več kot 50 delavci tudi komite za zdravje in varnost. Polovico članov izvolijo delavci, druge imenuje direktor. Ta komite je čisti posvetovalni organ.

Tudi v Indiji so tovarniške komiteje uvedli kmalu potem, ko so dosegli neodvisnost. Njihov namen je bil razvijati skupne interese delavcev in vodstva. Njihova pristojnost je bila obravnavati: pogoje dela, varnost dela, preprečevanje nesreč, poklicne bolezni, uporabo skladov za socialne namene, izobraževanje in rekreacijo ipd. Niso pa bili v njihovi pristojnosti niti plače niti planiranje in razvoj ipd. V začetku so po podjetjih takšne komiteje sorazmerno hitro ustanovljali, kasneje pa je tempo postal počasnejši, tako da so bili tovarniški komiteji leta 1967 ustanovljeni v približno polovici podjetij. Vsebinsko ti komiteji niso dali pričakovanih rezultatov, njihovih priporočil delodajalci praktično sploh ne upoštevajo.

To ne pomeni, da so se v Indiji končala prizadevanja za povečanje vloge delavcev v podjetjih. Z drugim petletnim planom so predvideli tudi združevanje (ta izraz uporabljajo namesto participacije) dela z vodenjem;

z njim naj bi dosegli tri cilje: 1. povečali produktivnost dela, 2. zaposleni bi bolje spoznali svojo vlogo v industriji in proizvodni proces, in 3. zadovoljili bi potrebo delavcev po samoizražanju, kar bi pripeljalo do industrijskega miru, boljših odnosov in večjega sodelovanja. Te cilje naj bi dosegli z ustanavljanjem s planom predvidenih skupnih upravljaljskih svetov. Ustanavljanje teh svetov se je začelo leta 1958, vendar ni bilo uspešno. Zdaj deluje kakih 80 takšnih skupnih upravljaljskih svetov (31 v državnem sektorju in 49 v zasebnem sektorju), medtem ko je podjetij v Indiji kakih 4300. Uspeh je torej majhen, pa še tam, kjer so jih uvedli, niso posebno uspešni.

Vzroke za neuspešnost teh oblik vidijo predvsem v tem, da niso izpolnjeni nekateri pogoji. Med temi pogoji so:¹²

1. vodstva podjetij morajo spoznati nujnost sodelovanja delavcev in sprejeti demokratizacijo delovnega procesa, ki bi povečala tudi produktivnost dela;

2. delavci morajo biti združeni v enotno organizacijo in ne sme prihajati do konfliktov in rivalstva med organizacijami;

3. odnosi med delavci in vodstvi morajo biti toliko dozoreli, da oboji prostovoljno sprejmejo medsebojno sodelovanje in so pripravljeni razumeti drug drugega;

4. oboji, management in delavski sindikati, morajo razumeti in sprejeti cilje sodelovanja delavcev pri upravljanju podjetja;

5. področje in pristojnosti konsultativnih in participativnih postopkov morajo biti jasno definirani, da ne pride do razočaranj;

6. participacija se ne sme spremeniti v forum za pogajanje o različnih zahtevah;

7. vprašanja, o katerih se razpravlja, morajo biti zanimiva za delavce in ne smejo presegati njihove intelektualne ravni, sicer se participacija lahko spremeni v neparticipacijo.

Te ovire smo obsežneje navedli zato, ker zelo nazorno kažejo, v čem so pglavitni problemi sodelovanja delavcev pri upravljanju podjetij v razvijajočih se deželah.

Na *Nizozemskem* so tovarniške svete uvedli v okviru celotne zakonodajne reforme v zvezi s podjetništvom v letih 1971—1973. Takšni odbori so obvezni v vseh delovnih organizacijah (ne samo na področju industrije), ki imajo več kot 100 zaposlenih. Pristojnosti teh svetov so: a) da so obveščeni o pomembnejših ekonomskih odločitvah, b) da jih konsultirajo ob pomembnejših socialnih odločitvah, in c) imajo pravico soodločati o nekaterih socialnih vprašanjih, kot na primer o postopku pri upokojitvi, o uvajanju dela v več izmenah, o spremembah v klasifikaciji del itd. (razen če je to urejeno s kolektivno pogodbo).

¹² Povzeto po N. M. Vakil (sekretar delodajalske federacije Indije) in S. Aggarwal: *Workers' participation in management in India. A practical approach*; SWPDU/D. 3, ILO, Zeneva 1974.

Vodja sveta je direktor delovne organizacije, število članov, ki jih izvolijo delavci, pa je odvisno od velikosti podjetja. Kandidate lahko predlagajo sindikati ali pa tudi delavci, ki niso včlanjeni v noben sindikat. V skladu z obravnavano problematiko lahko na seje sveta povabijo tudi posamezne strokovnjake iz podjetja. Za čas zasedanja prejemajo člani enako plačo kot sicer na delovnem mestu. Zakon ščiti člane sveta pred tem, da bi jih odpustili in pred drugimi negativnimi posledicami, ki bi lahko sledile iz opravljanja njihove funkcije. Svet se mora sestati vsaj šestkrat na leto in lahko obravnava vsa vprašanja, ki zanimajo člane. Dvakrat na leto morajo razpravljati o splošnem položaju podjetja.

V *Tanzaniji* so že leta 1964 z zakonom ustanovili delavske komiteje. Ustanovili so jih v vseh podjetjih, ki zaposlujejo več kot 10 delavcev. Njihova funkcija je bila predvsem obravnavanje disciplinskih vprašanj in svetovanje vodstvu podjetja, kako povečati produktivnost.

Nadaljnja spodbuda za ustanavljanje organov, ki naj bi povečali vpliv delavcev na odločanje v podjetjih, je bila predsednikova okrožnica št. 1 iz leta 1970. Ta okrožnica se nanaša predvsem na sodelovanje delavcev pri upravljanju podjetij. V skladu s to okrožnico naj bi v vseh državnih podjetjih, ki zaposlujejo več kot 10 delavcev, ustanovili:

1. *delavski svet*. Ta sestoji iz: predstavnika podjetniške organizacije vladajoče stranke TANU, direktorja ali generalnega direktorja, vseh vodij oddelkov ali sekcij v podjetju, vseh članov delavskega komiteja (ki deluje še naprej), predstavnikov delavcev, ki jih izvolijo delavci po oddelkih glede na število zaposlenih, in iz kooptiranih članov zunaj podjetja (če je potrebno). Delavskih predstavnikov v delavskem svetu (članov delavskega komiteja in dodatno izvoljenih) je lahko največ dve tretjini. Sestankov delavskega sveta se udeležuje tudi delegat sindikatov.

Delavski svet izvoli izmed svojih članov predsednika. Predsednik prvega delavskega sveta (na novo ustanovljenega) pa je za eno leto direktor podjetja. Tak delavski svet se mora sestati enkrat na šest mesecev.

Delavski svet je posvetovalni organ odbora direktorjev. Njegova svetovalna vloga se nanaša na področje plač in politike delitve dohodka, na vprašanje marketinga, kvalitete in kvantitete proizvedenega blaga, planiranje, na nekatere druge vidike produktivnosti in organizacije dela (organizacijska shema, tehnično znanje, izobraževanje delavcev itd.) ter na sprejetje in razpravo o zaključnem računu.

2. *Izvršilni komite*. Ta komite sestavljajo: direktor oziroma generalni direktor kot predsednik, vodje oddelkov oziroma sekcij, predstavniki delavcev, ki jih izvoli delavski svet in ki jih sme biti največ tretjina vseh članov. Ta komite obravnava in presoja ocene finančnega in proizvodnega stanja, ki jih pripravi vodstvo; presoja delovne načrte; presoja finančni in proizvodni načrt, načrt za kakovost proizvodnje, načrt izvoza, marketinga ipd; svetuje, kako izvajati splošno politiko kot jo je priporočil delavski svet in potrdil odbor direktorjev, ter na splošno svetuje,

kako reševati vsakdanja vprašanja v zvezi s proizvodnjo. Izvršilni komite je posvetovalni organ direktorja.

3. *Odbor direktorjev.* Ta organ ima pooblastilo, da določa politiko podjetja v celoti. V tem odboru imajo vsaj enega predstavnika nacionalni sindikati.

Namen teh ukrepov je bil, naj bi delavci dobili tolikšno vlogo v podjetjih, da bi dejansko občutili, da delajo »zase« in ne »zanje«. Kot glavni uspeh dosedanjega sodelovanja delavcev pri odločanju v podjetjih ocenjujejo to, da se je spremenilo ozračje v podjetjih: delavci smejo zdaj govoriti z vodilnimi na bolj enakopravni podlagi, vodstva podjetij pa ne sprejemajo več pomembnih odločitev, ne da bi se poprej posvetovala z delavci.¹³ Seveda pa uspehe pričakujejo predvsem v prihodnje, saj so ukrepi še sorazmerno novi.

Poglejmo še, kako je v *Zvezni republiki Nemčiji*. Omenili smo že, da poleg sodelovanja delavskih predstavnikov v nadzornem odboru obstoji še institucija tovarniškega ali obratnega sveta (Betriebsrat, Works council). V skladu z leta 1974 sprejeto zakonodajo je to organ, ki zastopa zaposlene (delavce in uslužbence razen vodilnih). Izvolijo ga zaposleni za tri leta. Obseg je odvisen od števila zaposlenih. Če je v okviru podjetja ali sestavljene delovne organizacije več delavskih svetov, oblikujejo tudi centralni obratni oziroma tovarniški svet, ki pa se ukvarja le z vprašanji, ki se nanašajo na celotno podjetje, ne spadajo pa v njegovo pristojnost zadeve, ki se nanašajo na posameznika. S temi se ukvarja obratni svet.

Tovarniški svet mora na sestankih poročati delavcem o svojem delu. Ti sestanki so po delih podjetja in na njih delavci na eni strani ocenijo delo obratnega sveta, na drugi strani pa dajo predloge za nadaljnje delo. Razpravljajo lahko o vseh vprašanjih, tudi o plačah. Splošni namen tega sveta je, naj bi zaposleni in delodajalci delali v ozračju vzajemnega zupanja in razumevanja za interese obojih, v skladu z določili kolektivnih pogodb, politiko delavskih sindikatov in delodajalskih organizacij. Sodelujoči strani seveda nista obvezani uporabljati samo mirna pota pri obravnavanju vzajemnih zahtev. Vendar je število stavk v zadnjih dvajsetih letih sorazmerno majhno (kar je posledica tudi participacije delavcev, pa tudi drugih dejavnikov).

Obratni sveti imajo pravico soodločanja v vrsti socialnih vprašanj, če seveda niso ta vprašanja že urejena s kolektivno pogodbo. Takšna vprašanja so:

- zadeve v zvezi z vedenjem zaposlenih v podjetju,
- začetek in konec dnevnega delovnega časa, porazdelitev delovnih ur po dnevih čez teden, občasna skrajševanja in podaljševanja normalnega delovnega časa,
- oblikovanje pravil o dopustih in razporeditev dopustov,

¹³ O. Juma: Workers' participation in decisions within undertakings in Tanzania, SWPDU/D. 34, ILO, Zeneva 1974.

- uvajanje in uporaba tehničnih naprav, ki so namenjene nadzoru vedenja ali storilnosti zaposlenih,
- dejavnost za preprečevanje nesreč pri delu in poklicnih obolenj,
- oblika, organizacija in upravljanje socialnih služb,
- delavska stanovanja,
- vprašanja, povezana z denarnimi povračili, posebno če gre za uvažanje novih tehnik plačevanja delavcev,
- določanje delovnih akordov in povračil, plačevanja, ki je povezano s storilnostjo.

Na teh področjih obratni svet soodloča. Če ne dosežejo soglasja, gre sporno vprašanje pred arbitražo.

Tovarniški sveti imajo poleg tega tudi pravico, da so pravočasno obveščeni in vprašani za mnenje glede vrste vprašanj. Takšna vprašanja so:

- struktura in organizacija delovnih mest, vsebina dela in delovno okolje,
- planiranje delovne sile in napredovanje v podjetju,
- poklicno usposabljanje delavcev,
- premeščanje, napredovanje ali degradacija posameznega delavca,
- odpuščanje delavcev (vsak odpust brez posvetovanja z obratnim svetom je neveljaven).

Za finančna vprašanja mora vsako podjetje, ki zaposluje več kot 100 delavcev, ustanoviti finančni komite. Člane tega komiteja določi tovarniški svet. Naloga komiteja je, da se posvetuje z delodajalcem o finančnih vprašanjih in o tem poroča tovarniškemu svetu.

Zakonodaja tudi predvideva oblike sodelovanja med posameznim delavcem in tovarniškim svetom. Čeprav so ti sveti institucionalno ločeni od sindikatov, pa vendarle delujejo v tesnem sodelovanju s sindikati. Iz tega sodelovanja in podpore sindikatov tudi črpajo svojo politično moč.

c) Participacija prek sindikatov

1. Vloga sindikatov pri sklepanju kolektivnih pogodb

Kolektivne pogodbe so v mnogih deželah, predvsem v kapitalističnih, pa tudi v razvijajočih se deželah, kjer je precej podjetij v zasebni lasti, edina ali pa vsaj najbolj učinkovita oblika participacije delavcev. V mnogih podjetjih pa so takšne pogodbe eden izmed vidikov participacije delavcev, poleg, denimo, že obravnavanih tovarniških oziroma obratnih svetov, komitejev ipd.

Kot kolektivno pogodbo opredeljujemo vsak sporazum, ki ga sklenejo delavci (delo) in vodstvo podjetja. Praviloma je to kompromis med obema stranema v sporazumevanju. Delavsko stran praviloma zastopajo sindikati. Kolektivne pogodbe so ali obvezne po zakonu ali pa so rezultat dogovora med zainteresiranima stranema. S tem smo se pravzaprav do-

taknili mnogo širšega vprašanja, namreč, ali kaže participacijo delavcev uvajati z obveznim državnim zakonom ali prepustiti neposrednemu dogovoru. Konkretna rešitve so v različnih deželah različne, odvisne od kulturnih, političnih, socialnih ipd. razmer ter ne nazadnje od tradicije. V skandinavskih državah je sodelovanje delavcev pri odločanju v podjetju sorazmerno dobro, temelji pa na neposrednem sporazumu med delavci in delodajalci. Zakonske norme uvajajo šele v zadnjih letih ali pa so šele predvidene. Nasprotno pa se na primer v Zvezni republiki Nemčiji, Avstriji in drugod zatekajo predvsem k zakonom, ki so ponekod — kot smo videli — dokaj podrobni. Neposredno pogajanje med delavskimi organizacijami in organizacijami delodajalcev so ocenili kot najustreznejše tudi v Združenih državah, Kanadi, Veliki Britaniji in državah pod njenim vplivom. Nasprotno pa so v državah, ki so bile pod francoskim vplivom, izbrali predvsem drugo pot — zakone.

Vendar kaže, da je v deželah, kjer so delavski vpliv omejili na posvetovalno vlogo, bilo to povsem mogoče doseči na prostovoljni podlagi v obliki pogodbe med delavci in delodajalci. Kjer je šlo za pravico delavcev, da soodločajo, pa so to brez podlage v zakonu težko dosegli. Zato Skandinavci v zadnjih letih tudi uvajajo ustrezne zakonodajne ukrepe.

Seveda pa je splošen pogoj za uvajanje participacije delavcev pri odločanju v podjetju tudi to, da je moč delavskih organizacij približno enaka, kot je moč delodajalskih organizacij. To nam zlasti nazorno kažejo razvijajoče se države, v katerih so delavci praviloma slabše organizirani kot delodajalci. V takih razmerah tudi sprejetih zakonov ne izvajajo. Nasprotno pa na primer močni delavski sindikati v ZR Nemčiji pomenijo že tolikšno moč, da jim delodajalci očitajo, da pravzaprav sindikati vladajo v državi, ne pa politične stranke. Zato jim je tudi sorazmerno lahko doseči uveljavitev delavskih pravic tako v zakonu kot v praksi.

Delavska participacija torej vse bolj postaja eno bistvenih političnih vprašanj. Z njim se ukvarjajo politične stranke in je eno temeljnih področij usmerjenosti vrste političnih strank. To ni naključje, saj je položaj delavcev v podjetju povezan z njihovim položajem v družbi nasploh. S tem pa je povezana tudi ureditev celotne družbe. Zlasti v nekaterih evropskih državah so programi delavske participacije eden bistvenih sestavnih delov političnih strank. Uresničenje teh programov je odvisno od moči političnih strank, zlasti od tega, ali so na oblasti. Seveda pa ne gre le za odnose med političnimi strankami, ampak za celotne družbenopolitične odnose. Participacija tudi že v drugih državah prerašča okvire podjetij in posega na urejenost celotne družbe.

Za nekatere razvijajoče se dežele je prav organizacijska trdnost delavskih organizacij, zlasti sindikatov, poglavitni problem. Na že omenjenem simpoziju avgusta 1974 v Oslu smo slišali podatek, da je na primer v Indiji kakih 18.000 sindikatov; na Filipinih kakih 4000 in da jih je bilo v Pakistanu februarja 1974 registriranih 5701. Takšno obilje seveda po-

meni, da je v vsakem posameznem podjetju praviloma navzočih večje število sindikalnih organizacij. Med njimi pogosto prihaja do rivalstva in tekmovanja, kar skupno pomeni manjšo moč delavcev (med katerimi praviloma precejšen del niso člani nobenega sindikata). To seveda pomeni, da bi morali sindikati najprej pomesti pred svojim pragom, če naj bi bili potem sposobni učinkovito zastopati interese delavcev nasproti lastnikom oziroma delodajalcem.

Odnos sindikatov do participacije delavcev ni enoten. Nekateri močni delavski sindikati v razvitih deželah (Združene države, Velika Britanija, v zadnjem času pa tudi Italija) so mnenja, da delavci ne smejo prevzemati soodgovornosti za uspešnost podjetja. To pa pomeni, da se ne smejo pustiti »zavesti« v soodločanje. Tako nekateri sindikati v Angliji še danes menijo, da je dolžnost lastnika oziroma managementa, da skrbi za uspešnost poslovanja podjetja, delavci pa imajo pravico, da si s kolektivnimi pogodbami zagotovijo kar najboljše pogoje glede dela, plačevanja in na drugih področjih. Če delodajalci v te zahteve ne privolijo, pride do stavke in praviloma končno do nekakšnega kompromisa.

Zato so tudi izkušnje z obratnimi in tovarniškimi sveti različne. Na splošno so uspešnejši tam, kjer njihovo dejavnost podpirajo (organizacijsko in politično) sindikati. Kjer te podpore nimajo ali pa je šibka ali pa (nekateri) sindikati uveljavitvi tovarniških svetov sploh nasprotujejo, tam se niso uveljavili in je njihova vloga majhna, vpliv pa relativno nepomemben. V takem primeru je njihova dejavnost omejena na posvetovalno vlogo.

Dosedanje izkušnje so pokazale tri smeri v krepitvi vloge tovarniških svetov. Ena smer prizadevanj gre za tem, naj ti odbori dobijo pravico soodločanja. To pomeni na eni strani povečanje vpliva delavcev na odločanje v podjetju, na drugi strani pa tudi večjo odgovornost delavcev (soodgovornost). Takšno razširitev je možno doseči s sprejetjem ustreznih zakonov in kaže, da je to tendenca, ki se uveljavlja v zadnjih letih.

Druga smer prizadevanj za krepitev tovarniških odborov je, da ti odbori dobijo pravico sklepati kolektivne pogodbe na ravni podjetja. To pa pomeni ali spor s sindikati, ki to področje štejejo med svoje poglavitne pristojnosti (ena temeljnih podlag za pridobivanje članstva, dokazovanje pomembnosti sindikatov), ali pa stapljanje z dejavnostjo sindikatov. To drugo pomeni predvsem oceno, da gre pri kolektivnem pogajanju in pri skupnem posvetovanju ali soodločanju pravzaprav za isti proces. Takšno vsebino dela so tovarniški sveti na primer po daljšem iskanju dobili v Kanadi.

V jedru je seveda vprašanje, ali naj bodo sindikati edini ali vsaj najpomembnejši zagovornik delavcev ali ne. Dejstvo je, da je bila tudi tam, kjer so bili tovarniški odbori uspešni in so delovali institucionalno ločeni od sindikatov, ločenost bolj formalna kot pa stvarna.

Tretjo tendenco pa pomeni nadomeščanje tovarniških svetov s kolektivnimi pogodbami. Po tej poti, ki pravzaprav pomeni odpravljanje to-

varniških odborov, so krenili v Italiji. V Italiji so neposredno po vojni začeli v industrijskih podjetjih ustanavljati tako imenovane interne komisije kot oblike delavskega vplivanja na odločanje v podjetju. Sedanja orientacija italijanskih sindikatov pa je nadomeščati te organe tako, da njihovo dejavnost prevzemajo sindikati. Vsekakor pa to ni splošen trend v razvoju tovarniških odborov v zadnjih letih.

V zvezi s kolektivnimi pogodbami se v zadnjih letih kažejo kot temeljni značilnosti dve tendenci. Najprej približevanje pogodb na raven posameznega podjetja. Kolektivne pogodbe sklepajo na splošno ali na nacionalni ravni, na ravni posameznih industrij oziroma panog ali področij dejavnosti ali na ravni posameznega podjetja. Možne so tudi kombinacije, pri čemer širši dogovori obsegajo splošnejša in skupna določila, pogodbe na ravni podjetja pa čisto konkretna določila. Ta trend spodbuja tudi to, da so sindikati razcepljeni na vrsto organizacij, s tem pa tudi delavci pripadajo različnim sindikatom v istem podjetju. Vprašanja, ki jih ureja kolektivna pogodba, pa so skupen interes vseh delavcev v podjetju in jih zato ne briga, ali se sindikati ne morejo sporazumeti, kateri bi zastopal posamezno podjetje. Druga tendenca pa je razširjanje vsebine kolektivnih pogodb, ki zajemajo vse več vidikov delavčevega položaja v podjetju in ne več samo vprašanja materialnih povračil.

V zvezi s sklepanjem kolektivnih pogodb lahko koristno razlikujemo dva vidika. En vidik je neposredna materialna vsebina kolektivnih pogodb. Drugi vidik pa je sam proces sklepanja pogodb. Torej samega procesa pogajanja, ki je, če se dogaja na podjetniški ravni, izrazit primer participacije delavcev pri odločanju v podjetju.

Kot smo že navedli, dajejo največji poudarek kolektivnim pogodbam v Združenih državah, Kanadi, Veliki Britaniji, Japonski. Med evropskimi državami kaže omeniti Belgijo, Francijo, Italijo, Nizozemsko, Švedsko, Veliko Britanijo ter Zvezno republiko Nemčijo. V razvijajočih se državah pa jih sklepajo v večini južnoameriških, karibskih, afriških in azijskih držav.

2. Dežele s centralnim planiranjem

V vzhodnoevropskih socialističnih deželah s centralnim družbenim planiranjem je sodelovanje delavcev pri odločanju v podjetjih organizirano v okviru sindikatov ali vsaj pod močnim vplivom sindikatov.

V *Sovjetski zvezi* so sindikati izredno močna organizacija, saj vključuje 100 milijonov članov. Njihova vloga je opredeljena z zakonodajo. Pristojnosti in naloge sindikatov so bile novelirane z zakoni leta 1971; ti so jim dali pravzaprav še pomembnejšo družbeno vlogo, kot so jo imeli poprej. Sindikate opredeljujejo kot najreprezentativnejšo nestranksko družbeno organizacijo v *Sovjetski zvezi*.¹⁴

Med pristojnosti sindikatov sodi zakonska iniciativa. V preteklih letih je bila na njihovo pobudo sprejeta vrsta zakonov, predvsem s področja

delovne zakonodaje. Pomembna je vloga sindikatov pri sestavljanju družbenih planov. Prav na tem področju je prišlo v zadnjih letih do velikih sprememb — plane so začeli sestavljati pravzaprav od spodaj navzgor, osnutke dolgoročnih in tekočih proizvodnih načrtov začno sestavljati v podjetjih. Osnutke planov prediskutirajo v podjetjih na zborih delavcev, na sestankih proizvodnih konferenc in na sindikalnem odboru. Dalje sodi med pristojnosti sindikatov določanje standardnih pravil varnosti pri delu. V ta namen imajo sindikati lastno inšpekcijsko službo (5700 polni delovni čas zaposlenih inšpektorjev) in razširjeno mrežo komisij pri sindikalnih organih. Sindikati morajo dati soglasje za začetek delovanja vsake nove ali obnovljene tovarne. Pravico imajo ustaviti delo v vsaki delavnici, obratu ali celem podjetju, če ocenijo, da ni zagotovljena varnost pri delu.

V Sovjetski zvezi sindikati upravljajo celotno socialno zavarovanje, ki obsega tudi preventivo. Sindikati neposredno sodelujejo pri sprejemanju vseh važnejših odločitev socialnega zavarovanja.

Poleg tega sindikati v imenu delavcev podpisujejo kolektivne pogodbe.

Te pogodbe sklepa sindikalna organizacija z vodstvom podjetja vsako leto, prevzema pa tudi nadzor nad izvajanjem pogodb. Kolektivna pogodba vsebuje določila glede proizvodnje (izpolnjevanje državnega plana), izboljševanja plač in drugih materialnih povračil, varnost na delu, privilegijev in nagrad za vodilne delavce v proizvodnji, glede izboljševanja stanovanjskih pogojev delavcev, glede kulturnih dejavnosti, izobraževanja in rekreacije. Osnutek kolektivne pogodbe gre poprej v javno razpravo na sestanke delavcev, ki o njem razpravljajo in ga morajo potrditi. Če se ne izpolnjujejo določila kolektivne pogodbe, so na pobudo sindikatov vodilni delavci lahko ostro kaznovani, tudi z odpustom ali kazenskim pregonom.

Posebna oblika sodelovanja delavcev pri odločanju v podjetju so stalne proizvodne konference, ki jih oblikujejo v vseh podjetjih z več kot 100 zaposlenimi. V manjših podjetjih opravlja iste funkcije cel kolektiv. Proizvodne konference delajo pod nadzorstvom sindikatov. Sestavljene so iz predstavnikov vodstva, odborov sindikata, komsomola in partije v podjetju, predstavnikov družbenih in tehničnih organizacij, predstavnikov društva izumiteljev in novatorjev ter izvoljenih predstavnikov delavcev (za eno leto). Praviloma je med člani proizvodne konference 60—70 % delavcev. Konference se sestajajo po potrebi, toda najmanj vsake četrta leta na ravni podjetja, na ravni obrata pa vsak mesec. Konferenca izvoli izmed svojih članov predsedstvo, predsednika in sekretarja. Predsedstvo pripravlja seje konference in izvaja sklepe.

Na sestankih stalne proizvodne konference razpravljajo o ekonomskih, finančnih in proizvodnih uspehih podjetja, osnutkih tekočih in dolgoročnejših načrtov, razpravljajo o ukrepih za izboljšanje planiranja na ravni podjetja, o profesionalnem usposabljanju osebja, o pravilni zaposlitvi delavcev v skladu z njihovimi sposobnostmi, sprejemajo ukrepe za izbolj-

šanje delovne in proizvodne discipline in dajejo predloge za izboljšanje vodenja podjetja in dela vodilnih. Na teh konferencah razpravljajo tudi o organizaciji proizvodnje in dela, o plačah proizvodnih in drugih delavcev, o tehničnih normah, o uporabi dosežkov znanosti in tehnologije, o tem, kako izboljšati kvaliteto proizvodnje, kako zmanjšati stroške, kako izboljšati samokontrolo pri delu s povečanjem materialnega interesa delavcev za rezultate njihovega dela, kako izboljšati delovne pogoje, odkriti notranje rezerve itd. Skratka, na dnevnem redu teh konferenc so vsa vprašanja, ki se nanašajo na delovanje podjetja. Na njih poročajo tudi direktor podjetja ter vodilni strokovnjaki in vodje obratov.

Proizvodna konferenca razpravlja tudi o predlogih delavcev. Odloča z večino glasov, predloge pa posreduje vodstvu podjetja, ki jih mora obravnavati in upoštevati.

Sindikalne organizacije imajo poleg omenjenih še nekatera pomembna pooblastila v podjetjih.

Druge vzhodnoevropske države imajo v bistvu podobno urejeno sodelovanje delavcev pri odločanju podjetja. Najbolj se razlikuje Poljska, katere ureditev pa smo že obravnavali.

S tem smo na kratko opisali najvažnejše oblike participacije, institucije, oblikovane v ta namen, in nekaj praktičnih izvedb. Videli smo, da participacija posega na tri področja: na tehnično-tehnološke spremembe in postopke, na odnose med delavci in vodstvom (delavci pri delu) in na ekonomsko-finančna vprašanja.

3. Jugoslovansko samoupravljanje in participacija

Celotni prikaz oblik in vsebine sodelovanja delavcev pri upravljanju podjetij v različnih državah nam omogoča, da oblikujemo nekaj sklepnih misli o odnosu med samoupravljanjem pri nas in drugje. Predvsem lahko ugotovimo, da participacija, tudi če jo opredelimo kot pojem, ki obsega vse najrazličnejše vloge delavcev pri upravljanju podjetij, še zdaleč ne izčrpa vse vsebine samoupravljanja. Na to smo že na več mestih opozorili, vendar ne bo napak, če še enkrat opredelimo bistvene razlike. Te so predvsem v naslednjem.¹⁵

Prvič, podlaga samoupravljanja v Jugoslaviji je družbena lastnina proizvajalnih sredstev. Ta pogoj je izpolnjen v celoti le pri nas, drugje pa gre za eno ali drugo obliko zasebne lastnine proizvajalnih sredstev, za državno lastnino ali za delno, začetno obliko družbene lastnine (Peru, na primer). V razvijajočih se deželah pogosto uporabljajo pojem javna last-

¹⁴ R. A. Grigorjan (vodja sekcije v mednarodnem oddelku vsehveznega centralnega sveta sindikatov Sovjetske zveze): *The role and activities of the trade unions of the USSR in drawing the working people into the planning and management of production*, SWPDU/D. 80, ILO, Ženeva 1974.

¹⁵ Podrobneje so te razlike obdelane v B. Kavčič: *Participacija ali samoupravljanje*, Delo, Ljubljana, 26. 10. 1974, str. 18.

nina, ki bi ga pri nas verjetno najboljše prevedli s pojmom državna lastnina.

Družbena lastnina proizvodnih sredstev, drugič, omogoča praktično uresničitev celostne oblasti delavcev v delovnih organizacijah. Pri nas so delavci edina »stranka« v delovni organizaciji. Delavci upravljajo, ne pa le sodelujejo pri upravljanju. Kot smo videli, delavci v drugih deželah, zlasti pa v razvitih kapitalističnih, le sodelujejo pri sprejemanju odločitev na nekaterih zelo omejenih področjih. Največ, kar dosežejo, je soodločanje: sprejemanje odločitev skupno z lastnikom, managementom ipd. Seveda se pri nas delavci med seboj razlikujejo v stopnji osebnega vpliva na upravljanje. Te razlike nastopajo tudi drugod. Vendar pri nas delavci kot celota v celoti upravljajo podjetja.

Tretja bistvena razlika je v tem, da je drugje sodelovanje delavcev omejeno največ na soodločanje v podjetjih, pri nas pa gradimo samoupravljanje kot celosten, integralen družbeni sistem. Torej se oblast delavcev ne omejuje na delovno organizacijo, ampak se razširja na celotno družbo, na vsa področja družbenega življenja. Šele tako je mogoče uresničiti oblast delavcev nad celotnim rezultatom njihovega dela. Praktične izkušnje nam kažejo, da to nikakor ni preprost in kratkotrajen proces. Vendar je cilj jasen in proces se je začel.

Če so to temeljne razlike, pa lahko ugotovimo, da obstoje tudi nekatere podobnosti. B. Pribičević na primer ugotavlja,¹⁶ da gre o vseh primerih za uresničevanje vedno prisotne težnje delavcev, da obvladajo pogoje in rezultate dela, in da so vse oblike participacije nastale v obdobjih družbenih kriz. Dalje bi lahko ugotovili, da se je tudi samoupravljanje razvijalo postopoma, da se je razvoj začel tudi pri nas na področju industrijskih delovnih organizacij. Nekaj podobnosti bi lahko opazili tudi v prispevkih posameznika k celotnemu upravljanju pri nas ali soodločanju drugje. Ne nazadnje kaže ugotoviti, da se je jugoslovansko samoupravljanje na začetku napajalo z izkušnjami pariške komune.

¹⁶ B. Pribičević: Jugoslovanski sistem samoupravljanja i sistemi industrijske demokratije u svetu, v: *Teorija i praksa samoupravljanja u Jugoslaviji*, Radnička štampa, Beograd 1972.

Šola kot oblikovalka samoupravljaljske politične kulture

Naprednim družbenim vzgojnimi dejavnikom je bila v veliko spodbudo sklepna misel s slovenskega kongresa Zveze komunistov, »da postajata moč in sposobnost delavskega razreda v sedanji etapi uresničevanja revolucionarne preosnove družbe vse bolj odvisni od tega, v koliki meri sta podkrepjeni z znanjem, ustvarjalnim marksizmom, z rezultati znanstvenih iskanj in oplajani s kulturo in vrednotami samoupravne družbe«. Drugače rečeno, v graditvi svobodne skupnosti proizvajalcev dobivajo vzgojnoizobraževalni dejavniki, šole vseh vrst in stopenj, delavske univerze, izobraževalni centri itd., vse pomembnejše mesto. In to zlasti v naslednjih razsežnostih: kot sooblikovalec novih socialističnih samoupravnih odnosov, kot oblikovalec samoupravljaljske zavesti oziroma nove delegatske politične kulture, pa tudi kot neposredni in posredni dejavnik razvoja proizvajalnih sil.

Šola kot dejavnik socialistične revolucije

Ne edina, pa vendar med prvimi v vrsti vzgojno-izobraževalnih dejavnikov dobiva nova obeležja in poudarjeno družbeno vlogo pri doseganju naštetih smotrov prav socialistično angažirana šola. Težnje k njeni notranji prežetosti z marksizmom, samoupravni vraščenosti v združeno delo ter k odpravi odtujenosti izobraževanja od dela in nasprotno v veliki meri zagotavljajo novo kvaliteto v naravnosti ter delovnem in življenjskem utripu sodobne šole. Zagotavljajo bolj celosten in razredno bolj izostren prispevek k oblikovanju socialistične samoupravljaljske zavesti in kulture sedanjih in novih generacij samoupravljalcev — delegatov.

Kako priti do takšne šole, pa naj si bo to osnovne ali fakultete, je temeljno vprašanje sedanje šolske reforme. Odgovorov že imamo nekaj na to vprašanje in izkušenj tudi. Kar pa je najpomembnejše, v razmeroma kratkem času smo presegli omahovanja in odpore takšne ali drugačne narave. Ti so bili največkrat liberalistični, ko je šlo za same prosvetne vrste, tehnokratski pa, ko smo se srečevali z odmevnostjo nekaterih okolij združenega dela na zahteve po sodobnejši zasnovi slovenskega šolstva,

drugje pa spet oboji hkrati. Izražali so se ob akciji za celodnevno osnovno šolo, ob združevanju šol na samoupravnih temeljih, prizadevanjih za povezovanje visokega šolstva z združenim delom, v bitki za socialistično idejnost vseh učnih in študijskih vsebin, ob uvajanju novih družboslovnih predmetov v sklopu marksizma kot teorije in prakse samoupravljanja ipd.

Če rečemo, da smo začetne pomisleke, odpore in jekleno sprego tradicionalizma in pozitivizma presegle, to seveda še ne pomeni, da lahko gojimo iluzije o samodejnosti toka nadaljnjih kvalitativnih sprememb v našem šolstvu. Še tudi v prihodnje bo treba konkretno in argumentirano usmerjati zavest združenega dela, da sodi socialistična samoupravljalvska vzgoja mladih na marksističnih temeljih med bistvene pogoje zagotavljanja revolucionarne kontinuitete v razvoju naše družbe in da je hitrejšo ustvarjanje materialnih in kadrovskih pogojev za uresničenje sedanje reforme sistema vzgoje in izobraževanja stvar odgovornosti celotnega združenega dela.

Nekateri vsebinski vidiki reforme

V ospredje vse bolj stopata vprašanji, kako uresničevati postavljene idejne temelje te zahtevne in kompleksne naloge in katere dolgoročne smotre naj bi nam zagotavljala in prinašala sedanja preosnova našega šolstva. Med njimi izstopajo zlasti naslednji:

— Idejna usmeritev vseh vzgojno-izobraževalnih dejavnikov in drugih nosilcev vzgojnih vplivov mora, temelječ na marksistični znanstveni misli, zagotavljati delavsko razredni interes, ki je, najširše pojmovano, v osvobajanju človeka in njegovega dela. V vzgoji in izobraževanju se ta interes še posebej odčrtuje v nalogi oblikovati široko samoupravljalvsko politično kulturo v osebnosti slehernega upravljavca. Temu smotru se približujemo z vsebinsko koncepcijo celodnevne osnovne šole, s skupnimi splošno izobraževalnimi osnovami v srednjem šolstvu, z novim družboslovnim predmetom »samoupravljanje s temelji marksizma« v srednjem in z ustreznimi predmeti visokem šolstvu in z novo programsko zasnovo delavskih univerz. Kot temeljno dosedanje izkušnje iz teh prizadevanj lahko povzamemo, da je zlasti ob uvajanju novega družboslovnega predmeta bilo preveč mehaničnega ločevanja marksizma od samoupravljanja in premalo praktične samoupravne dejavnosti, ki naj bi bila usmerjena k spreminjanju dejanskih odnosov v življenjskem in delovnem okolju študirajoče mladine.

— Vzgoja in izobraževanje kot sestavina združenega dela morata biti programsko najtesneje vezana na potrebe, razvojne težnje in znanstveno-tehnološke spremembe na posameznih področjih združenega dela. Prispevati morata k integracijskim procesom v združenem delu, stalni inovacijski povezavi oziroma pretoku dela in znanja ter tesni vključenosti kadrovske politike v reprodukcijske procese. Pospešiti je treba proces integracij visokega šolstva z gospodarskimi panogami in grupacijami ter

združenji, v večji meri vezati študij na proizvodno, delovno in samoupravno prakso, zagotoviti vpliv združenega dela na študijske programe, oblikovati centre usmerjenega izobraževanja, ki bodo omogočali horizontalno in vertikalno povezavo učnih in študijskih programov, ter pospešiti oblikovanje posebnih samoupravnih interesnih skupnosti za usmerjeno izobraževanje.

— Samoupravna preosnova šolstva in njegovo vraščanje v združeno delo morata potekati v kreativnem povezovanju učiteljev, učencev in študentov z drugimi sferami združenega dela, v vzpostavljanju in utrjevanju delegatskih razmerij med šolo, krajevnimi skupnostmi in temeljnimi organizacijami združenega dela, posebno pa še v graditvi novih samoupravnih odnosov med učitelji in učenci. Ti procesi se občutno poglobljajo z delegatskimi razmerji šol z združenim delom ter z interesi krajevnih skupnosti, predvsem pa s samoupravnimi interesnimi skupnostmi na novih ustavnih temeljih.

— Socialistična vzgoja mora reafirmirati v vzgojnem procesu šole, vzgojno-varstvenih ustanov in univerze nekatere temeljne vrednote in moralno etična načela našega delavskega gibanja, naše socialistične revolucije. Preko pionirske in mladinske organizacije ter vsebine in metod pouka je treba izoblikovati že v zavesti mladih ljudi spoznanje o vrednosti in veliki ceni naše socialistične revolucije, o humanistični podobi samoupravnega socializma, izraženi v vrednotah neposredne demokracije, enakopravnosti, solidarnosti in drugih. Po drugi strani pa jih mora usposobiti za kritično soočanje in zavračanje vrednot meščanskoliberalnih, birokratskocentralističnih, klerikalnih in sorodnih pogledov in doktrin.

Združeno delo in preosnova šolstva

Navedeni in še nekateri drugi spremljajoči procesi ne gredo spontano, spodbujati in spremljati jih morajo vse napredne socialistične sile. Napore vseh organiziranih socialističnih sil za uresničevanje koncepcije socialistično angažirane vzgoje bomo morali usmerjati zlasti k uresničevanju naslednjih družbenoekonomskih in samoupravno političnih pogojev nadaljnje reforme vzgoje in izobraževanja:

Prvič, vzgojno-izobraževalnim dejavnostim in organizacijam je treba omogočiti njihovo lastno razširjeno reprodukcijo v skladu s potrebami in interesi združenega dela. Za uresničevanje kongresnih zasnov šolske reforme potrebno materialno bazo bo mogoče ustvariti edino z neposrednim dogovarjanjem zainteresiranih organizacij združenega dela in njihovih asociacij za ustrezno kvaliteto in kvantiteto kadrov. Kot nov, doslej še neupoštevani vir odmerjanja sredstev za nove naložbe v šolstvu bi morali čimprej postaviti same investicije v gospodarsko osnovo. Le-te ne bi smele več biti — in vse občutnejši kadrovske primanjkljaji strokovnih delavcev to potrjujejo — ločene od investicij v kadre. To nedvomno sodi

v sklop celovitega pojmovanja združenega dela kot nosilca celotne družbene reprodukcije. Zaostanek v gradnji zlasti srednješolskega prostora in dijaških domov je tolikšen, da ga bo mogoče nadomestiti edinole z dinamičnejšimi in intenzivnejšimi naložbami, zaradi česar pa naj bi bila možnost najemanja kreditov dana tudi pravnim subjektom vzgojno-izobraževalne sfere. Ustavno te možnosti niso v ničemer omejene.

Drugič, zadostno število strokovno in idejno-politično ustrezno oblikovanega pedagoškega kadra je naslednji pomemben pogoj za vsebinsko preosnovo šolstva. Sedanje stanje terja takojšnje odgovorno reševanje vse občutljivejših in težavnejših kadrovskih primanjkljajev v prosveti. Poleg skrbi za ustrežnejši družbenoekonomski položaj prosvetnega delavca, za boljše vrednotenje pedagoškega dela, je treba v vseh pristojnih samoupravnih in družbenopolitičnih institucijah dosledno uresničevati dogovorjeno kadrovske politiko za učiteljski poklic, in to od kriterijev do štipendiranja in usmerjanja v kadrovske šole. Razširiti je treba število pedagoških šolskih centrov, saj obstoječi pedagoški akademiji ne dajeta dovolj diplomantov. Vsem kadrovskim šolam za prosveto je treba omogočiti ustrezne pogoje za delo, ki jih zlasti sedanji pedagoški akademiji nimata, in od njih terjati kvalitetne idejno marksistično oblikovane in družbeno angažirane diplomante.

Tretjič, v okviru sistemskih in organizacijskih sprememb v celotnem šolstvu bo treba zagotoviti predvsem tesnejšo naslonitev posameznih šolskih centrov, vštveši posamezne fakultete, na že izoblikovane gospodarske asociacije — združenja, ter omogočiti čim večjo dostopnost šol vsej zainteresirani mladini in zaposlenim. Dislocirani oddelki višjih in visokih šol v okviru šolskih centrov, dobro organizirane oblike priprave zainteresiranih delavcev, ki nimajo ustrezne poprejšnje izobrazbe za visokošolski študij, dogovorjena štipendijska politika ter zagotavljanje realnih možnosti znotraj temeljnih organizacij združenega dela za izobraževanje ob delu — vse to bo nedvomno bistveno prispevalo k temu, da bo šolanje bolj dostopno vsem delovnim ljudem in da se bo zmanjševal vpliv socialnih in drugih razlik na pogoje in rezultate vzgoje in izobraževanja. V bitki za nakazane pogoje bodoče preosnove šolstva bo zlasti Zveza socialistične mladine Slovenije postajala pomemben subjekt novih odnosov, nosilec vrednot in nalog, ki jih uresničujemo prav preko koncepta socialistično angažirane šole.

Četrtič, integracije v osnovnem in usmerjenem izobraževanju bodo pospešile prizadevanja za konceptualno enotnost, skladnost metodično didaktičnih pristopov, poglobljene samoupravne in pedagoške odnose ter racionalnejše izkoriščanje materialnih in kadrovskih potencialov v šolstvu. Čimprejšnje formiranje TOZD v vseh delih usmerjenega izobraževanja, zlasti pa še v visokem šolstvu, bo pospešilo integracije na novih temeljih, omogočilo večjo interdisciplinarnost in odpravo sedanje razdrobljenosti v organizaciji našega šolstva. Le-ta je pogosto zelo zavirala njegovo večjo učinkovitost.

Smeri uspešnega pristopa na ravni republike

Kljub uvodnemu spoznanju, da postajajo snovalci reforme in nadaljnega razvoja šolstva vsi gospodarski in družbeni dejavniki, katerih obstoj in perspektiva sta vezana na strokovne kadre, gre poudariti, da se bo treba tudi na ravni republike čim bolj organizirati za usklajeno in dosledno programirano izvedbo reforme sistema vzgoje in izobraževanja. Pri tem bodo zlasti novo oblikovani komite izvršnega sveta skupščine SRS za vzgojo in izobraževanje, vodstvo nove republiške samoupravne interesne skupnosti za vzgojo in izobraževanje, zavod za šolstvo SRS, gospodarska zbornica pa tudi drugi organi morali zagotavljati predvsem:

— usklajevanje programov za razvoj usmerjenega izobraževanja s programi za razvoj gospodarstva in družbenih dejavnosti;

— solidarnostno zbiranje in prelivanje sredstev za vzgojo in izobraževanje v občine in območja, ki v razvitosti zaostajajo in sama ne zmorejo zagotoviti, da bodo odpravljeni vzroki socialne diferenciacije med mladino v vzgoji in izobraževanju;

— planiranje vsakoletnega deleža v okviru skupne porabe v republiki, v skladu z dogovorjeno dinamiko izpeljave šolske reforme ter na tej osnovi dosledno izvedbo programov za gradnjo novih šolskih centrov, študentskih in dijaških domov itd.;

— usklajenost novih modelov usmerjenega izobraževanja in novo nastajajočih posebnih izobraževalnih skupnosti, ki edine zagotavljajo programsko integracijo interesov in potreb šolstva in drugih subjektov združenega dela;

— strnitev vseh strokovnih moči in znanstvenih potencialov v republiki in to, da se bo dosegla povezanost znanstvenega proučevanja konkretne pedagoške prakse ter pedagoško svetovalne službe. Nujno bo spremeniti obstoječe relacije med zavodom za šolstvo SRS in pedagoškim inštitutom v prid gornji rešitvi;

— povezavo s prizadevanji za reformo sistema vzgoje in izobraževanja v drugih socialističnih republikah in pokrajinah, kar naj omogoča izmenjavo izkušenj, skupno razreševanje odprtih vprašanj in iskanje skupno uporabnih rešitev.

Potrebna nam je torej kar najboljša družbena organiziranost, če naj se uspešno izvede kompleksna reforma šolstva. V razvitih deželah so za tak proces potrebovali deset in več let. Tega ni mogoče uresničiti z dekreti in z upravnimi rešitvami. Treba bo temeljito preoblikovati zavest delavcev v združenem delu kot uporabnikov in delavcev iz sfere izvajalcev vzgojno-izobraževalnih dejavnosti. Zato bodo v tem procesu imele zlasti pomembno vlogo vse družbenopolitične organizacije kot subjektivni faktor znotraj združenega dela. Od SZDL v krajevni skupnosti ali ZSMS na šolskem centru ali od ZK na fakulteti in podobno bo odvisno, v koliki

meri in kako dolgo bo kongresna koncepcija reforme le zbir pričakovanj, namesto da bi bila realna programsko zasnovana in usklajena samoupravna, strokovna in politična akcija.

Namesto sklepa

Pričujoče razmišljanje ni imelo pretenzij poglobljenejše razprave o samoupravljaljski politični kulturi kot novo nastajajoči vrednoti naše socialistične zavesti in revolucionarne prakse. Ni bil moj namen postavljati dileme, ali to samoupravljaljsko kulturo že imamo, kako je strukturirana in kakšne rezultate v oblikovanju novih družbenih odnosov oziroma samoupravnih rešitev daje. Preveč preprosto bi bilo odgovarjati na taka vprašanja s peresom intuicije in zgolj osebne izkušnje. To terja zahteven in skrben analitično znanstveni prijem. Vendar pa lahko brez tega mirne vesti ponovimo tezo, da dejavnost delovnega človeka v samoupravni družbi ni odvisna le od objektivnega družbenoekonomskega položaja, ampak tudi od njegove idejne, zavestne usmeritve, od poznavanja razrednih interesov in zakonitosti razrednega boja v pogojih samoupravne družbe. Že to je zadosten razlog, da osmišljamo in podpremo nakazane smeri preosnove našega vzgojno-izobraževalnega sistema. Socialistično angažirana šola novih razsežnosti bo nedvomno prispevala še pomembnejši delež k oblikovanju samoupravljaljske politične kulture.

Na križpotju dveh kriz: ZDA

Kmalu po začetku leta 1975 sta v mednarodnih odnosih izbruhnili dve zaostritvi, ob katerih se je marsikdo vprašal, ali ne načenjata že samih temeljev strukture, ki je bila s trudom, pozornostjo in mnogostranskim usklajevanjem zgrajena v zadnjih nekaj letih. Vprašanje je bilo naravno. Sovjetska zveza je v odgovor na ameriško izsiljevanje razveljavila trgovinski sporazum z Združenimi državami Amerike, sklenjen konec leta 1972. To je pretreslo hrbtenico vsega spektra sovjetsko-ameriških razmerij, kakor so se oblikovala po prvem vrhunskem sestanku med predsednikom ZDA in generalnim sekretarjem KP SZ sredi 1972. Približno ob istem času pa je zavrelo tudi okrog znamenite izjave ameriškega zunanjega ministra Kissingerja, ki v intervjuju o svetovni energetski krizi izrecno ni izključil možnosti, da bi Združene države kdaj uporabile v obrambi svojih naftnih interesov tudi oboroženo silo. Posredna grožnja je razburila duhove ne le v potencialno najbolj prizadetih državah, marveč povsod, kjer bi se kdo utegnil kdaj spremeniti v morebitno žrtev morebitnega napadalca. A takih točk je dovolj.

Obe zaostritvi je spremljala vrsta stranskih znamenj, ki so jela čedalje pogosteje opozarjati, da se v mednarodnem življenju ali vsaj v njegovih občinah razvojnih smereh kažejo hude razpoke. Šele povezava med vsemi temi znamenji in omenjenima velikima premikoma je dala pravo težo vprašanju, kaj se pravzaprav skriva v ozadju. Kolikšne so resnične razsežnosti in kolikšna je dejanska intenzivnost mednarodnega zaostrovanja, do katerega je prišlo na videz tako nenadoma? In od kod ta obrat, če gre za to, izvira?

V obilici komentarjev in analiz, posvečenih pretresu v gospodarskih odnosih med ZSSR in ZDA, najpogosteje zasledimo med vzroki za odpoved pogodbe na prvem mestu politično izsiljevanje, povezano z imenom ameriškega senatorja Henryja Jacksona. Jackson, njegovi politični zavezniki in vse konservativno krilo politične in gospodarske elite v ZDA naj bi bili po tej tezi zapletli predsednika in zunanjega ministra v trikotna pogajanja med Belo hišo, Kremljem in ameriškim kongresom. Naposled naj bi vsilili Fordu in Kissingerju svoje stališče. Spričo tega naj bi bile ZDA vezale realizacijo trgovinskega sporazuma s Sovjetsko zvezo iz 1972 na nesprejemljiv pogoj, na obsežno sprostitev židovskega izseljeva-

nja iz ZSSR. Sovjetska zveza naj bi bila to zavrnila iz čisto očitnih razlogov: ameriški pogoj pomeni, da se Washington nedopustno vpleta v sovjetska notranjepolitična vprašanja. Sovjetska zveza tega ne sprejema in torej odpoveduje sporazum, ki pomeni vmešavanje v notranje zadeve. Takšen je bil vtis, ki ga je zbujala površinska plast vsega tega dogajanja in približno ustrezne so bile tudi uradne razlage.

V resnici je ves splet odnosov, sredi katerega je prišlo do loma, dosti bolj kompliciran. V celoti si ga v članku, kakršen je pričujoči, ni mogoče ogledati, pa še sorazmerno neznanih je toliko reči, da bi si bilo težko postaviti nalogo, da bi omenili vse, za kar tu gre. Zato zavestno tvegajmo, da se utegne podoba spet izmaličiti, a tokrat v nasprotno smer od običajne — in si nekoliko podrobneje oglejmo samo ekonomski kontekst trgovinskega zastoja med ZSSR in ZDA.

Za začetek se je treba spomniti izhodišč, o kakršnih so v zvezi z razvojem gospodarskih zvez med velikankama razpravljali v letih 1971 in 1972. Prišli so do več temeljnih ugotovitev. Prva: obseg menjave in drugih zvez je bil protinaravno, absurdno majhen. Druga: za zares intenzivno gospodarsko sodelovanje je za ZDA med zunanjimi partnerji dovolj velika in krepka samo Sovjetska zveza, za Sovjetsko zvezo pa ZDA. Tretja: teoretično obstaja zelo logična temeljna shema za sodelovanje, in sicer menjava ameriške tehnologije, znanja in investicijskega kapitala za sovjetske surovine, energijo in znanje.

Celotni obseg sovjetsko-ameriške trgovine je v obdobju 1970—1973 zrasel kar za sedemkrat. Toda zaradi izjemno pičlega starta je leta 1973 Sovjetska zveza še vedno kupovala manj kot dva odstotka vsega ameriškega izvoza ter dobavljala manj kot en odstotek vsega ameriškega uvoza. Rekordni obseg je ta trgovina dosegla leta 1973 z višino 1,4 milijarde dolarjev; toda v tej vsoti je bila tudi krepka »žitna komponenta«, ki se je rodila zaradi slabe sovjetske letine v 1972.

V podobi sovjetsko-ameriške trgovine lahko odkrijemo nekaj značilnih potez, ki so precej vplivale tudi na januarski pretres.

Prva značilnost te vrste je nekladje med izvozno in uvozno stranjo trgovinske bilance. V letih 1972 in 1973 je vrednost ameriškega izvoza v ZSSR za petkrat do šestkrat prekašala vrednost sovjetskega izvoza v ZDA. Leta 1974 se je ta razlika zožila do razmerja 2 proti 1 v prid Ameriki. Seveda nesorazmerja spričo absolutne velikosti obeh ekonomij ne povzročata praktično nikakršnih notranjih preglavic ne tej ne oni strani, povzročata pa »tehničen« medsebojni problem. Primanjkljaj je namreč treba financirati z ustreznim obsegom kreditov.

Druga značilnost sovjetsko-ameriške trgovine pa je to, da je potencialno veliko bolj pomembna kakor dejansko. Leta 1974 se je njen obseg sukal okoli ene milijarde dolarjev, po obojestranskih ocenah pa so za prihodnost od petih do sedmih let pričakovali, da se bo vzel k desetim milijardam dolarjev. To že nekoliko natančneje osvetljuje mnenje o razvojni moči menjave. Še bolj plastična pa je naslednja ilustracija. Po ko-

likor mogoče natančnih ocenah iz zadnjih mesecev preteklega leta je skupna vrednost vseh velikih menjalnih poslov, ki so se pravzaprav vzpenjali h kvaliteta industrijskih in hkrati raziskovalno razvojnih kooperacij, znašala nekako med 30 in 40 milijardami dolarjev. Ta ocena obsega posle, ki so bili začetno že obdelani in zbrani v posamezne velike projekte. Onkraj teh vsot obstaja še neraziskan teren, na katerem bi se ob realizaciji nekaterih že ocenjenih poslov inducirali novi projekti.

Tudi ob poslih, o katerih so že razpravljali, je bilo za nekaj let v neposredni prihodnosti jasno, da menjava ne bo mogla teči uravnovešeno. Tekoče primanjkljaje bi bilo treba financirati s krediti.

Američani so očitno sodili, da spričo sovjetske potrebe po sodobni tehnologiji smejo spreminjati tako izbor svoje ponudbe kakor obseg in pogoje kreditiranja v vzvod za različne pritiske. Pri izboru svoje ponudbe so ravnali tako na mnogo podrobnih, v splošnem težko opredeljivih načinov. Pri kreditih se je njihova težnja pokazala povsem nedvoumno. Od začetka 1973 dalje so odprli Sovjetski zvezi kreditov za 469 milijonov dolarjev. Ob ratifikaciji trgovinskega sporazuma pa so Jackson in njegovi kongresni zavezniki vsilili v ustrezni zakonski predlog zahtevo po omejitvi: Sovjetski zvezi naj bi v prihodnjih štirih letih odprli le še 300 milijonov dolarjev kreditov in nič več.

Poleg tega so spremenjene razmere v svetovnem energetske kompleksu in na trgu zlata v posrednem smislu pomagale Sovjetski zvezi. Leta 1974 je ZSSR iztržila za svojo nafto približno 3 milijarde dolarjev, letos pa jih lahko realno pričakuje za 3 milijarde in pol. Kar zadeva zlato, ga je po virih iz baselske BIS (Bank for International Settlements, banke za mednarodne poravnave ali »banke centralnih bank«) Sovjetska zveza leta 1973 prodala okrog 300, lani pa okrog 250 ton in v obeh letih zaradi naraščajoče cene prejela zanj enako vsoto — po milijardo dolarjev.

Spričo ameriškega pritiska ob trgovinskem sporazumu, a tudi spričo vzpona cen pri nafti, surovinah in zlatu je primerjalna vrednost naglega razvoja gospodarskega sodelovanja v ZDA za Sovjetsko zvezo občutno upadla; upadla vsaj v kratkoročnem, taktičnem smislu. Tudi jadrne reakcije Bele hiše, State Departmenta in njunih zaveznikov v zvezi z bitko v ameriškem kongresu ter obljube, češ da se bo ameriški državni vrh prizadevno potrudil izločiti iz procesa nesprejemljive komponente, vse to dokazuje, da se je taktično razmerje sil v gospodarsko-političnih pogajanjih med ZDA in ZSSR vsaj za nekaj časa nedvoumno premaknilo.

Verjetno je k temu premiku nekaj prispevalo tudi to, da gredo ZDA podobno kot ves razviti kapitalistični Zahod prav zdaj skozi najgloblje faze ekonomskega cikla, katerega amplituda se tokrat spušča občutno globlje kakor ponavadi. Če to povežemo z notranjimi potrebami po izvozu, je seveda treba reči, da so takšne potrebe pri ZDA relativno dosti šibkejše kakor pri drugih, srednje velikih zahodnih državah, a da Sovjetska zveza prav zaradi tega toliko lažje postavlja pred Washington tole izbiro: prav, če ne gre z vami, potem bomo intenzivneje razvijali gospo-

darsko sodelovanje z ZR Nemčijo, Francijo, Italijo in Britanijo. Obe strani se seveda zavedata, da spričo razlik v dimenzijah gospodarstev nobena teh srednje velikih držav v daljšem razdobju ne more zares nadomestiti partnerjev, kakršna sta Sovjetska zveza ali ZDA, in da takšne alternative ne morejo ustvariti najbrž niti vse te države skupaj, povezane v EGS. Toda na krajši časovni progi je igra z alternativami takšne vrste vendarle uporabna. Uporabna je toliko bolj, ker ne gre pri gospodarskih odnosih med ZDA in ZSSR nikdar samo za gospodarske odnose, temveč vedno tudi za politične in za vojaške, in ker se vsebina teh odnosov nikdar ne izčrpa le neposredno med partnerjema, marveč oklepa praktično vso zemeljsko oblo.

Toda o tem pozneje.

Izjava dr. Henryja Kissingerja, ki je sprožila toliko vznemirjenja, že zaradi slogovno-pomenske meglenosti, zasluži, da jo navedemo v celoti. Takole je rekel: »Ne rečem, da sploh ni okoliščin, v katerih bi uporabili silo. Toda eno je uporabiti jo v morebitnem sporu za ceno (nafte, op. p.), čisto nekaj drugega pa je uporabiti jo, če bi prišlo do dejanskega davljenja industrijskega sveta.«

Prvi od teh dveh stavkov zveni v angleščini še nekoliko bolj zamotano in vsebuje kar tri negacije zapored: »I am not saying that there is not circumstance where we would not use force.« Politični semantiki so se okrog pravega pomena, resnične vsebine in osti tega stavka spustili v prave bitke, češ komu je grozil in zakaj in ali sploh komu je ali pa je to za sodobne razmere »normalna« igra na vsej lestvici potencialno dosegljivih sredstev; torej na lestvici, ki sega tudi k »nadaljevanju politike z drugimi sredstvi«.

V preprost jezik je mogoče prevesti to stališče na dokaj direkten način: »Ni izključeno, da bomo uporabili silo — če bi prišlo v razvitih državah do hude stiske.« Grožnja je torej jasna, pogojna vezava tudi, arbiter pa ravno tako.

Vznemirjenje, ki se je razširilo po svetu spričo te izjave in poznejšega pritrjevanja predsednika Forda, češ da je Kissingerjevo stališče zares stališče ZDA — to vznemirjenje ne izvira samo iz reakcije na dejstvo, da zunanji minister ene od sil velikank javno in izrecno ne izključuje kršitve najmanjšega skupnega imenovalca vseh članic OZN, kršitve mednarodnega miru. Vznemirjenje izvira bržkone tudi iz zavesti, da se v sedanjih premikih sredi energetske-surovinskega kompleksa krhajo temeljni ekonomski odnosi, na katerih je zadnji dve desetletji in pol ali tri desetletja slonel ves neokolonializem. Ob takšnih premikih pa so na kocki najbolj odločilni interesi. Ugotovitev, da nafta in njeni derivati sestavljajo samo dva odstotka svetovnega kosmatega proizvoda, pomaga malo ali nič. Veliko bolj odločilno vpliva na gospodarske, politične in vojaške presoje dejstvo, da sta ta dva odstotka locirana prav v sončnem pletežu razvitih družb in da zahodne kapitalistične države v zvezi s tem pravzaprav nimajo nobene uporabne alternative.

Od zadnjih mesecev leta 1972 dalje je dvanajst članic OPEC (Organizacion of Petroleum Exporting Countries — organizacija dežel, ki izvažajo petrolej), ki so sporazumno uporabile kartelsko tehniko uravnavanja cen in količine svojega produkta, nekaj več kot početverilo ceno nafte na mednarodnem trgu. Skoznjo so si v letu 1974 ustvarile približno za 60—70 milijard dolarjev dohodka, ki ga same v domačih gospodarstvih ali ne morejo ali nočejo porabiti. Iz tega nastaja novi rezervoar tako imenovanih petrodolarjev, ki se zdaj na različne načine raztaka po svetu. Po nekaterih podatkih so članice OPEC od Novega leta do konca oktobra 1974 vložile v tujino, pretežno v razvite zahodne države, 43—47 milijard dolarjev. Največji del te vsote, 16—17 milijard dolarjev, je šel skozi britanske in švicarske banke na evrodolarski trg. Nadaljnjih 10—11 milijard je odteklo v ZDA, nekako polovica v ameriške vrednostne papirje. 6—7 milijard je odšlo v Britanijo, kjer so se spremenile v bančne depozite, državne obveznice ali v nepremičnine. Nekako 9 milijard dolarjev so članice OPEC namenile različnim oblikam pomoči za dežele v razvoju. Do konca 1974 se je ta del povzpел še za nadaljnje 3 milijarde, tako da je obsegal skupaj približno 12 milijard dolarjev. Tako je približno za 2—3 milijarde presegel škodo, ki so jo imele razvijajoče se dežele zaradi višjih cen nafte.

O tem je bilo na Zahodu razmeroma dosti pisanja in razprave. Prav v obratnem sorazmerju s tem pa se giblje pozornost, posvečena velikim dobičkom multinacionalnih korporacij, zaslužkom zahodnih držav, ki so se zvišali ob davkih na uvoz arabske nafte, in nagli dražitvi industrijskega blaga in živil, ki jih arabske države uvažajo z razvitega Zahoda. O tem pa je javnih razprav tako malo, da je skoraj nemogoče priti do trdnejših količinskih opredelitev.

Rzprave o primarnih in sekundarnih učinkih sunka pri naftnih cenah navadno izhajajo iz plačilno bilančnega opazovanja. Skupna aktiva naftnih proizvajalk se je lani okrepila za 60—70 milijard dolarjev, skupna aktiva razvitih zahodnih držav pa je za ustrezno vsoto uplahnila. Mednarodna banka za obnovo in razvoj predvideva, da se bo takšno (izolirano opazovano) neravnovesje nadaljevalo daleč v osemdeseta leta. Seveda pa je silno težko, in če strogo vzamemo, tudi strokovno nekorektno vleči takšne projekcije daleč v prihodnost, četudi gre za dohodkovni premik v razredu 70 milijard dolarjev in četudi sega projekcija samo do srede osemdesetih let. To bi bilo nekorektno celo, če bi skrčili problematiko samo na ekonomski del. Na dlani je namreč, da bodo vzpenjajoče se cene energije in surovin neogibno pognale kvišku tudi cene finalnih industrijskih izdelkov in živil, ki jih razviti industrijski Zahod izvažava v naftne proizvajalke. Zato se bodo tekoče plačilne bilance nujno morale vrniti bliže k prejšnjim razmerjem. Takšno pričakovanje pa se znajde še na dosti trdnejših tleh takoj, ko vključimo v obravnavo politične, socialne in druge komponente odnosov med naftnimi izvoznicami in naftnimi uvoznicami. Zaradi vsega tega lahko ekstrapolacije o učinkih premika v

naftnih cenah, kakršne je izdelala mednarodna banka, rabijo le za teoretično upodobitev, za matematično odslikovanje ene izmed komponent v podobi. Le-ta je v svoji celovitosti neprimerno bolj zapletena in tudi uravnotežena, kakor pa bi lahko kdo sklepal le ob eni sami izločeni karakteristiki.

Seveda prav na ekstrapolacijah te vrste dandanes sloni mnogo razprav o tem predmetu, ker to seveda politično ustreza razvitim uvoznicam nafte. S podobno metodo sekanja problematike na posamezne komponente se je OECD lotila proučevanja, ki naj bi pokazalo, koliko je pravzaprav praktičnih možnosti, da bi si njeno članstvo — 24 držav zahodne Evrope, severne Amerike, Japonske, Avstralije in Nove Zelandije — v prihodnosti samo pokrilo potrebe po energiji. Po presoji strokovnih teles OECD bi akcija, ki naj bi zagotovila energetske avtarkije do leta 1985, terjala od 1000 do 2000 milijard dolarjev. Tolikšne naložbe bi se seveda, če nič drugega ne, križale s politiko boja proti inflaciji, ki je v bistvu dolgoročne narave. A poleg tega prvega, notranjega razloga za skepso obstaja še drug velik razlog, ta pa je zunanji. Nihče si namreč ne bi upal staviti, da bodo cene nafte ostale tudi v prihodnje na enaki relativni ravni, na kakršni so dandanes. Že ti dve okoliščini zadostujeta, da je generalni sklep, do katerega je mogoče priti ob študiji OECD o energetskih perspektivah do 1985 (*Energy Prospects to 1985*), lahko samo takle: Zahod nima alternative.

Če alternative torej ni, je treba reševalno akcijo razdeliti na dva dela, na kratkoročne in dolgoročne operacije. Iz tega je po letu dni obotavljanja, preizkušanja in notranjih nesporazumov znotraj zahodnega kroga držav že nastalo nekaj, kar bi danes lahko pogojno imenovali »plan Kissinger«. Obrazložitev tega načrta, ki ga je ameriški zunanji minister razčlenil v znamenitem intervjuju »Business Weeku«, je morda zanimivejša in bolj upoštevanja vredna kakor pa njegovo komaj prikrito rožljanje z »neizključenimi opcijami« . . .

Dr. Henry Kissinger pravi, da mora iti industrijski Zahod v pogajanja z izvoznicami nafte. Toda ne prej kot takrat, ko bodo razvite kapitalistične države sklenjene v sorazmerno trdni skupni fronti. Leto dni in nekaj mesecev so Združene države porabile, da so prišle do prvih zasnov takšne fronte. Dejansko so morale najprej z vsemi dosegljivimi prijemi ukrotiti odpore v zahodni Evropi in na Japonskem ter politično uveljaviti svojo energetske premoč. ZDA pokrivajo z lastnimi viri 86 odstotkov vseh svojih energetskih potreb, Evropska gospodarska skupnost pa le 37 odstotkov in Japonska komaj 4 odstotke . . .

Prvi korak je bil opravljen, ko je bila pri OECD ustanovljena Mednarodna agencija za energijo. Drugi korak je postal razviden, ko se je lani velik del petrodolarske gmote — nekako 40 do 70 milijard dolarjev — vrnil po različnih kanalih nazaj v obtok zahodnega finančnega sistema, čeprav je s tem v zahodnih financah občutno poskočila udeležba proizvajalk nafte. Tretji korak je bil opravljen na zasedanju mednarodnega va-

lutnega sklada (IMF) sredi letošnjega januarja, kjer so v zvezi z nafto ukrenili dvoje. Najprej so s sporazumom ustanovili tako imenovani »sistem za reciklažo«, namenjen zdravljenju tekočih plačilno bilančnih težav. Mednarodni valutni sklad si bo v okviru tega sistema pri izvoznikah nafte izposojal petrodolarje in z njimi financiral naftne primanjkljaje v plačilnih bilancah uvoznic nafte. Ali drugače: izvoznice nafte bodo kreditirale prodajo svoje nafte. Takšna reciklaža seveda v strogo ekonomskem smislu ne pomeni dosti drugega kakor začasno, kratkoročno premostitev težav. V dolgoročnem, ekonomsko-političnem smislu pa seveda pomeni precej več: dosedanje naftno vojskovanje nadomeščajo vsaj delno s sporazumevanjem in sodelovanjem. Izvoznice nafte se zdaj tudi po uradni plati ekonomsko vključujejo v zahodni sistem, kamor so se lani vključevale samo neuradno. Tako ima tistih šest milijard dolarjev, kolikor obsega sistem reciklaže pri mednarodnem valutnem skladu, veliko bolj daljnosežen pomen, kakor pa povedo samo številke.

Poleg tega so na zasedanju IMF načelno sprejeli tudi ameriški predlog za ustanovitev tako imenovane »varnostne mreže«. Sistem s tem imenom naj bi zajemal samo članice OECD. Vse skupaj naj bi zagotovile, da si bodo dve leti zaporedoma med seboj pomagale prebroditi morebitne plačilnobilančne težave, ki bi izvirale iz energetskih potreb. Skupno naj bi za te namene zagotovile medsebojno kreditiranje do višine 25 milijard letno.

Tako ima razviti kapitalistični Zahod ta hip vsaj v načelu že zagotovljena dva blažilca zoper energetske sunke. Prvi je sistem za reciklažo petrodolarjev, drugi pa »varnostna mreža« medsebojnega kreditiranja ali vsaj garancij. Toda zanimiv je skupni ekonomsko-politični saldo v dosedanji bilanci te operacije. Videli smo že, kako je sistem reciklaže najprej neformalno, nato pa tudi formalno pritegnil izvoznice nafte k zahodnemu finančnemu sistemu. Še jasnejši pa je izid procesa, ki se je končal z ustanovitvijo »varnostne mreže«. V njej bo namreč veljalo proporcionalno odločanje — kolikor vplačila, toliko glasov. Glavna upnika bosta ZDA in ZR Nemčija. V kompromisu med sistemom za reciklažo, ki ga je terjala EGS, in »varnostno mrežo«, ki jo je potiskal v ospredje Washington — kompromis pa je bil sklenjen na januarskem zasedanju IMF — je bilo vsaj v začetnem smislu doseženo dvoje. Prvič, izvoznice nafte niso več »na nasprotni strani fronte«. In drugič, ZDA so »vnovčile« svojo energetske prednost in so zahodno Evropo tudi formalno spravile v ponovno odvisnost.

Po vsem tem se zdi, da se je Združenim državam in dr. Kissingerju osebno posrečilo pripraviti teren za pogajanje z OPEC. Fronta uvoznic nafte se vsaj v osnovnih obrisih že kaže. Fronta izvoznic nafte seveda že deluje. Najrajši pa bi se dr. Kissinger pogajal po načelu fronta proti fronti, nabavni oligopol proti prodajnemu, kartel proti kartelu.

To bi namreč Združenim državam zagotavljalo kar nekaj prednosti. Prva: znova bi nastopile kot nesporna voditeljica svojega tabora. Druga:

uporabile bi lahko vsa sredstva — ekonomska, politična in vojaška, medtem ko ima OPEC samo ekonomska sredstva in nekaj političnih. (Morda je treba presojati Kissingerjevo izjavo v tem kontekstu . . .) Tretja: svojo premoč bi Zahod nemara lahko pretil na politični teren, v akcije, ki so povezane z reševanjem arabsko-izraelske komponente v bližnjevzhodni krizi. Četrta: že sama pogajanja po načelu kartela proti kartelu odpirajo možnost za sporazum, ki bi maksimiral profit po obojnih kriterijih, po kriterijih Zahoda in kriterijih OPEC. In tako dalje. A prav tale zadnja prednost je vredna, da se ob njej za hip pomudimo.

Pred oktobrsko vojno na Bližnjem vzhodu se je cena nafte sukala okoli treh dolarjev za sodček, zdaj se suče okoli dvanajst dolarjev za sodček. Znano je, da bi bila za ZDA optimalna cena med sedmimi in osmimi dolarji za sodček. Znano pa je tudi, da vodilni članici OPEC, Saudska Arabija in Iran, ki prek svojih ministrov Jamanija in Amuzegarja operativno navdihujeta akcije OSEV, ocenjujeta sedanje naftno vojskovanje kot neko taktično fazo, ne pa kot nespremenljivo dolgoročno strategijo. Niti Saudska Arabija niti Iran ne odklanjata morebitnega poznejšega znižanja cen nafte.

Kakorkoli, prava merila za ekonomske, socialne in politične kvalitete posameznih rezultatov v naftnem vojskovanju gotovo niso samo plačilne bilance in samo tempo ekonomskega razvoja v posameznih državah. Prave razmejitve se zanesljivo ne ujemajo z državnimi mejami. Če nič drugega ne, sta v vsej dolgi zgodbi, kakor je že zapletena, doslej ostali skoraj docela nerazsvetljeni dve veliki temi. Prva je vloga velikih naftnih družb, multinacionalnih korporacij. Druga pa je prava družbena lokacija in usmerjenost tistih, ki so postali lastniki orjaške gmote petrodolarjev. Ti dve skriti drami še iščeta svojih avtorjev. Prav zanimivo bo ugotavljati, kakšne zveze obstajajo med njima.

Najbrž bo zgodovina tega burnega dogajanja lahko prav osvetlila vlogo ZDA in namen izjav dr. Kissingerja šele skozi takšna povečevalna stekla. Težko bo drugače razložila kompleksno, dolgoročno in široko operacijo, v kateri se na Bližnjem vzhodu prepletata mreži dveh velikih kriz, arabska — izraelska in naftna, in v kateri se »predsednik Ford in njegova silaška ministra Kissinger in Schlesinger poigravata z anagrami nazivov dežel, kjer bi Združene države utegnile uporabiti vojaške sile« . . . (C. L. Sulzberger, »New York Times«).

Pretrsi v odnosih med ZDA in ZSSR ter pretrsi v odnosih med uvoznici in izvoznici nafte imajo na videz malo skupnega z izjemo ene točke. A ta je kardinalna: Združene države Amerike.

Oglejmo si najprej odnose med ZDA in ZSSR v nekoliko drugačni osvetlitvi kot ponavadi. Že od prvega vrhunskega srečanja Nixon-Brežnjev v letu 1972 se je v teh odnosih razvijala logika notranjega povezo- vanja in vzajemnega pogojevanja posameznih sektorjev, pa naj je šlo za SALT, Bližnji vzhod, Vietnam, Evropo ali gospodarsko sodelovanje. Napredek na tem terenu je bil s pogoji vezan na napredek na kakem

drugem, koncesijo tukaj je bilo mogoče odtehtati z nasprotno koncesijo tam in tako naprej. Takšno operacijsko načelo je razvijala in skoraj vsiljevala, vsaj zdi se tako, predvsem ameriška stran. Sovjetska jo je morala vsaj do neke mere sprejemati, sicer ne bi bilo šlo tako gladko, kot je šlo. Obči cilj, nepovratnost ali ireverzibilnost pomirjanja, sproščanja in sodelovanja pa je bila seveda odvisna predvsem od dveh meril, to je najbrž mogoče reči. Prvič, strateško oboroževanje bi bilo treba najprej zamrzniti, potem pa obrniti navzdol enako nepovratno, kakor se je doslej vzpenjalo navzgor. In drugič, ameriška in sovjetska ekonomija bi se morali med seboj tako preplesti, da v njunem medsebojnem sodelovanju ne bi šlo več za obrobno trgovanje in tudi ne več za izolirano kooperacijo ob posamičnih projektih ali serijah poslov, temveč za prehod h kompleksni delitvi dela, h koordinaciji in specializaciji, kakršne ne bi bilo mogoče več nasilno razkleniti.

Doslej ni bilo zadoščeno niti prvemu niti drugemu pogoju za ireverzibilno zblíževanje — če seveda ta pogoja sploh zadostujeta. Dokler pa jima ni zadoščeno, je notranja prepletenost med posameznimi sektorji odnosov z gosto mrežo pogojnih vezav toliko bolj nujna, ker je v takem sorazmerno lažje vzpostaviti ravnovesje kakor pa uravnotežiti vsak sektor zase.

Iz teh razmislekov zdaj v bistvu izhajata obe najpreprostejši razlagi za lom v napredovanju gospodarskih odnosov. Sovjetska razlaga je jasna: zavrnilo smo nedopustno ameriško izsiljevanje in poseganje v naše notranje zadeve. Ameriška reakcija, vsaj reakcija iz Bele hiše in State Departmenta, sovjetsko razlago sprejema in obljublja, da bodo obrzdali senatorja Jacksona. Toda ameriška razlaga, ki bi jo lahko imenovali »tehnokratsko-zunanjepolitično«, se veže prav na tisto mrežo pogojnih povezav med posameznimi sektorji odnosov z ZSSR, ki smo jo omenjali prej. New York Times je na primer pisal, da se mora Washington iz tega nekaj naučiti. Kissingerjeva mreža pogojnih povezav med sektorji odnosov mora biti dovolj prožna, ne pa tako neznansko trda, kakor jo je s svojimi neokretnimi nasilnostmi naredil Jackson. Po tem pojmovanju, ki je očitno blizu tudi samemu Kissingerju, gre torej v bistvu za zmoto, napako ali deviacijo tako rekoč pri tehnologiji urejanja stvari s Sovjetsko zvezo, ne pa pri sami vsebini.

A preskočimo zdaj na drugi, naftni tir. Videli smo, kako so se ZDA po letu in več mesecih truda s svojeglavimi zavezniki vendarle nekoliko približale cilju kjer naj bi v pogajanjih monopola proti monopolu, kartela proti kartelu spet uporabile podobno tehniko kakor v odnosih s Sovjetsko zvezo: medsebojno povezovanje posameznih sektorjev v odnosih, pritisk in spodkopavanje nasprotnikove pozicije, vabljenje z vzajemno optimizacijo cen za nafto, torej z vzajemno maksimalizacijo profita, in podobno. Le da je tukaj končni cilj najbrž bistveno drugačen kakor ob sovjetskem primeru. Tam ni mogoče računati s tem, da bi nasprotno stran dokončno potisnili v šibkejši položaj; tukaj pa gre za to, da bi obnovili prejšnje

stanje, če se le da in kjer se le da; in da bi dali za to čim manj realnih koncesij, po možnosti tako, da se bo novo petrodolarsko bogastvo gospodarsko, politično in strateško vključilo v zahodni krog.

Je zadnja trditev preveč daljnosežna? Čedalje več znamenj opozarja, da se ameriška zunanja politika trudi oživiti pakt CENTO in ga opreti zlasti na Saudsko Arabijo in Iran, ki sta vodilna člana OPEC. Če pa lahko pri tem deluje kot katalizator celo sovrašтво do Izraela, ki je ameriški zaveznik nič hudega zato.

Prav v zadnjih mesecih se je ameriška globalna politika razmahnila globalno kot že dolgo ne. V jugovzhodni Aziji se Združene države krepeje kakor prej lotevajo aktivne pomoči orgoženima režimoma Thieuja in Lon Nola. Aktivira se indijsko-pakistanski sektor. Na Bližnjem vzhodu se »politika malih in postopnih korakov« na arabsko-izraelskih relacijah prekriva s podobno politiko ob naftnih zadevah, sozvočje teh dveh linij pa naj bi okrepilo ameriško prisotnost v Sredozemlju, ki se ji majoje nekdanje trdne opore v južni Evropi. Zahodno Evropo so obrzdale mnogotere težave: naftne, stagflacijske, monetarne, socialno-politične — in zdaj išče več sodelovanja onkraj Atlantika. V Latinski Ameriki je pritisku v čilski obliki sledil pritisk v obliki zunanjetrgovinskega zakona. In če bi zdaj res povezali vse našete drobce še z mnogimi drugimi, manj pomembnimi, bi morda lahko vprašali: ali ne gre za globalno ofenzivo?

Marsikdo si takšno ameriško ravnovesje razlaga z željo po odškodnini in po popravi zamude ob Watergatu, po vietnamski krizi in tako naprej. Nekaj resnice v tem utegne biti, a naposled so to le bolj površna opazovanja. Najresnejše vprašanje se najbrž zastavlja nekako v takile obliki:

Združene države Amerike so se kot država, kot voditeljica tabora in kot reprezentant nekega družbenega reda, ki je tam dosegel najvišjo razvojno stopnjo, prav v odnosih do Sovjetske zveze in prav ob energetsko-surovinskih pretresih znašla na točki, kjer bi se morale pri njih začeti bistvene strukturne prilagoditve. Čedalje nasilneje terja podobne prilagoditve tudi notranji razvoj ameriškega in morda vsega zahodnega sistema. Ali ni morda v nenavadni dejavnosti, v nenavadno intenzivnem delovanju navzven, tudi v agresivnosti, ki se kaže v mednarodnem prostoru, poleg običajnih, »rednih« komponent tudi še krepka komponenta, v kateri odseva notranja kriza?

Vprašanje je zastavljeno v hipotetični obliki. Tematika, ki ga zajema, je zelo obsežna. Toda odgovor, kakor je težko do njega priti, je zato še vedno pomemben. V njem se skriva eden poglobitvinih ključev do razumevanja mednarodnih razvojnih tokov.

Ljubljana, januarja 1975

ERNEST PETRIČ

Pravice pripadnikov narodnosti*

(kot element njihove enakopravnosti)

1. Vprašanje o tem, kaj je razumeti pod pojmom »enakopravnost manjšine« oziroma pripadnikov narodne ali jezikovne manjšine¹ z večino oziroma njenimi pripadniki, je bilo pogosto predmet teoretične analize in prav tako pogosto tema praktične politike v odnosu do manjšin. S problemom obsega enakopravnosti se je ukvarjalo tudi Mednarodno sodišče v Haagu v znani zadevi manjšinskih šol v Albaniji in zavzelo stališče, da v marsikaterem konkretnem položaju manjšin zgolj formalna enakopravnost lahko pomeni dejansko neenakopravnost.²

Tudi danes srečujemo stališča, morda manj v teoriji kot v politični praksi v nekaterih državah, da ni mogoče, če naj se ohrani načelo formalne enakopravnosti, priznavati pripadnikom neke etnične oziroma narodnostne manjšine, ob zagotovljeni formalni enakopravnosti in ukrepih zoper diskriminacijo, še nekih »posebnih pravic«. S »posebnimi pravicami« so mišljene pravice pripadnikov manjšin glede uporabe lastnega jezika, šol, razvoja lastne kulturne dejavnosti, stikov s svojo nacionalno matico ipd., skratka, tiste pravice, ki naj gredo pripadnikom manjšine prav zato, ker v narodnostnem, jezikovnem, etničnem itd. pogledu pomenijo neko posebnost. Naj mimogrede omenim v zadnjem času vse glasnejše izražanje »strahu« nacionalističnih elementov v Avstriji, da bi uredničenje določil čl. 7 avstrijske državne pogodbe, za kar je Avstrija po mednarodnem pravu jasno in brezpogojno zavezana, pomenilo dati koroškim Slovincem take »privilegije«, da bi bilo nemško govoreče prebivalstvo Koroške »neenakopravno«.

Še zlasti pa se marsikdaj poudarja, da država, v kateri manjšina živi, ni dolžna pripadnikom manjšine zagotoviti teh posebnih pravic. V tem

* V dneh 23., 24. in 25. 12. 1974 je bilo v okviru interfakultetne konference fakultet političnih znanosti SFRJ znanstveno posvetovanje z okvirno tematiko »Razredno in nacionalno v sestavljenih skupnostih«. Pričujoči tekst je eden izmed prispevkov, predloženih na posvetovanju.

¹ Preseglo bi okvir tega prispevka, če bi se posebej ukvarjali s problemom opredelitve pojmov narodne, etnične ali jezikovne manjšine in če bi posebno pozornost posvetili vprašanju, ali naj se, ko je govor o »pravicaah manjšine«, daje prednost posamezniku, pripadniku manjšine, kot subjektu te pravice ali pa ima v mislih manjšino kot celoto, ki ji kot taki gredo pravice iz naslova »varstva manjšine« in kar je izhodišče naše politike do narodnosti.

² Glej PCIJ, Series A/B, No. 64, »Minorities Schools in Albania«, stran 19.

pogledu je bilo značilno ozračje v organih OZN, zlasti v podkomisiji za preprečevanje diskriminacije in varstvo manjšin in komisiji za človekove pravice v zvezi s pripravo člena 27 konvencije OZN o civilnih in političnih pravicah. Ekspert OZN Capottorti v svojem preliminarnem poročilu za podkomisijo OZN takole povzema to ozračje: »Obstajalo je splošno soglasje, naj tekst (člena 27 konvencije, op. E. P.), ki ga je predložila podkomisija, ne bi nalagal državam in vladam dolžnosti zagotavljati posebne šole za pripadnike jezikovnih manjšin. Osebe, ki pripadajo etničnim, verskim ali jezikovnim manjšinam, bi mogle le zahtevati, da se jim ne krnijo pravice, priznane v osnutku člena. Edina obveznost, naložena državam, je bila ne zanikati te pravice.«³ Torej ne dolžnost »zagotavljati« pripadnikom manjšine šole v lastnem jeziku, temveč le »ne omejevati« takih šol, če si jih manjšina sama ustanovi in vzdržuje.

Konkretna izhodišča tistih, ki izražajo zadržke v zvezi s posebnimi pravicami pripadnikov manjšin, so seveda vsakokrat družbenoekonomsko pogojena v določeni konkretni zgodovinski situaciji.

Zato je morebitne zadržke v zvezi s priznanjem posebnih pravic pripadnikov manjšin v nekaterih novonastalih neevropskih državah — zadržke, ki izvirajo predvsem iz dejstva, da v teh delih sveta šele potekajo svojevrstni procesi nastajanja narodov in je v ospredju preprečevanje rasne diskriminacije in zagotovitev formalne enakopravnosti — potrebno docela drugače razumeti in obravnavati kakor zadržke v zvezi s posebnimi pravicami pripadnikov narodnosti, ki so prisotni v evropskem in severnoameriškem prostoru. Zadnji po svojem družbenoekonomskem bistvu še vedno izražajo asimilatorske težnje tako imenovanih »državnih narodov«. Te težnje so svojo najbolj eklatantno obliko dobile v znani ameriški koncepciji »topilnega lonca«. Dobro označujeta stališče zahodnih držav izjavi delegata ZDA in Velike Britanije na pariški mirovni konferenci po drugi svetovni vojni. Delegat ZDA je izjavil: »Teško je za državljana ZDA razumeti željo, da bi ohranjali rasne manjšine, namesto da bi jih absorbirali.« Delegat Velike Britanije pa je izjavil: »Naš cilj naj bi bil asimilirati manjšine v deželah, kjer te žive, namesto ohranjati jih.«⁴

2. Posebno zanimiva za presojo odnosa do posebnih pravic pripadnikov manjšin je geneza člena 27 konvencije OZN o civilnih in političnih pravicah človeka. Ta člen se glasi takole: »V državah, v katerih obstoje etnične, verske ali jezikovne manjšine, se osebam, ki pripadajo takim manjšinam, ne sme zanikati pravica, da skupno z drugimi člani svoje skupine uživajo lastno kulturo, ohranjajo in izvajajo svojo vero ter uporabljajo svoj jezik.« Po svoji vsebini — če si ta člen pobliže ogledamo in ga analiziramo — je to vsekakor zelo skromna določba. V kontekst

³ E/CN, 4/Sub. 2/L. 564, stran 17.

⁴ Citirano po Inis L. Claude Jr., »National Minorities — International Problems«, Harvard University Press, Cambridge 1955.

splošnih človekovih pravic naj bi vnesla vsaj najbolj elementarne posebne pravice pripadnikov manjšin, vendar po svoji dikciji in obsegu pravzaprav ne pomeni nič drugega kot obveznost tolerance, priznanje, da pripadniki manjšine lahko uživajo svojo kulturo, ohranjajo svojo vero in uporabljajo svoj jezik.

Ideja o taki posebni določbi v prid pripadnikov manjšin se je pojavila na 3. seji podkomisije OZN leta 1950,⁵ potem ko ne splošna deklaracija o človekovih pravicah in ne takratni osnutek konvencije o človekovih pravicah nista vsebovala nobene določbe, ki bi se neposredno nanašala na varstvo manjšin. Naponi nekaterih predstavnikov držav v telesih OZN, ko je ta člen nastajal, oziroma nekateri predlogi,⁶ med njimi tudi jugoslovanski,⁷ ki so težili za tem, da bi se države, v katerih manjšine žive, zavezale, da bodo manjšinam ali njihovim pripadnikom zagotovile možnost uporabljati svoj jezik in imeti šolske in kulturne institucije in podobno, niso rodili sadu. Narobe, v razpravah v telesih OZN je ob tem, vsebinsko skromnem 27. členu konvencije o civilnih in političnih pravicah človeka bila izražena skrb, naj bi ne sprejeli ničesar, kar bi moglo ovirati »prostovoljno, mirno, nebolečo« asimilacijo.⁸

V zvezi s to »skrbjo« gotovo ni težko razumeti, če zadevo družbeno ekonomsko in zgodovinsko konkretiziramo, da je taka zaskrbljenost v neevropskem svetu, ki je še v procesu integracije plemenskih struktur v novo nastajajoče državne tvorbe, docela nekaj drugega kot pa v evropskih razmerah že formiranih narodov. V evropskih razmerah asimilacija avtohtonih manjšin, pa naj bo na videz še tako prostovoljna, v svojem bistvu ni nič drugega kot posledica neenakopravnosti. Na to opozarjajo tudi nekateri buržoazni pisci, na primer G. Decker, ko opozarja, da v evropskih razmerah, ko gre že za formirane narode, o prostovoljni asimilaciji ni moč govoriti. Četudi kak proces asimilacije poteka na videz prostovoljno, je kaj lahko ugotoviti, da je taka »prostovoljna« asimilacija posledica ekonomsko, politično ali drugače neenakopravnega položaja tistih, ki se asimilirajo. Obenem opozarja, da je docela drugačen položaj tam, kjer šele potekajo procesi formiranja narodov.⁹

⁵ Glej »Report of the Subcommission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities«, E/CN. 4/Sub. 2/119;

⁶ Na primer predlog Sovjetske zveze: »Država mora zagotoviti narodnim manjšinam pravico, da uporabljajo svoj rodni jezik in imajo svoje narodne šole, knjižnice, muzeje in druge kulturne in izobraževalne institucije«. (Cit. po E/CN. 4/SR. 368—371.)

⁷ Jugoslovanski predlog: »Vsaka oseba mora imeti pravico, da svobodno izraža svojo pripadnost etnični ali jezikovni skupini, da uporablja brez težav ime svoje skupine, se uči jezika skupine in ga uporablja v javnem in privatnem življenju, da se izobražuje v tem jeziku kakor tudi, da ima pravico do kulturnega razvoja skupaj z drugimi člani skupine, ne da bi bila zaradi tega kakorkoli podvržena diskriminaciji, še zlasti takih diskriminaciji, ki bi ji mogla preprečevati, da bi uživala vse tiste pravice kot drugi državljani iste države«. (Cit. po: E/CN. 4/SR. 362—371.)

⁸ Razpravo o členu 27 ob njegovem nastajanju zgoščeno povzema Capotortijevo poročilo, zlasti paragrafi 21 do 42, E/CN. 4/Sub. 2/L. 564;

⁹ G. Decker »Das Selbstbestimmungs Recht der Nationen«, Goettingen, 1955, str. 249;

3. Vprašanje kdaj nastopi — ob predpostavki, da so zagotovljene splošne človekove pravice in da ni diskriminacije — potreba po posebnih pravicah pripadnikov manjšin, je tudi bilo predmet razprav v okviru organov OZN. V mislih imamo celoten potek prepletajočih se razprav o preprečevanju diskriminacije in varstvu manjšin, predvsem v podkomisiji OZN za preprečevanje diskriminacije in varstvo manjšin, v komisiji OZN za človekove pravice in pa razprave v odboru OZN, ustanovljenem na temelju konvencije OZN o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije iz leta 1965. Šlo je predvsem za to, kako uskladiti koncept posebnih pravic oziroma varstva manjšin s konceptom enakopravnosti in nediskriminacije. Pomembno je, da je bilo zavzeto stališče, čeprav ne bi mogli reči, da je to stališče posebno trdno, da je posebne pravice pripadnikov manjšin, varstvo manjšin, treba razumeti kot nekaj, kar izhaja iz doslednega uveljavljanja samega načela enakopravnosti. V bistvu je tako stališče podkomisija za preprečevanje diskriminacije izoblikovala že na svoji prvi seji.¹⁰ Zlasti pa je vsebovano v memorandumu generalnega sekretarja OZN »The Main Types and Causes of Discrimination«;¹¹ tu je poudarjeno, da so posebni ukrepi v okviru varstva manjšin, na primer ustanavljanje šol v jeziku manjšine, v bistvu inspirirani po načelu enakosti, saj otrok, ki mu ni dana možnost, da bi se izraževal v materinem jeziku, pač ni v enakem položaju kot tisti otroci, ki jim je to dano.

Pripadnikom manjšine je treba zagotoviti določene pravice, če naj — ob zagotovljeni formalni enakopravnosti in splošnih človekovih pravicah — pride do dejanske enakopravnosti pripadnikov manjšin s pripadniki večinskega naroda. Če ni ustrezne skrbi za šolske in kulturne institucije manjšine, če niso dane možnosti, da bi se pripadniki manjšine izraževali v lastnem jeziku, tako kot se pripadniki večine izražujejo v svojem lastnem jeziku, npr. v sferi izraževanja — če tega ni — gotovo ni moč govoriti o stvarni enakopravnosti, pa četudi so šolske institucije, seveda le s poukom v jeziku večine, brez diskriminacije dostopne vsem državljanom, pripadnikom večine in pripadnikom drugojezične manjšine.

Torej ni cilj in smisel tako imenovanih »posebnih pravic«¹² pripadnikov manjšin nič drugega kot omogočati, v konkretnih življenjskih razmerah stvarno enakopravnost med pripadniki večine in manjšine. Do nje bi prav zaradi dejstva, da gre na eni strani za narodno oziroma jezikovno manjšino in na drugi za večino, v življenju ne prišlo samo po sebi — kljub zagotovljeni formalni enakopravnosti.

Omenjeni člen 27. konvencije OZN o človekovih civilnih in političnih pravicah¹² pomeni sicer korak v to smer, po svoji vsebini pa je, kot rečeno, tako skromen, da je storjeni korak skorajda neznaten. Kot tak se

¹⁰ Glej E/CN. 4/52, poglavje 5;

¹¹ Glej United Nations Publications, Sales NO: 49. XIV. 3.

¹² Opozoriti velja, da konvencija OZN o civilnih in političnih pravicah, torej tudi njen člen 27, še ni začela veljati zaradi nezadostnega števila ratifikacij.

pokaže tudi, če opozorimo, da so v zvezi z njim v okviru organov OZN, predstavniki vrste držav, poudarjali, da iz njega ne izhajajo nikakršne obveznosti, ki bi nalagale državam in vladam dolžnost, da zagotove, na primer, posebne šole za osebe, pripadajoče jezikovni manjšini.

Kot ugotavlja v svojem poročilu posebni poročevalec OZN Capotorti, je tudi še danes — v mislih ima 20. sejo podkomisije OZN — takšno zadržano stališče, kot ga pravzaprav odraža sam člen 27 konvencije o človekovih civilnih in političnih pravicah »izraz prevladujočega stališča v mednarodni skupnosti«. ¹³

4. Problem enakopravnosti pripadnikov narodne manjšine, ali bolje problem posebnih pravic pripadnikov manjšine, je bil v specifičnih pogojih sovjetske revolucije in konkretne situacije v Zakavkazju predmet enega zadnjih posegov Lenina v urejanje nacionalne problematike Sovjetske zveze. V mislih imamo Leninovo pismo o narodnostih ali o avtonomizaciji, datirano z 31. 12. 1922. in namenjeno XII. partijskemu kongresu; tako kot nekateri drugi Leninovi dokumenti to pismo ni bilo objavljeno do leta 1956, tedaj je bilo priobčeno v junijski številki teoretične in politične revije CK KP SZ »Komunist«. ¹⁴ Izhajajoč iz konkretne situacije, kar pa ne pomeni, da Leninovega stališča ni možno povzdigniti na raven teoretične posplošitve, je poudaril, da internacionalizem velikega naroda (torej večine) ne more temeljiti samo na formalni enakosti narodov, temveč mora vključevati tudi takšno mero neenakosti, ki bi nadomestila tisto stvarno neenakost, do katere v življenju prihaja v odnosu med velikim in malim narodom oziroma v odnosu med manjšino in večino, če se omejimo na manjšinsko problematiko.

Pri tem Lenin posebej poudarja, da je prav tak pristop, ki naj preseže prizadevanje za zgolj formalno enakost, bistvo proletarskega, torej razrednega pristopa k nacionalnemu oziroma manjšinskemu vprašanju. Nerazumevanje tega dejstva, vztrajanje zgolj pri formalni enakosti, pomeni po Leninu v bistvu vztrajanje na buržoaznem stališču. ¹⁵ Kot eno izmed konkretizacij take politike v mednacionalnih odnosih, ki naj preseže okvire formalne enakosti, postavlja zahtevo po doslednih pravilih prav glede uporabe nacionalnega jezika v »drugonacionalnih« republi-

¹³ Glej E/CN. 4/Sub. 2/L. 564 par 54;

¹⁴ V slovenščini je bilo objavljeno v »Naših razgledih«, štev. 17/1965, str. 402—405, z uvodnim komentarjem J. Pleterskega.

¹⁵ »Zatorej mora internacionalizem s strani zatirajočega ali t. i. velikega naroda ... temeljiti ne samo v spoštovanju formalne enakosti narodov, temveč tudi v takšni neenakosti, ki bi s strani zatirajočega, velikega naroda zamenjala neenakost, do katere dejansko prihaja v življenju. Kdor tega ni razumel, ta ni razumel resničnega proletarskega odnosa do nacionalnega vprašanja, ta je v bistvu ostal na malomeščanskem gledišču in zato more vsako minuto zdrkniti na buržoazno stališče. Zaradi tega je v danem primeru bolje preveč soliti v smislu odjenljivosti in blagosti nasproti nacionalnim manjšinam, kot pa premalo soliti. Prav zaradi tega zahteva v danem primeru interes proletarske solidarnosti in s tem proletarske razredne borbe, da nacionalnega vprašanja nikoli ne obravnavamo formalno, temveč vedno upoštevajoč razliko v odnosu proletarca zatiranega (ali malega) od zatirajočega (ali velikega) naroda.« (Cit. po »Naši razgledie št. 17, leto 1965, str. 404;)

kah. To naj preprečuje vse mogoče zlorabe, do katerih bi sicer prihajalo že samo zato, ker gre na eni strani za jezik manjšine in na drugi strani za jezik večine, za državni jezik.¹⁶

Lahko torej ugotovimo, da je po Leninu ena bistvenih predpostavk proletarskega, razrednega pristopa k nacionalnemu vprašanju, katerega del je manjšinska problematika, ta, da se s konkretnimi prizadevanji zagotovijo pripadnikom manjšin tudi tiste posebne pravice, ki šele omogočajo, da se zagotovi dejanska jezikovna in narodnostna enakopravnost. Ob sicer obstoječi in zagotovljeni formalni enakopravnosti je potrebno prav z zagotovitvijo posebnih pravic uveljaviti, da postane formalna enakopravnost tudi dejanska.

Po smiselni interpretaciji torej za leninski pristop k manjšinski problematiki, — ki jo je seveda vsakokrat treba gledati v njeni konkretnosti, zgodovinski in družbeno ekonomski pogojenosti — ni dvoma o tem, da je ob splošnih človekovih pravicah, ob prepovedi diskriminacije in zagotovitvi formalne enakopravnosti potrebno pripadnikom manjšin zagotoviti še širok sklop t. i. posebnih pravic manjšin. Predvsem so to pravice do ohranitve in razvoja lastne nacionalne individualnosti, razvoja lastne kulture, vsestranske enakopravne uporabe materinega jezika v javnem in zasebnem življenju in vsega tistega, kar uresničevanje teh pravic omogoča. To so pravice pripadnikov manjšine in obveznost večinskega naroda.

Po svoje značilno je, da je to Leninovo dosledno stališče doživelo svojo polemično repliko v Stalinovem govoru na XII. kongresu RKPb ne le s tem, da je obtoževal vodstvo gruzinske KP, ki jo je Lenin branil, temveč tudi s temile besedami: »Govore nam, da ne smemo delati krivice nacionalnim prebivalcem republik. To je popolnoma pravilno, strinjam se s tem — ne smemo jim delati krivic. Toda delati iz tega novo teorijo o tem, da je velikoruski proletariat treba postaviti v položaj neenakopravnega v odnosu nasproti bivšim zatiranim narodnostim — to pomeni govoriti nesmisel . . . V politiki se ne sme preveč soliti, prav tako kot se ne sme premalo soliti.«¹⁷

5. Jugoslovanska praksa v odnosu do narodnosti, ki jo je možno teoretsko posplošiti, pomeni dosledno uresničevanje navedenega Leninovega izhodišča. To prakso potrjujejo ne le številni praktični ukrepi in politika do narodnosti, temveč tudi razvoj normativne ureditve od prvih začetkov ustavnosti nove socialistične ureditve Jugoslavije pa do sprejetja sedanje ustavne ureditve. Ukrepi za razvoj vseh stopenj šolstva v jezikih narodnosti ali dvojezičnih šol, ukrepi za razvoj vseh oblik kulturne ustvarjalnosti narodnosti, prizadevanja za razvoj ekonomske osnove območij, na

¹⁶ »Četrtrič, treba je postaviti najstrožja pravila glede uporabe nacionalnega jezika v drugonacionalnih republikah, ki so del naše zveze, in posebno skrbno preveriti ta pravila.« (Cit. po »Naši razgledi«, op. cit., str. 405;)

¹⁷ Zbornik Stalinovih del o nacionalnem vprašanju, Kultura 1947, str. 181. (Cit. po »Naši razgledi«, op. cit., str. 405).

katerih žive pripadniki narodnosti, prizadevanja za ustrezno zastopanost narodnosti v vseh organih, ki se posredno ali neposredno ukvarjajo s problemi narodnosti, zagotovitev, ob posebnih naporih širših družbenih skupnosti, doslednega spoštovanja dvojezičnosti v skladu s teritorialnim načelom povsod tam, kjer pripadniki narodnosti avtohtono žive, in še posebej prizadevanja za polno vključitev po eni strani pripadnikov narodnosti v samoupravno urejanje vseh vprašanj naše družbe in po drugi strani zagotovljena možnost, da zlasti o problemih razvoja svoje kulture in izobraževanja samoupravno odločajo pripadniki narodnosti sami, so le nekateri elementi skrbi naše družbene skupnosti za to, da se pripadnikom narodnosti in narodnostim omogočita v naši samoupravni skupnosti dejansko enakopravno življenje in razvoj.

Pri tem pri nas, v nasprotju z asimilacijskimi predstavami in željami ponekod v svetu, nikoli ni bilo dvoma o tem, da bodo v naših konkretnih razmerah pripadniki narodnosti ohranjevali in ohranili svoje narodne, kulturne, jezikovne in druge specifičnosti, ki jih označujejo kot pripadnike narodnosti. Prav obstoj narodnosti je še posebna obogatitev naše socialistične državne in samoupravne skupnosti in je torej cilj naše narodnostne politike ohranjevati te posebnosti.

6. Načelno izhodišče, da je pripadnikom narodnosti potrebno — ob zagotovljenih splošnih državljanskih in človekovih pravicah — pravno in dejansko zagotoviti tudi vrsto posebnih pravic, je potrjeno in dosledno uveljavljeno v novi ustavni ureditvi SFRJ. V mislih imamo kot izhodišče določila v III. poglavju ustave SFRJ in pa ustrezna določila v IV. poglavju ustave SR Slovenije, pri čemer velja omeniti, da se zaradi drugačnega konkretnega položaja ustavna ureditev v nekaterih drugih republikah in pokrajinah pri urejanju problematike narodnosti v posameznostih razlikuje od ureditve v SR Sloveniji, v načelu pa gre za ista temeljna izhodišča.

Ob zagotovitvi enakopravnosti ne glede na raso, spol, vero, jezik, izobrazbo ali družbeni položaj (člen 197 ustave SR Slovenije in člen 154 ustave SFRJ) ob širokem sklopu svoboščin, pravic in dolžnosti človeka in občana, lastni samoupravni socialistični družbeni ureditvi, pri čemer sta prav gotovo pravica do samoupravljanja (zlasti člena 196 ustave SR Slovenije in člen 155 ustave SFRJ) in pravica do dela (zlasti člen 201 ustave SR Slovenije in člen 159 ustave SFRJ) temeljni postavki položaja človeka in občana v naši družbi, je pripadnikom narodnosti v zvezni (zlasti člen 171 ustave SFRJ), še bolj pa v republiških ustavnih ureditvah (v ustavi SR Slovenije sta to zlasti člena 250 in 251) zagotovljen tudi širok obseg posebnih pravic, na katerih temelji in skozi katere se uresničuje narodnostna enakopravnost pripadnikov narodnosti v naši družbi.

Značilna je že sama razporeditev snovi, na primer v ustavi SR Slovenije, kjer IV. poglavje obsega dve podpoglavji, to je podpoglavje z naslovom: »Splošne določbe o svoboščinah, pravicah in dolžnostih človeka in občana« in podpoglavje z naslovom: »Posebne pravice italijan-

ske oziroma madžarske narodnosti in njihovih pripadnikov«. Vsebina teh »posebnih pravic« so obsežna jamstva za svobodno uporabo jezika in enakopravnost italijanskega oziroma madžarskega jezika s slovenskim jezikom v skladu s teritorialnim načelom; jamstva za razvoj nacionalne kulture, pri čemer je skrb za uresničevanje teh pravic obveznost Socialistične republike Slovenije. Torej obveznost večinskega naroda! Pri tem je posebej poudarjena skrb za razvoj vzgoje, izobraževanja, tiska, kulturnoprosvetne dejavnosti in usposabljanja lastnih kadrov narodnosti. In kar je vsekakor izjemno pomembno — čeprav je to že ustaljena praksa v SFRJ in jo nova ustava le znova potrjuje — obveznost širše družbene skupnosti je, da zagotavlja potrebna materialna sredstva za uresničevanje teh pravic. Da bi pripadniki narodnosti kot avtonomen subjekt v naši samoupravni družbi urejali vprašanja, ki so za razvoj vsake narodnosti življenjskega pomena, je ustavno predvidena možnost, da se ustanove v ta namen posebne samoupravne interesne skupnosti.

V konkretnih okoliščinah sovjetske revolucije izoblikovano leninsko načelo, da je nujno zagotoviti posebne pravice pripadnikom manjšin, kar šele omogoča uveljavitev dejanske narodnostne enakopravnosti, je tako dobilo svojo dosledno potrditev v konkretni jugoslovanski praksi.

7. Skromni mednarodnopravni konsenz, ki ga izraža člen 27. konvencije OZN o civilnih in političnih pravicah, bi mogli označiti kot v danih razmerah mednarodne skupnosti dosežen »kompromis« med buržoaznim pristopom k problemom narodnih in drugih manjšin, temelječim na formalni enakosti, pristopom, ki v ideološkem smislu izhaja iz uveljavljanja zahtev buržoazije po formalni enakosti, in pa v svojem bistvu proletarskim, razrednim pristopom, ki temelji na pravici do samoodločbe narodov in, ki predpostavlja pravice do obstoja in razvoja vseh narodov in jezikov, velikih in malih, in njihovih delov. Slednjega opredeljujejo navedena leninska izhodišča, jugoslovanska praksa pa ga konkretizira. Prizadevanja za uveljavitev takega pristopa k problematiki narodnosti v mednarodnem življenju in mednarodnih organizacijah, upoštevajoč vsakokratno družbenoekonomsko in zgodovinsko pogojenost konkretne problematike, so naloga progresivnih družbenih sil v mednarodnem življenju in pri oblikovanju novih in presnavljanju obstoječih norm in načel mednarodnega prava še posebej. Prav prizadevanja za priznanje in spoštovanje posebnih pravic pripadnikov manjšin v aktih mednarodnih forumov in mednarodni praksi, pri čemer so dosedanji rezultati skromni, bi mogli označiti za enega med elementi razrednega pristopa pri obravnavanju manjšinske problematike v mednarodnem življenju in pri razvoju mednarodnega prava.

JOŽE VOLFAND

Predmet, ki ni samo predmet

Teoretično najbrž ni nobene dileme o tem, ali je v naši družbeni praksi pomemben boj za samoupravno zavest, in tudi ne o tem, ali ta boj lahko primerjamo z generalno usmerjenostjo vseh političnih, predvsem pa gospodarskih subjektov v negovanju materialne baze samoupravljanja. Prešli smo že poglede, ki so zavestno zajezili dialektično soodvisnost med materialno bazo in nadgradnjo, čeprav se seveda konkretne politične razmere ne ozirajo, pogostoma ne, na teoretično jasno definirane teze o škodljivi enostranosti potrošniških, tržnih, economicističnih iskanj v graditvi samoupravnega socializma. Vpliv samoupravno nekontroliranih tržnih zakonitosti in idejnih naplavin, ki so sedle v zavest samoupravljavca, je pomenil sunek, pospešek v hrbet tistim, ki še vedno niso razumeli korenin družbenega značaja proizvodnih procesov. V letu partijskih kongresov smo dostikrat kritično govorili o primerih skupinsko monopolnega ravnanja struktur v gospodarstvu, politiki, samoupravljanju. Zanimivo, kako so politična opozorila opredeljevala predvsem nesprejemljiv odnos do družbene lastnine — vedejo se kot privatniki, smo radi rekli tudi v ZK. Premalo skrbno pa smo analizirali deformacije v samoupravni zavesti nosilcev takih gledanj in ravnanj, izvire družbeno nesprejemljivega odtujevanja samoupravnih pravic delavcem.

Kajti nobena filozofija ne pomaga — kjerkoli smo ugotovili omejene delavčeve možnosti za izražanje njegove samoupravne volje in dejanskega samoupravnega ravnanja, smo se zaustavili ob zavestnem odtujevanju samoupravljanja delavcem, ob nerazvitih samoupravnih odnosih, ob zamrznjeni samoupravni zavesti. Pri tistih, ki so občutek za samoupravljanje zaklenili v tovarniško blagajno, in pri tistih, ki so iskali ključ za blagajno, ne pa načina, da samoupravno obračunajo z lastniki ključa.

V družbi, ki gradi samoupravni socializem in kjer celotna organizacija družbe brsti iz zgodovinsko čisto novega položaja vseh ljudi v družbenogospodarskih in političnih odnosih, zato ne bi smeli niti za trenutek več zamujati v »bitki na fronti zavesti«, kot je dejal pred dnevi Stipe Šušvar. Kajti »brez odločne bitke na fronti zavesti bi razvoj proizvodjalnih sil bolj spodbujal tehnokratski kot pa samoupravni koncept.«

Koliko se te resnice zares zavedamo ali ne, je pavšalno in počez nedogovorno odgovoriti. Toda če poskušamo to uvodno razmišljanje povezovali z našim vzgojno-izobraževalnim sistemom in z uvedbo novega predmeta samoupravljanje s temelji marksizma na srednjih šolah, potem je vsaj približni odgovor dovolj natančen. Tisti, ki smo se v prvih ali zadnjih razredih srednjih šol znašli v vlogi angelov varuhov novega predmeta in kot stezosledci iščemo poti za njegovo afirmacijo in praktično, samoupravno vrednost, sploh nimamo več v rokah rebusa. Še preveč grenko je na dlani v učencih neusvojen eden važnejših učnih smotrov predmeta samoupravljanje s temelji marksizma — da namreč učenci pri pouku spoznavajo samoupravno socialistično, družbeno, ekonomsko in politično ureditev, nosilce in vsebino samoupravnih odnosov in samoupravnega odločanja. Mislimo na njihovo preprosto (ne)znanje o samoupravljanju in socializmu.

I

Da samoupravljanje ni niti malo nezapleteno, ne vemo le tisti, ki smo tako ali drugače bolj družbeno angažirani. Saj tudi učbenika v slovenščini nimamo. Še priročnik smo morali prevesti. Priznati moramo še to, da smo bili predavatelji pogumno posajeni na negladko pot pionirjev v uvažanju novega predmeta, predmeta, ki ni le predmet. Nič novega ni ta ugotovitev. Kajti učna vsebina predmeta samoupravljanje s temelji marksizma je po svojih snovnih, strokovnih in metodičnih, predvsem pa vzgojnih in idejno-političnih vidikih tako zahtevna, da bi bilo nesmiselno pričakovati lahko pot pri uvedbi nove obveznosti za učence in učitelje. Misel o preskromni pripravljenosti pa ni ponudba za pritrjevanjem tistim skupinam ali posameznikom, ki hitijo govoriti o preuranjenosti, preobremenjenosti, o dvomljivi smotrnosti, o lakiranju in doktrinarstvu šole in družbe in še drugih podobnih oznakah. Takemu odmevanju in razpoloženju lahko politično rečemo odpor. Čeprav tičijo korenine tega odpora v lagodnosti, slabi idejnopolitični usposobljenosti in pripravi ali celo kažejo žive ostanke idej o nevtralni ali pluralistični šoli — njihov imenovalec je enak.

Vsi nosilci tega imenovalca pozabljajo na resnico, ki so jo nazorno pokazale tudi nekatere raziskave — učenci v šolah, na vseh stopnjah, izjemno šibko poznajo samoupravljanje in socializem, pot od Marxove vizije k stvarnosti, naše družbene cilje.

Dijakinje četrtega letnika so odgovarjale na vprašanje, kaj je socializem (pismena naloga, ne za oceno). Navedimo nekaj odgovorov:

— Socializem je družbeni red, v katerem ni izkoriščevalca in ni izkoriščanega. V takšni družbi ne sme priti do kopičenja bogastva na račun delavstva.

— Socializem je družbena ureditev, v kateri je človek enakopraven in ima vse pravice.

- V tej družbeni ureditvi imajo oblast v rokah delavci.
- Socializem je skupnost, v kateri vlada samoupravljanje.
- Socializem je enakopravnost.
- To je družbena ureditev, v kateri vladata enakopravnost in samoupravljanje.

Med petindvajsetimi učenkami jih pet ni odgovorilo na vprašanje. Toda nobena intervjuvanka ni opredelila problema delavčeve, človekove alienacije. In ko smo se nato pogovarjali o ciljnih socialistične revolucije v Jugoslaviji, so bile v zadregi.

Nikomur ne bi mogli enostransko nalepiti etikete odgovornosti za tako stopnjo znanja o družbi, v kateri živimo, za nepoznavanje samoupravljanja in ciljev družbenega razvoja. Kajti krivcev je več. Vendar pa bomo predavatelji samoupravljanja s temelji marksizma zagotovo predlagali več raziskav med učenci in študenti o njihovem znanju o teoriji samoupravljanja, marksizma in socializma ter o konkretnem samoupravnem ravnanju. Že pred leti smo spoznali, da naše pedagoške znanstvene institucije ne proučujejo dovolj skrbno samoupravnega položaja učenca v učno-vzgojnem procesu. Prve izkušnje v poučevanju samoupravljanja govorijo namreč o dvojem — ne le o površnem znanju o družbi, temveč tudi o okostenelosti vzgojno-izobraževalnega sistema oziroma o nesamoupravnem položaju učenca v šoli. O odnosih med učenci in učitelji, kakršni ne sodijo v samoupravno socialistično šolo. V posplošitvah vselej najdejo prostor visoke čeri. Vendar pa uvajanje novega predmeta v pouk srednjih šol aktualizira politično in strokovno pedagoško razpravo o samoupravnih odnosih v šolah in o preživelih klasični izobraževalni funkciji šole. Šole, ki na stranski tir potiska boj za samoupravno zavest učenca. Ali je tako tudi zaradi samoupravne prakse na šolah? Če ni angažiranega navora za razvijanje kritično ustvarjalne samoupravne misli učenca, potem tudi ni strahu pred premalo razvito samoupravno prakso ali uporom učencev.

Uveljavljanje predmeta samoupravljanje s temelji marksizma potemtakem ni birokratski pedagoški akt. A če je to zavestno družbeno in politično dejanje, kar je in mora biti, potem moramo videti tudi mnoge širše dimenzije silnic, ki jih izžareva predmet. Samoupravljanje s temelji marksizma mora pomagati spremeniti našo šolo. V tem stavku je hote vgrajena besedna igra. Ozira se tudi na predmet, ki presega raven standardnih formul strokovnih ali družboslovnih predmetov. Z vsebino, učno metodologijo in tehniko spreminja učencev in učiteljev položaj, učenčevo in učiteljevo zavest o učno-vzgojnem delu. Reformira šolo enotno zasnovanega usmerjenega izobraževanja.

V koliki meri je v tej želji prisotna ambicioznost?

Nekateri učitelji samoupravljanja s temelji marksizma (STM) opozarjajo na pregrade izpovedanim ambicijam. Kadri. Učitelji, družboslovci, tako kažejo izkušnje prvih mesecev pouka, so sprejeli predmet kot delovno obveznost. Zato postaja STM predmet. Mimogrede — tudi priroč-

nik, ki je na razpolago učiteljem in učencem, ne sega višje. Kadrovski deficit ograjuje možnosti za socialnopolitično afirmacijo STM. Ali je rešitev v glasovih, da samoupravljanja s temelji marksizma ne morejo počevati učitelji, ki niso vsaj z družbeno angažiranostjo tvorno povezani s samoupravno prakso? Najbrž ne. Vendar je res — kdor samo s časopisom, z ustavo in s priročnikom v roki poučuje učne vsebine predmeta in pri tem upošteva morda še samoupravne izkušnje kolektiva, kjer dela — tak učitelj STM ne more učiti drugače, kot dela fizik za fiziko in matematik za matematiko. Suhoparno šolsko, z naglašeni izobraževalnimi cilji.

Ta nevarnost je večja še zaradi enega vzroka — zaradi slabotnih osnovnih in metodoloških priprav smo se morali učitelji samoupravljanja s temelji marksizma dokaj raznolično lotiti interpretacije učnih tem. Nekatere luknje pa so že v učnem načrtu.

V novem šolskem letu bi moral učni načrt osnovnih in srednjih šol doživeti dvoje sprememb. Pouk temeljev socialistične morale ne more zaobiti novega predmeta v srednjih šolah. Še več — še pred koncem tega šolskega leta bi bil zelo koristen skupen posvet učiteljev osnovnih in srednjih šol z eno temo — kako stopnjevati ali poglobljati učno snov v obliki koncentričnih krogov, kako izpeljati nepretrgano snovno rdečo nit iz ur temeljev socialistične morale v ure samoupravljanja s temelji marksizma. Brez te organske strnjenosti bodo imeli učenci prvih letnikov nenehne težave v usvajanju novih učnih priprav in neznanih, globokih misli človekove eksistence iz praskupnosti do svobodne asociacije proizvajalcev.

II

Metodična in pedagoška praksa STM pa bo že po prvem letu, z vsemi začetnimi boleznimi komaj rojenega otroka, zahtevala nekaj korekcij učnega načrta predmeta samoupravljanje s temelji marksizma za šole druge stopnje. Predvsem uvodna učna tema bo morala učence popeljati v svet nekaj sicer slušno znanih, a pojmovno težko predstavljivih besed in resnic. Ideje o samoupravljanju oziroma zgodovine te ideje in koncepcije socializma in samoupravljanja v delih klasikov znanstvenega socializma ne bodo razumeli, če ne bodo miselno vsaj bežno prodrli v vse elemente človekovega položaja v proizvodnem procesu od praskupnosti dalje. Temeljna neznanka za učence so lastninska razmerja in pojmi, kot so proizvajalne sile in proizvodni odnosi, razredni boji, revolucija, diktatura proletariata, človekova ekonomska in politična alienacija ipd. Odprta je razprava o upravičenosti predloga, ki zahteva opredelitve teh osnovnih terminov že na začetku. Vendar koncepcije socializma in samoupravljanja ni lahko interpretirati brez poprejšnjega znanja ali minimalnega znanja o zapletenih politoloških in socioloških pojmih.

Izpeljava učnih ur, izkušnje pa so seveda raznovrstne, učitelje nenehno sili v časovne zadrege. Kdo bi si mislil — a kljub neprešibkemu

fondu učnih ur se dogaja, da učitelj mora, hote ali nehote, ostati na ravni interpretiranja in reproduciranja. Vsak referat, pripravljen individualno ali teamsko, preveč ostro zaseže dragocene minute, čeprav ob dobri učenčevi pripravi ni težko odgovoriti, katera učna ura je učinkovitejša — učiteljeva ali učenčeva. Tista, pri kateri sodeluje več subjektov učno-vzgojnega procesa. Ta lok nenehne dirke s časom se pne iz ure v uro. Izsesava čas, ki je namenjen spoznavanju samoupravne prakse in sproščenim, lahkotnim, a krepkim življenjskim temam iz učenčevega delovnega in življenjskega okolja.

Na vrhu pedagoškega Olimpa stoji kot iztočnica za uspešno utiranje poti novega predmeta v šolsko življenje še ena vprašalnica — *kako*. Kako spremeniti stereotipno, staromodno, frontalno, suhoparno obliko šolskega dela in podajanja učne vsebine — kako namesto zdaj prevladujoče ovire, ki izhaja iz položaja učitelj-predavatelj: učenec-objekt, namestiti položno metodološko pot, tako, ki bi že z organizacijo pouka vzbudila brstenje enakopravnějšíh odnosov med učenci in učitelji v učno-vzgojnem delu. Odnosov med dvema delavcema, subjektoma. Res je to nevarna čer. Toda v tej znani modrosti ne gre le za formalno ali metodološko vprašanje. Učitelji, ki poklicno ali po politični dolžnosti kot sodelavci orjemo prve brazde, bomo našli na kupe rešitev (pogovori, predavanja, okrogle mize, testi, vprašanja in odgovori, domače naloge, aktualni pregledi, teamske ekskurzije in poročila itd.). Receptov ni. Če so, jih življenje v razredu potrjuje ali ovrže — ali redko tako, kot učijo učbeniki. Zato bomo morali o metodologiji predmeta samoupravljanje s temelji marksizma govoriti na seminarjih, v strokovnih aktivih, tudi v ZK, v informativnih medijih in drugod. In bi bilo kar prav, če bi hitreje razmišljali še o slovenskem učbeniku, o priročniku, o učnih pripomočkih in drugem učnem gradivu, ki bo pomagalo presekati sedanje gordijske vozle.

Metodologijo predmeta samoupravljanje s temelji marksizma moramo uvrstiti med prednostno pedagoško in politično vprašanje učno-vzgojnega dela srednjih šol. Vidimo že najbrž veliko možnost, da uresničimo dvoje upov — začetek spreminjanja okostenelega sistema usmerjenega izobraževanja v celoti in še posebej notranjih odnosov med učenci in učitelji in preživelih metod učno-vzgojnega dela.

III

Slabosti usmerjenega izobraževanja se ne kažejo le v dvojnosti organizacije srednjih šol. V nenačrtni investicijski politiki v srednje šole in v drugih, znanih težavah. Kadarkoli omenjamo zaostalost srednješolskega izobraževanja in vzgoje, praviloma vedno trdimo, da je za modernizacijo celotnega šolskega dela in življenja, to je odnosov v sklenjenem vzgojno-izobraževalnem procesu, v katerem igrata na klavirju uspešnosti dva subjekta — učenec in učitelj, več storila osnovna kot pa srednja šola. To drži. Če bomo danes kritično ugotavljali, do kod smo prišli po kongresih

ZK vsaj v razmišljanjih o novem modelu usmerjenega izobraževanja na srednji stopnji, odgovor ne bo predolg, čeprav slutnje novega že zaznavamo. A če je mnogo storjenega, potem je v teh vsebinskih iskanjih preveč zaprtosti. Nezaдостnega upoštevanja in vključevanja interesov združenega dela v snovanje novega modela.

Zato s toliko večjim zaupanjem gradimo mozaik spreminjanja dela in odnosov v srednjih šolah z novim predmetom. Samoupravljanje s temelji marksizma lahko brez pretiravanja v navdušenju zavrti kolo, ki bo pognalo v tok vse, kar prostodušno čemi na zaprašenih stoli naučenih pedagoških resnic o avtoritetah in o izključni podrejenosti učenca učiteljevim snovnim zahtevam. Ne mislim le na učitelje. Ta sveži veter naj bi prepihal tudi učence, ki bi morali z vso mladostno vedoželjnostjo in prepričanostjo o boljšem z obema rokama zagrabit priložnost.

Priložnost? Da. Neizbežni bodo konflikti, če bodo učne ure in teme iz samoupravljanja in marksizma prodrle učencem do srca in naprednejšemu delu pedagoških zbornic v miselni slog njihovega učnega in vzgojnega ravnanja. Ne bo se moglo več zgoditi, da bi učenci pri prvi učni uri vprašali novega »prfoksa«, kako ga naj kličejo — ali gospod ali tovariš ali »kako drugače«. Iz previdnosti, seve. Bistva samoupravnega sistema v naši družbi, v medsebojnih odnosih ni moč razlagati z dvojnimi metrom. Z enim, s katerim bi izmerjali črne sence zunanjega okolja — v združenem delu, v krajevnih skupnostih, v različnih družbenih okoljih. Z drugim metrom, na eno oko ali kar na obe pa bomo zamižali, ko bomo govorili in razpravljali o položaju učenca in učitelja v samoupravljanju v šoli. Dobro se je vprašal neki predavatelj tega »rdečega« predmeta, češ kaj naj stori, če bo njegov kolega v prejšnji uri učencem zabil deset ali petnajst »kolov«, on pa jih naj v naslednji uri o samoupravljanju s temelji marksizma že uči o delovnih, tovariških, aktivnih odnosih med učenci in učitelji. O subjektu učno-vzgojnega procesa. Ali — ker je prav v teh dneh postalo naslavljanje z gospod ali tovariš tema mnogih razprav, bi bilo koristno prenesti te polemike in vprašanja v razrede. A kaj, ko bi se učenci kar javno nasmihali in posmihali, saj vedo, da morajo nekatere predavatelje ogovarjati z gospod ali gospa in da je tudi v zbornicah čednostno diferencirati pristope do kolegov.

Predaleč bi nas zapeljalo hipotetično napovedovanje navzkrižij in nasprotij med vsebino, učenjem in življenjem. Med ostmi, ki jih meče v pedagoško življenje naših šol samoupravljanje s temelji marksizma, in nerazveseljivo občuteno empirijo. Spremembe v metodologiji dela, v oblikah in organizaciji pouka predmeta STM bi mogle spodbuditi nove metodološke pristope tudi pri drugih učnih urah in postopno bogatiti zdaj le pretežno frontalni način podajanja učne snovi. Smemo reči, da STM to najbolj zahteva in v tkivu spreminjanja sproža posnemanja. Spodbuja naravno evolucijo v nagnetenih atomih nezadovoljivega, nesprejemljivega in človeško ter pedagoško preživelega avtoritativnega prenašanja in reproduciranja učne snovi. Živahne, dinamično zasnovane in aktivno izve-

dene učne ure, v katerih se učenec ne bo samo pripravljajal za samoupravljanje, ampak bo učno in vzgojno delo skupaj z učiteljem že sam organiziral in bo samoupravljal, bo aktivni osebek in soustvarjalec šolskega dela, bodo budile miniposkuse. Že pri korenu bodo odpravile nevarnost, da samoupravljanje s temelji marksizma prevzame nase vso odgovornost za samoupravno in marksistično zasnovanost pouka. Žal nekateri mislijo na taki valovni dolžini.

Priložnost je potemtakem pred vrati. Poprimimo za kljuko in pri predmetu STM vstopimo v svet metodoloških in organizacijskih novosti, kakršne terja vsebina učnega načrta in predvidena vsebinska presnova usmerjenega izobraževanja. Najbolj nazorno bomo lahko postregli v pedagoških kolektivih s praktičnimi preizkusi in tako ovrgli bojazen, da je STM nekaj doktrinarskega in da nikakršni spreminjevalni vzgibi v odnosih med učenci in učitelji niso priporočljivi. Tudi ne pedagoško utemeljeni.

Najbrž se še ne zavedamo, koliko različnih odmevov in stranskih učinkov bo dala uvedba predmeta samoupravljanje s temelji marksizma. Če kdo, bi se morali analize možnih nespোরazumov in sedanje samoupravne in pedagoške prakse lotiti v zbornicah. Temu lahko rečemo preventivna priprava. Ne gre za dramatiziranje. Z realno analizo bomo tudi marsikaj realneje tehtali. Kakovostna izpeljava samoupravljanja s temelji marksizma je lahko začetek rojstva samoupravne šole, ne več le šole za samoupravljanje. Prihodnje šolsko leto bomo morali graditi na spremembi učnega načrta v osnovni šoli in posodobiti pouk temeljev socialistične morale. Razčlenili bomo delo predavateljev. Vedeli bomo že za prve izkušnje. Danes moramo uvideti, da smo začeli spreminjati našo šolo. In da se v njej morata spremeniti oba nosilna stebra — učitelj in učenec. V usmerjenem izobraževanju najbolj.

ZLATKO NAGLIČ

Vzroki za (ne)uspešnost visokošolcev¹ pri študiju

Bistvena značilnost jugoslovanskega, posebno še slovenskega visokega šolstva je prost vpis za vse študijske kandidate, ki so končali štiriletne, za posamezno študijsko smer ustrezne srednje šole. V Sloveniji je prosti vpis

¹ Izraz »visokošolci«, »visokošolski študije« nam pomeni višje in visoke šole in fakultete kot enotni tretjestopenjski (»terciary schools«) vzgojno-izobraževalni sistem; zdajšnja formalna in vsebinska delitev je neracionalna in preprosto nesmiselna.

v praksi najbolj dosledno izpeljan; omejitve so le na medicinski fakulteti, in sicer zaradi pomanjkanja prostorov in kadrov, na umetnostnih akademijah, kjer terja študij izrazite specifične sposobnosti: za uspešen študij ne zadoščajo samo velik interes in vsaj normalne intelektualne sposobnosti; posredno velja to tudi za oddelek za arhitekturo fakultete za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo: kandidati opravijo z enim izmed fakultetnih učiteljev neke vrste sprejemni razgovor; ocena, ki jo učitelj da o kandidatovih splošnih študijskih sposobnostih, ne odloča o vpisu ali zavrnitvi, vendar ni dvoma, da se kandidati, če je ocena slaba, raje podredijo avtoriteti.

Razumljivo je, da se zaradi prostega vpisa odločijo za študij tudi kandidati, ki nimajo zadosti sposobnosti, predhodnega znanja, za izbrano smer dovolj interesa, primernih delovnih in študijskih navad, ki študija ne poznajo in so pozneje zaradi vsebin predmetov, ki jih niso pričakovali, razočarani. Kar zadeva nezadostno poprejšnje znanje, je temu pogosto vzrok različna vsebina (gimnazija: srednja strokovna šola) in kvaliteta pouka; zaradi različnih ocenjevalnih meril srednješolska matura ne zagotavlja za študij potrebnega obsega znanja niti kandidatove osebne zrelosti — kar je še mnogo pomembnejše in usodnejše. Logična posledica (ne prostega vpisa — ki mora biti za nas edina alternativa, če hočemo uresničevati temeljni družbeni cilj: razviti posameznikove osebne potenciale do maksimuma — ampak družbene neskrbnosti!) je seveda slaba uspešnost pri visokošolskem študiju: 40 in več odstotkov rednih študentov ne uspe v prvem letniku, okoli 15 odstotkov študentov študij že po prvem letu opusti, 20 odstotkov študentov spremeni študijsko smer (dobra polovica od teh jih na novi smeri uspe), le tretjina študentov pride do absolventskega staža brez zastojev in samo 18 % jih v predpisanem času diplomira.

Izredni študentje so (razumljivo!) še manj uspešni, v splošnem pa uspešnost rednih in izrednih zadnja leta celo upada. Nekateri primeri — predvsem velja to za visoko ekonomsko komercialno šolo v Mariboru — kažejo, da je mogoče veliko storiti z dobro organizacijo študija (prostori, kadri, učna tehnologija . . .); toda za študijski uspeh bistvenih problemov ni mogoče reševati šele potem, ko so se študentje že vpisali. Dokaz so preliminarne ugotovitve v raziskavi »Problemi visokošolskega študija v SR Sloveniji«.²

Že nekatere prejšnje analize drugih avtorjev in tudi naše so pokazale, da je mogoče s standardnimi psihometričnimi preiskavami ugotoviti le manjši del vzrokov za študijsko (ne)uspešnost. Zelo stroga selekcija v prvem letniku bi morala zagotoviti veliko nadaljnjo uspešnost študentov, ki se prebijejo v drugi letnik. Ko pravimo »prebijejo«, mislimo skoraj dobesedno, saj je selekcija podrejena prostorskim in kadrovskim kapaci-

² Avtorja Ludvik Horvat, nosilec raziskovalne naloge, in Zlatko Naglič; financiral republiški sekretariat za prosveto in kulturo SR Slovenije, Ljubljana 1974.

tetam: torej je skriti *numerus clausus* tista sramežljiva hrbtna stran prostega visokošolskega vpisa. V resnici pa osip traja vse do absolventskega staža; študijski zastoji med absolventskim stažem so docela odvisni od posameznikove prizadevnosti in neurejenega izpitnega sistema. Posebno močan namig, da vzroki za študijski neuspeh niso samo premajhne sposobnosti, slabo poprejšnje znanje, neustrezne materialne študijske razmere, socialno-kulturno-ekonomske deprivacije v mladosti... je podatek, da študentje, ki na prvi smeri niso uspeli, na spremenjeni pa, študirajo celo hitreje kot študentje, ki so vztrajali na prvič vpisani smeri. Študentje, ki so prešli na drugo smer, se nasploh vedejo docela v nasprotju s stereotipi, ki jih je doslej izdelala šibka, površna in preozko usmerjena raziskovalna dejavnost v visokem šolstvu; za stereotipe pa niso krivi samo raziskovalci, ampak še bolj odgovorni družbeni forumi, ki so preveč verjeli »principom zdrave pameti« in so zato — poleg študentov, ki so študij opustili že po prvem neuspešnem letu — eden najpomembnejših virov informacij o pravih vzrokih študijskih neuspehov.

V sklepni fazi naše raziskave smo si hoteli poiskati izhodišča za nadaljnje raziskovalno delo, ki naj v praksi služi študijskemu in poklicnemu svetovanju in usmerjanju; da bi čimbolj vsestransko zajeli vpliv celotne študentove osebnosti za njegov študijski uspeh, smo se odločili za nepopolno case-study klinično-psihološko metodo (brez heteroanamneze), s katero smo hkrati hoteli preveriti domnevo, da pravzaprav študent edini ali vsaj najboljše ve, zakaj pri študiju ni imel uspeha. Sestavili smo slučajni vzorec 79 študentov fakultet in višjih šol (drugi, tretji in četrti letnik) in izbrali podatke v maju 1974.

Vzroki za študijski neuspeh (fluktuacija ali pavziranje)

Študentje so nas s svojimi zares odkritimi in kritičnimi odgovori prijetno presenetili. Ne dvomimo več, da je mogoče s čimbolj neposrednim in individualnim raziskovanjem odkriti največ. Res je sicer, da se klinično-psihološke metode, kot so intervju, vprašalnik, ocenjevalne lestvice... ne morejo ponašati z kdove kako trdnimi metrijskimi karakteristikami, toda pri proučevanju študijske problematike gre za *razumevanje* človekove osebnosti in take naloge se seveda ne moremo lotiti z matematično tankočutnostjo. Menimo, da je pri proučevanju *resnic o človeku* znanstvena eksaktnost, ali z drugimi besedami: enak model za različne ljudi, gnoseološka ovira. Mnogo važnejše kot to, kako smo prišli do rezultatov, je, kako jih interpretiramo — ali se zavedamo informativnosti zbranih podatkov in ali to informativnost tudi upoštevamo.

Kot vzrok za svoje študijske neuspehe so študentje najpogosteje omenjali nezainteresiranost za študij. Ko smo preverjali njihove študijske odločitve, smo ugotovili, da se jih je četrtnina odločila za študij pod vplivom staršev in sošolcev, kar dve petini pa brez interesa za izbrano štu-

dijsko smer. Najuspešnejši so študentje, ki so se odločili samostojno in zaradi strokovnih interesov: dve tretjini teh jih do naše raziskave še ni izgubilo nobenega študijskega leta; za primerjavo: v celotni slovenski študentski populaciji izgubi eno leto že do drugega letnika vsak drugi študent. Manj uspešni so tisti, ki so se odločili samostojno in brez interesa ali nesamostojno, a so imeli primeren interes; tretjina teh še ni izgubila nobenega študijskega leta. Najmanj uspešni so študentje, ki so se za študij odločili nesamostojno in tudi brez pravih strokovnih interesov; skoraj vsi so spremenili študijsko smer, nihče pa ni popolnoma uspel na prvi smeri. Podrobnejša analiza je pokazala, da se študentje, ki so se pravilno odločili za študij (vsaj formalno pravilno: zaradi strokovnih interesov in samostojno) in so popolnoma uspeli (doslej še niso izgubili nobenega študijskega leta), od drugih študentov ne razlikujejo po sposobnostih, nekoliko po delovnih navadah in srednješolskih ocenah — bistveno pa se razlikujejo po splošni osebnostni zrelosti: po končani srednji šoli so dovolj dobro poznali svoje sposobnosti, interese in delovno pripravljenost, da so si lahko pravilno izbrali študij. Pri tem je zaskrbljujoče, da je toliko zrelih celo med študenti, ki končajo (vsaj) prvi letnik, le polovica vseh; njihov delež pa bi bil brez dvoma še manjši, če bi preiskali vpis novincev v prvi letnik.

Naše ugotovitve nedvomno dokazujejo, da bomo lahko študijsko uspešnost zvečali le, če bomo prosti vpis dopolnili z ustrežno skrbjo za študijske kandidate. V mislih imamo organiziranje dolgoletnega spremljanja študijskih kandidatov; teoretično so to vsi otroci z normalnimi intelektualnimi *dispozicijami*; taka opredelitev seveda vključuje veliko družbeno odgovornost za vsakega posameznika, saj je samo inteligentnost invarianta, vse druge, za študijski uspeh pomembne osebne lastnosti pa je mogoče z vzgojo izoblikovati. Svetovalna in usmerjevalna služba bi morala začeti delati že v osnovni šoli; pogoj za uspešno strokovno delo pa je seveda natančno poznavanje zahtev na *posameznih* smereh visokošolskega študija. Izhajajoč iz dela ob naši raziskavi, lahko poklicnim in študijskim svetovalcem že nakažemo nekaj splošnih delovnih izhodišč.

Študijske odločitve

Kar polovica študentov si študij izbere šele v zadnjem razredu srednje šole ali tik pred vpisom. Posledica poznih in pogosto nepremišljenih odločitev je seveda neuspešnost pri študiju; mnogo bolj uspešni so študentje, ki so se odločili v prvih treh razredih srednje šole, le nekoliko manj pa tisti, ki so si študij izbrali že v osnovni šoli. Očitno je torej, da svetovalno delo tik pred študijskim vpisom ne more posebno koristiti, saj so takrat študijski kandidati že v stiski in se oprimejo vsake svetovalčeve sugestije.

Svetovalec bi moral v več letih dela s posameznim študijskim kandidatom spremljati njegove šolske uspehe in življenjske razmere v ožjem

(družina) in širšem (soseska, regija) okolju in spoznavati njegove sposobnosti in interese ter mu interese hkrati *pomagati* iskati. Zdaj pa je v navadi taka svetovalna praksa, da svetovalec — ki bi pravzaprav moral biti specialist! — svetovancu izmeri npr. visoko inteligentnost, ga vpraša po oceni v matematiki in mu svetuje, naj študira matematiko. V splošnem mora biti svetovalno delo spremljanje svetovančeve osebnostne rasti in oblikovanje njegove pravilne samopercepcije. Ob tem pa bi se moral svetovalec zavedati tudi svoje usmerjevalne vloge — usklajevanje posameznih in splošnih interesov, usmerjanje študijskih kandidatov k smerem, ki družbi ne dajejo dovolj kadrov, preusmerjanje s kadrovsko suficitarnih smeri.

Poglavitno načelo svetovalnega in usmerjevalnega dela mora biti iskanje pravih svetovančevih študijskih interesov; pravi študijski interes pa opredelimo kot optimalno osebnostno prilagoditev posameznika njegovim splošnim študijskim sposobnostim.

Poudarimo naj še, da bi moral svetovalec, kolikor je le mogoče natančno, kontrolirati vpliv staršev (in drugih ljudi — svetovalcev) na odločitve kandidatov glede študija.

Intelektualne sposobnosti

Ugotavljamo, da lahko vsak človek z vsaj spodnjim poprečjem intelektualnih sposobnosti uspešno študira na večini visokih šol, če ima primerno motivacijo, delovne navade in poprejšnje znanje. Normalne intelektualne sposobnosti so sicer temeljni pogoj za uspeh pri študiju, toda nadpoprečni potenciali ne odločajo o uspehu ali neuspehu; značilno je le, da nadpoprečno inteligentni študentje lažje študirajo (z manj napora), imajo boljše ocene in bolj rešujejo konfliktna situacija, v praksi pa so lahko bolj učinkoviti, zlasti bolj ustvarjalni. Inteligentnost kot selekcijski kriterij pri študiju ni sprejemljiva, če hkrati ne upoštevamo zahtev prakse.

Pri različnih raziskavah so ugotovili, da različne študijske smeri zahtevajo različne intelektualne potenciale; to je za svetovalno službo pomemben podatek, saj lahko skoraj vsakemu študijskemu kandidatu najde (pomaga poiskati) primeren študij.

Delovne navade pri študiju

Mnogo pomembnejše kot intelektualne sposobnosti so za uspešen študij dobre delovne in študijske navade. Medtem ko je delež povsem uspešnih študentov med intelektualno nadpoprečnimi, poprečnimi in podpoprečnimi skoraj enak (okoli polovica), pa sta med študenti, ki so glede študijskih navad nadpoprečni, skoraj dve tretjini uspešnih, med podpoprečnimi pa le dve petini. Tako lahko mnogo bolj zanesljivo pričakujemo,

da bo uspel študent z manjšimi intelektualnimi sposobnostmi, toda dobrimi delovnimi in študijskimi navadami, kot pa intelektualno nadpoprečen študent s slabimi delovnimi in študijskimi navadami. Visokošolski študij je sicer učenje v velikem obsegu in učenje, ki zahteva precej razumevanja, toda vendarle učenje, in če je mogoče v srednji šoli uspeti zaradi visoke inteligentnosti, na visoki šoli brez pridnosti ni mogoče diplomirati! To je pravzaprav paradoks — saj naj bi bil študij izrazito miselna in ne spominska aktivnost, čeprav mora biti vsakomur jasno, da se je treba najprej nekaj naučiti in je šele potem mogoče študirati — a hkrati upoštevavanja vredna realnost.

V zvezi z delovnimi in študijskimi navadami pa je treba rešiti precejšnje psihometrične probleme, saj je zdaj še težko sestaviti merske instrumente, pri katerih izpraševalec ne bi vedel, kateri odgovori so zanj ugodni. Verjetno so perspektivne posredne meritve (simulacija študijskih situacij) in dolgoletno spoznavanje študijskih kandidatov: poročila učiteljev, pogovori s starši, sošolci, neposredni razgovor svetovalca s svetovancem.

Poprejšnje znanje

Pomanjkljivo specifično znanje, ki ga zahtevajo posamezne študijske smeri, lahko študent z večjim trudom, kot bi bil sicer potreben, vendarle uspešno izpolni, četudi šele med študijem (npr. gimnazijci na tehniških smereh). Teže pa je s splošno poučenostjo, ki je za uspešen študij bolj pomembna. Ob tem so študentje, ki so končali srednje strokovne šole, zaradi svoje specifične in ozke strokovne izobrazbe v primeri z gimnazijci v diskriminiranem položaju; posledica slabega splošnega znanja je manjša uspešnost pri študiju, saj študij zahteva široko poprejšnjo izobrazbo, še posebno široko znanje pa je potrebno v praksi (teamsko delo, interdisciplinarni problemi, strokovne usmeritve, evolucija znanstvene misli). D. Žagar je ugotovil, da so po dveh letih študija gimnazijci bolj uspešni celo na fakulteti za elektrotehniko (prvi dve leti jim delajo težave nekateri neznani predmeti — tehniško risanje ipd.), čeprav so diplomanti srednjih strokovnih šol bolj pozitivno selekcionirani: za študij se odločijo predvsem sposobnejši in najbolj motivirani, gimnazijci pa skoraj vsi, ker nimajo strokovne izobrazbe in zagotovljenih delovnih mest.

Ti podatki so manj pomembni za svetovalne službe, bolj pa za tiste, ki pripravljajo enotno srednješolsko usmerjeno izobraževanje (hkrati za delo in študij); če hočemo ob sedanji vsebini študijskih programov (menimo, da specializacija in oženje programov že med prvostopenjskim in drugostopenjskim študijem nista sprejemljiva!) zvečati uspešnost pri študiju, moramo študijskim kandidatom dati v srednji šoli dovolj splošne izobrazbe, katere deleža ne smemo zmanjšati, da bi lahko zvečali delež izobraževanja za delo!

Značilno za uspešne študente je, da so manj občutljivi za avtoritativni odnos visokošolskih učiteljev pri izpitih, osebno življenje manj vpliva na njihov študijski uspeh, neuspehi jih manj prizadenejo. Posebno emocionalno nestabilni so študentje, ki so vztrajali na prvič vpisani smeri, a so vsaj enkrat pavzirali. Iz naših rezultatov ne moremo natančno sklepati, ali je stabilnost posledica ali vzrok študijske uspešnosti, toda ponujata se dva sklepa, ki pa najbrž vsak zase držita:

a) če je emocionalna stabilnost eden izmed važnih vzrokov za uspeh pri študiju, bi morali tej osebnosti značilnosti posvetiti veliko pozornosti že v prejšnjem izobraževalnem procesu in manj stabilnim učencem in dijakom pomagati s psihoterapijo; raziskave kažejo, da se pri številnih visokošolskih študentih pojavijo psihiatrične težave: zanemarjena stara simptomatika se ob močnih sprožilnih momentih okrepljeno manifestira kot nevroze, psihosomatska obolenja . . .;

b) če je emocionalna nestabilnost posledica študijskih programov — pričakovali bi sicer lahko, da številni in veliki neuspehi, prepleteni z uspehi, osebnost imunizirajo, reakcije na neuspeh naj bi bile bolj racionalne in manj emocionalne, toda del pričakovanj izpolnjujejo le fluktuiranci — je očitno, da študijski proces negativno vpliva na osebnostni razvoj številnih mladih ljudi; ustvariti bi morali čim neposrednejše in pristne medčloveške stike med študenti in visokošolskimi učitelji: da takih stikov danes ni, dokazujejo številni diplomanti, zdaj že zaposleni v praksi, ki s svojimi nekdanjimi visokimi šolami nočejo imeti nikakršnih stikov. Visokošolska svetovalna služba bi morala študentom pomagati reševati študijske in tudi čisto osebne težave; hvalevreden poskus v tej smeri je ustanovitev centra za razvoj univerze, ki pa bi moral po našem prepričanju posvetiti največ časa delu s študenti, v raziskovalni dejavnosti pa se povezati z drugimi strokovnjaki in ustanovami, ki proučujejo isto problematiko; delo centra bi seveda morali tudi formalno razširiti na vse slovenske študente, saj jih je na univerzi le polovica in poleg tega družba potrebuje več kadrov z višjo kot s fakultetno izobrazbo — vsaj v perspektivi.

V splošnem ni dvoma, da je emocionalna stabilnost pomembna za uspešnost pri študiju; izpitne situacije so namreč za študenta precejšnja emocionalna obremenitev. Boljše uspehe pri izpitih imajo študentje, ki *pokažejo* več znanja — to pa ne pomeni zmeraj, da so si z učenjem tudi *pridobili* več znanja. V veliki vlogi frustracijske tolerance pričajo odgovori številnih fluktuirancev, da so prvo študijsko smer opustili predvsem zaradi neuspeha v prvem letu študija; mnogi njihovi kolegi, ki jih je uspeh manj prizadel, so na prvič vpisani študijski smeri vztrajali in pozneje uspešno študirali. Ni dvoma, da je neuspeh pri študiju za emocionalno manj stabilne študente prava osebna tragedija, hud osebnostni pretres, ki ima pogosto daljnosežne posledice: bolezni, težave pri vključevanju v praktično delo, očitki okolice itd. Ponavadi starši, štipenditorji in družba na-

sploh vzdihujejo zaradi izgubljenih milijonov, ki so jih »vložili« v neuspešnega študenta, le malokdo pa pomisli, kako nujno bi potrebovali široko zasnovano in strokovno dosledno utemeljeno psihološko preventivo, saj vse večja študijska neuspešnost prispeva vse večji delež k družbeni patologiji.

Osebnostna struktura

Doslej smo omenjali le bolj izolirane osebnostne lastnosti kot vzroke za različno (ne)uspešnost pri študiju. V splošnem pa je naša raziskava pokazala, da se z različnimi študijskimi uspehi povezujejo čisto specifične osebnostne strukture in da bi morali probleme uspešnosti pri študiju proučevati kot osebnostno strukturno problematiko. Za zdaj imamo še premalo podatkov, toda z načrtovanimi raziskavami in s sodelovanjem različnih služb in strokovnjakov bo mogoče izdelati relevantne osebnostne profile za vsako študijsko smer. Taka podrobna specifikacija bo zanesljiv temelj za svetovalno in usmerjalno delo s študijskimi kandidati, za organiziranje osnovnošolskega in srednješolskega pouka in za prilagajanje visokošolskega pouka praktičnim zahtevam.

Sklepi

Če hočemo v prihodnosti vsem ljudem zagotoviti, da bodo lahko izpolnili svoje osebnostne potenciale do maksimuma, moramo prosti visokošolski vpis izpopolniti s strokovnim svetovalnim delom.

Študijske kandidate (vse otroke z normalnimi intelektualnimi dispozicijami) moramo začeti spremljati že v osnovni šoli, jim oblikovati primerne delovne navade, jih seznanjati s poklicnim in študijskim delom in *pomagati* poiskati njihovi osebnosti primerno študijsko smer. Svetovalno delo naj bo hkrati tudi študijsko usmerjanje, usklajeno z družbenimi kadrovskega potrebami. Poklicno in študijsko svetovanje in usmerjanje mora temeljiti na natančnem poznavanju zahtev visokošolskega študija in na individualnem klinično-psihološkem proučevanju (case-study, following up). Delo mora biti teamsko, da bi si zagotovili najpopolnejše informacije, največ pozornosti pa moramo posvetiti študijskim interesom kandidatov in usklajenosti interesov s kandidatovimi splošnimi študijskimi sposobnostmi.

VIRI IN LITERATURA:

L. Horvat in Z. Naglič: Problemi visokošolskega študija v SR Sloveniji (raziskava) in uporabljeni viri in literatura (Republiški sekretariat za prosveto in kulturo SR Slovenije, Ljubljana 1974).

Lj. Erić in sodelavci: Psihološki i socio-kulturalni činioci neuspeha u učenju i studiranju (Univerzitet danas, št. 1—2, Beograd 1974).

»Specialna vojna« v kulturi*

(in njen pomen iz vidika ljudske obrambe)

Sodobni pogledi na področje kulture in umetnosti v samoupravni socialistični skupnosti zahtevajo, da se lotevamo teh dveh izredno pomembnih sfer družbenega življenja in ustvarjanja v vseh njenih razsežnostih. Vse večjo pozornost moramo posvečati tistim vprašanjem, ki se nanašajo na medsebojno socialno odvisnost kulture in narodne obrambe, v tem sklopu pa tudi pomembnim vidikom, ki opozarjajo na možnosti posebne vojne na teh področjih; vojna te vrste se bije tako rekoč pred očmi celotne javnosti, čeprav jo le s težavo točno identificiramo in popolnoma odkrito označimo s pravim imenom.

Duhovna kultura kot celota in umetnost kot njen sestavni del sta zapletena fenomena; poleg drugega tudi zato, ker prihaja v njenih razvojnih okvirih neprestano do različnih oblik boja. Ta proces poteka zelo subtilno in v njem posegajo tudi po rafiniranih sredstvih. Zato se mnogi, sicer celo prizadevni ljudje nočejo ali pa ne utegnejo ubadati z vsemi procesi v kulturi in umetnosti, temveč se omejujejo le na tista področja, ki so bila eminentno pozitivno, angropološko-humanistično usmerjena.

Vendar je kulturološka znanstveno-teoretična misel opozorila tudi na nekatere pojavnne oblike konfliktov v sicer relativno koherentnem kulturnem sistemu kot tudi soočanj med različno konstituiranimi kulturnimi skupnostmi. Nobenega dvoma ni, da so v tem procesu najbolj pomembni in sociološko najbolj usodni tisti vidiki spopadov, ki jih povzročajo razredni antagonizmi, nacionalna nasprotja, spopadi avtentičnih ustvarjalnih teženj s pojavi antikulture in antiurnetnosti, razni vidiki sporov v idejno-estetskih prijemih itn.

Sodobni svet, njegova kultura in ljudje torej še vedno niso tako popolni, da bi se lahko avtentična bit kulture povsod nemoteno razvijala in ustvarjala k počlovečenju človeka in njegove skupnosti. Temu procesu se postavljajo po robu čisto nasprotne težnje, pojavi specialnih vojn, ki se dejansko prepletajo z zgoraj navedenimi oblikami spopadov.

Pri tem je zanimivo, da se utilitarni tipi bojnikov, precejšnje število profesionalnih vojakov, politikov pa tudi kulturnih delavcev v posameznih deželah in armadah izogibajo razpravam o možnostih posebne vojne tudi na področju kulture in umetnosti; sodijo namreč, da se te oblike vojne

* Jugoslavija kot socialistična, samoupravna in neuvrščena dežela je bila in je predmet imperialističnih in hegemonističnih blokovskih pritiskov, ki segajo od »čisto« političnega do kulturnega območja. Zgornji prispevek opozarja na nekatere vidike teh pritiskov, ki so zlasti aktualni s stališča ljudske obrambe, imajo pa v posameznih primerih tudi širši pomen. — op. ur.

omejujejo zgolj na vojaško organizacijo in na področja, ki so neposredno povezana z vojaško silo (na primer gospodarstvo, nekatere oblike družbenih služb itn.). To pa je lahko velika zmeta.

Glavne značilnosti posebne vojne v kulturi in umetnosti

Naše razmišljanje izhaja predvsem iz dejstva, da sta glavni torišči posebne vojne *človek in njegovo ožje ter širše socialno okolje*. S tem je hkrati tudi povedano, da so metode, sile in sredstva te zvrsti bojevanja osredotočene na tisto konstitutivno prvino osebnosti, ki izraža njeno *kulturno fiziognomijo in idejno usmerjenost*. Če nasprotniku uspe razdejati osebnost v tej bistveni točki, se je že skoraj v celoti približal uspehu; zgodovina vojn nas opozarja prav na take poti in metode.

Čeprav je ta moderna sestavina vojne doktrine (predvsem imperialističnih armad) zelo natančno opredelila svoje naklepe, še vedno ni dalo jasne razlage tega pojma; zato dovršen del ljudi niha med različnimi pojmovanji in razlagami termina »posebna vojna«.

Specialna vojna se bistveno razlikuje od splošne, totalne vojne, v kateri prevladuje neposreden in javen spopad oboroženih sil, ki so v vojnem stanju. Res je lahko tudi ena izmed pomembnih komponent splošnega oboroženega spopada, v bistvu pa je usmerjena na čisto določena »specialna« področja; na človeške, socialne, politične, ekonomske, kulturne, nacionalne in podobne občutljive točke sovražne strani. Posebna vojna se zlasti razbohoti v času relativnega miru in je izjemno živahna v pripravah na vojno in po končani vojni. Prav to nas opozarja, da je narava te vojne zelo subtilna in da uporablja tudi skrajno premetena sredstva boja; kdaj pa kdaj pa ima tudi zelo grobe oblike, kot so na primer podtalna, gverilska in teroristična dejavnost z veliko rušilno močjo in hudimi posledicami za prebivalstvo.

Posebnost te svojevrstne vojne v sodobnih razmerah je v tem, da so njeni glavni uresničevalci in idejni nosilci tiste države ali armade, ki težijo k imperialističnemu osvajanju, ekspanziji, k pritiskom s pozicij sile; vedno imajo pred očmi cilj, da s kar se da majhnimi silami in sredstvi izvedejo oboroženo agresijo.

Ko je tovariš Tito na seji sveta za narodno obrambo SFRJ julija 1970. leta govoril o državni varnosti, je med drugim opozoril tudi na razsežnost takšne vojne:

»Tudi danes se bije ta vojna in to silovita vojna. In dokler bo potencialni nasprotnik prepričan, da mu taka posebna vojna koristi, jo bo kar naprej poglobljal in šel vedno dlje. Pri nas prav temu vprašanju posvečamo premalo pozornosti. Biti moramo veliko bolj budni tudi do vseh teh elementov in ukrepati, da ne bo imela peta kolona — danes bi bila lahko tudi šesta — pri svojem delu uspeha«.

Posebna vojna torej lahko zajame široka področja družbenega življenja in popolnoma različna socialna okolja. Mi bomo problematiko spe-

cialne vojne obravnavali le z vidika možnega uveljavljanja na področju kulture in umetnosti.

Pri tem moramo opozoriti, da ima posebna vojna veliko stičnih točk s »psihološko vojno«, včasih pa je celo njen sinonim; vsekakor pa je psihološka vojna v nekaterih vojaških virih veliko bolj natančno opredeljena. V nekaterih novejših delih avtorji na zahodu sicer termin »psihološka vojna« redkeje uporabljajo — vse bolj pa se uveljavljajo izrazi »psihološke operacije«, »psihološki učinki« itn. — kar bi morali razumeti tako, da avtorji poudarjajo operativno-aktivistično stran, dejavno usmerjenost in praktične prijeme teh oblik vojne.

Vse te oblike: posebna vojna, psihološka vojna in psihološke operacije imajo veliko skupnih, sorodnih potez, to pa je *boj za obvladovanje človeške zavesti*, človekovega ravnanja, hotenja, želja in skrbi; namen je en sam: človeško dejavno plat prilagoditi namenom, ki jih določajo vojaška agresija, osvajalni načrti in drugi imperialistični ukrepi.

V enem od vojaških priročnikov ameriške armade je pomen teh dejavnosti zarisana takole:

»Psihološke operacije sestavljata psihološka dejavnost in psihološka vojna in obsegata tiste politične, vojaške, ekonomske in *ideološke* (podčrtal V. V.) akcije, ki se načrtujejo in izvršujejo zato, da ustvarjajo pri sovražniku, pri sovražno razporejenih, nevtralnih ali prijateljsko nagnjenih tujih skupinah take občutke, stališča in vedenja, ki koristijo uresničevanju nacionalne (beri ameriške, op. V. V.) politike. Psihološke operacije so akcije, katerih cilj je doseči vpliv na druge narode.«

Očitno je tako načrtana koncepcija univerzalno usmerjena. Pravzaprav ne dela bistvenega razločka med »nasprotnikom« in »prijateljem«; psihološki učinek mora delovati na vse; zato ni težko prepoznati njegovega pomena. Kajti v neki osvajalski politiki, v politiki s pozicije sile se lahko kaj naglo »prijatelji« prelevijo v »sovražnike«, v »sovražnih« deželah pa se vedno lahko najdejo tudi »prijatelji«. Po tej logiki je prijatelj vsak človek, ki tako ali drugače pomaga uresničevati »nacionalne politične cilje« ZDA ne glede na svoj odnos do lastnega naroda, ne glede na posledice takega odnosa ali na sredstva, h katerim se zateka itn. Pomembno je le, da imaš privrženca, ki bo neposredno pomagal uresničevati osvajalsko politiko.

Seveda imajo stratezi takšnega bojevanja, ko že dosežejo zmago tudi na vojaškem področju, čisto natančno razčlenjene stvarne vojaške cilje; »Zmagovalec — pravijo ideologi posebne vojne — mora biti sposoben, da vzpostavi novo politično, družbeno in ekonomsko življenje — vključno z materialno, *duhovno in psihološko obnovo naroda* (podčrtal V. V.), kar je v bistvu končni cilj operacije...« (Psychological operations, 1962, Chapter 14, p. 1.). K tej zamisli ameriških strategov je vsak komentar čisto odveč. Pomembno pa je, da dojamemo, kako je mogoče doseči te cilje tudi s posegi v sfero kulture in umetnosti, ter da opozorimo na metode ki jih lahko potencialni nasprotnik pri tem uporablja.

Vsak napadalec določi splošno usmerjenost za obvladovanje svoje žrtve in se že pred začetkom agresije odloči za vse ukrepe in konkretne postopke, da bi bilo končno dejanje osvajanja zanj čim manj boleče. Zanimivo in tudi poučno je, kako se tega loti na področju kulture in umetnosti.

Glede na dejstvo, da sta ti sferi zelo odprti, fleksibilni, da sta dostopni in dovzetni za mnoge vplive ter da imata tudi popolnoma ustrezna sredstva za naglo širjenje teh vplivov, poskuša potencialni agresor temeljito proučiti vse te fenomene v konkretni kulturi, da bi jo lahko uporabil kot oporišče pete kolone ter si kasneje v njej ustvaril širok prostor za razkrajanje celotne kulturne biti skupnosti, ki naj bi bila žrtev agresije.

Z metodo prikrite kulturne penetracije in če je le mogoče s popolnoma legalnimi kulturnimi stiki in vplivi skuša osvajalec svoje kulturne vrednote postopno povzdigniti nad kulturne vrednote potencialne žrtve. To lahko doseže na veliko načinov, največkrat pa uporabi redno kulturno izmenjavo, oblike »nesebične« kulturne pomoči in druge oblike kulturnega vpliva (radiodifuzijo, tisk in podobna sredstva obveščanja) — toda vedno zato, da povzdigne lastno kulturo na prvo mesto in da potisne kulturnoumetniške vrednote potencialne žrtve v ozadje. To je tiha, v večini primerov pa čisto očitna in javna, včasih pa tudi ostra »kulturna« agresija, ki naj postopno preide v osvajanje z orožjem.

Na žalost se v tej obliki posebne vojne zares dogaja, da tudi resnično pomembne kulturno-umetniške stvaritve ali njihove estetske, umetniške in človeške vrednote zlorabijo za cilje politike, ki je diametralno nasprotna notranji biti neke kulturno-umetniške stvaritve.

Potencialni agresor pri svoji kulturni hegemoniji ne izbira sredstev, čeprav se na videz zdi, da opravlja z »nesebičnim« podarjanjem kulturnih dobrin veliko humano poslanstvo. Tako delovanje je zelo podobno težnjam, ko cerkvene organizacije v naših razmerah organizirajo — zlasti za mladino — kulturne klube, disco klube, športne in podobne kulturno-umetniške ustanove; vsa ta dejavnost je podrejena enem samemu namenu, namreč oživiljanju verske hegemonije, uveljavljanju teistične ideologije in filozofije.

Strategi takšne vojne izredno pazljivo izbirajo avditorij, kateremu posredujejo kulturni proizvod. Iz docela razumljivih vzrokov potencialni agresor ne more pričakovati, da se bo vsaka struktura prebivalstva enako odzivala na kulturno-umetniške proizvode, ki so nastali zunaj nacionalnega prostora; zato pazljivo proučuje njemu sorodna nagnjenja, želje izbranih populacij, slojev ter pri tem posebej upošteva, da je glede tega mlada generacija zelo primeren in izjemno zanimiv predmet vplivanja.

Mladina je namreč že po naravi najbolj vedeželjna, najbolj odprta, najbolj komunikativna in tudi najbolj dovzetna socialna skupina na kulturno-umetniškem področju; prav tako ni vedno dovolj kritična, kar je

zaradi njenih manjših življenjskihkušenj tudi čisto razumljivo. Ob vsem tem pa je možnost širjenja vplivov v tem okolju izredno močna, predvsem pa spontana in v nekaterih pojavnih oblikah dobiva tudi razsežnost podzavestnega oponašanja, ki spominja na množični ritual (primeri transa, idolatrije) in podobna asocialna in antikulturna ravnanja (hipi-vedenje, omamljanje itn.). Če pa pri tem upoštevamo še to, da je mlada generacija v vsaki državi, narodu in armadi nosilni steber oborožene sile, potem je še toliko bolj razumljivo, zakaj si nosilci posebne vojne v kulturi še toliko bolj prizadevajo, da svoje »kulturne« proizvode razširjajo prav v tem okolju. Očitno jim taka usmeritev uresničevanja kulturne hegemonije v neki nacionalni kulturi zelo ustreza in je najboljša metoda za rahljanje kulturno-umetniških vezi tega naroda ali narodnosti.

Ali niso glede tega zelo nazorni poskusi osvajalnih prodorov »kulturnih« produktov zahodnih meščanskih družb s temami črnega vala v naš film, z apolitičnimi in antipolitičnimi nazori v literaturi in v gledališču, z invazijo avanturistično-kriminalistične produkcije roto-romanov, s prodorom pornografsko-perverznih proizvodov v ilustrativno-zabavnem tisku s širjenjem občutka nemoči v mejah nacionalnega in revolucionarnega ustvarjanja ter s podcenjevanjem nacionalnih kulturnih vrednot.

Znano je, s kolikšno pozornostjo in naklonjenostjo nekateri kapitalistični krogi na Zahodu sprejemajo kulturno-umetniško produkcijo, v katero je vtkana antisocialistična, antimarksistična in antisamoupravna »revolucionarnost« nekaterih naših domačih »ustvarjalcev«. Prav tako je očitno, da doživljajo veliko publiciteto in imajo dober ekonomski učinek tisti filmi črnega vala, ki se rogajo ali podcenjujoče obravnavajo nekatere elementarne pridobitve socializma in socialistične kulture.

To so nespodbidni dokazi za dejavnost, ki je čisto podobna posebni vojni. Če je namreč kultura nekega naroda bistveni in odločilni dejavnik mentalne, emocionalne in psiho-socialne trdnosti, potem so razumljive tudi posledice krhanja tega stanja, izzivanja nesoglasij in trenj, spopadov in celo zlomov — kar je tudi končni cilj uresničevanja kulturne in splošne hegemonije.

Antikomunizem kot ideološka platforma

Praviloma je cilj slehernega agresorja, da razpredmeti, zniči kulturo naroda, ki naj bi bil objekt oboroženega napada. S stopnjevanjem vplivov v kulturi, kasneje pa z zatiranjem in končno z razdejanjem kulturnega sistema, na katerem temelji narod, ustvarja izjemno ugodna tla za kasnejšo agresijo na vojaškem področju.

Ta proces seveda zahteva jasno začrtana idejna izhodišča, na katerih lahko temelji splošna konfrontacija. Bojevniki posebne vojne uporabljajo antikomunizem kot svoje najmočnejše orožje. To je splošno sprejeta teza

uporabiti tudi za uničevanje kulturnega sistema naroda, ki si želi socialno in ideološka iztočnica za vse akcije bojevnikov posebne vojne; da se jo listični napredek, nacionalno svobodo, neodvisnost in napredno usmeritev v kulturi.

Na antikomunizmu in antimarksizmu je temeljila celotna politika nacionalnega, kulturnega in političnega uničevanja narodov Indokine, zlasti pa Vietnama; iz istih pozicij je bil usmerjen boj proti nacionalni in progresivni usmeritvi Čila kot tudi proti drugim deželam, katerih narodi teže k napredku in človeškemu dostojanstvu.

Žal so sile antikomunistične in antimarksistične fronte v sodobnem svetu še zelo močne in njihov vpliv čutimo na vseh področjih družbenega življenja, tudi v kulturi. Veljko Vlahović v »Revoluciji in ustvarjalnosti« na nekem mestu pravi takole: »Danes brez večjih težav opazimo, da se sramežljivo ponovno rojevajo nekatere filozofske in estetske oblike, ki so bile v nedavni preteklosti tako zaželeni in ki so se uveljavile v fašističnih državah. Dogodki iz zgodovine, zlasti sodobne zgodovine, zgodovine XX. stoletja kažejo, da v kulturi poteka neprestan boj med silami humanizacije in dehumanizacije kulture«.

Pri tem moramo opozoriti, da so ideologi fašizma pred drugo svetovno vojno veliko govorili o kulturi prav zato, da bi kulturno razorožili vse potencialne žrtve. Hitler je govoril: »Ideal take kulture, ki bi bila dostopna vsem, je že zdavnaj preživel. Zaupajte svoji intuiciji, instinktu, zaupajte vsemu kar hočete, le svojemu znanju ne«. Podobne ideje je skušal vcepljati tudi Göring, ki je zatrjeval: »Kultura civilizacija, humanost in temu podobno so vir mešanice neumnosti, strahopetnosti, samoljubja. Trdim, da je tisti, ki veliko bere, misli in se ima za zelo pametnega, največji strahopetec.«

Res je, da današnji ideologi antikomunizma, antisocializma in antimarksizma uporabljajo bolj rafinirane oblike boja proti napredni kulturi, čeprav so cilji prav taki, kakršne je hotel uresničiti fašizem: razorožiti nasprotnika na kulturnem področju, razkrojiti temelje njegove kulture in se potem polastiti njegovega celotnega bitja.

Glede tega je zanimivo opozoriti, da nekateri vojaški teoretiki sodobne vojne vse česče ugotavljajo, da se mora sodobna vojna hkrati s strelnim orožjem bojevati tudi z intelektualnim. To pa je prav gotovo posledica spoznanja, da je sodobni svet na višji ravni splošnega kulturnega in intelektualnega razvoja. V nekem priročniku armade ZR Nemčije med drugim piše: »Psihološka vojna je oblika boja, ki jo država bojuje z *intelektualnim orožjem* (podčrtal V. V.), da bi zmanjšala sovražnikov ugled v svetovni javnosti, da bi ohranila in okrepila svoja obrambna prizadevanja ter hkrati oslabil sovražnikovo voljo do boja.« Medtem ko so ideologi fašizma skušali kulturo, znanje, intelektualne zmožnosti in druge podobne kvalitete razvrednotiti, nakazujejo sodobni ideologi možnost boja prav z »intelektualnim orožjem.«

Ena značilnih metod, ki je posebej zanimiva tudi za jugoslovanske razmere, je *metoda netenja mednacionalnih sporov na področju kulture*. Ta metoda posebne vojne je seveda najbolj učinkovita v večnacionalnih državnih skupnostih. Praviloma se ravna po reku: »Spreti in vladati.«

Že nekajkrat smo omenili, so neke bistvene točke, v katerih se izraža kulturna podoba naroda, in privrženci posebne vojne z vsemi mogočnimi sredstvi iščejo v njej ranljive točke in razpoke, da bi jih lahko izrabili za netenje mednacionalnih sporov v kulturi. V središču pozornosti so seveda tiste sile, ki jih lahko odkrijejo že v sami večnacionalni skupnosti in ki bi jih lahko pritegnili med zaveznike v posebni vojni. To so predvsem nacionalistično usmerjene skupine, organizacije in posamezniki, ki bi bili zaradi pomembnih položajev v kulturi zanimivi za sovražno dejavnost.

Razumljivo je, da tudi naša skupnost ni imuna do teh pojavov. Splošno je znano, h kakšnim sredstvom se je zatekala nacionalistična euforija in kakšna zavezništva je sklepala z nekaterimi krogi na Zahodu. Ko je Tito govoril o teh pojavih v Rudem 22. 12. 1971., je med drugim tudi dejal: »Že dolgo o tem govorim — in tu bi rad še enkrat ponovil — da štejem med razredne sovražnike tudi tiste univerzitetne profesorje, ki delujejo proti naši socialistični družbi, ki se ozirajo na Zahod, ki odhajajo tja in tam predavajo, včasih jih pa na Zahodu tudi financirajo. Ti so se vgnezdili v raznih ustanovah. Na Hrvaškem na primer so imeli zelo močne položaje v tako imenovani kulturni organizaciji — Matici Hrvatski... Vidite, po vojni smo napravili veliko napako. Dovolili smo, da nastajajo Matica Hrvatska, srbska »Prosveta« in druge. Ne bi pa smeli dovoliti, da neka kulturna organizacija preraste v razredno sovražno partijo.«

Tito je čisto logično sklepal, da se lahko neka nacionalistično usmerjena organizacija ali posameznik v naših družbenih in kulturnih razmerah uvrsti med razredne nasprotnike samoupravnega socializma in med odkrite nasprotnike socialistične kulture. Prav tako očitno je tudi, kako ugodni so taki pojavi za tiste zunanje sile, ki sta jim naša neodvisnost in samoupravni razvoj trn v peti in ki prav v njih vidijo izjemno možnost za pronicanje v sfero kulture ter za sejanje razdora med narodi in narodnostmi Jugoslavije.

Netenje mednacionalnih spopadov je v vojnih razmerah izjemno pomembno in dobi posebno razsežnost tudi na področju kulture. Največja ironija je v tem, da se osvajalec, ko mu je uspelo razbiti nacionalne kulturne značilnosti nekega naroda ali pa zanetiti mednacionalni spopad, pojavi kot zagovornik nacionalne »emancipacije in kulturnega prepoda«. To metodo so s pomočjo narodnih izdajalcev večje in obilno rabile okupatorske sile v drugi svetovni vojni. Kot je znano, so razkosale Jugoslavijo po »nacionalnih značilnosti«, da bi laže opravile notranjo

destrukcijo kulturnega sistema ter naščuvale eno nacionalno kulturo proti drugi.

Še bolj sveže podatke o podobnih metodah nam ponujajo Vietnam in narodi Indokine, kjer je prišlo v okviru nacionalne kulture do tolikšnega rušenja avtentičnih kulturnih vrednot, da sta danes nacionalna sprava in sloga skrajnje težavna. Pri tem pa vemo, da so vzhodnjaške kulture tradicionalno trdne, kohezivne in da imajo relativno močno filozofsko podlago.

Znani ameriški lingvist Noam Chomsky je, ko je proučeval socialno-kulturni vidik agresije ZDA v Vietnamu in v drugih azijskih deželah, posebno skrbno obdelal metode uničevanja nacionalnih kulturnih sistemov. V svoji študiji »Vojna v Aziji« je razvil tezo, da pelje nasilje v uničevanju nekega kulturnega sistema nujno tudi v diskontinuiteto lastne nacionalne kulture. Glede tega Chomsky pravi: »Ali ni kulturna in ideološka sprememba v ZDA že imperiativ, če naj se prizanesse usodi Vietnamcev in mnogih drugih narodov, ki se ne boje ne groženje ne smrti.«

Nekatere skušnje iz dosedanjih vojn kažejo, da agresor v fazi vzpostavljanja okupacijske oblasti na nekem območju ali na celotnem ozemlju nacije, ki je postala žrtev agresije, zelo skrbno izbira metode za uresničevanje svojih ciljev.

Ker imajo lahko nacionalne kulturne vrednote v razmerah vojne izjemno motivacijsko moč, ki dinamizira moralno-borbene potence do stopnje, ki ne izraža le voljo do prenašanja tegob ter odbijanja udarcev, marveč prerašča v svojevrstno kinetično energijo in moralno dostojanstvo, ki pelje do zmage, napadalec z mnogimi ukrepi *preprečuje oziroma prepoveduje uporabo* nekaterih nacionalnih kulturnih vrednot. S prepovedovanjem kulturnih zborov, s cenzuro in nadzorstvom nad sredstvi *kulturnega* komuniciranja skuša agresor dokončno zatreti kakršnokoli oživiljanje tradicionalnih kulturnih vrednot ali nastajanje novih.

Seveda hkrati *vsiljuje lastne kulturne vrednote*. Z monopolom vojaške oblasti si prizadeva programsko usmerjati celotno delo kulturnih ustanov, sistem izobraževanja, kompleks množičnih komunikacijskih sredstev in s tem uničevati kulturno podlago zasužnjene naroda.

Verjetno pa je najbolj groba metoda *uničevanje in ropanje kulturno-umetniških stvaritev*. V vseh dosedanjih vojnah so mnoge kulturno-umetniške dobrine, ki imajo izredno nacionalno zgodovinsko vrednost, za vedno zginile ali pa si jih je agresor za vedno prilastil ali pa uničil. Ropanje takih dragocenosti je bilo včasih tudi neposreden povod za vojno. Zato se glede tega ni mogoče zanašati na »humanost« osvajalca; tudi podpisane in deklarativno sprejete konvencije in drugi dokumenti mednarodnega vojnega in javnega prava o zaščiti kulturnih vrednot ne morejo jamčiti varnosti in nedotakljivosti teh izjemnih vrednot.

Sleherni narod ima nekatere nacionalne, kulturne in umetniške dobrine, ki so mu posebej pri srcu (raritete, nacionalni simboli, izjemne

stvaritve) in na katere se je tako navezal in se z njimi identificiral, da jih doživlja kot del svoje individualnosti. Tega se zaveda tudi agresor. Če se v vojni zgodi, da so te nacionalne dragotine uničene ali oropane, lahko to povzroči resne neugodne posledice in motnje; vsaka motnja v mentalnem in emocionalnem ravnotežju naroda pa lahko le koristi načrtom agresorja. Sovražnik bo seveda zavestno tako ravnal, čeprav bo taka dejanja opravičeval pred svetovno javnostjo z »vojaškimi« razlogi.

S takimi zločini agresor sicer zbudi razkačenost ljudstva, prav tako pa lahko že samo spoznanje, da je neka nacionalna vrednota za vedno zgubljena, povzroči izrazito negativen učinek.

Zgodovina vojn nas opozarja še na eno značilno in poučno dejstvo. V vojnih razmerah se je pogosto dogajalo in se dogaja, da domača vojska sama poruši nekatere objekte materialne kulture (mostove, poti, tovarne), da ne bi prišli v roke sovražniku. Takšnega uničevanja ljudstvo ne sprejema kot izjemno nacionalno žrtev. Skoraj pa ne poznamo primerov, da bi domači vojaki zavestno uničevali nacionalne kulturne in umetniške dobrine, čeprav je grozila nevarnost, da bi prišle v roke agresorja. To kaže na izredno razvit čut in izjemen odnos do kulturno-umetniških stvaritev kot neponovljivih dragocenosti.

Agresor seveda ni nikoli pomišljal — in tudi zdaj ne omahuje — da bi v povračilnih ukrepih uničeval tako bogastvo; če se je z oboroženo agresijo zavestno odločil za uničevanje ljudi, je še toliko manj prizanesljiv do uničevanja in ropanja vsega, kar sta ustvarila človekova roka in razum. Zato so žal v mnogih tujih muzejih in kulturnih ustanovah »nacionalne« kulturno-umetniške stvaritve, ki so prišle tja po poti vojaških osvajanj in ropanj.

Namesto sklepa

»Kultura socialistične samoupravne družbe — pravi tovariš Tito — je v svojem bistvu internacionalna, nikakor pa ne nacionalna.« Tito torej gleda na kulturo kot na dejavnik zблиževanja in povezovanja progresivnih sil sodobnega sveta. V tem je njeno antropološko-humanistično poslanstvo in njena temeljna socialna funkcija. V tem duhu tudi nastaja in se razvija kulturna politika naše skupnosti.

Nobenega dvoma ni, da so bojovníki posebne vojne v kulturi in vse druge sile, ki se bore proti samoupravni zasnovi kulture, neposredno naperjeni tudi proti elementarnim človeškim svoboščinam, človekovi ustvarjalnosti in vsemu, kar je progresivno.

Po tem, kar smo doslej povedali, lahko ugotovimo tole: da bi se lahko uresničevala in izpolnjevala humanistična smer v kulturi in progresivni razvoj kulturno umetniške ustvarjalnosti, morata biti kultura in umetnost zavarovani. Lenin nekje pravi: »Vsaka revolucija nekaj velja šele tedaj, ko se lahko sama brani.« To misel lahko popolnoma apliciramo tudi na

razmere naše revolucije, ki po svoji naravi združuje tudi vse prvine kulturne revolucije. V tej zvezi pa je seveda izredno pomembno, da razgrnemo tudi vse vidike medsebojne odvisnosti kulture in narodne obrambe socialistične družbe (pri nas tudi vse tisto, kar je povezano z zasnovo splošnega ljudskega odpora).

Kultura samoupravne socialistične družbe mora biti ob vsej svoji dinamični moči sposobna za zanesljivo samoobrambo — ne kot izoliran družbeni dejavnik, marveč kot bistvena integracijska sila samoupravne socialistične družbe. In v tolikšni meri, kolikor bosta postajali kultura in umetnost stvarni in neločljivi del in last delovnega človeka ter naprednega občana, zlasti pa delavskega razreda, se bo kazalo tudi samozavedanje človeka o nujnosti obrambe in zaščite teh človeških in družbenih vrednot. To pa je hkrati tudi najbolj učinkovita pot boja zoper posebno vojno.

Neuničljivost moči, ki jo lahko dá taka kultura, je enaka neuničljivosti življenjske in ustvarjalne biti človeka.

IGOR PAVLIN

Načrtovanje kadrov z visoko izobrazbo

Kompleksnost problematike načrtovanja kadrov¹

Center za razvoj univerze pri ljubljanski univerzi je v preteklem letu raziskoval odnos med potrebami po kadrih z visokošolsko izobrazbo — potrebami slovenskih delovnih organizacij — in diplomantih, to je novimi kadri, ki jih šolajo slovenske visoke šole. Marsikdo si je želel, da bi iz teh prizadevanj izšla vsaj približna projekcija kadrovskih potreb v prihodnje ali nekakšen orientacijski seznam, ki bi nakazal, koliko posameznih vrst diplomantov naj bi izšolalo to šolstvo.

Ko smo si na centru začeli utirati pot proti množici neurejenih in nenatančnih podatkov o vpisanih, diplomiranih, ki jih zbirajo različne institucije, in skoz množico podatkov o potrebah po kadrih, s katerimi razpolaga republiški zavod za zaposlovanje, nam je začelo postajati vedno bolj jasno, da smo se lotili naloge, s katero se doslej v naši republiki ni še nihče sistematično ukvarjal.

Videli smo, da je orožje za spopad s sodobnim svetom planiranja, ki ga imamo na razpolago, zelo šibko, da ga skorajda ni. Pomembnih vprašanj o nalogah posameznih ustanov, ki naj bi se začele ukvarjati z vprašanjem planiranja kadrov na republiški ravni, se ni še nihče temeljito lotil. Tako ni bilo postavljeno ne temeljno merilo razmejitve dela in pristojnosti na tem področju med samoupravnimi skupnostmi ter analitskimi, strokovnimi službami, zavodi, instituti in političnimi ter gospodarskimi organizacijami ne sistem veznih členov med vsemi temi. To pa bi bil prvi

¹ Zbiranje in urejanje podatkov za študijo, ki jo je izdelal Center za razvoj univerze v letu 1974, je segalo v fazo sprejemanja družbenega dogovora o kadrovske politiki, kasneje pa je bilo sprejetih več resolucij v zveznem in republiških merilih, ki posredno ali neposredno zadevajo na tem mestu obravnavano problematiko (kongresi ZK). Pričujoči tekst poskuša aktualizirati nekaj pomembnih problemov, veliko izmed njih jih bo ostalo še dolgo časa odprtih. Delo na tej problematiki v okviru Centra še teče, čeprav še ni jasno, kakšno mesto naj ima Center pri tem. V tem sestavku navajamo le nekaj spoznanj iz obširnejšega faznega poročila, porabili naj bi ga predvsem za diskusijo. Vprašanja, ki so v zvezi z izobraževalno in kadrovske politiko samoupravne socialistične družbe, bi morala biti veliko bolj kompleksna in zahtevna, kot so tista, ki vključujejo že tako zapletena ekonomistična modeliranja.

pogoj, če bi se hoteli lotiti metodologije načrtovanja, tako na mikro kot na makro ravni.

Vprašanje, ki ni posebno vznemirljivo za planerje v deželah centralno-planskega gospodarstva in tudi ne v deželah, ki jih bolj očitno poganja zakon profita, je vprašanje, ki bi si ga lahko zastavili vedno, kadar govorimo o planiranju, še posebno pa, kadar govorimo o dolgoročnem planiranju skladnosti med ljudmi in tehnologijo. Gre za vprašanje prenosa obstoječih socialnih razmerij, kakor jih zaznavajo socialne skupine, ki planiranje omogočajo in si s tem zagotavljajo tudi svoj posebni vpliv na gospodarjenje s prihodnostjo in na obvladovanje sedanosti v imenu prihodnosti.

Načrtovanje kadrov naj bi bilo sestavni del načrtovanja družbenega razvoja. Načrtovanje kadrov z višjo in visoko izobrazbo pa naj bi bilo sestavni del planiranja kadrov in še posebno pomemben, če ne kar dominantni del tega planiranja.² Načrtovanje v nekem delu (panoga, regija) večje celote je med seboj povezano s številnimi vezmi, ki so lahko zelo različne narave. Če bi zanemarili to kompleksnost zvez, bi se nam prav lahko zgodilo, da bi zašli v hudo enostranost; to se na tem področju pogosto dogaja.

Lahko bi dejali, da je problematika planiranja kadrov povezana s kontinuiranim načrtovanjem proizvodnih kapacitet, s celotno socialno in ekonomsko politiko, poleg tega pa je v sebi sorazmerno sklenjena: težko je obravnavati vsako kvalifikacijsko raven kadrov zase in ne upoštevati drugih ravni. Preden se lahko začnemo ukvarjati s planiranjem na tem področju ali z izdelavo metodologije planiranja, bi morali odgovoriti na vrsto vprašanj tehnične, znanstvene, predvsem pa politične narave in ugotoviti, kdo in kako bi moral biti vključen v planiranje kadrov in izobraževalnega sistema na ravni panog in regij pa tudi v koordinaciji teh ravni v okviru republike in države.

Ponudba in povpraševanje kot analitični model

Veliko modelov načrtovanja kadrov temelji na predpostavki, da morata biti povpraševanje in ponudba uravnotežena.³ Veliko teh modelov pa ne vključuje niti malega dela dinamike, ki jo ponujajo gibanja kompleksnih dejavnikov, ki določajo ti dve kategoriji. To pomeni, da se jim ne posreči zaznati niti dela problematike v zvezi z dejavniki znotraj mehanizma ponudbe in povpraševanja po različnih vrstah tako imenovane delovne sile. Skoraj nemogoče je predvideti zunanje, to je avtonomne dejav-

² Planiranje kadrov ni samo ena izmed poti razvrščanja investicij v razvoj, torej v različne oblike znanstvene produkcije, v raziskovanje in industrijo, ampak je tudi planiranje človeka, ljudi.

³ Povpraševanje po kadrih in ponudba kadrov sta ekonomski kategoriji, ki izražata blagovno naravo delovne sile v razmerah tržnega gospodarstva.

nike, ki delujejo neodvisno od tega mehanizma, vendar pa vplivajo na samo njegovo delovanje.

Pravzaprav je od samega načina obravnavanja ponudbe in povpraševanja tudi odvisno, kakšna bodo prizadevanja, ki ga bodo hotela uravnotežiti. Zato veliko študij, ki se ukvarjajo s to problematiko, ugotavlja, da je mednarodni trg delovne sile specifičen in med seboj povezan z državnim, regionalnim, panožnim in celo znotraj-poklicnim trgom delovne sile.

Posebnost mehanizma ponudbe in povpraševanja na področju kadrov je časovno zaostajanje ene ali druge strani, skratka problematičnost kratkoročnega uravnoteženja. Kadar proizvodnja potrebuje več strokovnjakov, je praktično nemogoče, da bi jih izobraževalni sistem lahko v kratkem času zagotovil. Ko pa bi jih lahko »proizvedel« toliko, kolikor jih je zahtevala proizvodnja, bi bilo lahko že prepozno. Konjunktorni cikel poklicev tedaj zasluži posebno pozornost v problematiki planiranja.

Nadalje ni nujno, da količinsko uravnotežena ponudba in povpraševanje v resnici najustrezneje razvrščata kadre; kvantitativna ravnotežja, ki jih dosega zaposlovalna politika, lahko namreč vodijo do kvalitativnih neravnotežij (npr. ekstenzivno zaposlovanje, strukturna nezaposlenost). To je odvisno tudi od notranjih ravnotežij parcialnih ponudb in povpraševanj, ki jih je toliko več, globalno povpraševanje in ponudba sta toliko bolj diferencirani, kolikor višjo stopnjo ekonomskega razvoja je dosegla neka dežela ali regija. Načrtno srednjeročno poseganje v ta mehanizem se je s področja profesij, na katerih najbolj sloni ekonomska rast dežel, v svetovnih razmerah bolj ali manj uspešno razširilo tudi na druge poklice, seveda ne enako.

V medsebojnem prilagajanju ponudbe, ki jo predstavlja izobraževalni sistem, in usposabljanja za delo na eni strani in povpraševanja — faktorji ekonomskega in tehnološkega razvoja — na drugi strani pa je zelo težko, da bi prišlo do ravnotežja, če je to prilagajanje prepuščeno svobodnemu tržišču. Med avtonomnimi faktorji, ki omogočajo ravnotežje, omenjajo zlasti gibanje preferenc za različne tipe izobraževanja.⁴ Meščanski teoretični razvoja predvidevajo različne adaptacijske mehanizme selekcije, usmerjanja za usklajevanje teh »preferenc« s »tehnološkimi potrebami«, ki so deloma utemeljene z dejansko organizacijo dela. Vanj pa vključujejo mehanizme socialnih sprememb, do katerih ne bi privedla sam ekonomski razvoj in na njem temelječa ekonomska politika v okviru danih socialnih razmerij.

Posebno vprašanje sociološkega in političnega pomena, ki presega ekonomska uravnoteženja, je v tem okviru sam odnos med izobraževalnim sistemom in proizvodnjo v širšem smislu, pravzaprav predpostavka, da je edino izobraževalni sistem poklican, da razvršča človeške vire v proizvodnjo. To pomeni, da je izobraževalni sistem tisti, za katerega se misli,

⁴ Glej: Investment in human resources nad manpower planning, United Nations, New York, 1971, članki »vzhodnih« in »zahodnih« avtorjev.

da mora hierarhizirati podeljevanje znanja in izkušenj, ki so nujno potrebne za opravljanje poslov, hierarhiziranih glede na predpostavljeno zahtevnost.

Kolikor bi veljala logika hierarhiziranja izobraževalnega sistema tudi na trgu delovne sile, bi lahko govorili o njuni popolni usklajenosti: to pomeni, da bi proizvodnja priznavala in razmeščala kadre natanko tako, kot bi jih zanj predvidel in proizvedel izobraževalni sistem. Ker pa imata izobraževalni sistem in produkcija poleg svojega ekonomskega bistva — pravega človeka na pravo delovno mesto — tudi svoje socialno bistvo — reprodukcija socialne strukture⁵ — in to drugo prevladuje nad prvim, ne prihaja do skladja, ki bi ga lahko označili z enačbo iz ekonomskega računa, ki ne bi upošteval obstoječih socialnih odnosov.

Koliko lahko tedaj vzamemo sliko povpraševanja, kot je lahko znamo iz popisov »Letnih potreb« republiškega zavoda za zaposlovanje,⁶ za nezaupnico našemu visokemu šolstvu (podatki o potrebah po kadrih z višjo in visoko izobrazbo) in v kolikšni meri jo lahko drugače utemeljimo: gre za precejšnje nesorazmerje v povpraševanju delovnih organizacij po eni strani po novih delavcih in na drugi po pripravnikih. Delovne organizacije namreč želijo zaposliti v veliki večini primerov letno nekajkrat več novih delavcev (to je »delavcev s prakso« iz drugih delovnih organizacij) kot pa pripravnikov iste stroke. Eden izmed razlogov za to je gotovo v razširjenem spoznanju, da je »praksa na ustreznem delovnem mestu« pomemben del profesionalne socializacije, ki jo po občutku kadrovskih služb današnje šolanje ne omogoča. Ves ta postopek navadno lahko racionaliziramo s to hipotezo: šola razvija splošne sposobnosti, v najboljšem primeru razvija transfer znanja določene stroke, ki naj bi omogočil zaposlovanje delavca na širšem spektru delovnih mest, delovno mesto pa je konkretna možnost za uporabo in dokončni razvoj teh sposobnosti.

Mogoče bo problem, ki ga načenjamo, jasnejši, če postavimo novo dilemo: ali pomeni pogoj (kdaj, koliko) »praksa na ustreznem delovnem mestu« tudi pričakovanje povpraševalca, da je delavec s prakso pridobil večšine in znanje, ki so vezane na strogo profesionalno — funkcijsko stran dela, ali pa pomeni, da je pridobil nekaj drugega: izkustvo delovanja v vlogi te profesije v določenem socialnem sistemu (delovnem kolektivu). To sta seveda dva aspekta, ki sta med seboj tesno povezana, a ne tako tesno, da ju ne bi bilo mogoče ločiti zato, da bi skušali pojasniti njuno simbiozo in prikrivanje drugega aspekta s prvim, v zvezi s tem pa tudi obrtniško samozavest in cehovstvo profesij, ki bi se morala umakniti nujnosti teamskega dela. Kako se empirično ugotavlja pozi-

⁵ Glej: Leopold Šešerko: Reprodukcijska socialna struktura v izobraževalnem sistemu, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, 1973, diplomsko delo.

⁶ Letne potrebe po kadrih (za pretekla leta), izdaja Republiški zavod za zaposlovanje SR Slovenije v Ljubljani, glej tudi: Igor Pavlin: Diplomanti ljubljanske univerze in »potrebe po kadrih«, tipkopisi in fotokopije naloge Centra za razvoj univerze v Ljubljani, 1974, tabeli 2 a in 6.

tivna zveza med prakso na enem delovnem mestu in uspešnim delom na drugem?

Problema še zdaleč ni tako enostavno razjasniti, kot bi lahko na hitro skleпали. Njegove korenine segajo globoko pod enodimenzionalno preštevanje delovnih mest in poklicev. Kaj pomeni za načrtovanje kadrov nepoznavanje odnosov med zahtevami proizvodnje in sposobnostjo izobraževalnega sistema, da živi s proizvodnjo v funkcionalni usklajenosti? Kakšna naj bo narava te usklajenosti? Kaj pomeni spremenljivost poklicev in spremenljivost njihovih medsebojnih odnosov, zastarevanje poklicev, nadomestljivost poklicev? Kaj pomeni načrtovanje kadrov brez poglobljene sociološke analize narave poklica, posameznih poklicev glede na njihovo socialno utemeljenost, njihovo prestižnost, konjunktornost?

Nepopolnost mehanizma ponudbe in povpraševanja kot večkratnega posrednika lahko vidimo tudi tedaj, če ga opazujemo na delu kot razporejevalca deleža različnih poklicev. Klasični analitični instrumentarij, ki v njegovem okviru skuša produkcijo prilagoditi povpraševanju po različnih blagih in v skladu s tem načrtuje različne vrste in kvalifikacijske nivoje delovnih mest in na podlagi teh poklice, bi morali na tem mestu dopolniti. Inovacijska funkcija pri tem pripada šolstvu, v našem primeru univerzi. V nasprotju s konjunkturnimi poklici (danes ekonomija, pravo), tradicionalnimi poklici (medicina), bi morala univerza pomagati pri uveljavljanju novih poklicev, prek katerih bi tako lahko inovirala celotno družbeno reprodukcijo. Ali pomeni ta »novum« eklektični zvezek starih disciplin ali stvaritev iz »starih« disciplin. Če naj bi bil stvaritev, naj ne bi bil zgolj posnetek sedanjega stanja v gospodarstvu in družbi, ampak preseganje tega stanja. Težko je na kratko reči, kaj je to preseganje: odprtost, interdisciplinarnost med navidez »nesorodnimi« strokami?

V samoupravni socialistični družbi naj bi šlo za nekaj več kot samo za slab posnetek »porabniške stvaritve«. Šlo naj bi za podružbljanje znanosti. Kako je mogoče podružbiti medicino, ne da bi njeno privatno kurativo odpravili s podružbljeno preventivo? Kako je mogoče socializirati arhitekturo, ne da bi ukinjali njeno ekskluzivnost, v imenu katere nastopa v boju proti črnim gradnjam? Ali pomeni podružbiti naravoslovje odpraviti naravne zakonitosti v družbi? Družboslovje ni mogoče podružbiti, ne da bi vsak individuum postal družboslovec, družbeno bitje v človeški skupnosti, v kateri bi živel.

Delež centra za razvoj univerze pri načrtovanju kadrov z visoko izobrazbo

Kakšen indikator za načrtovanje visokošolskega sistema so lahko podatki o potrebah po kadrih, ki jih beleži republiški zavod za zaposlovanje? Koliko si center lahko pomaga s podatki o potrebah za 4 leta vnaprej, ki so prikazani dve leti pred iztekom tega obdobja in njihova zanesljivost ni pojasnjena? Kako naj si pomaga z vsakoletnimi pregledi potreb po novih delavcih in pripravnikih? Ali naj ugotavlja, kakšne vrste

delovnih organizacij zaposlujejo največ pripravnikov, ali naj zbira podatke o vseh oblikah kreditiranja, štipendiranja študentov, o njunem obsegu in drugih značilnostih?

Center za razvoj univerze je stal ob množici dilem pred nalogo, ki jo je preden postavila predvsem univerza: ugotovi naj, kakšno naj bo število diplomantov posameznih strok, ki jih šola univerzitetno visoko šolstvo, in kakšno naj bo v skladu s tem število študijskih mest. Glavni rezultat dela so bile nove dileme, nova odprta vprašanja.

Eden izmed največjih problemov, s katerimi se je srečal center na samem začetku naloge, je bilo vprašanje podatkov. Cela vrsta podatkov o diplomantih in o študentih mu ni bila dosegljiva. Zelo težko je zbral celo osnovne podatke o vpisanih in diplomiranih na posameznih smereh in usmeritvah za petletno obdobje nazaj.

Drugi problem je bila zanesljivost teh podatkov (različni viri, različni podatki, ki se nanašajo na isti znak). Podatke o potrebah po karih naj bi jemali s skepso, po ocenah zbiralcev so precej prenapeti, podatke o diplomantih, vpisanih po smereh študija, naj bi popravili glede na različne vire. Ni še jasna zanesljivost podatkov o zasedbi delovnih mest, tudi nezanesljivost podatkov o štiriletnih planskih potreb. Poleg vsega pa so se podatki o vpisanih in diplomiranih in o potrebah zbirali pod kategorijami, ki so se časovno spreminjale glede na naravo spremembe, pa tudi glede na vir zbiranja, kar je deloma utemeljeno tudi s samo naravo družbeno-ekonomskega razvoja.

Ena izmed možnosti, ki smo jo lahko uporabili v takem položaju, je bila ta, da smo kategorije, ki označujejo iste ali približno iste profesije, toliko poenotili, da smo omogočili vsaj zelo grobo primerjavo gibanja števila potreb po kadrih z visoko izobrazbo, števila delovnih mest, njihove zasedbe in števila diplomantov druge stopnje v eni sami tabeli. Izpustili smo nekaj neprimerljivih kategorij in različno obsežne kategorije nerazvrščenih poklicev. Tako smo se približali enemu izmed možnih pristopov obravnavanja kadrovske problematike.

Ob tabeli, ki jo navajam na tem mestu v precej skrajšani obliki, moram pripomniti še tole: podatki o letnih potrebah⁷ v tej tabeli ne diferencirajo povpraševanja po novih delavcih od povpraševanja po pripravnikih, tako kot izvirni podatki. Na tem mestu navajam le podatke za zadnja tri leta (1971, 1972, 1973). Pri diplomantih⁸ navajam sumarne podatke za obdobje petih let: od šolskega leta 1968/69 do šolskega leta 1972/73. Podatki o zahtevani in dejanski poklicni izobrazbi ter plan potreb od leta 1972 do 1975⁹ pa so bili zbrani 1972. leta.

⁷ Letne potrebe po kadrih, za leta 1971, 1972, 1973, Republiški zavod za zaposlovanje SRS, Ljubljana.

⁸ Podatki fakultetnih in oddelčnih tajništev, Tajništva VEKS, zbrani na Centru za razvoj univerze za vsako leto posebej, 1973.

⁹ Zahtevana in dejanska poklicna struktura zaposlenih z visoko izobrazbo marca 1972 ter plan potreb do leta 1975 po poklicnih stopnjah. Zbrala: Republiški zavod za zaposlovanje in Zavod za planiranje SRS, Ljubljana, 1972.

1. Pregled potreb po kadrih z visoko izobrazbo za tri leta (1971, 1972, 1973)

2. Zahtevana in dejanska poklicna struktura zaposlenih z visoko izobrazbo marca leta 1972 ter plan potreb do leta 1975 po poklicih in stopnji izobrazbe (Z, D)

3. Petletne vsote števila diplomiranih na II. stopnji po posameznih kategorijah za šolska leta od 1968/69 do 1972/73

Vse tri vrste podatkov veljajo za SR Slovenijo. Najprej navajamo absolutna števila, zatem pa strukturne deleže.

KATEGORIJA	1						2						3	
	leto 1971		leto 1972		leto 1973		Z		D		P		VSOTE od 1968/69, do 1972/73. leta	
	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%
Dipl. pravnik	310	9,59	295	9,88	463	12,09	3295	12,38	2194	11,40	1483	11,68	494	9,04
Dipl. ekonomist	834	25,81	726	24,32	902	23,56	4926	18,51	2298	11,94	2915	22,95	535	9,79
Dipl. ing. gradbeništva, dipl. ing. komunal.	273	8,45	242	8,11	307	8,02	1317	4,95	944	4,91	805	6,34	232	4,25
Dipl. ing. geodezije	20	0,62	19	0,64	21	0,55	143	0,54	118	0,61	67	0,53	4	0,07
Dipl. ing. arhitekture	58	1,80	48	1,61	87	2,27	758	2,85	718	3,73	299	2,35	316	5,78
Dipl. ing. agronomije	65	2,01	39	1,31	48	1,25	813	3,05	794	4,13	234	1,84	95	1,74
Dipl. veterinar	18	0,56	27	0,90	28	0,73	490	1,84	476	2,47	130	1,02	91	1,67
Dipl. ing. živilske tehnologije	21	0,65	17	0,57	26	0,68	176	0,66	99	0,51	97	0,76	116	2,12
Dipl. ing. tekstilne tehnol., dipl. ing. tekstil. konfeka.	31	0,96	31	1,04	26	0,68	310	1,16	172	0,89	123	0,97	94	1,72
Dipl. ing. gozdarstva	39	1,21	42	1,41	29	0,76	549	2,06	553	2,87	136	1,07	54	0,99
Dipl. ing. lesarstva	23	0,71	24	0,80	39	1,02	230	0,84	100	0,52	178	1,40	39	0,71
Dipl. ing. strojništva, dipl. ladjedel. ing., dipl. varnostni ing.	465	14,39	423	14,17	493	12,88	2229	8,37	1315	6,84	1249	9,83	551	10,09
Dipl. ing. elektroteh. jaki tok	117	3,62	120	4,02	148	3,87	763	2,87	555	2,88	328	2,58	150	2,75
Dipl. ing. elektroteh. šibki tok	164	5,08	108	3,62	175	4,57	833	3,13	555	2,88	366	2,88	254	4,65
Dipl. ing. metalurgije	87	2,70	63	2,11	51	1,31	357	1,34	333	1,73	151	1,19	99	1,81
Dipl. ing. geologije	3	0,09	10	0,34	8	0,21	64	0,24	69	0,36	18	0,14	22	0,40
Dipl. ing. rudarstva	16	0,50	16	0,54	14	0,37	230	0,86	235	1,22	70	0,55	26	0,48
Zdravnik (splošni, specialisti razen zobozdravnika — pri diplomantih so upoštevani samo splošni!)	173	5,35	235	7,87	292	7,63	2469	9,28	2199	11,43	981	7,72	454	8,31
Zobni zdravnik, stomatolog	14	0,43	27	0,90	63	1,65	662	2,49	524	2,72	197	1,55	234	4,28
Dipl. farmacevt	43	1,33	44	1,47	45	1,18	569	2,14	520	2,70	188	1,48	65	1,19

Prof. biologije, dipl. biolog, prof. biologije in kemije	21	0,65	16	0,54	28	0,73	312	1,17	329	1,71	72	0,57	139	2,54
Dipl. ing. kemijske tehnologije, dipl. ing. kemije, dipl. ing. silikatne kemije	128	3,96	114	3,82	77	2,01	1067	4,01	948	4,93	495	3,90	377	6,90
Dipl. ing. fizike (prof. fizike)	10	0,31	16	0,54	10	0,26	160	0,60	172	0,89	54	0,43	78	1,43
Dipl. ing. matem. (prof. matem.)	6	0,19	23	0,77	10	0,26	73	0,27	55	0,29	52	0,41	53	0,97
Prof. matematike-fizike	53	1,46	61	2,04	79	2,06	300	1,13	228	1,19	155	1,22	43	0,79
Dipl. astronom			1	0,03	1	0,03	4	0,02	5	0,03	1	0,01	1	0,02
Dipl. meteorolog	3	0,09			1	0,03	27	0,10	27	0,14	7	0,06	6	0,11
Dipl. sociolog, prof. sociologije	22	0,68	17	0,57	24	0,63	125	0,47	84	0,44	112	0,88	35	0,64
Dipl. ing. organizacije dela	15	0,64	4	0,13	4	0,10	211	0,79	27	0,14	200	1,57		
Dipl. psiholog, prof. psihologije	21	0,65	40	1,34	66	1,72	314	1,18	245	1,27	255	2,01	166	3,04
Dipl. politolog	4	0,12	4	0,13	28	0,73	276	1,04	155	0,81	230	1,81	59	1,08
Dipl. novinar	22	0,68	3	0,10	38	0,99	150	0,56	59	0,31	67	0,53	28	0,51
Prof. pedagogike, prof. andragogike, dipl. pedagog, dipl. andragog	14	0,43	12	0,40	26	0,68	154	0,59	91	0,47	156	1,23	51	0,93
Prof. geografije, dipl. geograf	11	0,34	15	0,50	9	0,24	261	0,98	289	1,50	57	0,45	53	0,97
Prof. zgodovine	30	0,93	19	0,64	32	0,84	287	1,08	243	1,26	110	0,87	58	1,06
Prof. zgodovine umetnosti, dipl. umetnostni zgodovinar	6	0,19	2	0,07	11	0,29	91	0,34	88	0,46	48	0,38	25	0,46
Dipl. etnolog	1	0,03	1	0,03	3	0,09	33	0,12	24	0,12	26	0,20	12	0,22
Dipl. arheolog	3	0,09	2	0,07	3	0,09	37	0,14	39	0,20	18	0,14	17	0,31
Profesor slavistike (sloven., slavist-kompara- tivist, prof. hrvatskega in srbskega jezika, slovanskega jezikoslovja in slovan. jezikov	43	1,33	32	1,07	58	1,51	593	2,23	525	2,73	199	1,57	102	1,87
Prof. francoščine	4	0,12	6	0,20	3	0,08	78	0,29	92	0,48	34	0,27	59	1,08
Prof. italijansčine			2	0,07	4	0,10	46	0,17	33	0,17	26	0,20	7	0,13
Prof. angleščine	14	0,43	16	0,54	9	0,24	303	1,14	309	0,68	54	0,43	22	0,40
Prof. nemščine	8	0,25	9	0,30	17	0,44	142	0,53	131	0,68	54	0,43	22	0,40
Dipl. bibliotekar, dipl. dokumentalist	15	0,64	6	0,20	12	0,31	226	0,85	108	0,56	138	1,09		
Prof. filozofije, dipl. filozof	3	0,09	8	0,27	11	0,29	163	0,61	162	0,84	44	0,35	22	0,40
SKUPAJ	3231	100,00	2985	100,00	3829	100,00	26616	100,00	19239	100,00	12702	100,00	5463	100,00

Pri prvih dveh vrstah podatkov (letne potrebe in diplomanti) smo hoteli omogočiti grobo primerljivost, zato nismo upoštevali 3 % od celotnih vsot registriranih potreb in tudi od celotne vsote diplomantov. Pri podatkih o zaposlenih, zahtevani izobrazbi pa nismo mogli upoštevati okrog 10 % od vsote zbranih podatkov pod vsakim od teh kriterijev (predvsem je velika kategorija nerazvrščenih).

Ko smo hoteli sestaviti tabelo z enotnimi poklicnimi kategorijami za tri različne vrste podatkov, nam je glavno težavo predstavljala razvrstitev numeričnih podatkov o poklicnih profilih pod zahtevano zasedbo delovnih mest, pod dejansko zasedbo delovnih mest in petletnim planom potreb. Terminološka neuskkljenost teh kategorij nam je onemogočila ločeno obravnavanje bistveno različnih poklicev — npr. pedagoških, tehničnih, zakrita je ostala kategorija strojnih inženirjev itn. Pri podatkih o diplomantih tekstilne, strojne, kemijske stroke, pedagogike so iz istega razloga šteti v sicer nekoliko širšo kategorijo samo diplomanti ustreznih fakultet ljubljanske univerze in visoke ekonomske komercialne šole v Mariboru.

Da bi lahko rekli kaj več o teh podatkih, bi morali poznati vsaj njihovo natančnost in zanesljivost, vedeti bi morali veliko več o (ne)možnostih zasedbe formalno neustrezno zasedenih delovnih mest pri posameznih profesijah, o naravi planskih potreb, o staranju poklicev, o deležih diplomantov, ki začasno ali za stalno emigrirajo, veliko več o notranjih in zunanjih migracijah, o izobraževanju na visokih šolah v drugih republikah in tujini.

V tej zvezi naj se ustavimo ob dveh značilnostih, ki iz navedenih podatkov v glavnem nista razvidni. Skupno število visokošolskih diplomantov ekonomije in prava je doseglo skoraj četrtino v celotnem številu diplomantov z visoko izobrazbo. V zadnjem času se je dvignilo zlasti število diplomiranih ekonomistov (za okrog 50 %), kar je rezultat diplomiranja na Visoko ekonomski komercialni šoli v Mariboru. Še večje pa je povpraševanje po ekonomistih. Hkrati z ekspanzijo povpraševanja po teh kadrih pa postaja pri njih žgoč problem tako imenovanega nepravilnega zaposlovanja: prirast diplomiranih ekonomistov se ne zaposluje le na delovnih mestih, ki so zanje predvidena, niti tam ne ostaja precejšen del že zaposlenih dipl. ekonomistov.¹⁰ Velik delež tega kadra se zaposli v trgovini na drobno, kjer je glede na obstoječe število delovnih mest vsaj štirikrat več diplomiranih ekonomistov, kot je zanje predvidenih delovnih mest. V tej panogi je za dipl. ekonomiste 2,19 % od vseh delovnih mest za te kadre v SR Sloveniji. Od vseh dipl. ekonomistov v SR Sloveniji pa jih je v trgovini na drobno zaposlenih kar 23,97 %.¹¹ V tem primeru ne gre le za nesorazmerje v razporeditvi kadrov v tej panogi, pač pa tudi za neenakomerno razporeditev kadrov v prostoru.

¹⁰ Podatki republiškega zavoda za zaposlovanje: porazdelitev delovnih mest in kadrov v DRD v letu 1972, Zahtevana in dejanska poklicna struktura . . .

¹¹ Informacija o značilnostih tekočega gibanja zaposlovanja v SRS (ciklostil), Rep. zavod za zaposlovanje, Ljubljana, november 1973.

Seveda pa iz tega ne bi smeli sklepati na perspektivo družboslovja v trgovini na drobno, ampak bi najbrž morali razmišljati o naravi takega družboslovja. To pomeni, da edino v primeru, če k družboslovcem štejejo tudi ekonomiste, komercialiste, pravnike za sodstvo, upravo in gospodarstvo, ni tvegana izjava, da naše visoko šolstvo proizvaja preveč družboslovno orientiranih kadrov, ali pa da gre za preveliko povpraševanje po družboslovno izobraženih kadrih. Taka sodba pa lahko postane stereotip, ki lahko vpliva na zaviranje razvoja manj komercialno usmerjenih humanističnih ved, ne nazadnje pa tudi same ekonomske znanosti.

Druga značilnost slovenskega visokega šolstva, ki jo moramo upoštevati, je število diplomiranih iz drugih republik.¹²

Skupaj s tujimi diplomanti diplomira na ljubljanski univerzi okrog 10 % diplomantov, ki niso iz SR Slovenije (9 % SFRJ), ponekod veliko, npr. na tekstilu, arhitekturi, strojništvu, ponekod zelo malo ali nič (filozofska fakulteta). Podatkov o tem, kolikšen delež teh diplomantov ostane v SR Sloveniji, žal nismo uspeli dobiti.

Enostranosti razvojnih projekcij in planiranja kadrov z visoko izobrazbo

Preden smo se lotili zbiranja kvantitativnih podatkov, smo hoteli ugotoviti, kakšno predstavo o projekcijah tako imenovane kadrovske produkcije imajo posamezne fakultete ljubljanskih univerz. Dobili smo materiale, ki so nastali kot predlogi fakultet k resoluciji o osnovah kadrovske politike. To je sprejela skupščina SR Slovenije novembra 1971, fakultete pa so pripravile predloge maja in junija 1972.¹³

Pred nami je bila vrsta različnih opisov stanja, vrsta dolgoročnih projekcij, dobljenih po različnih metodologijah, ki so jih pogosto izdelala profesionalna združenja, društva, zveze itd. Nekatere fakultete so odprle svoje podatke na razvojne načrte posameznih panog (BTF, FAGG). Druge navajajo modele priraščanja kadrov, ki jih izobražujejo, glede na število prebivalstva (medicinska fakulteta). Tretje so pri tem, ko so upoštevale različne razvojne smernice, napovedale povečanje vpisa in števila diplomantov glede na določeni faktor (oddelek za matematiko-fiziko, oddelek za rudarstvo FNT). Ponekod so oddelki predvideli oskrbovanost s kadri za celo državo (tekstil). Oddelek za kemijo napoveduje večkratno povečanje vpisa, a nima realne predstave o družbenih potrebah po svojih diplomantih. Odsek za geologijo je predvidel kar 86 strokovnjakov te izobrazbe do leta 1985 za povečano srednje šolstvo. Filozofska fakulteta nima realne predstave o potrebah po svojih diplomantih, čeprav ima

¹² Podatki Republiškega zavoda za statistiko: Vpisani in diplomirani na višjih in visokih šolah v SRS, Statistična gradiva za zadnja leta.

¹³ V tem kontekstu se bomo omejili predvsem na omenjene podatke v zvezi s to resolucijo, čeprav vemo, da so v zadnjem času fakul. za sociologijo, politične vede in novinarstvo, fak. za strojništvo, medicinska fakulteta pa tudi druge še naprej posvečale precejšnjo pozornost temu področju.

nekaj indikatorjev o potrebah v pedagoških poklicih. Prav tako nima predstave o potrebah po svojih diplomantih fakultete za elektrotehniko. Pravna fakulteta je zbrala podatke o potrebah po dipl. pravnikih za področje sodstva in uprave, ne pa za gospodarstvo.

Že iz teh podatkov lahko sklepamo, da so različni pristopi pri ugotavljanju potreb po kadrih in tudi projekcije njihovega izpolnjevanja utemeljene z naravo posameznih profesij in različnih sfer družbene proizvodnje (razlike v projekcijah učiteljev, zdravnikov, tehnikov) in da prenašanje enega načina načrtovanja v drugo sfero ni samoumevno. Pomanjkljivost, ki jo skoraj pri vseh teh pristopih opazimo, je ta, da ne vključujejo predstave o demografskih značilnostih populacije, iz katere naj bi se izšolali vsi ti kadri. Tako predstavo pa bi lahko upoštevale edinele med seboj koordinirane projekcije ne le vseh fakultet, ampak celotnega visokega šolstva in različnih oblik izrednega izobraževanja.

Prav tako ne zasledimo skoraj nikjer ugotovitev o načinu zaposlovanja diplomantov, ki jih fakultete izobražujejo. Omenili smo že tako imenovano nepravilno zaposlovanje, ki stalno veča potrebe po kadrih na delovnih mestih, ki so zanje predvidena. Tesno povezana z nepravilnim zaposlovanjem pa je tudi regionalna distribucija kadrov, ki se kaže v koncentraciji v osrednjih regijah in v pomanjkanju kadrov na obrobju. Sam obstoj periferije in centralnih regij ob stihijnem zapiranju povzroča vse večje razlike med središči in okoljem. Kako bi bilo mogoče razrešiti protislovje, da v Ljubljani na delovnem mestu, ki bi zahtevalo kvečjemu srednješolsko izobraženega delavca, najdemo tudi delavce z visoko izobrazbo, na periferiji pa je narobe. Vsako prognoziranje kadrov, vsakršna analiza študijskih mest na tej točki zadene ob trd zid socialnih in ekonomskih zakonitosti, ki delujejo mimo postuliranih normativov. Kako ustvariti pogoje za centralnost perifernih regij? Ali s centralističnim razporejanjem kadrov na prazna mesta ali z ustvarjanjem pogojev za nasprotno smer migracij (dohodki, stanovanja, investicije v gospodarstvu na teh področjih)? Kdaj je in kdaj ni zaželena koncentracija kadrov v ustrezni regiji? Kako bi bilo mogoče usmerjati regionalni razvoj v okviru policentričnega modela v SR Sloveniji, ne da bi upoštevali tesno povezanost prostorskih in socialnih faktorjev, če ne bi med socialnimi faktorji posebej raziskali tistih, ki so posebno pomembni za (de)koncentracijo visoko izobraženih delavcev, in njihov usodni pomen za razvoj takih centrov.

V zvezi s temi vprašanji se vprašamo tudi, v kolikšni meri je problem regionalne distribucije kadrov z visoko izobrazbo ter razporeditev teh kadrov znotraj panog in področij dela tudi problem celotnega visokega šolstva in v kolikšni meri je to problem samoupravnih, družbenopolitičnih skupnosti in organizacij, strokovnih in gospodarskih organizacij in služb.

Gotovo je enostransko tudi tisto projiciranje študijskih mest in kadrovskih potreb, ki poteka neodvisno od upoštevanja socialnih zakonitosti visokega šolstva. Različna prepustnost visokih šol za različne družbene

sloje, ki jo ugotavljajo nekateri avtorji,¹⁴ kaže na dokaj togo reprodukcijo socialne strukture skozi visoko šolstvo tudi v naši družbi.

Še posebej v zadnjem času je ta problematika postala zanimiva tudi za načrtovalce tako bolj kakor manj »razvitih« evropskih držav; ti ugotavljajo nujnost razširitve socialnega zaledja, iz katerega prihajajo študentje visokih šol, seveda ob povečanih količinskih razmerjih visokega šolstva. To nagnjenje pa ni plod usmiljenja ali blagohotne naklonjenosti, ampak predvsem ekonomske nuje vključevanja v moderno produkcijo. Gre predvsem za potrebo po poklicih, ki so nosilci za ekonomski razvoj.

To v naših razmerah pomeni, da iskanje dolgoročnih mehanizmov za večjo socialno prepustnost našega šolstva ni le programska naloga te družbe zato, ker je socialistična, ampak je zgolj nujni pogoj za enakopravno vključevanje naše dežele v sodobna ekonomska gibanja v svetu. Posebno pozornost tedaj zasluži izobraževanje za socialistično in samoupravno urejeno družbo, ki ne more biti zgolj ladja brez krmarja na valovih tehnološkega razvoja.

Fakultetne projekcije v omenjenih materialih ali prenašajo sedanjo stopnjo osipa tja do leta 1990 ali pa računajo na nekoliko zmanjšanje, vsekakor pa izračunavajo število študentov na osnovi osipa, ne da bi se spuščale v njegovo socialno utemeljenost. Če naj bi bil osip zgolj rezultat nedelavnosti in neuspeha netaleantiranih študentov in ne tudi »nesposobnosti« tistih, ki niso »prilagojeni« takemu socialnemu redu v šolstvu, bi za načrtovanje visokega šolstva zadoščala samo meščanska ekonomika. Tisto, kar velja za zakonitosti vpisovanja na posamezne fakultete, da se namreč na posamezne fakultete vpisuje nekajkrat več študentov iz tako imenovanih višjih socialnih slojev kot iz nižjih in najštevilnejših slojev, velja tudi za osip: v precejšnji stopnji gre za socialno selekcijo, ki jo omogoča sedanja organizacija šolskega sistema tudi na visoki ravni.

Pomanjkljivosti in enostranosti pri načrtovanju kadrov in pri načrtovanem prilagajanju izobraževalnega sistema načrtovanju kadrov je težko evidentirati, še teže jih je strniti in navajati zaokroženo. Avtor tega članka meni, da bi za podrobnejšo analizo in projekcijo kadrov za visoko izobrazbo ne smeli operirati le z globalističnimi kazalci, temveč zajeti čim več pomembnih dimenzij. Pomembnost teh dimenzij določa na eni strani usklajeno načrtovanje republiške preobrazbe, na drugi strani pa regionalne preobrazbe, ki naj bo tako ekonomska kot socialna, in pa narava njune medsebojne usklajenosti.

Poseben pomen v zvezi s tem ima organizacija zbiranja različnih vrst podatkov. Sedanji način zbiranja, točnost in zanesljivost podatkov kažejo,

¹⁴ Leopold Sešerko: Reprodukcijska socialna struktura v izobraževalnih sistemih, Sergej Flere, različni članki.

Opozorimo naj, da je med avtorji, ki se problema lotevajo samo psihološko, razširjena sodba, da je socialna selekcija *de facto* končana že pred osnovno šolo ali se kvečjemu odvija še v srednjih šolah. Iz podatkov Zavoda za statistiko pa je mogoče razbrati, da je še vedno pomembna tudi na univerzi, predvsem na nekaterih fakultetah in visokih šolah.

da je potrebna korenita reorganizacija. Iste vrste podatkov zbira pri nas več vrst ustanov in to na precej zastarel in nezanesljiv način. Poleg tega pa več vrst zelo pomembnih podatkov sploh ni mogoče dobiti. Mislim tako na podatke o šolstvu kot na podatke o zaposlovanju in potrebah po kadrih. Gotovo bi lahko našli še vrsto bolj ali manj pomembnih dejavnikov, brez katerih bi si težko zamislili načrtovanje kadrov, še posebno pa kadrov z visoko izobrazbo.

Lahko si predstavljamo, kakšne spremembe vnaša na to področje samo prerojevanje izobraževanja in znanosti, to je: interdisciplinarnost, stalno izobraževanje, še posebej pa neformalno izobraževanje. Te spremembe postavljajo vprašaj nad samo patriarhalistično zasnovano hierarhijo in zaprtost izobraževanja, odpirajo probleme narave današnjega formiranja poklicev, funkcije poklicev, načinov povezanosti družbene (re)produkcije in izobraževanja kot oblike profesionalne socializacije in socializacije v samoupravni socialistični družbi. Zastarele izobraževalne metode, ki temeljijo bolj na posredovanju spoznanj kot na navajanju na njihovo uporabo in kritično presojanje svobodnega individua, doživljajo obenem s svojo funkcijo podeljevanja socialnih privilegijev krizo, z njimi pa tudi klasični načini popisovanja in projiciranja različnih vrst kadrov na podlagi nektiričnih primerjav razvojnih načrtov in položaja v tujih deželah.

JANEZ ŠMIDOVNIK

Premiki v normativni dejavnosti

Nekaj misli ob delnem premiku normativne dejavnosti po novi ustavi SR Slovenije

I

Problem razporeditve normativne dejavnosti med organi družbenopolitičnih skupnosti je pri nas vedno zbuja veliko zanimanja tako pri praktikih kakor tudi pri teoretikih.¹ To je razumljivo, če upoštevamo, da je normativna dejavnost eno izmed najpomembnejših sredstev za vodenje politike, s tem pa tudi eno izmed najpomembnejših sredstev za uveljavljanje politične moči. V sistemu, ki se gradi po načelih enotnosti oblasti, zlasti pa v skupščinskem sistemu, v katerem naj pride tudi v državnem organizmu do izraza ideja samoupravljanja, je izredno pomembno, kako je razporejena normativna dejavnost med organi družbenopolitičnih skupnosti. Po doslej izoblikovanem konceptu skupščinskega sistema naj bi bila ta dejavnost koncentrirana v skupščinah. Problem pa je v stopnji te koncentracije. Za ustavno razdobje po ustavi iz leta 1963 je značilna težnja, da se doseže čim višja mogoča stopnja te koncentracije. Ta težnja se je uveljavljala v zakonodaji, pa tudi v siceršnjem praktičnem delu skupščin — zlasti v republikah in v federaciji (manj pa v občinah); še bolj dosledno, kot jo je bilo mogoče uveljaviti v praksi, so jo zagovarjali teoretiki; ti so pogosto opozarjali na posamezne nenačelne kompromise v ustavnih tekstih in v zakonodaji; pogosto so bile dane ocene, da se v

¹ Samo v razdobju po uveljavitvi ustave iz leta 1963 je bila — poleg znanih del o političnih sistemih Jugoslavije, ki vsa obravnavajo tudi to vprašanje — napisana vrsta monografij in drugih del o tem vprašanju; glej npr.: A. Fira: »Problemi podela normativne funkcije između Savezne skupštine i Saveznog izvršnog veća po ustavu SFRJ od 1963«, založba Instituta za uporedno pravo, Beograd 1964; V. Ivančević: »Podela normativne funkcije između Savezne narodne skupštine, izvršnih i upravnih organa po ustavu od 1946 i po ustavnem Zakonu od 1953«, založba Instituta za uporedno pravo, 1964; R. Lukić: »Opšti akti uprave«, Anali pravnog fakulteta, Beograd št. 3—4/63; J. Stefanović: »Podela normativne funkcije između legislative i eksekutive«, založba Instituta za uporedno pravo, Beograd, 1964; N. Stjepanović: »Podela normativne funkcije između Savezne skupštine i saveznih organa uprave«, založba Instituta za uporedno pravo, 1964; P. Nikolić: »Odnos Savezne skupštine i političko-izvršnih i upravnih organa u vršenju normativne funkcije«, »Pravni život«, Beograd, št. 12/71.

obstoječem sistemu predlagajo oziroma sprejemajo rešitve, ki bolj kažejo na elemente delitve oblasti kot pa na načela enotnosti oblasti.²

Po drugi strani pa je značilno, da je bila v SR Sloveniji na politični ravni v zadnjem času ponovno postavljena zahteva, da se skupščina SR Slovenije v določeni meri razbremeni normativne dejavnosti v korist izvršnega sveta in republiške uprave. Ta ideja je bila prvič izražena že v resoluciji o temeljnih zakonodajne politike iz leta 1969,³ še bolj jasno pa s programom usklajevanja republiške zakonodaje z ustavnimi amandmaji in zakonodajnega dela v letu 1970, kjer je bila kritizirana praksa »zakonodajno-tehničnega drobnjakarstva« in postavljeno načelo, naj zakoni urejajo le temeljna vprašanja in ne tudi vseh tehničnih podrobnosti; zakonodaja naj bi se razbremenila vsake kazuistike; bolj naj bi se izkoristile ustavne možnosti za urejanje normativne problematike z izvršilnimi in upravnimi predpisi.

Tretjo premiso v obravnavani problematiki pa pomenijo nove ustavne spremembe, ki vnašajo v dosedanjo smer razvoja pomemben preobrat: izvršni sveti so ponovno dobili širša pooblastila za izdajanje izvršilnih predpisov. Že z ustavnimi amandmaji iz leta 1963. Po tej ustavi je smel izvršni svet izdajati predpise za izvrševanje zakonov le, kolikor je bil za to izrecno s posameznim zakonom pooblaščen;⁴ po določbah amandmajev izvršni sveti lahko izdajajo predpise za izvrševanje zakonov brez izrecnega pooblastila.⁵ Nova ustava iz leta 1974 je prevzela amandmajsko ureditev.⁶ Ustava SR Slovenije pa je storila še korak naprej; podobno kot za izvršni svet je odpravila omejitev za izdajanje izvršilnih predpisov tudi za organe republiške uprave; republiški funkcionarji, ki vodijo delo republiških upravnih organov, lahko izdajajo pravilnike, odredbe in navodila za izvrševanje zakonov in drugih predpisov — brez posebnega pooblastila.⁷ Ta korak v slovenski ustavi je toliko pomembnejši, ker je ostal osamljen; ne federacija, pa tudi nobena izmed jugoslovanskih republik ni sprejela take ustavne norme.

Očitno je, da so s tem na ustavni ravni prišle do izraza spredaj navedene politične težnje za razbremenjevanje zakonodaje v korist izvršilnih in upravnih predpisov.

Na teh izhodiščih pa se postavlja vrsta vprašanj, in sicer tako teoretične kakor tudi praktične narave. Gotovo je, da se lahko postavi načelno in teoretično vprašanje, ali navedena nova ustavna ureditev ne pomeni odmika od načel skupščinskega sistema. Drugo pa so problemi praktične

² Glej npr. R. Lukić: »Prednacrt ustava i problem podela vlasti«, »Arhiv za pravne i društvene nauke«, št. 3—4, str. 346, 1962.

³ Uradni list SRS, št. 14/69).

⁴ 4. točka 228. člena zvezne ustave, 4. alineja 186. člena republiške ustave SRS iz leta 1963.

⁵ 4. točka XXXVIII. amandmaja k zvezni ustavi, 4. točka LII. amandmaja k republiški ustavi SRS.

⁶ 5. točka 347. člena zvezne ustave, 2. alineja 396. člena republiške ustave SRS.

⁷ Prvi odstavek 406. člena republiške ustave SRS.

zakonodaje in druge normativne dejavnosti, ki jih lahko strnemo v vprašanje: do kam gre lahko v praksi premik v razdelitvi normativne funkcije v dimenzijah novega ustavnega okvira?

II

Ne glede na to, da se vprašanja, ki se postavljajo, dotikajo tudi samih načel politične ureditve, moramo vendarle izhajati iz teh načel, to je iz načel skupščinskega sistema. Kajti gre dejansko za odnose znotraj skupščinskega sistema, za problem razmejitve delovnih področij med skupščinsko, politično-izvršilno in upravno funkcijo oziroma med organi, ki opravljajo te funkcije.

Politično-ideološka osnova skupščinskega sistema je ideja o enotnosti oblasti, ki se izraža v centralnem položaju in kompetencah skupščine v okviru organov družbenopolitičnih skupnosti. To je skupščina tipa konventa, kakor so jo izoblikovali jakobinci v francoski revoluciji (1792) oziroma pariška komuna (1871), ki je bila po Marxu ne le parlamentarno, pač pa tudi delovno, izvršilno in zakonodajno telo obenem.⁸ Prav za jugoslovanski skupščinski sistem je značilno — v nasprotju s sistemi v drugih socialističnih deželah, ki sicer prav tako temelje na načelu o enotnosti oblasti delovnega ljudstva — da po obstoječi ureditvi dejansko poskuša zagotavljati primat skupščine nad izvršilnimi in upravnimi organi.

Vendar pa ta primat skupščine ni bil dosežen čez noč, ampak v razvojnih fazah, ki jih označujejo spremembe ustave ob znanih letnicah 1946, 1953, 1963, 1971 (ustavni amandmaji) in 1974. Vse do leta 1953 smo imeli tudi pri nas — na zvezni in republiški ravni — vlado kot je to v sistemih, ki so urejeni po načelih o delitvi oblasti. Jugoslovanska organ, ki je dejansko v največji meri vodil državno politiko, podobno kot vlada je takrat razpolagala tudi s širokimi normativnimi pooblastili, praktično istimi kot skupščina, vendar s tem, da jih je še bolj intenzivno uporabljala. V prvi jugoslovanski ustavi (1946) je bila možna tudi delegacija zakonodajne funkcije na vlado.⁹ Vlada je na podlagi generalnih pooblastil skupščine izdajala uredbe z zakonsko močjo, s katerimi je urejala družbene odnose, predvsem pa odnose na področju ekonomskega sistema. Uredbe z zakonsko močjo so morale biti sicer potrjene v skupščini, vendar je bila to v glavnem formalnost.¹⁰ Mirno lahko rečemo, da je v tem času kreirala jugoslovanski zakonodajni sistem zvezna vlada in ne zvezna skupščina. (Republiška zakonodaja je imela v tem času še sorazmerno malo pomembno vlogo.)

⁸ Glej J. Đorđević: »Novi ustavni sistem«, Beograd 1964, str. 190 in sl.; K. Marx, »Državljanska vojna v Franciji«, izdaja Male knjižnice marksizma-leninizma, Ljubljana 1950.

⁹ Drugi odstavek 78. člena zvezne ustave iz leta 1946.

¹⁰ Po podatkih P. Nikolića v njegovem delu »Skupščinski sistem«, Beograd 1973, str. 60, je zvezna vlada v razdobju od leta 1946 do 1950 izdala 345 uredb z zakonsko močjo, zvezna skupščina pa je v tem času vse te uredbe brez izjeme potrdila; v istem času je zvezna skupščina izdala 106 zakonov in 42 delnih sprememb oziroma dopolnitev zakonov.

Z ustavnim zakonom iz leta 1953 je prišlo v razmestitvi moči med organi družbenopolitičnih skupnosti do pomembnega preobrata. Najprej že v sami organizacijski strukturi z odpravo vlade, z vzpostavitvijo nove politično-izvršilne funkcije, za katero so bili formirani novi politično-izvršilni organi — izvršni sveti; ti naj bi delovali kot »podaljšana roka« skupščine. Uprava je bila kot izrazito strokovno-tehnična funkcija ločena od izvršnih svetov. Skupščina je dobila vse pristojnosti, da bi ji bil lahko zagotovljen primat nad organi družbenopolitične skupnosti; normativna funkcija je bila koncentrirana v skupščini. Delegacija zakonodajne funkcije na izvršni svet po ustavnem zakonu ni bila mogoča. Vendar pa je bila glede tega že z zakonom za izvedbo ustavnega zakona napravljena izjema; zvezni izvršni svet je bil pooblaščen, da do začetka dela nove skupščine (kar je trajalo skoraj eno leto) še naprej izdaja uredbe z zakonsko močjo, poleg tega pa je bil tudi še potem v zvezni skupščini pooblaščen, da izdaja uredbe z zakonsko močjo na področju gospodarstva in financ, kjer je bilo treba takrat na hitro roko vzpostaviti nov ekonomsko-finančni instrumentarij.¹¹ Seveda ta praksa ni bila v skladu z načeli ustavnega zakona o vlogi skupščine v skupščinskem sistemu. Navedena pooblastila — čeprav izjemna — so poleg še nekaterih drugih okoliščin v tem času močno poudarjala vlogo zveznega izvršnega sveta in ga v precejšnji meri še zmeraj postavljala v položaj stare vlade.

Upravni organi — državni sekretariati — so bili po ustavi pooblaščen za izdajanje pravilnikov, odredb in navodil za izvrševanje uredb in drugih predpisov izvršnega sveta, za izvrševanje zakonov pa le na podlagi posebnega zakonskega pooblastila.¹² Ti predpisi so morali biti seveda v skladu ne le z zakoni, pač pa tudi z uredbami in drugimi predpisi izvršnega sveta. Upravni organi s svojimi predpisi niso mogli ustanavljati pravic ali obveznosti za občane ali organizacije, ki ne bi bile utemeljene v zakonu.

V naslednjem ustavnem razdobju, z uveljavitvijo ustave iz leta 1963, pa je prišlo do maksimalne koncentracije normativne funkcije v skupščini, in sicer ne le po ustavi, pač pa tudi dejansko. Brez izjeme je bila odpravljena možnost, da se katerikoli organ zunaj skupščine meša v zakonodajno funkcijo kakor tudi da katerikoli drug organ s predpisi ureja zadeve brez izrecnega zakonskega pooblastila. To je veljalo tudi za izvršni svet — zvezni in republiški. Skupščina je permanentna in zaseda stalno kot delovno telo — izvršilno in zakonodajno.¹³ Normativna funkcija večja za bistvene sestavine določanja politike; zato je načeloma v celoti pridržana skupščini, ta pa jo lahko v ustavno določenih okvirih delegira na izvršni svet in upravo le, kolikor je dejansko nemogoče, da bi jo izvajala sama neposredno. Za izvršni svet velja omejena izvršilna klavzula; izvršilne

¹¹ Po podatkih P. Nikolića (str. 62) je zvezni izvršni svet v letih 1953 in naslednjih letih izdal še preko 80 uredb z zakonsko močjo.

¹² 95. člen zveznega ustavnega zakona, 89. člen ustavnega zakona SR Slovenije.

¹³ Skupščina sama opravlja tudi določene politično-izvršilne zadeve (prvi odstavek 79. člena zvezne ustave).

predpise (uredbe, odloke in navodila) lahko izdaja le po izrecnem zakonskem pooblastilu.¹⁴ Isto velja tudi za upravne organe, s tem da velja omejena izvršilna klavzula tudi v odnosu do predpisov izvršnega sveta. To je seveda pomenilo veliko razširitev normativne dejavnosti v skupščinah in hkrati veliko zoženje te dejavnosti v izvršnih svetih in upravnih organih.¹⁶ Premik v korist skupščine pa ni očiten zgolj iz števil, ampak še bolj iz obsežnosti vsebine predpisov in njene narave. Še jasnejši pa je bil premik v republikah, in sicer zlasti v letih 1972 in 1973, ko so po zveznih ustavnih amandmajih prešli na republike obširni kompleksi normativnega urejanja.¹⁷

Treba je poudariti, da so skupščine tudi v razdobju po letu 1971 kljub silnemu navalu normativne dejavnosti, ki je bila posledica usklajevanja celotnega zakonodajnega sistema z ustavnimi amandmaji, vzdržale kurs izrazite koncentracije normativnega urejanja v lastnih rokah, izvršilni in upravni organi pa so bili udeleženi pri tem urejanju le v zelo ozkih okvirih. Doseženo je bilo stanje, ki so ga teoretiki pozdravili že ob sprejetju ustave leta 1963 kot najbolj demokratično stopnjo razvoja.¹⁸

Kulminacijo naporov, da se v skupščini koncentrira normativna dejavnost, ne zgolj formalno, ampak tudi vsebinsko, vidimo, dalje, v prizadevanjih, ki so se pojavila v drugi polovici ustavnega razdobja po ustavi iz leta 1963 in ki so bila v tem, da se skupščina izogne tudi vplivu izvršilne oziroma upravne funkcije v zvezi s sprejemanjem zakonov in drugih splošnih aktov; kajti ogromno večino zakonov in drugih splošnih aktov je v skupščini še naprej predlagal izvršni svet; to pa je seveda pomenilo vpliv na vsebino zakonodaje in politike sploh, kar bi utegnilo biti v navzkrižju z idejo o skupščinskem sistemu. Skupščina naj bi zato sama pripravljala zakone in druge predpise, ki jih izdaja. Prizadevanja za osamosvojitve skupščine, da bi postala sama tudi glavni iniciator politike zakonov, je podprla tudi teorija, ki je videla glavno pomanjkljivost pri uveljavljanju skupščinskega sistema v še vedno premočni vlogi izvršnega

¹⁴ 4. točka 228. člena zvezne ustave, 4. alineja 186. člena republiške ustave SR Slovenije.

¹⁵ Drugi odstavek 237. člena zvezne ustave, drugi odstavek 197. člena republiške ustave SRS.

¹⁶ Po podatkih P. Nikolića (str. 81) je v razdobju od aprila 1963 do decembra 1968 izdala zvezna skupščina 649 zakonov in 251 odlokov, zvezni izvršni svet pa po njenem pooblastilu v tem času 124 uredb, 635 odlokov in 3 navodila.

¹⁷ V letu 1972 je npr. skupščina SR Slovenije izdala skupno 221 zakonov in drugih splošnih aktov — od tega 75 zakonov, 3 resolucije, 138 odlokov in 5 drugih splošnih aktov — od tega 5 uredb, 40 odlokov in 10 drugih splošnih aktov; vsi republiški upravni organi skupaj pa so v tem letu izdali 51 splošnih aktov, pravilnikov, odredb in navodil. V naslednjem letu se je trend v smeri koncentracije normativnega urejanja v skupščini še povečeval; skupščina je izdala 241 zakonov, odlokov in drugih splošnih aktov, izvršni svet 41 odlokov in drugih splošnih aktov, celotna republiška uprava pa le 38 pravilnikov in drugih splošnih aktov; podatki so zbrani po *Uradnem listu SRS*

¹⁸ R. Lukić npr. piše v »Analih pravnog fakulteta«, Beograd 1963, na str. 311: »Možemo istaći s nesumnjivim pravom, da je jugoslavenski ustavotvorac otišao do najdalje moguće granice i da je svakako teško naći neki drugi pravni sistem u svetu koji je tako ograničio moć naredbodavca. Novi ustav pretstavlja krajnu tačku jednog razvoja sužavanja naredbodavne nadležnosti koje se time dovodi do svog najdemokratskijeg stupnja (jer je ukidanje svake naredbodavne nadležnosti, kao što smo videli, praktično nemoguće).«

sveta kot dejanskega iniciatorja politike in zakonodaje.¹⁹ V skupščinah samih so bili v ta namen ustanovljeni številni odbori in komisije, ki naj bi bili nosilci zakonodajne oziroma politične iniciative. V skupščinah se je začel tudi proces določene preobrazbe predstavnškega telesa samega v delovna telesa izvršilno-upravnega tipa; skupščine so se obdale z obširnimi profesionalnim aparatom, obenem pa se je v določeni meri profesionaliziralo samo poslansko telo.²⁰ V zvezni skupščini je bil formiran poseben sekretariat za zakonodajo — poleg podobnega sekretariata v zveznem izvršnem svetu; poleg tega je bilo formiranih v vseh skupščinah veliko različnih strokovnih komisij, sestavljenih iz poslancev in zunanjih strokovnjakov, ki naj bi neposredno pripravljale zakone na posameznih področjih zaradi usklajevanja z ustavnimi amandmaji. Delo teh komisij ni pokazalo posebnih uspehov. Tudi sicer težišča predlagalne funkcije ni bilo mogoče prenesti v skupščino; osnovni predlagatelj zakonov je ostal še naprej izvršni svet.²¹

III

Kot rečeno, so bile prav v času, ko lahko govorimo o kulminaciji prizadevanj za koncentracijo pooblastil in dela v skupščinah v skladu z obstoječo koncepcijo skupščinskega sistema, postavljene zahteve, ki izražajo idejo določene razbremenitve skupščine. Te zahteve niso bile zgolj reakcija na preobremenjenost skupščine in njenih organov, ampak so izražale tudi zahtevo po večjem in bolj odgovornem angažiranju uprave in izvršnega sveta pri kreiranju in izvrševanju politike. Kajti ena izmed logičnih posledic prenašanja zadev, normativnih in drugih, z uprave in izvršnega sveta na skupščino je bila tudi zmanjšanje — ne samo političnega vpliva in teže — ampak tudi pristojnosti, učinkovitosti in odgovornosti teh organov. Zato je razumljivo, da je bilo v omenjenem razdobju v jugoslovanski javnosti pogosto slišati kritiko na račun uprave in izvršnih svetov, zlasti pa zveznega izvršnega sveta; javnost mu je očitala, da je njegovo delo neučinkovito, neažurno in neodgovorno. Šlo je predvsem za uresničevanje gospodarske reforme iz leta 1965. Zvezni izvršni svet je na take očitke večkrat ugotavljal, da za ukrepe, ki bi bili potrebni, nima pooblastil in da bi jih lahko sprejela samo zvezna skupščina sama.

Koncepcija opisane fiziognomije skupščinskega sistema je očitno prihajala v nasprotje z zahtevami sodobnega vodenja države oziroma družbe, za katero je značilno hitro odvijanje pogosto nepredvidljivih dogodkov znotraj in zunaj države; v takšnih razmerah pa je potrebno hitro, prožno

¹⁹ Glej npr. P. Nikolić, »Skupščinski sistem«, Beograd 1973, str. 81, 82.

²⁰ Skupščina SR Slovenije zadnjega sklica je npr. imela pred novo ustavo iz leta 1974 v svojem okviru že 21 profesionalnih poslancev; podobno je bilo v vseh republikah in še v večji meri tudi v zvezni skupščini.

²¹ Po podatkih P. Nikolića (str. 81) so v razdobju od aprila 1963 do decembra 1968 v zvezni skupščini predlagali poslanci 5, telesna zvezna skupščina 160, zvezni izvršni svet 831, zvezna uprava pa 19 zakonov.

in učinkovito reagiranje. Tudi v jugoslovanskem primeru se je pokazalo, da takim zahtevam ne more sproti odgovarjati neposredno skupščina, ker za to ni usposobljena niti tehnično niti strokovno in zlasti ker to ni v skladu z njeno vlogo v sistemu organov družbenopolitične skupnosti. Take naloge lahko uspešno opravlja le ožje izvršilno telo z ustreznimi pooblastili in seveda z ustrežno odgovornostjo pred skupščino. Potrebe in zahteve v praksi so bile tako prepričljive, da je bila že z ustavnimi amandmaji iz leta 1971, kot smo že rekli, odpravljena dosedanja omejena izvršilna klavzula za zvezni izvršni svet glede izdajanja predpisov. Dejansko je bila toga ureditev glede normativnih pooblastil zveznega izvršnega sveta v praksi na prav eksploziven način prebita celo že pred ustavnimi amandmaji, ko je dobil zvezni izvršni svet konec leta 1970 v zvezni skupščini izjemno pooblastilo, da do 30. 4. 1971 sprejema določene ukrepe zaradi stabilizacije gospodarstva. To je bilo časovno in vsebinsko omejeno pooblastilo, vendar pa je na njegovi podlagi zvezni izvršni svet z uredbami ponovno urejal zakonsko materijo.²²

Stvari so se torej premaknile same po sebi po sili razmer, in kar je značilno, v nasprotju s tezami teorije, ki so temeljile na določenem pojmovanju skupščinskega sistema. Zato se lahko postavi vprašanje, kako je moglo priti do tolikšne razlike med teorijo in politiko; in sicer do razlike, ki je lahko samo še večja, če imamo pred očmi že navedene zahteve v SR Sloveniji in še posebej že uveljavljene določbe republiške ustave SR Slovenije, ki odpirajo vrata za širše normativno urejanje tudi v republiški upravi.

IV

Pojem »skupščinski sistem« enako kakor tudi pojma »sistem enotnosti oblasti« ali »sistem delitve oblasti« ni pravni, pač pa politični pojem. Res pa je, da so se s tem in navedenimi pojmi največkrat ukvarjali pravni teoretiki, ker imajo pravniki po tradiciji največ opravka s funkcioniranjem države, vsaj kolikor gre za njene oblastvene funkcije. Pravni teoretiki so se lotevali in se še lotevajo na isti način pravnih in političnih pojmov, in sicer s klasično deduktivno metodo pravne eksegeze. »Skupščinski sistem« je ureditev, v katerem ima skupščina vodilni položaj v sistemu organov družbenopolitične skupnosti; vsi drugi organi izvajajo svoja pooblastila iz skupščine in so njej odgovorni za svoje delo.²³ Abstraktno postavljena politična teza o vsebini skupščinskega sistema je za teoretike izhodišče, po katerem merijo vse ukrepe v zvezi z organizacijo in funkcioniranjem države oziroma političnega sistema, zlasti pa razporeditev oblastvenih pooblastil. Ker je normativna dejavnost — vsaj formalno — najpomembnejša v okviru oblastvene sfere, je logično, da mora biti

²² Zvezni izvršni svet je na podlagi tega pooblastila izdal uredbe o prometnem davku, o uvedbi dodatnih obresti na hranilne vloge, o odložitvi plačevanja anuitet, o kreditih itd.

²³ Glej npr. J. Đorđević, »Politični sistem«, Beograd 1967, str. 551.

kolikor mogoče brez izjeme v rokah skupščine. Tako ni čudno, da je bilo ogromno povedanega in napisanega v prid take teze in da so se kot rdeča nit v tovrstni strokovni literaturi ponavljala opozorila na nevarnosti, da sprejemamo rešitve, ki so značilne za meščanski sistem delitve oblasti, tudi takrat, ko je šlo za vprašanje najbolj nujnih pooblastil izvršilnih organov. Nasprotno pa je ostala v teoriji skoraj neopažena okoliščina, da so se vseskozi izmikala skupščinam cela družbena področja (npr. narodna obramba, zunanja politika, državna varnost itd.). V tej luči se zde precej jalovi teoretični spopadi s teorijo o delitvi oblasti, kar je bilo pri nas eno izmed najbolj obravnavanih pravno-političnih vprašanj v vsem povojnem času.

Očitno je, da z deduktivno metodo pravne eksegeze ni mogoče prodreti v bistvo političnih pojmov, kakršen je tudi pojem »skupščinski sistem«; pripelje nas lahko v slepo ulico teoretičnega dogmatizma, ki je lahko zelo daleč od realnega življenja. Mnogo bolj nazorno nam lahko pojasnijo obravnavano problematiko sodobne teorije upravljanja, npr. kibernetiko-informacijska teorija upravljanja. Izhajati moramo seveda iz že zdavnaj spoznane ugotovitve, da gre tudi pri upravljanju državnih funkcij v bistvu za enakovrstno dejavnost upravljanja, s kakršno imamo opravka tudi v poslovnem svetu.²⁴

Razume se, da je v tem sestavku mogoče podati navedeno teorijo le v najbolj bistvenih potezah, kolikor je neizogibno potrebno za razumevanje obravnavanega problema. Kibernetika je pravzaprav tehnična veda o upravljanju kompleksnih sistemov, ki temelji na načelih samoregulacije. Kibernetika prenaša v svet tehničnih in družbenih sistemov iz biološkega sveta načela o gibanju živih bitij na podlagi njihovih refleksov na pojave znotraj ali zunaj njihovega organizma.²⁵ Danes je postala kibernetika univerzalna veda, prodrla je na vsa družbena področja. Pod njenim vplivom se je inspirirala tudi teorija upravljanja družbenih organizmov oziroma teorija organizacije, ki je s tem osvetlila čisto nove horizonte v procesu upravljanja organizacij.²⁶ Izdelani so tudi že posebni kibernetiski modeli za državno upravo.²⁷

Po kibernetiko-informacijski teoriji je upravljanje celotni proces vodenja in usmerjanja v posamezni organizaciji, ki naj pripelje do izvrševanja njenih smotrov. To je krožni informacijski proces, ki teče po komunikacijskih kanalih od vrhovnega mesta odločanja v posamezni organizaciji v smeri neposredne izvršitve nalog — fizične ali umske; od tod pa nazaj z informacijo o tem, kako je bila odločitev izvršena (feed — back).

²⁴ Iz te ugotovitve je izhajal še celo tako zvani »tehnokrat«, kot je bil Fayol v svojem delu »Administration industrielle et générale«, ki je izšlo leta 1916, sociološko-politično sintezo državnega in nedržavnega upravljanja pa je prvi podal Max Weber v svojem delu »Wirtschaft und Gesellschaft« v začetku tega stoletja.

²⁵ Glej npr. M. Marković, »Prilaz kibernetike«, Savremena administracija, Beograd 1972.

²⁶ Glej E. Pusić, »Problemi upravljanja«, Zagreb 1971, str. 70 in sl.; F. Bučar, »Vprašanje sodobne organizacije«, Ljubljana 1971, str. 228 in sl.

²⁷ Glej npr. L. Mehl, »Traité de science administrative«, Paris, Mouton 1946, str. 781 do 820.

Če podrobneje zasledujemo ta proces, ugotovimo, da se začne na najvišji ravni v organizaciji (delavski svet podjetja, skupščina družbenopolitične skupnosti) z določitvijo ciljev organizacije (npr. odločitev o investicijski izgradnji, sprejetje dolgoročnega programa razvoja podjetja, sprejetje družbenega plana ali zakona v skupščini itd.); tu gre za splošno in načelno, v bistvu politično odločanje na tako imenovani institucionalni ravni upravljanja. Od tod se prenašajo informacije (načelne odločitve) na nižjo — strokovno raven upravljanja, kjer se splošne načelne odločitve konkretizirajo in pripravijo za neposredno izvršitev; tu govorimo o instrumentalni ali izvršilni ravni upravljanja; to je raven strokovnih služb v podjetjih in drugih samostojnih organizacijah oziroma raven državne uprave v družbenopolitičnih skupnostih. V sredi med navedenima ravnama je kot vmesni člen raven političnega koordiniranja, usmerjanja in povezovanja strokovnih služb, kjer se mešajo politični in strokovni elementi in katerega smisel je v tem, da se načelno in splošno postavljeni cilji operacionalizirajo v skladu z dejanskimi razmerami in tako prenašajo na nižjo strokovno raven upravljanja; to je raven izvršilnih organov — individualnih ali kolegijskih. Sledi faza neposredne fizične ali umske izvršitve, kjer praviloma ne gre več za upravljanje oziroma upravo; to je raven delavnice v podjetju, učilnice v šoli itd. V družbenopolitičnih skupnostih pri nas te ravni praviloma ni več, ker so bile neposredne operativne dejavnosti deetatizirane in se izvršujejo v samostojnih organizacijah, kolikor se upravljanje ne tiče neposredno občanov. Proces upravljanja pa s tem še ni končan; ne teče samo »od zgoraj navzdol«, ampak tudi v nasprotni smeri »od spodaj navzgor« po liniji feed-backa (vzratni podatki). Ustrezne ravni upravljanja morajo biti stalno informirane o tem, kaj se dogaja na ravni neposrednega izvrševanja, in morajo imeti tudi možnost, da sprejemajo sprotne ukrepe, da se odpravijo ovire, ki se morebiti pokažejo pri izvrševanju postavljenih ciljev. Po liniji feed-backa prihajajo tudi predlogi za spremembo postavljenih ciljev oziroma za novo politiko, ki temelji na poznanju razmer in podatkov »na terenu«. Upravljanje, ki ne temelji na feed-backu, je upravljanje »na slepo«. To velja seveda tudi za vodenje politike v družbenopolitičnih skupnostih.²⁸

Tako vidimo, da je upravljanje po tej teoriji funkcionalno in organizacijsko povezan krožni sistem, ki deluje podobno kot živi biološki organizem. Pogled skozi prizmo tega pristopa na klasična načela o delitvi oblasti oziroma načela o enotnosti oblasti, ki veljajo še vedno kot aksiom za odnose v okviru državnega upravljanja, nam odkrije stereotipnost obeh teh načel samih, ne glede na njihovo uporabo oziroma razlago v teoriji in praksi. Čeprav je jasno, da sta imeli obe navedeni načeli ob svojem času velik politično-ideološki pomen,²⁹ pa nam danes skorajda nimata kaj

²⁸ V tem je tudi večji del razlogov za težave, ki jih je pri nas povzročalo prizadevanje, da bi skupščine same pripravljale zakone in druge akte politike; taka prizadevanja niso mogla roditi uspehov.

²⁹ Glej: J. Đorđević; »Novi ustavni sistem«, Beograd 1964, str. 183 in sl.

povedati. Kajti proces upravljanja v sodobnih organizacijah — tudi državnih — je tako deljen kakor tudi enoten; biti mora nujno deljen po fazah odločanja glede na vsebino in logiko svojega poteka, enoten pa mora biti v funkcionalnem smislu povezanosti v celotnem krožnem procesu. Če naj organizacija uspešno deluje, mora vsaka izmed navedenih ravni opravljati tiste funkcije, ki so v skladu z njeno vlogo v organizaciji ter obenem v skladu z usposobljenostjo ustreznega organa na tej ravni.

Tako je v skladu z vlogo skupščine družbenopolitične skupnosti (podobno velja za delavski svet v organizaciji združenega dela), ki odloča na najvišji ravni o ciljih oziroma o politiki družbenopolitične skupnosti, da se omejuje na najbolj bistvena splošna in načelna vprašanja, ki pomenijo določanje politike; ni pa v skladu z njeno vlogo, da se spušča v podrobnosti operativnega izvrševanja politike. Ne samo, da to ni njena stvar; za to ni niti strokovno usposobljena niti ustrezno opremljena, pa tudi metode njenega dela so specifične (razpravljanje in odločanje na sejah) in v ničemer prilagojene zahtevam na strokovni in izvršilni ravni upravljanja.³⁰

Zato tudi zakoni in drugi splošni akti, ki jih sprejemajo skupščine, ne bi smeli vsebovati tehničnih in drugih izvršilnih podrobnosti, pač pa bi se morali omejevati na bistvene temeljne probleme urejanja družbenih odnosov. Tehnične podrobnosti reševanja spadajo v izvršilne in upravne predpise. To je natanko tisto, kar je zahtevala spredaj omenjena resolucija o temeljih zakonodajne politike Skupščine SR Slovenije iz leta 1969.³¹

S samim tem pa je operativna izvršilna problematika politične in strokovno-tehnične narave že pomaknjena na pravo mesto, na izvršilno oziroma upravno raven — v Izvršni svet oziroma v organe republiške uprave. Seveda to ne bi bilo dovolj ob dosedanjih pravnih pogojih, ko je veljala za te organe striktna omejitev za izdajanje izvršilnih oziroma upravnih predpisov; s tem bi prišli iz dežja pod kap. Prenos normativne materije izvršilne oziroma upravne narave na izvršilne oziroma upravne organe je sam po sebi zahteval, da se zagotove tudi ustrezna pravna pooblastila, da lahko ti organi ukrepajo, kadar presodijo, da je treba ukrepati zaradi zagotovitve v skupščini določene politike na ustreznem

³⁰ Zato ni čudno, da je bil v samih skupščinah vedno odpor proti takemu delu; zlasti je bilo to očitno v občinskih skupščinah, ki so bile (in so deloma še) prav tako zasute z reševanjem tekočih vprašanj izvršilne narave. Problem razbremenjevanja občinskih skupščin so doslej že dvakrat reševali celo z zakonsko intervencijo; občinske skupščine so bile pooblaščenke že z zakonom za izvedbo ustave iz leta 1963 (17. člen), da lahko prenesejo določene zadeve na svoje svete; drugič pa so bile podobno pooblaščenke s posebnim zveznim in pozneje tudi z republiškim zakonom o pooblastitvi občinskih skupščin (Ur. l. SFRJ, št. 28/68, Ur. l. SRS, št. 11/69), da lahko prenesejo posamezne zadeve na svoje svete in upravne organe. V republiki in federaciji pa je šel razvoj, kot smo videli, drugo pot, in sicer v smer profesionalizacije same skupščine.

³¹ V tej smeri je tudi dejansko že stekla zakonodajna praksa v SR Sloveniji — vsaj kolikor gre za izločanje strokovnotehnične materije iz zakonskih tekstov; še vedno pa se v zakonih dajejo številna izvršilna pooblastila sami skupščini (dajanje raznih soglasij k aktom samoupravnih organizacij, izdajanje zakonov ali odlokov za izvršitev drugih zakonov, zlasti na področju davkov, razpolaganja s finančnimi sredstvi itd.).

področju. To je zlasti pomembno za politično-izvršilno raven, ki je v bistvu še vedno politična, vendar pa obenem operativna, ker se v njenem okviru splošna načela preoblikujejo v konkretno politiko izvajanja. Politično-izvršilna funkcija je že po svoji naravi težko pravno omejljiva, ker mora biti izrazito gibčna in prožna, da lahko v vsakem hipu ustrezno reagira na hitre spremembe v sodobnih družbenih razmerah.

Še pomembnejši pa je drug razlog, ki velja v enaki meri za Izvršni svet kot za republiško upravo, in sicer razlog njune povečane odgovornosti za stanje na ustreznih družbenih področjih v razmerah, ko prevzemajo velik del izvrševanja zakonov in politike nase samoupravne interesne skupnosti.

Kajti s tem nastaja nova struktura, preko katere teče proces upravljanja družbenopolitičnih skupnosti. V njej se v velikem obsegu uveljavlja ideja samoupravljanja tudi na izvršilni oziroma upravni liniji in ne zgolj v skupščinah. V tej novi strukturi se neposredno vključujejo v proces izvajanja politike in zakonov tudi samoupravni organizmi — zlasti samoupravne interesne skupnosti. Težišče upravljanja ni več — tudi ideološko gledano ne — tako izrazito na skupščini kot doslej. To je gotovo bistvena razširitev pojmovanja »skupščinskega sistema«, ki pa se dejansko toliko odmika od dosedanjega pojmovanja, da se postavlja vprašanje ustreznosti tega pojma sploh; nastaja nov sistem, ki terja najbrž tudi novo terminološko opredelitev.

Toda stvari ne bi smeli gledati samo z vidika strukture (to delamo pri nas preveč pogosto), ampak predvsem z vidika funkcioniranja, to je z vidika procesa upravljanja; kajti kibernetika nas uči, da je v družbenih sistemih struktura funkcija upravljanja in ne narobe. Samo pri tako postavljeni odvisnosti pojmov lahko govorimo o načelih znanstvene organizacije dela.³² Ustavne rešitve nalagajo v tej smeri določene obveznosti. Tako izvršni svet kakor tudi republiški upravni organi so po ustavi odgovorni pred skupščino SR Slovenije za stanje na ustreznih družbenih področjih,³³ ne glede na to, kdo neposredno izvršuje zakone oziroma politiko. Zato je, po naši oceni, najbolj alergična točka celotnega procesa upravljanja po novem stanju v republiki prav na mestu povezave med izvršnim svetom in samoupravnimi interesnimi skupnostmi oziroma na mestu povezave med republiškimi upravnimi organi in samoupravnimi interesnimi skupnostmi.³⁴ Problem je v heterogenosti organov oziroma organizacij, ki se vežejo pri izvajanju istih nalog; izvajanje zakonov in politike je treba zagotoviti, ne da bi postavljali samoupravne interesne skupnosti v položaj podrejene uprave. Nevarnost je, da bi prihajalo na teh mestih spajanja do prekinjanja ali vsaj do oženja komunikacijskih kanalov za pretok informacij, in sicer tako v smeri izvrševanja kakor tudi v nasprotni smeri

³² Glej M. Marković, »Prilaz kibernetice«, str. 43 do 45.

³³ Glej drugi odstavek 393. člena ustave SR Slovenije in drugi odstavek 179. člena republiške ustave SR Slovenije.

³⁴ To se je posebno jasno pokazalo pri pripravi novega zakona o izvršnem svetu ter zakona o republiških upravnih organih.

feed-backa, kar bi zelo otežilo izvajanje v skupščini določene politike. Kibernetika govori o faktorju entropije (tendenco k dezorganizaciji), ki je naravni pojav v vsakem procesu upravljanja in ki se upira prizadevanjem za urejenost in organiziranost tega procesa. Nova ustavna pooblastila izvršnega sveta in republiških upravnih organov za izdajanje izvršilnih predpisov utegnejo imeti važno vlogo dodatnega regulatorja na tej liniji, vsaj v smeri izvrševanja; kibernetiko gledano pomenijo ta pooblastila možnost vnašanja dodatnega impulza v krogotok informacijsko-upravljaljskega procesa v republiki.

Praksa bo zelo kmalu pokazala, kako bo stekel proces upravljanja po novih komunikacijskih kanalih; nekateri pojavi so že vidni — pozitivni in negativni. Morda je še prekmalu za njihovo objektivno analizo. Problemi, ki jih bo v tej zvezi še treba reševati, ne bodo ne preprosti in morda tudi ne lahko razumljivi. Kibernetički pristop k analizi teh problemov pa nam lahko bolj kot nekatere druge metode olajša razumevanje in reševanje problemov v skladu z naravo upravljaljskega procesa v družbenopolitičnih skupnostih; kajti tudi ta proces je v bistvu podvržen istim naravnim zakonitostim kot procesi upravljanja na drugih področjih.

V

Glede same pravne narave izvršilnih oziroma upravnih predpisov po novi ustavi ni sprememb; spremembe bodo torej le v »količinskem« smislu, se pravi: teh predpisov bo več in bodo lahko tudi vsebinsko tehtnejši. Predvsem bo morala dobiti večji pomen uporaba uredbe izvršnega sveta; ne samo po pogostnosti uporabe, pač pa tudi vsebinsko, ker bo lahko izvršni svet z uredbami dopolnjeval načelne in splošne zakonske norme, ne zgolj v tehničnem smislu, pač pa tudi v vsebinskem.³⁵ Seveda pa z uredbo ne bo mogoče originarno urejati družbenih odnosov, se pravi, brez predhodnega zakonskega temelja; z drugimi besedami: to ne bodo uredbe z zakonsko močjo, kajti s takimi uredbami bi resnično negirali skupščinski sistem.

Glede predpisov republiških upravnih organov velja slejkoprej njihova omejitev na strokovno-tehnično razčlenjevanje zakonov oziroma predpisov izvršnega sveta. Doslej veljavno načelo, po katerem z upravnimi predpisi ni moč urejati družbenih odnosov, se pravi, da z njimi ni mogoče predpisovati pravic ali obveznosti občanov oziroma samoupravnih organizacij,³⁶ ima posredno svojo utemeljitev tudi v novi republiški ustavi, in sicer v ustavnem načelu, po katerem smejo upravni organi nalagati samoupravnim organizacijam obveznosti samo, če so z *zakonom* za to izrecno pooblašteni.³⁷ To pomeni, da v upravnih predpisih ne more biti temelja

³⁵ »Uredba je dopunski akt uz zakon; uredba obuhvata najvažnije norme, onakve kakve se mogu naći i u zakonima.« R. Lukić, »Opšti akti uprave«, »Anali pravnog fakulteta«, Beograd 1963, str. 311.

³⁶ Glej 57. člen zakona o republiški upravi iz leta 1965 (Uradni list SRS, št. 14/65).

³⁷ Drugi odstavek 269. člena republiške ustave SR Slovenije.

za nalaganje obveznosti (ali pravic). To načelo vsekakor velja za predpise, ki bi bili izdani brez izrecnega pooblastila v zakonu. Skupščina pa bi v posameznem primeru lahko pooblastila republiški upravni organ, da s svojim predpisom naloži tudi določene obveznosti in da izvrševanje teh obveznosti tudi sankcionira za primer kršitve (prekrški). Ta možnost je utemeljena z drugim ustavnim načelom, po katerem upravni organi izdajajo izvršilne predpise in v njih v skladu z zakonom določajo sankcije.³⁸ Taka ureditev omogoča, da prepusti skupščina urejanje pretežno tehničnih vprašanj, ki pa se lahko tičejo tudi samoupravnih organizacij (in občanov) z ustrezno široko pooblastilno blanketno normo, ki vsebuje tako pooblastilo za predpisovanje obveznosti kakor tudi sankcij za njihovo izvrševanje. Brez take možnosti bi na mnogih področjih ne bilo mogoče izločiti iz zakonov strokovno-tehnične materije v smislu težnje za obravnavani novi »profil« republiške zakonodaje v SR Sloveniji.

V novi ustavi SR Slovenije je vsekakor postavljen nov okvir za porazdelitev normative materije med skupščino, izvršnim svetom in republiški upravni organi in s tem dana tudi možnost za drugačen »profil« republiške zakonodaje. Kakšen bo dejanski premik, je v celoti odvisno od praktičnih konceptov, ki se bodo izoblikovali glede tega vprašanja v republiki.

Napisano v novembru 1974.

JOVAN ĐORĐEVIĆ

Prispevek k teoriji avantgarde¹

1. Beseda avantgarda je nastala v kulturah neolatinskega jezika in so jo kasneje sprejele tudi druge — zlasti evropske — kulture in jeziki. Besedo danes uporabljajo v okviru umetniških, književnih in kulturnih tokov, kjer pomeni isto kot »modernizem« ali »ideološka opredeljenost«. V nekoliko ožjem pomenu — toda s širšimi reperkusijami — jo uporabljajo v politični sferi, torej ne le v politični znanosti in publicistiki.

V Franciji in Italiji sta izraza avantgardizem in avantgardna umetnost dokaj razširjena in izražata težnje, ideje in dela, s katerimi nova oziroma mlada generacija praviloma izraža svoj »radikalizem«, se pravi, da zavrača vladajoče vrednote in gradi drugačen idejno-kulturni »sistem« ali

³⁸ Drugi odstavek 179. člena republiške ustave SR Slovenije.

¹ Odlomek iz daljše študije *Prispevek k teoriji avantgarde*.

projekt (»manifest«). Na kulturnem področju se avantgardizem spopada z akademizmom, verbalno pa tudi s konservativizmom.

V posamičnih socialno-kulturnih okoljih pomeni »avantgardizem« nekaj lepega, napoved nečesa novega, naprednega in upa polnega. Vendar je dobila beseda avantgardizem — ne samo zaradi odpora proti pretiravanju njegovih protagonistov, pač pa tudi v vseh obdobjih količkaj resnejše družbene in kulturne ustvarjalnosti — tudi zaničljiv prizvok. K temu so zlasti pripomogli pojavi samozvanega avantgardizma, mitov in mistifikacij, v katere so se ogrinjale posamične avantgardistične šole ter s tem mnogokrat postajale netolerantne, napadalne in sektaške. Zgodovina je pokazala, da se izrodijo avantgardizem, zlasti še samozvani in psevdavantgardizem, modernizem, »radikalizem«, hiperlevičarstvo in vseznalstvo v navadno grupaštvo, v zaverovanost vase, v domišljave in jalove sekte, ki združujejo predvsem netolerantne in avtoritativne posameznike. V sodobni družbi često označujejo tovrstni avantgardizem z »novo levico« in neolevičarstvom.

2. Izraz avantgarda ni nastal v politiki, marveč v kulturni. V umetnosti in kulturni sferi sploh je dobival globlji pomen in vsebino zlasti v procesu socialnih, ideoloških, političnih bojov in ne nazadnje tudi razrednih bojov. Ko je dobil razredni boj svoje temeljno in določujoče mesto v političnem boju (v Evropi po veliki francoski revoluciji in z nastankom socializma), je prešel pojem avantgarda na področje političnih pojavov in političnega načina mišljenja. Pred nastankom politične zavesti delavskega razreda in njegove družbene vloge je bila beseda avantgarda samo ena izmed literarnih figur in ime za stvari, ki so bile lahko zelo različne: od radikalne do revolucionarne in tudi do radikalno nazadnjaške misli (nekdaj »radikalni« futurizem je služil npr. kot »umetniški stil« fašizma, posamični agilni avantgardisti pa so v buržoaznih literarnih salonih »ostrili duhá« zlate mladine).

Avantgardo kot izraz in pojem širše uporabljajo v politični literaturi od leta 1870 naprej, in sicer v literaturi, ki jo pišejo in navdihujejo socialisti, zlasti marksisti in anarhisti. Teoretik anarhizma Bakunin je ustanovil (v Chaux-de-Fonds v Švici leta 1878) časopis »Avant-garde«, ki ga je tudi urejal; napredni francoski pesnik Baudelaire, avtor nekdanje preganjane pesniške zbirke Cvetje zla (*Fleurs du mal*), je v času intelektualnega in političnega mračnjaštva mnogo prispeval k uveljavitvi tega izraza, ki zanj ni le metafora, marveč tudi učinkovit teoretični koncept (v *Mon coeur mis à nu* leta 1862 se opredeljuje za »avantgardnega pisca«). Toda brez socialistične, zlasti pa marksistične misli in kritike² bi ostala avantgarda zdaj žlahtna, zdaj grda beseda, izlizana od rabe in zlorabe. Tako je tudi danes, kadar se njena vsebina oddaljuje od delavskega gibanja in marksističnega pojmovanja.

² Prvo teorijo avantgardizma za področje umetnosti je izoblikoval eden od Fourierovih učencev (G. D. Laverdant, *De la mission de l'art et du rôle des artistes*, Pariz 1847).

3. Kot izraz in kot metafora je avantgarda proizvod idejnih, kulturnih in političnih bojov ter nasprotij v Evropi v 19. stoletju (angleško besedo »vanguard« uporabljajo šele v zadnjem času kot sinonim za francosko besedo »avant-garde«, ki so jo dolgo obravnavali kot galicizem). Tako kot mnogi drugi termini, ki so nastali v tem času (in tudi kasneje), je tudi avantgarda sposojena iz vojaškega besednjaka; ta je v francoski kulturi dokaj priljubljen in je vplival tudi na druge kulture (v tem smislu lahko ugotovimo, da revolucionarni besednjak pogosto uporablja vojaške izraze).

Koncept avantgarde je utemeljen v političnih in revolucionarnih težnjah in spopadih 19. in 20. stoletja, zlasti v revolucionarni marksistični misli. Marx in Engels imena »avantgardizem« nista uporabljala niti v pojmovnem niti v metaforičnem smislu; pri tem moramo upoštevati čas, v katerem sta živelata in delata (v zgodovinskem in intelektualnem pogledu), in njuno pojmovanje političnih institucij in potreb. Toda v njunih delih so že prvine koncepta avantgarde, katere je Lenin v času priprav na revolucijo racionaliziral v okviru politične teorije o partiji delavskega razreda. Lenin je prvi marksistični teoretik avantgarde; ugotavljal je, da je avantgarda kot politična institucija (v tem je videl njen smisel) celota znanja in politične organiziranosti, teoretikov in profesionalnih revolucionarjev.³ Je prvi politični mislec, ki je opredelil sodobni koncept avantgarde: z njo označuje revolucionarno partijo delavskega razreda kot zastopnika in nosilca marksistične ideologije in znanosti.

Toda Lenin kot marksistični teoretik in revolucionarni strateg ni ostal le pri teh splošnih določilih avantgarde — kot danes često mislijo in pišejo, zlasti v strujah »neomarksizma« in »nove leve« — marveč je teoretični koncept avantgarde tudi dopolnil. Avantgarda (v političnem smislu) »izraža proletarsko zavest«, »jo definira in se bori, da jo sprejmejo za svojo«, ker se zaveda, da je »spontanost v bistvu samo embrionalna oblika zavestnega«. Poleg tega Lenin poudarja: »Partija je lahko in je vodilna sila proletariata samo tedaj, če ni le del razreda, marveč je tudi pripravljena in sposobna, da se vedno postavi na čelo množic in da se podredi njihovemu revolucionarnemu gibanju.« Doslednost te bistvene misli o avantgardji je izražena tudi v doslej manj znanem podatku, da je Lenin v času širokega gibanja za ustanavljanje delavskih svetov (v razgovoru z Ordžonikidzejem leta 1918 dejal: »Svoje geslo moramo spremeniti in namesto da pravimo ‚Vso oblast sovjetom‘, bi morali reči ‚Vso oblast tovarniškim komitejem‘«.⁴

Med poznejšimi marksisti se je z oblikovanjem koncepta partije kot avantgarde največ ukvarjal A. Gramsci; zanj je avantgarda »kolektivni intelektualec« in nosilec ideologije, s katero vzpostavlja proletariat hege-

³ Zlasti v delu *Kaj storiti?*

⁴ Citirano po M. Brinton, *The Bolsheviks and Workers Control. 1917—1921*, London 1970, str. 15.

monijo v družbi — hegemonijo, »ki dopolnjuje, presega in proletarizira diktaturo«. V bistvu je to samo potrditev in delna dopolnitev sicer bogatejšega Leninovega koncepta — s pogojem seveda, da »kolektivni intelektualec« ni obremenjen z elitistično- intelektualnimi predsodki, česar pa seveda Gramscijevemu konceptu ni moč naprtiti.

4. Na podlagi izvirnega pomena leninističnih opredelitev partije, v skladu z marksistično teorijo politike in s politično mislijo in prakso samoupravnega socializma obsega teorija avantgarde v sistemu samoupravnega socializma naslednja stališča oziroma teze:

a) koncept avantgarde je nemeljni ne pa tudi izvirni koncept marksistične politične teorije;

b) avantgarda izraža zapletene odnose med družbo in njeno institucionalizacijo, med razredom in politično organizacijo, med politično legitimnostjo in akcijo ter — ob vrsti ideoloških in kulturnih odnosov, ki so značilni za sleherno družbo — tudi njen sedanji ali projektirani politični sistem;

c) avantgarda ni sama sebi namen, ni določujoča, še manj pa aprioristična kategorija. Je pogojna in funkcionalno-instrumentalna institucija, po sebi, ki reproducira strategijo in taktiko iz zgodovinskega finalizma socializma, delavskega razreda in njegovega revolucionarnega projekta. Zatorej je avantgarda temu projektu socializma tudi podrejena — in v Jugoslaviji seveda tudi ustavi.

5. Avantgarda, ki je utemeljena na takih družbenih odnosih in teoretičnih stališčih, seveda zahteva, da bodo sprejete le najbolj napredne izmed vseh možnih socialnih in idejnih zahtev in teženj (socialistične) družbe in delavskega razreda (združenega z drugimi v delu in ustvarjanju enakopravnimi družbenimi skupinami: s kmeti in inteligenco).

Vsak razred (ali razredna zveza), ki se bori za oblast ali vpliv v družbi (ali pa ga že ima), ustvarja svoj vodilni sloj, svojo »elito«. Toda avantgarda ni elita; ker je zrasla iz revolucionarnih delavskih gibanj, mora služiti potrebam in funkciji razreda, ki ni le negacija »starega režima« in družbenega *statusa quo*, marveč tudi razred, ki prinaša projekt nove družbe, ne le boljše, marveč radikalno drugačne, kot je bila dosedanja, družbenoekonomska obsojena, socialno odtujena in moralno odmrla.

Brez napredne, radikalne politične ideologije ni avantgarde. Ustvari jo in zanjo nosi zgodovinsko odgovornost delavski razred in marksizem kot njegova teorija. Medtem ko se elita opira na razred in ga tudi izrablja zase, avantgarda vodi razred in deluje v prid razreda. Elita je simbolična in reprezentativna, avantgarda pa je angažirana v razredu in njegova učinkovita delegacija.

Avantgarda je predhodnica v družbenopolitičnem in kulturnem pomenu tega pojma; vendar je predhodnica v zgodovinskem smislu (Marx). Avantgarda vodi, to pa zato, ker spoznava in odkriva zgodovinske procese in možnosti. Ni vsevedna, vendar mora razumeti, saj sprejema in definira vsa odkritja ustvarjalne misli in razrednega boja. Pri teh kvali-

tetah delavske avantgarde so posebej vztrajali Marx, Engels, Lenin in Gramsci. Pred morebitno nujno uporabo orožja je treba orožje najprej skovati oziroma ga imeti. Glavno in nujno potrebno orožje avantgarde je znanost, revolucionarna teorija, radikalna misel. Brez take misli (teorije) je sleherno politično orožje topo, idejno in drugo orožje pa prazno. Skupina, ki strelja iz praznega v prazno ali pa z znanjem oboroženo misel zamenjuje z ognjemetom praznih besed (fraz), ni sposobna, da bi postala in ostala avantgarda.

Nihče ne more postati budnik in predhodnik, ne more biti nosilec družbenih sprememb in zahtev po spreminjanju človekovega življenja, če nima prave predstave o tem, po kateri poti se mora usmeriti človeška družba, v čem je smisel in usoda človeka na zemlji, kje so možnosti in ovire oziroma kdo ali kaj je na eni strani in kdo ali kaj je na drugi strani »pregrade«. Ni avantgarde tudi tedaj, če se ne prebije do spoznanj, ki presegajo običajna spoznanja, če ne pozna zakonitosti preobražanja družbe, ki presegajo šolske primere.

6. Avantgarda ne obljublja, ampak omogoča. Je nosilec stvarne utopije, ker je obrnjena k sedanjosti, ki jo pozna, in k prihodnosti, ki jo spoznava. Ni del postvarelega sveta, marveč nosilec in vestnik osvobajanja iz vseh reifikacij in mitov. Ne sme se zapirati v drobnjakarski, raztrgani življenjski in materialni realizem; njena lastnost je stalno prepletanje, medsebojna igra, vključevanje romantizma in revolucionarnega realizma; spajanje želja in čustev s stistim, kar je Freud imenoval »princip realizma«. Ob svojo visoko pesem svobodi, sreči, blaginji in posluhu za človeške drame in boje postavlja svojo ideologijo, politiko in hotenje, da enkrat za vselej z »ostro in energično državno metlo« očisti vse brutalnosti, neenakosti, bede, nasilja in zla, na katerih je zasnovana večina družb v zgodovini. Svojo ljubezen do človeka, svobode in napredka zna združevati tudi z mržnjo do ljudomrznežev in sovražnikov svobode in napredka.

Avantgarda ni isto kot generalni štab (čeprav jo mnogokrat tako prikazujejo) oziroma center v zaledju, v katerem »zarisujejo zemljevide« in »mečejo kontingente« v boj na fronti. Čeprav ima vojaški prizvok, je avantgarda borbena skupina v političnem smislu, skupina, ki je v središču političnih in vseh drugih bojev. Ne ukazuje in ne odreja (razen v kriznih stanjih in udarih reakcije); je na čelu, kar pomeni, da je prva in odločna v gibanju razreda in socialistične družbe kot celote. Odkriva moč odpora in napada, določa prostor in čas gibanja. Je »uho in oko«, ena od »rok množic«; tega se zaveda in je zmožna sprejeti dejstvo, da je »um in telo« gibanja v razredu, v množicah.

Avantgarda ni nasledek razklanosti med elito in množico, ki naj ne bi bila sposobna misliti in ki je obsojena na zaostalost. Smisel avantgarde je v odpravljanju take delitve, saj prav zaostalost terja in obuja elito. Zato avantgarda v zaostalosti ne more obstajati; avantgarda je politična, ne pa ekonomska institucija. Obstaja zaradi heterogenosti in spremenljivi-

vosti razreda — čeprav obstaja tudi embrionalna zavest razreda po sebi in zase, zavest o tem, kaj je, kaj je lahko in kaj hoče biti. Zato avantgarda postavlja na prvo mesto vzgojno in ideološko funkcijo. Odklanja elitiistično pojmovanje družbene strukture in se upira slehernemu postopku monopolizma.

7. Tak položaj in vloga avantgarde v odnosu do množic navdihujeta tudi njen odnos do dejavnosti na področju znanosti, umetnosti in kulture. Avantgarda na teh področjih in v sferi duhovne ustvarjalnosti nasploh ni privesek ali »most« politične avantgarde; ta druga neposredno ne določa prve, tako kot (načelno) ne more biti hierarhičnega odnosa med politično avantgardo ter naštetimi področji dela in ustvarjanja. V skladu s tem lahko ugotovimo, da je konceptu avantgarde nasploh — pa tudi interesom socializma in delavskega razreda — tuj kakršenkoli odnos opozicije in hierarhije med njima. V skaljenih odnosih se na eni strani pojavljata idejni in organizacijski centralizem, na drugi strani pa elitizem in korporativizem. To pa so znamenja ideološke in politične krize družbe oziroma njene nesposobnosti, da bi reproducirala avantgardne skupine.

Na predvečer revolucij 1830. in 1848. leta in pozneje, kot tudi v pripravah vseh socialističnih revolucij (zlasti v Rusiji in Jugoslaviji), sta stopali kulturna in politična levica z roko v roki; pri tem njuna individualnost in posebnost nista bili v ničemer okrnjeni: ravnali sta solidarno in komplementarno.⁵ Za marksizem sta teorija in politika eno — tako kot sta za revolucijo intelektualna in politična avantgarda neločljiva dela celote.

V razmerah, ko je avantgarda »institucionalizirana«, se jasneje pokažeta tudi dve drugi značilnosti avantgarde (predvsem politične). Politična avantgarda je obča avantgarda, katere naloga je, da doseže razumevanje in uresničevanje tega, da postane sleherni napredni (pri nas marksistični) ustvarjalnost tudi politično usmerjena, se pravi, da ne prispeva le k osvobajanju dela in k uresničevanju ciljev socializma, marveč da te procese in poti k tem ciljem oplemeniti s svojim prispevkom civilizaciji in kulturi nove družbe in človeka. Če te in take vloge politične avantgarde ni, je nevarno, da se bodo zabrisale razlike med naprednim in konservativnim; revolucionarnim in kontrarevolucionarnim; socializmom in nacionalizmom; med družbo in državo; aktivno udeležbo in podrejanjem; ustvarjalnostjo in oportunistom; med težnjo k novemu in ohranjanjem doseženega; med razčiščevanjem in zamegljevanjem.

8. V odnosih sodelovanja, komplementarnosti in celovitosti gibanja se utrjuje in manifestira avantgarda kot celota. Tako kot je avantgarda na

⁵ Popolnoma neizpodbitna so dejstva, ki osvetljujejo odnos komunistične partije do kulturne in umetniške levice v stari Jugoslaviji, zlasti v obdobju, ko je vodstvo partije prevzel Tito. V tej enotni fronti progresivne in demokratične akcije odnosi niso bili zasnovani na direktivstvu in ukazovanju; nasprotno: to je bil odnos medsebojnega podpiranja in koordiniranja — ob nujni delitvi dela in odgovornosti.

področju duhovnega ustvarjanja utemeljena z vlogo in vplivom politične avantgarde, tako tudi le-ta postaja sprejemljiva in vplivna tedaj, če podpira svoboden razmah družbenih avantgardnih skupin ter črpa vedno nove resnice in ideje iz znanstvene in duhovne ustvarjalnosti nasploh, ki je po definiciji avantgardna — ali pa je navadna besedna mimikrija.

Trdna, odločna in ustvarjalna politična avantgarda utrjuje moralo intelektualnih ustvarjalcev v trenutkih krize in porazov. Če ni take podpore, so ti pogosto nagnjeni k razočaranju, izdajstvu, vračanju na staro, k maskiranju in verbalnemu levičarstvu (znano je, da so se mnogi književniki in slikarji, ki so bili privrženci pariške komune — torej ne samo tisti, ki so se z njo »spogledovali« — razglašali za dekadente, za anarhiste ali za oficialne boheme).

Taka avantgarda postane nosilec in jamstvo zgodovinskih zakonitosti. Preobraža se iz mehanizma v družbeno avtoriteto, ki v celoti in na vseh instancah nastopa enotno in v skladu z enotnostjo misli in akcije; demokratični centralizem postaja tedaj odnos, h kateremu vsi prispevajo, tak, kakor ga je pojmoval Lenin (prehaja v odnos, ki je centralističen zato, ker je demokratičen, in je demokratičen, ker je centralističen).

Končno — opredelitev delavskega razreda kot avantgarde ne sme biti in tudi ni metafora, marveč koncept, ki raste iz marksistične teorije politične partije in družbenopolitičnega sistema, ustvarjenega z ustavo.

Teoretična obdelava tega koncepta bi morala (danes v Jugoslaviji) prispevati k uresničevanju ustavnega sistema, kakršnega predvideva ustava SFRJ in drugi ustavni akti. To bi moralo hkrati odpraviti tudi pojav političnega dualizma, delitve sistema na formalni in realni sistem.

9. Koncepta avantgarde ne poznajo in ne priznavajo politične doktrine, ki rastejo iz zadovoljnih in privilegiranih razredov in vseh skupin, ki zanikujejo možnost preobrazbe družbe in človeka, ter tistih, ki zagovarjajo ideologijo Spencerjeve družbene statike in *Civitas Dei* Tomaža Akvinskega. Toda tudi liberalna politična filozofija ne pozna avantgarde — ne kot zasnovo ne kot problem; razglašča namreč avtomatizem družbenih in političnih procesov ter sprememb pod vodstvom »naravnih« elit in »od boga danih« leaderjev.

Avantgarda je bila že tedaj, ko se je pojavilo socialistično gibanje na svetovnem političnem prizorišču, predmet ostrih kritik in nasprotovanj. »Realistična« sociologija in politologija sta konec 19. stoletja in v začetku 20. stoletja (Michels, Mosca, Pareto in drugi) odkrili celo »železne zakone«, da bi dokazali, da je sleherna avantgarda, zlasti pa množična politična organizacija, nujno podvržena »železnemu zakonu oligarhizacije«, se pravi, da se neogibno spreminja v oligarhično organizacijo. Ideološka omejenost (divji antisocializem) in mehanicistična misel sta prispevala k temu, da so pisci avantgardo izenačili s partijo v buržoaznem smislu, torej z organizacijo »kot tako« — toda delavska avantgarda je politični, ideološki in kulturni subjekt zgodovine.

Odklanjanje avantgarde srečamo tudi v vrstah nekaterih starih in novih marksistov (v tem pogledu je značilen Pannekoek, avtor znane in danes aktualizirane knjige »Demokracija in delavski sveti«⁶. Sodijo namreč, da je delavska partija kot organizacija, ki jo primerjajo z »odnosom med šefi in množico«, že stvar preteklosti; na njeno mesto stopajo delavski sveti, ki vzpostavljajo »neantinomično delavsko oblast«, ta pa je v praksi udejanjena avantgarda.

Teorija avantgarde je del splošne marksistične politične teorije; v njej so več kot pol stoletja prevladovale Leninove ideje o značaju in politični vlogi avantgarde kot utelešenju marksistično oborožene in revolucionarne partije delavskega razreda in delovnega ljudstva kot celote. Po Leninu sta avantgardi posvetila izjemno pozornost dva pomembna in vplivna revolucionarja in marksista: Gramsci in Mao Ce Tung. Nobeden od njiju ni zanikoval niti presešel Leninovih teoretičnih dognanj, kar seveda ne pomeni, da jih nista dopolnila in prilagodila revolucionarni strategiji svoje dobe in konkretnim pogojem revolucionarne situacije, v kateri sta delovala in za katero sta snovala — v prid uresničevanju socialističnega projekta.

V zadnjih dveh desetletjih so koncept avantgarde močno napadali ali ga celo popolnoma izpodbijali; do tega je prišlo predvsem zaradi nekaterih odstopanj in deformacij v uveljavljanju Leninove teorije politike in organizacije avantgarde (partije) — in sicer v razmerah krize stalinizma in politično-ideološke konfrontacije v krogu socialističnega sveta (zlasti med ZSSR in Ljudsko republiko Kitajsko) — kot tudi zaradi prodiranja prudenizma in anarhosindikalizma v vrste »leve« in »skrajne leve«, pretežno malomeščanske inteligence. Tako so na primer v spodbijanju avantgardnega značaja Komunistične partije Francije in v konfrontacijah z njo nastale »teorije«, ki ne zanikujejo le smiselnost obstoja, pač pa tudi samo teoretično osnovo in politično misel avantgarde. Argumente za to so poiskali pretežno v drugih miselnih tokovih, zato nimajo nič skupnega z zgodovinskimi razmerami in z revolucionarnim socialističnim gibanjem, teoretično pa jih navdihujeta funkcionalizem in strukturalizem. Strukturalistični sociolog Delez vzklika: »Predstavljanja ni več«, filozof in esejist M. Foucault pa moralno obsoja tiste, »ki govore v imenu drugih«.⁷

Hkrati s tem novi teoretiki posamičnih levičarskih skupin in skupinic (zlasti v Franciji), ki se množe v razvalovanem razrednem boju, v družbenih napetostih in ideoloških zmedah (pogosto se sklicujejo na pravi »maoizem«), spodbijajo koncept »samozvane avantgarde«, ki je seveda (logično) v nasprotju s »samozanikujočo avantgardo«; ali odklanjajo možnost, da bi »besede in misel ljudi, ki so neposredno zainteresirani za revolucijo, zamenjali z besedami in mislijo, ki jo vnaprej določi neka majhna skupina«.

⁶ Pannekoek *et les conseils ouvriers*, Texts choisis, E. D. I., Pariz 1969.

⁷ V levičarski reviji za umetnost »Looc« (L'Are), št. 49, str. 4 in 5.

Ta kritika avantgarde v bistvu ne zadene marksističnega koncepta avantgarde, njeno zgodovinsko in sedanjo nujnost in vlogo, pač pa je naperjena proti neki ideologiji v njej, proti enemu njenih ideoloških modelov. Po Marxu in Engelsu (kot tudi v teoriji Gramscija in Mao Ce Tunga) vodilna vloga partije, se pravi, funkcija resnične delavske avantgarde, ni nikoli vsiljena, vnaprej zagotovljena, utemeljena na vnaprej določeni pravici, marveč se potrjuje in ohranja v slehernem trenutku akcije, boja in misli avantgardne skupine in razreda.

Ta vloga oziroma funkcija je določena in določujoča; preverja se v množicah in ostaja v njih in zanje, vendar je v nasprotju s kakršnokoli politično samozaverovanostjo. Avantgarda ne nastaja na repu političnega boja in akcije množic, marveč v njenih prvih vrstah, v politični in ideološki borbenosti in ustvarjalnosti.

10. Delavska avantgarda ni samo politična organizacija in institucija proletariata — je tudi njegov proizvod in inkarnacija.

Obstoj take avantgarde omogoča, da marksistična teorija ohrani svojo totalnost, da se ideologija in politika delavskega razreda in razred sam ne drobijo, se ne spreminjajo v neodgovorne in zbegane skupine in skupinice, ki sta jih zgodovina in nedavna praksa obsodili. Vsak teoretični poskus odpraviti delavsko avantgardo je teoretično jalov, ker se igra s praznimi besedami in zase ukrojeno mitologijo; je pa tudi politično nevaren, ker skuša avantgardno stanje v sedanji družbi blokirati, mu iztrgati materialno-politično moč in ideje, ki so zgodovinski izraz delavskega razreda in njegovega boja za osvoboditev in za take pogoje, ko bodo ljudje in narodi živeli bolje, varneje — v skladu s svojimi merili, voljo in željo.

Združiti ne pomeni uniformirati; nujno potrebno politično in ideološko središče ni isto kot centralizem brez demokracije; voditi ne pomeni zapovedovati in ukazovati. To potrjujeta tudi politika in organizacija ZKJ in vsake prave avantgarde delavskega razreda — v zgodovini in danes. Avtoritete avantgarde, ki je nujna v socializmu in v delavskem razredu, ni mogoče izenačevati z buržoaznim avtoritarizmom zgolj v smislu malomeščanske ideologije in drobnjakarskih quasi teorij.

Zgolj z besedami in s psevdosuperiornimi intelektualističnimi trditvami se v zgodovini ne da nič napraviti ali pa zanikati to, kar je živo, nujno, aktivno in ustvarjalno.

Delavskemu razredu in družbi, ki zgodovinsko in po volji vseh delovnih in mislečih ljudi težita k odpravi razcepljenosti na poveljujoče skupine in poslušno izvršujočo množico (večino), je avantgarda nujno potrebna. Nujna je tudi v diktaturi proletariata, ker je sila, ki to diktaturo spreminja v hegemonijo delavskega razreda na njegovi poti k uresničevanju skupnosti, v kateri bodo ljudje odločali o pogojih svojega dela in živeli življenje, polno človeške svobode.

Končno in ne nazadnje, avantgarda je antielitistični in antibirokratski koncept; je sila, ki zagotavlja, da se diktatura proletariata in državni aparat nasplo, dokler sta nujna, ne odtujita od družbe, od razreda in

delovnih množic in ne postaneta sama sebi namen. Priznava le finalizem zgodovinskega gibanja delavskega razreda, ki bo, izoblikovan v projektu delavske družbene preobrazbe, naravnani k brezrazredni družbi, v komunizmu, ki je hkrati tudi uresničeni humanizem.

V sodobnem svetu, v katerem še pretežno gospodujejo in se obnavljajo k preteklosti usmerjene težnje in gibanja, avantgarda delavskega razreda ni le up, marveč tudi vestnik tega, da so možni in uresničljivi boljši časi za človeštvo, ko bodo narodi in ljudje lahko živeli v varnosti in bratstvu, bolj človeško in srečneje. Tako je avantgarda hkrati tudi etični in estetski dejavnik sodobne družbe, kar velja še posebej za socializem.

MOJCA DRČAR-MURKO

»Kubanski primer«

Sinteza svetovnega idejnega in posebnega družbenega konflikta

Uvod

Za odnose med latinskoameriškimi državami je mogoče reči, da so se zaradi zgodovinskih in značilnih geopolitičnih razmer umikali v svoj krog, vendar je mogoče tudi v tem zapiranju vase razbrati zakonitosti svetovnega pomena, ki so dajale barvo notranjemu soočanju. Spopad med regionalno (celinsko) zaprtostjo in konceptom pripadanja svetu, celo tretjemu svetu, je odločilnega pomena za oblikovanje zavezništev, notranje kolektivne varnosti, za sorazmerno odločno izločanje iz sistema miroljubnega reševanja sporov po ustanovni listini Združenih narodov in za vrsto pogodb o vzajemni pomoči, ki z gospodarskimi in vojaškimi vezmi močno povezujejo latinskoameriške družbe. Prvine regionalne omejenosti so posebno pomembne zaradi prevladujočega poseganja velike severnoameriške države v sistem varnosti in sodelovanja, kar hkrati pomeni, da se je vsebina svetovnega idejnega spopada skoraj avtomatično prenesla tudi na latinskoameriško celino. Čeprav gre torej na videz za najbolj homogeno celino z visoko stopnjo idejnega somišljeništva, ki se kaže v meddržavnih odnosih in ga je videti v sorazmerno enotnem skupnem nastopanju navzven, velja vendar to homogenost v veliki meri pripisati temu, da je bila celina nekakšna blokovska skupina.

Stališče do kubanske revolucije in do socialistične države na tleh Latinske Amerike se je vrsto let ravnalo po razmerah v svetovni politiki, posebno še od tedaj, ko je Kuba po čudnem steku naključij postala odločilna točka v konfliktu Vzhod—Zahod. Latinska Amerika je tako v nekem pomenu žrtev hladne vojne, ki ji je določila prostor branilca koristi velike sile, pri tem pa so se zaostrovala notranja neskladja v posameznih družbah in med različno usmerjenimi državami — vsaj kar zadeva stopnjo njihove notranje politične organiziranosti.

V času »popuščanja napetosti«, ki ga je v Latinski Ameriki spremljal proces nastajanja zavesti o nujnostih družbenih sprememb in o nujnosti drugačnih odnosov z veliko silo, sta se torej povezala dva konflikta: a) svetovni, ki je določal tudi ravnanje držav na latinskoameriških tleh; mogoče ga je bilo odpraviti samo z bojem za b) splošno emancipacijo

vsake države posebej. Normalizacija odnosov s Kubo je zato del zapletenega procesa normalizacije odnosov med Vzhodom in Zahodom, simbolično pa je bila to odločilna beseda celine v spreminjanju svojega položaja do Združenih držav Amerike. Pri tem ne gre zgolj za površinsko politične odločitve, ampak za sklepe, ki posredno oblikujejo tudi notranje razmerje moči med desnico in levico. Ta dvojnost spreminjanja je poglavitni vzrok, da normalizacija odnosov med Kubo in latinskoameriški državami zaostaja za popuščanjem napetosti v svetu in da jo spremljajo konflikti v načrtih o prihodnjem sistemu regionalne varnosti in sodelovanja. »Dvogovor dveh Amerik«, kakor so vsi prizadeti imenovali zapleteno prilagajanje meddržavnih odnosov novim razmeram in potrebam, še naprej poteka v okviru regionalne organizacije ameriških držav, ki je s svojo usmerjenostjo posledica hladne vojne; vendar večina držav že rahlja poprej trdne vezi organizacije in se ne čuti obvezana voditi politike, za katero je glasovala samo manjšina, pa je zaradi pravil o postopku kljub temu obveljala manjšinska odločitev.

Zasedanje zunanjih ministrov članic Organizacije ameriških držav v ekvadorskem glavnem mestu Quito (novembra 1974) je bilo v marsičem prelomno za odnose v Latinski Ameriki in za odnose teh držav z Združenimi državami Amerike. Večina, ki se je zbrala okoli stališča, da Organizacija ameriških držav prekliche gospodarsko in politično blokado Kube, je nakazovala tudi latinskoameriški konec hladne vojne. Proceduralna zmaga manjšine ob nevtralnosti Združenih držav Amerike pa je še enkrat pokazala, da je vprašanje večplastno. Pod vplivom pomembnih mednarodnih političnih dogodkov se spreminjajo tudi notranji odnosi in v mnogih smereh vodijo v idejnopolitične in širše družbene dileme ob vprašanjih kako napredovati, kako premagovati zaostalost, kako nadzorovati in izkoriščati naravna bogastva, kakšno stališče zavzeti do novega svetovnega gospodarskega sistema; skratka, gre za vprašanja o političnem in družbenem *status quo*. Kuba je glede tega ključna točka zdaj, kot je bila tedaj, ko so jo izključili iz svojega kroga, češ da je »odpirala pot sovražnim tujim vplivom«. Le da zdaj »kubanski primer« nastopa kot nekaka abstraktna količina v družbenem in političnem soočanju med posameznimi družbami ali celo med latinskoameriškima levico in desnico. To je splošni družbenopolitični okvir, ki ob vprašanju ureditve odnosov s Kubo vpliva tudi na iskanje novih oblik celinske regionalne povezanosti.

Zdi se, da dosedanja stopnja povezanosti ne dopušča radikalnih in enostranskih odgovorov na zastavljena vprašanja. Bolje bi bilo reči, enostranske odgovore onemogoča celo na obeh straneh; to je videti v zaporednih izjavah visokih predstavnikov Združenih držav Amerike, ki so pristali na reorganizacijo medameriškega sistema varnosti in sodelovanja.¹

¹ Sestanek ministrov Organizacije ameriških držav v Buenos Airesu marca letos naj bi bil nova faza v dvogovoru obeh Amerik, ki ga je pred letom predlagal ameriški zunanji minister

Za dokaz o visoki stopnji tako imenovane »medameriške povezanosti« pa velja omeniti, da ima poseganje velike severnoameriške države v razmere južnega dela celine različne oblike. Gre za ekonomske oblike z velikanskimi zasebnimi in državnimi vlaganji, za politične — z obvladovanjem medameriške politične organizacije — in za vojaške, ki pogosto družijo vse tri oblike.² Kot najpomembnejši vezni element se ves čas kaže »idejna enotnost zahodne poloble« in »nevarnost pred zunanjim sovražnikom«. Pri tem ne gre za konkretnega sovražnika, ampak za nevarnost širjenja idej, ki bi lahko postale nevarne v neurejenih in eksplozivnih družbenih razmerah Latinske Amerike. Poudarjanje idejne enotnosti na osnovi koristi najbolj razvite kapitalistične države na svetu je zato v prvi vrsti bitka za notranji politični *status quo*, manj pa Latinska Amerika s tem določa svoj položaj do ostalega sveta. To z drugimi besedami pomeni, da je šele notranje vrenje v latinskoameriških družbah in novo ovrednotenje nevarnosti, ki naj bi jo prinašali tuji idejni tokovi, omogočilo nastajanje novih pogledov na naravo medameriških političnih odnosov, s tem na Organizacijo ameriških držav in na »kubanski primer«. Vredno je poudariti, da celo nasilni zlom čilske poti v socializem, ki je zajela vse bistvene družbene spremembe, ni zaustavil procesa notranjega ameriškega soočanja, ki je odseval tudi v mednarodnih odnosih med dvema Amerikama in ki se je, vsaj deloma, navezal na dokaj izoblikovane zahteve nerazvitega dela sveta po novem svetovnem gospodarskem sistemu. V latinskoameriškem primeru je zato iskanje ekonomske neodvisnosti vključilo odstranjevanje fiktivne zunanje idejne nevarnosti, s čimer se je morala spremeniti tudi podlaga regionalne varnostne in politične organizacije.³

Za boljši pogled v sedanji položaj na celini je vredno razgrniti nekatere zgodovinske značilnosti zapiranja Latinske Amerike v krog zahodne poloble, še posebej pa vsebino »kubanskega primera«, ki približno v enaki meri razkrajja idejno homogenost celine, kot jo je pred desetimi leti gradil.

Kissinger. Odposlanec ameriške diplomacije je na zboru latinsko-ameriških držav v Limi (Peru) decembra 1974 izjavil, da so »ZDA pripravljene reformirati varnostni sistem poloble, če bi to prispevalo k začetku pogovora s Kubo«. — *Politika*, 9. decembra 1974.

² »Čeprav program vojaške pomoči s staljšča porabljenega denarja ali vključevanja ljudi nima velike vloge, je vendarle pomemben element v celotni politiki ZDA do Latinske Amerike. Ta program ni . . . kaka zastarela oblika »obrambe poloble pred zunanjim sovražnikom«, prav tako ni ločena oblika vplivanja, ampak del gospodarskega programa. Po ameriškem mnenju je bil program in je še pomoč latinskoameriškim državam, da bi »dosegle določeno stopnjo družbenega in ekonomskega razvoja s sistematično evolucijo . . . Zakon o pomoči inozemstvu je določil, da se »daje pomoč tedaj, če predsednik presodi, da je pomoč potrebna za obvarovanje varnosti ZDA, ali za ohranitev varnosti dežele, povezane z ZDA v okviru Zveze za napredek, toda proti vladi, ki v nekem trenutku ne ustreza koristim ZDA«. — Rosita Levi v *Jugoslovanski reviji* za mednarodno pravo, št. 2—3/1972, str. 311—312.

³ V »Deklaraciji Ayakucho«, ki so jo podpisali v Peruju ob 100. obletnici zloma španske kolonialne oblasti na latinskoameriških tleh (10. december 1974), so razglasili »latinskoameriški nacionalizem«. Izjava govori o nujnosti boja proti »ekonomski agresiji«, zavzema se za združevanje s »tretjim svetom« in si prizadeva, da bi gradili pravičnejšo mednarodno skupnost. — *Politika*, 9. dec. 1974.

Latinska Amerika, ki jo pogosto imenujejo »tretji svet« zaradi gospodarske zaostalosti, zastarelih družbenih odnosov in posebnih gospodarskih in političnih vezi z Združenimi državami, je doživela že nekaj obdobj modernizacije in nacionalne emancipacije; na to je vplivala demokratizacija mednarodnih odnosov hkrati pa krepitev pojma nacionalne neodvisnosti in razmah protikolonialnih gibanj v Aziji in Afriki. Kar zadeva položaj Latinske Amerike v okviru »tretjega sveta« (kar navadno pomeni nepriviligirani del sveta), je treba povedati, da je bilo njeno prebujanje nekoliko drugačno. Šlo je za formalno suverene države s parlamentarnimi in državnostnimi tradicijami, vendar pa je ta suverenost vsebinsko spominjala na oblike odvisnosti v nekaterih azijskih in tudi afriških državah. Čeprav je torej šlo za stare in tudi nacionalno urejene države, je enako stara tudi njihova odvisnost od gospodarskih in političnih koristi ZDA, ki so se v odločilnem obdobju preraščanja iz kapitalizma v imperializem razširile na območje Latinske Amerike.⁴ S tem, da se je vsa Latinska Amerika podredila koristim razvite kapitalistične države, je plačala ceno za to, da so države v drugi polovici 19. stoletja dobile samostojnost v odporu proti španski in portugalski kolonialni oblasti. Neodvisnost latinskoameriških držav je bila rezultat spopada med koristmi tedanjih kolonialnih sil in koristmi nastajajoče sile v severni Ameriki,⁵ v marsičem pa je politična neodvisnost Latinske Amerike podobna načinom, ki so jih uporabljale kolonialne sile sto let pozneje, ko so »dajale« neodvisnost svojim nekdanjim azijskim in afriškim posestim: podobnost je v načinu razmejevanja, ki se je držalo kolonialnih mej *uti possidetis*, pa tudi v tem, da so neodvisnost zahtevale nacionalno oblikovane plasti domače elite, ki je bila zapostavljena in je videla vzor v načelih ameriške revolucije, v pravicah ljudi in podobnem. Posebnost položaja Latinske Amerike je v tem, da je kolonialno odvisnost zelo hitro zamenjala neokolonialna oblika te odvisnosti, ki jo je dinamična velika nova država v severni Ameriki najprej gradila za svojo obrambo (intervencije evropskih sil na ameriškem prostoru so nedvomno ogrožale obstanek Združenih držav Amerike), pozneje pa jo je uporabila za izoblikovanje prevladujoče vloge na zahodni polobli. Monroeova doktrina,⁶

4. »Pobude, ki ženejo ameriško javno mnenje na pot imperializma, so čustvene in gmotne narave. V bistvu ta imperializem bolj izhaja iz nekakega posebnega ozračja, kot pa iz neposrednih potreb ekonomske in strateške narave. Je izraz mlade sile, ki bi želela v svetu igrati vlogo, ki ji ustreza.« — P. Renouvin: Evropska kriza in prvi svetski rat, Zagreb 1965, str. 25.

⁵ »Nerodna in nerealna prizadevanja francoskega ministra... da bi sklicali kongres, ki bi rešil vprašanje španskih kolonij v Južni Ameriki, pri čemer naj bi Francija tam posredovala z oboroženo silo, so dala Canningu (britanski zunanji minister, op. p.) priložnost, da se obrne na Združene države Amerike, ki so bile še nedavno njegov veliki sovražnik. Britanija je predlagala ZDA, da bi skupaj priznali nov položaj v Južni Ameriki in bi se skupaj uprli nasilnemu rušenju novih držav.« — V. Ibler: Diplomatska istorija 1814—1871, Zagreb 1960, str. 36.

⁶ Z njo so ZDA odločno povedale, da je vsa celina (Severna in Južna Amerika) izvzeta iz okvira morebitne kolonizacije evropskih sil. Odklanjajo in razglašajo za sovražno dejanje vsako

ki je nastala kot odgovor na tedaj še veljavna pravila Svete zveze o upravičenosti intervencij v državah, ki so jih zajela revolucionarna gibanja, je zelo hitro prestopila mejo, ki je delila obrambo lastne neodvisnosti od vmešavanja v zadeve formalnih varovancev v Latinski Ameriki. Politika Združenih držav Amerike, ki se je odločilno oblikovala v protikolonialnem boju in ki je za odločilno prvino odkrito razglašala nevmešavanje v notranje zadeve drugih držav, se je dokaj hitro spreminjala: kapitalistično gospodarstvo je iskalo nove trge, zanesljive zaloge primarnih proizvodov, zato je mednarodna politika iskala poti, ki bi Latinsko Ameriko ohranile »ameriško«. Načelo nevmešavanja v notranje zadeve zahodne poloble — v začetku pozitivni dejavnik odpora proti intervencionističnim težnjam tedanjega evropskega koncerta sil, je postalo politična in pravna podlaga za nastajanje novih oblik kolonialne odvisnosti.

Imperialistična politika Združenih držav Amerike se začela ob koncu 19. stoletja, vendar je celo s poseganjem v prostor Tihega morja (Filipini) zatrdjevala, da jo vodijo načela ameriške revolucije.⁷ Oblikovanje ameriškega kolonialnega imperija ima pomembno značilnost: nikjer si ne prizadeva pridobiti ozemeljske prednosti, ampak jih raje zamenjuje z »dolarsko diplomacijo«. Izjemi sta le Havaji in Filipini, ki so ju Združene države anektirale, Kube, Paname in Dominikanske republike pa so se polastile z nekakšnim neformalnim protektoratom. Pobude, ki so pripeljale do nastajanja protektoratov in do novega načina oblikovanja kolonialnega imperija, so bile za tisti čas novost, v njih pa je iskati vodilno nit poznejšega ameriškega zapiranja v svoj krog in odpora proti idejam, ki so »tuje zahodni polobli«. Zelo zadolžene srednjeameriške države bi utegnile postati odvisne od evropskih upnikov, to pa bi po Monroejevi doktrini pomenilo poseganje evropskih sil v ameriški prostor. Uradna razlaga za posege v notranje zadeve srednjeameriških držav se je torej sklicevala na samoobrambo in je zagovarjala preventivne posege ameriške politike. Ideja je dobila tudi doktrinarni pomen, ko se je s poslanico ameriškem kongresu uveljavila kot dodatek k Monroejevi doktrini: »Privrženost doktrini lahko primora Združene države, da opravljajo vlogo mednarodne policije v očitnih primerih nereda in nemoči kakih držav, pa čeprav bi jim ta vloga nikakor ne bila pogodu«. Taka vloga se je hitro razširila tudi na primere, ko so ZDA varovale koristi svojih državljanov v pravkar podrejenih latinskoameriških državah.⁸

vmešavanje in intervencijo v notranje razmere, kar pomeni, da odklanjajo tudi dejanja, ki niso kolonialna. — Prav tam, str. 36.

⁷ Vojno med ZDA in Filipini so začeli slednji, potem ko so ugotovili, »da ameriški boj proti španskim oblastem za neodvisnost Kube« ne bo razširjen v pravilo, ki bi obetalo neodvisnost tudi Filipinom (ki so jih prej ZDA kupile od Španije). — O tem J. P. Duroselle v *Revue française de science politique*, april 1964, št. 2, str. 299.

⁸ Predsednik Roosevelt je v poslanici leta 1905 izjavil, da bodo ZDA — če so v kaki latinskoameriški državi opazili dejanja, ki bi bila škodljiva ZDA ali nekemu ameriškem državljanu, in če bi se pokazalo da ta država ni sposobna »vzdrževati reda« — zavarovale svoje pravice in svoje koristi, ne da bi pri tem želele pridobiti ozemeljske prednosti. — Renouvin: op. cit., str. 27.

Kuba je v tem času padla pod neposredno oblast⁹, kar je v programskem pomenu potrdila in razširila Taftova »ekonomska Monroejeva doktrina« iz leta 1912: v svojem vplivnem območju naj bi imele Združene države Amerike pravico posredovati vedno tedaj, če bi se notranji položaj tako poslabšal, da bi bili družbeni nemiri neizogibni. Družbeno vrenje bi torej oslabilo moč držav, ki se morda ne bi mogle upreti pritiskom evropskih sil. Šlo je vsekakor za kvalitetno novost: ni šlo več zgolj za »ohranitev reda«, ampak tudi za vplivanje na finančne zmogljivosti kake države, ki bi utegnile »kompromitirati« vzdrževanje reda, če bi se na hitro zmanjšale. Po tej razlagi evropske države niso več mogle vlagati svojega kapitala v vplivnem območju Združenih držav Amerike (tedaj je šlo za karibski bazen). Politični dokument, ki je nastal v obrambo mlade republike proti evropskim kolonialnim silam, je tako kmalu zatem rabil za nastanek imperialistične politike te države. S tem, da so Združene države dajale ali odtegovala posojila, z diplomatskimi pritiski in z oboroženo intervencijo so v kratkem prevladale nad območjem. Politično povezovanje je pa začetek sistema, po katerem vse ameriške republike skupaj rešujejo vprašanja pod vodstvom washingtonske vlade.¹⁰

Zelo izdelan sistem medameriških odnosov, posebno v političnih organizacijah, je utrjeval regionalno sodelovanje na političnem in ekonomskem področju, hkrati pa je najmočnejši državi v tem sistemu dajal skoraj neomejene možnosti vplivanja.¹¹ Načelo nevmešavanja v notranje zadeve je bilo torej vezno tkivo za tesno sodelovanje Severne in Južne Amerike, pri čemer so imele Združene države Amerike različne možnosti vmešavanja: od ekonomskih ukrepov, prek zadrževanja skrajno konservativnih polfevdalnih in celo fevdalnih družbenih odnosov, do neposredne oborožene intervencije, ki je bila že po pravilu sprejeta kot »skupna politična odločitev«.

Značilnosti formalne povezanosti ameriških držav

Začetki medameriškega političnega sodelovanja, ki naj bi imelo trdno regionalno podlago, segajo v čas odločilne gospodarske rasti Združe-

⁹ »Po pogodbi med ZDA in Kubo iz leta 1903 Kuba ni mogla skleniti nobene pogodbe s tretjimi državami, ki bi utegnile prizadeti njeno neodvisnost. Kuba ni smela skleniti pogodbe o posojilu, ki ga ne bi bilo mogoče odplačevati iz rednih dohodkov... ZDA so imele pravico posredovati, da bi se zavarovala neodvisnost Kube, obdržala vlada ki je sposobna varovati življenja, imetje in red v državi... Kuba je morala predati ali dati v zakup zemljišča, ki so jih ZDA potrebovale za skladiščenje premoga in za mornariška oporišča, ki naj bi rabila za zaščito Kube, njenega prebivalstva in zaščito samih ZDA.« — J. Andrassy: Medunarodno pravo, str. 77; Raul Castro je takratni položaj Kube imenoval »okupacija«. — Komunist 11. marca, 1974.

¹⁰ V Braziliji je že leta 1903 Eduardo Pardo obtožil politiko, ki zametuje intervencijo evropskih držav zato, da bi se nova celina bolje ohranila za vplivanje ZDA.« Leta 1905 je venezuelski pisatelj Castillo poudaril, da je južna Amerika zaradi »elastične razlage« Monroejeve doktrine na poti, da postane lastnina ZDA.« — Renouvin: op. cit. str. 29.

¹¹ Organizacijo ameriških držav so ustanovili na prvi konferenci ameriških držav v Washingtonu (1889/90), toda čvrsto organizacijsko obliko je dobila šele z ustanovno listino, ki so jo sprejeli na konferenci v Bogoti (1948) in ki so jo v precejšnji meri spremenili leta 1967.

nih držav Amerike in širjenja na tuje trge. Prva konferenca ameriških držav leta 1889 v Washingtonu naj bi dala ameriškim državam varnost pred tujim vmešavanjem, hkrati pa izdelala poti za urejanje sporov med samimi ameriškiimi državami. Zelo izdelan sistem postopkov za mirno reševanje sporov je ves čas vodil k temu, da bi Ameriki sami reševali konflikte, kar je veljalo tudi še potem, ko je nastalo Društvo narodov. Iz tega časa je spor o pristojnostih med Društvom narodov in Medameriško zvezo; Združene države Amerike so zagovarjale stališče, da Monroejeva doktrina ne dovoljuje prenašati bistvenih vprašanj ameriške varnosti na organe svetovne organizacije.

Nasprotje med posebnim sistemom varnosti in nastajajočim sistemom kolektivne varnosti v okviru Društva narodov je bilo toliko bolj očitno zato, ker je Pakt Društva narodov priznaval vojno za skrajno obliko reševanja sporov, iz latinskoameriškega kroga pa je zraslo nekaj dokumentov, ki so prepovedali državam, da bi uporabile silo ali grožnjo s silo kot »nadaljevanje politike z drugačnimi sredstvi.¹² Razmeroma kratko obdobje med dvema svetovnima vojnama ni prineslo razpleta v sporu med regionalizmom in univerzalizmom, v času druge svetovne vojne, ko so nastajali načrti kolektivne varnosti v okviru Organizacije združenih narodov, pa je vprašanje dobilo novo razsežnost.

Položaj se je spremenil le v toliko, da so bile tedaj Združene države Amerike naklonjene svetovni organizaciji in so ji dajale prednost pred regionalnimi varnostnimi sistemi. Združene države so tedaj tehtale vlogo velike sile, ki ji je ustrezalo popolno nadzorstvo nad regionalnimi varnostnimi sistemi, z vlogo vodilne države v medameriškem varnostnem sistemu.¹³ Na poznejših sestankih so latinskoameriške države opredelile vprašanje regionalnih organizacij kot eno izmed najpomembnejših za prihodnjo ureditev sveta in njegove varnosti. Ozadje posebnega stališča Latinske Amerike je temeljilo na načelnem vprašanju: kdo naj ohrani varnost, če bi se pokazalo, da je delovanje svetovne organizacije zaradi nasprotnega glasu neke velike sile neučinkovito? Predlogi, ki so jih izoblikovale latinskoameriške države, so navsezadnje pristali na kompromis, po katerem naj bi bil varnostni svet zadnja stopnja v presojanju in odločanju, vendar bi morale biti poprej izkoriščene možnosti na regionalni ravni.

Hkrati z razpravami so se spreminjali odnosi med zavezniki in s tem tudi temeljno stališče Združenih držav Amerike. Začetki hladne vojne so

¹² V 30-tih letih so podpisali vrsto dokumentov, ki niso priznavali teritorialnih sprememb s pomočjo sile. Pakt Saavedra-Lamas (1933) pravi, da pogodbenice ne bodo priznale teritorialne ureditve, ki ne bi bila posledica mirne poti. Akt Chapultepec (1945) ugotavlja, da je prepoved osvajanja in nepriznavanja nasilnih pridobivanj ozemlja že del mednarodnega prava, kot se je izoblikovalo med ameriškiimi državami. — Andrassy: op. cit. str. 201.

¹³ Po načrtu ustanovne listine Združenih narodov iz Dumbarton Oaksa so se pokazale razlike med dvema pojmovanjema varnosti. Latinskoameriške države niso sprejele pravice velikih sil na negativni glas, ker so v tem videle možnost zaustavljanja vsake akcije in celo izvrševanja pravice do zakonite obrambe. — *Revue française de science politique*, 1971, str. 339.

pripomogli k temu, da je ustanovna listina Združenih narodov regionalnim organizacijam pripisala ključni pomen. Na podlagi znamenitega 51. člena ustanovne listine je nato začela nastajati posebna latinskoameriška varnostna organizacija, ki je ohranila znana načela o nedovoljenosti vmešavanja neameriških sil, pri tem pa je prav njej pripisala ključno vlogo pri vzdrževanju miru in varnosti. Pogodba iz Rio de Janeira iz leta 1947 je zaokrožila poseben varnostni sistem Latinske Amerike in politično tesno povezala vse države na celini.¹⁴ Pogodba je še enkrat potrdila prednost medameriškega varnostnega sistema, ker so se države obvezale, da bodo spore najprej predložile medameriški organizaciji, šele potem bi o njem lahko razpravljali varnostni svet Združenih narodov. Države so hkrati ugotovile, da bi bil napad proti eni izmed njih napad na vso celino. Pogodba o vzajemni pomoči iz Rio de Janeira je torej zastavila najvišjo stopnjo politične homogenosti v zgodovini Latinske Amerike in z izgovorom, da gre za obrambo celine, dopuščala izvajanje Monroejeve doktrine skoraj v njeni prvotni obliki.¹⁵ Na znotraj pa je pogodba vpeljala sisteme mirnega reševanja sporov, ki so bili za države članice obvezni. Politično je zametek posebne latinskoameriške varnosti leto pozneje zaokrožila bogotska listina, ki je ustanovna listina Organizacije ameriških držav.

Kljub načelni idejni enotnosti, ki jo je pokazala Latinska Amerika v času hladne vojne, pa se sistemu posebne regionalne varnosti ni posrečilo odstraniti nevarnosti notranjih soočenj in celo oboroženih spopadov. Na tem mestu je pomembno omeniti značilni primer latinskoameriških konfliktov zato, ker priča o nekaki predzgodovini odklonilnega stališča do Kube. Prav ob njem se je namreč preizkušal sistem, ki je zagovarjal stališče, da mora Latinska Amerika ohraniti družbeni in politični *status quo* in da je socialno vrenje v kaki ameriški državi delo »zunanjih dejavnikov«, kar je po logiki pakta iz Rio de Janeira mogoče preprečiti z oboroženo intervencijo ameriških držav.

Tak primer je bila Guatemala leta 1954, ki je značilni predhodnik »kubanskega primera«. Združene države Amerike so namreč na podlagi pogodbe iz Rio de Janeira obtožile Guatemalo, da ogroža mir v Amerikah. Ozadje za tako obtožbo naj bi bile dozdevne prokomunistične simpatije tedanjega guatemalskega predsednika. Ker je kazalo, da bi lahko ameriške države uporabile silo, da bi predsednika vrgle z oblasti, se je

¹⁴ ... Sistem zvez se je začel sistematično razvijati v času predsednika Trumana leta 1946 in je dobil prvo obliko v medameriški pogodbi o vzajemni pomoči leta 1947, ki so jo sklenili zaradi »obrambe poloble pred sovražnikome. — Levi, op. cit. str. 311.

¹⁵ V zvezi s tem se zdi pomembno navesti podatke o ravnanju medameriške organizacije ob raketni krizi na Kubi. Svet organizacije ameriških držav je šele pozneje uzakonil »pomorsko blokado«, za katero so se že prej odločile ZDA. Če upoštevamo dejstvo, da ni bilo kakega napada na latinskoameriško državo, je ta ukrep, ki ga je Organizacija latinskoameriških držav sprejela brez dovoljenja varnostnega sveta, absurdna razširitev pravice na zakonito obrambo po 51. členu ustanovne listine Združenih narodov. Samo vplivnost velike sile, kot so ZDA, je dovolila, da je medameriški sistem dobil tako stopnjo neodvisnosti glede na Združene narode in varovanje miru in varnosti.« — Revue française de science politique 1971, str. 339.

obrnil na Združene narode in pri tem obtožil sosednji državi Honduras in Nikaraguo o sovražnih dejanjih proti Guatemali. Primer je postal eden izmed spopadov v hladni vojni, Guatemala je namreč v Združenih narodih podprla Sovjetska zveza. Združene države Amerike pa so ob njem reševale tudi svojo privilegirano vlogo v medameriškem sistemu varnosti in niso hotele dopustiti, da bi o vprašanju razpravljali, preden bi kaj sklenila Organizacija ameriških držav. »Primer Guatemale« se je končal z oboroženo intervencijo.

Kuba — primer konflikta v tretjem svetu

Če upoštevamo, da je bila Kuba najmočneje povezana z vezmi nove kolonialne odvisnosti, oziroma zveze severnoameriškega kapitala z domačimi fevdalnimi strukturami, se nam zdi naravno, da se je prav tam izoblikoval odpor proti taki odvisnosti. Kuba, španska kolonija do konca prejšnjega stoletja, je med prvimi občutila ameriško navzočnost. Imela je osvobodilno gibanje proti španskim oblastem, toda ameriška vojska je po porazu Španije to gibanje razpustila, dejansko zasedla deželo in dolgoročno opredelila kubanski razvoj. Politična oblast je bila v rokah ljudi, katerih koristi so bile povezane s koristmi Združenih držav Amerike, ameriške oblasti pa so poleg tega z različnimi pogodbami dosegle pravico do vmešavanja v zadeve Kube, če bi se tam zgodilo kaj, kar bi ogrozilo ameriške koristi.

Krepitev protikolonialnega boja v Aziji in Afriki in napor novih držav, da si izborijo poleg politične tudi ekonomsko neodvisnost, so tudi v Latinski Ameriki zbudili močna nacionalna čustva, ki so se nadaljevala v zahtevah po družbenih spremembah. Industrializacija je prispevala svoje, nastanek delavskega razreda in vse večje nasprotje med mesti in vasmi je stopnjevalo bazično odvisnost monokulturnih gospodarstev od izvoza na ameriški trg in od odločitev velikih družb, ki so v soglasju s korumpiranimi domačimi oblastmi podaljševale položaj neformalne kolonialne odvisnosti.

Revolucionarno gibanje, ki je imelo v začetku še močne prvine buržoazne revolucije,¹⁶ je oblika narodnoosvobodilne in protikolonialne vojne, ki je značilna tudi za ostali »tretji svet«. Akcija gverilcev, ki so jih vodili mladi, liberalno vzgojeni razumniki, se je namerila proti diktaturi domače

¹⁶ »Program gibanja 26. julij je težil k vzpostavitvi demokratičnih svoboščin, ki jih je vojaška diktatura pohodila, k končanju politične korupcije in uvedbi 'socialne pravičnosti', ki so jo mladi častniki razumeli popolnoma na splošno. Fidel Castro se je vsekakor zavzemal za družbene reforme, toda program ni bil čisto jase, niti politično izdelan, še manj pa idejno zasnovan. Osnovna moč revolucije so bili mladi razumniki, pogosto študentje, mladina iz vrst majhne buržoazije. Podpore so našli med kmeti brez zemlje, toda šele prostopoma. Delavski razred se je z majhnimi izjemami omejeval od revolucionarne akcije, ki jo je začel Fidel Castro, prav tako pa v veliki meri tudi stari komunisti.« — Južnič: Latinska Amerika, Beograd 1968, str. 135.

oblasti, toda tudi proti dolgoročnim koristim severnoameriške politike, proti zastarelim družbenim strukturam (socialna revolucija) in proti zunanji odvisnosti (narodnoosvobodilna vojna). Da je šlo za dva vzajemno povezana družbena in politična cilja, dokazujejo že prvi ukrepi revolucionarne oblasti: ukrepi družbenih reform so tesno povezani z načelnimi pristojnostmi Združenih držav Amerike v kubanskem gospodarstvu in politiki, možnost resničnih družbenih sprememb pa je od vsega začetka odvisna od tega, ali bo severnoameriška sila priznala Kubi suverenost v okviru medameriškega sistema.¹⁷

»Kubanski primer«, ki je združil prvine socialne in narodnoosvobodilne vojne na tleh zahodne poloble, ni vznemiril samo s svojimi absolutnimi vrednostmi. Kuba je bila preveč neznatna, da bi v absolutnem merilu v resnici ogrozila koristi Severne Amerike. Nevarnost, ki jo je prinesla v medameriške odnose, je bila v tem, da bi lahko postala »primer« za druge, bila za spodbudo nacionalnim in družbenim gibanjem v drugih latinskoameriških državah, ki so želele korenito spremeniti neenakopravne vzajemne odnose in se osvoboditi odvisnosti od ameriškega kapitala in njegovega političnega vpliva.

Ko je razglasila neodvisno (nevtralnno in, za kratek čas, neuvrščeno) politiko v mednarodnih odnosih, je Kuba dobila tudi vlogo v blokovskem merjenju moči. Prvine družbene revolucije so bile torej odločilnega pomena za prvi konflikt v dotlej homogeni zahodni polobli, ker so rušile sistem uveljavljenih odnosov, prvine zunanje neodvisnosti pa so spreminjale tudi ravnotežje med blokoma. Dogodki kriznih let kubanske revolucionarne oblasti so pokazali, da so Združene države Amerike in z njimi Organizacija ameriških držav uporabile drugo prvino kubanske revolucije (zunanjo neuvrščeno) za boj proti prvi (družbeni revoluciji). Z izgovori, da gre za »subverzivne poskuse«, za »komunistično zaroto«, za »rušenje ravnotežja med dvema blokoma« si je politična strategija Združenih držav Amerike celo desetletje prizadevala za isti cilj — za zmanjševanje pomena družbenega spreminjanja tipične zaostale latinskoameriške družbe ali vsaj za omejevanje njenega pomena na vmešavanje od zunaj. To je bila politika zadrževanja medameriških odnosov na stopnji, ki naj bi jo določili zgodovina in geografija in kjer naj bi bil prostor za severnoameriško prevlado. Strategija odstranjevanja nevarnosti, ki jo je za homogenost celine pomenil kubanski primer, je začela s teorijo »idejnih front«, po kateri je Organizacija ameriških držav dolžna odstraniti vsako subverzivno grožnjo v latinskoameriških državah, prešla nato obdobje objavljanja temeljnih političnih ciljev držav zahodne

¹⁷ »... Splošna narodna skupščina... zavrača poskus zadrževanja Monrojeve doktrine... Zato v nasprotju s hipokritičnim panamerikanizmom... skupščina razglša svobodnjaški latinskoameriški duh... Skupščina obsoja... izkoriščanje človeka po človeku in izkoriščanje nerazvitih držav po imperialističnem finančnem kapitalu.« — Spoljnopolitična dokumentacija, Politička kriza u karipskom području; Beograd 1962/1, str. 35.

poloble, nato pa zgradila celoten sistem ukrepov, ki naj bi zaustavili prodiranje kubanskih izkušenj.¹⁸

To so razlogi, zaradi katerih je kubanska družbena in nacionalna revolucija postala primer klasičnega konflikta v »tretjem svetu«. Najprej je šlo za konflikt med državami z različno družbeno ureditvijo, nato pa še za konflikt med državo-varuhom, ki brani položaj popolne prevlade in zadržuje nenaravne odnose na črti monokulturno gospodarstvo—industrijski trg. Šlo pa je tudi za ohranitev idejne in politične podlage, na kateri je temeljila »blokavska privrženost« celine.

Tudi Kuba se je namreč, podobno kot Guatemala, po revolucionarnem zaokretu borila za to, da bi njeno varnost zaščitila svetovna organizacija, vendar ni uspela. Ko je Organizacija ameriških držav razglasila sankcije proti Kubi, ne da bi imela kako pooblastilo varnostnega sveta, se je uveljavilo prepričanje, da tudi sankcioniranje odločitev izhaja iz 51. člena ustanovne listine združenih narodov. Z listinama iz San Joséja (1960) in iz Punta del Este (1962) so ameriške države iz idejnih varnostnih razlogov susprendirale članstvo Kube v Organizaciji ameriških držav. Kuba se je obrnila na Združene narode in zahtevala odločitev mednarodnega sodišča o tem, ali je bila Organizacija ameriških držav pristojna sprejeti take ukrepe. Združene države na razpravo pred sodiščem niso pristale in so trdile, da bi jo Kuba »izrabila v politične namene, to pa bi bilo v nasprotju s statutom sodišča«.

Podatki iz prvih dni po zmagi revolucije na Kubi dokazujejo, da je nova oblast težila v prvi vrsti k družbeni revoluciji, pri čemer je skušala urediti tudi odnose z ZDA.¹⁹ Poskušala je zadržati neke vezi z latinskoameriškiimi državami in pričakovala mirne spremembe tudi v okviru Organizacije ameriških držav. Čeprav so morda ZDA sodile, da gre za eno izmed pogostih sprememb režima z delnimi in omejenimi družbenimi reformami,²⁰ so prva dejanja revolucionarne oblasti (agrarna reforma, ki je oškodovala »lastninske pravice ameriških družb in posameznikov«) napovedala oblike dolgoročnega spopada med ZDA in Kubo, ki je hkrati postal tudi spopad vse Latinske Amerike.

¹⁸ Punta del Este: razglasili so nezdržljivost »razširjanja komunistične moči z nameni in načeli medameriškega sistema« in napovedali vrsto posameznih in skupnih ukrepov proti »različnim oblikam politične in posredne agresije proti polobli«. — Spoljnopolitiška dokumentacija; op. cit., str. 19.

¹⁹ Fidel Castro je ob prvem obisku v ZDA (april 1951) izjavil, da je prišel zato, da bi dosegel »dobre odnose in dobro ekonomsko razumevanje«, da »Kuba nima namena zahtevati prenehanja pogodbe o ameriškem oporišču Guantanamo, da bo Kuba še naprej ostala članica panameriškega obrambnega pakta in se bo borila za ohranitev načela nevmešavanja v notranje zadeve drugih dežel«. — Prav tam, str. 7.

²⁰ Predsednik Eisenhower je v posebni izjavi navedel tele točke kot podlago za dobre in zadovoljive odnose med ZDA in Kubo: »... Vlada ZDA kubanski vladi priznava pravico do nacionalne suverenosti in do reform, ki jih želi, če so v skladu z obveznostmi po mednarodnem pravu, toda hkrati bodo ZDA še naprej »zagotavljale in branile lastno suverenost in zakonite koristi.« — Prav tam, str. 9.

ZDA so zasnovale politiko proti Kubi na dveh pomembnih izhodiščih: 1. Združene države Amerike branijo nacionalne koristi in varujejo svojo suverenost (s predmeno, da gre za vmešavanje mednarodnega komunizma) in

2. pri tem delujejo za koristi poloble. Idejno so se s tem povezale s temelji ameriškega imperializma, kakor so ga zaokrožili s pogodbami v okviru Organizacije ameriških držav.

K prvemu: vse ekonomske ukrepe proti Kubi (ustavitev ekonomske pomoči, razveljavitev uvozne kvote kubanskega sladkorja, zavračanje predelovanja nafte)²¹ so razložili z ameriškimi nacionalnimi koristmi, dodali pa so še, da je Kuba kaznovana zaradi trgovine s Sovjetsko zvezo. Ta del gospodarske blokade, ki je monokulturno kubansko gospodarstvo hudo prizadel, je torej mogoče razumeti kot sankcijo proti tisti ameriški državi, ki bi hotela kršiti ekskluzivnost medameriške trgovine.

K drugemu: ko se je Kuba obrnila na Sovjetsko zvezo za pomoč, če bi prišlo do oboroženega vmešavanja ameriških držav, so kubanski primer znova posplošili. Združene države Amerike naj bi videle v notranji in zunanji politični usmeritvi novega režima nevarnost za zahodno poloblo.²² Ob tem so na novo poudarili Monroejevo doktrino in tisti del vojaške zveze iz Rio de Janeira, ki je predvidel skupno akcijo »za obvarovanje poloble pred intervencionističnimi in agresivnimi nameni mednarodnega komunizma«. Možnost ekonomskega in političnega vpliva kake neameriške države na tleh Latinske Amerike je bila torej še v letu 1960, kot že leta 1923, »*casus belli*«. V obeh primerih so Združene države Amerike in druge ameriške države uporabile podobna opravičila, ki so kolonialnim silam rabila za vzdrževanje kolonialnih odnosov. Zatrjevanja, da gre za »notranje zadeve« Amerike je bilo najti v vseh deklaracijah. Neodvisnost ameriške države je bila priznana samo v okviru sistema, ki ga je izoblikovala Organizacija ameriških držav. Kubanska družbena revolucija je bila s tem ponižana na poslanstvo vnašanja tujih političnih tokov v medameriški sistem, še posebej ostro pa so jo obsojali zato, ker bi lahko s svojim zgledom potegnili za seboj še druge države.

Nenehno povezovanje idejnih, političnih in ekonomskih koristi ameriških držav z njihovo politično organizacijo, ki pa ji je dala ton razvita severnoameriška sila, priča po tem, da je šlo v okviru »kubanskega primera« tudi za spopad med državami, ki so bile podobno zaostale in odvisne kot Kuba, vendar pa se jim je posrečilo obvladati poskuse revo-

²¹ Kongres ZDA je sprejel poseben zakon, s katerim je pooblastil predsednika Eisenhowerja, »da v nacionalnem interesu zmanjša uvozno kvoto kubanskega sladkorja...« Castro je to dejanje imenoval »ekonomska agresija proti Kubi« — Prav tam, str. 12.

²² Eisenhower: »ZDA ne bodo nikoli dovolile, da bi se na zahodni polobli vzpostavil režim, ki ga vodi mednarodni komunizem. Medameriški sistem je večkrat jasno povedal, — začeni s paktom iz Ria — da se bo upr vsakemu takemu vmešavanju« — Prav tam, str. 11.

lucionarnih gibanj in so se iz strahu za privilegiran položaj elit ostro uprle zoper kubansko revolucijo.²³ Zelo verjetno je tudi ostra intervencija, ki naj bi pripeljala do gospodarskega poloma nove oblasti, prispevala k temu, da se kubanska pot ni nikjer uspešno ponovila, čeprav so morda razmere bile zrele še kje drugje.

Osamljena kubanska revolucija je postala tudi prvina blokovskega obračuna in je prehodila številna faze notranjega boja za najboljšo strategijo v danih razmerah. Ko je iskala obrambo na lastnih tleh, je iskala somišljenike v drugih latinskoameriških državah in je v nekem trenutku sodila, da ji pripada poslanstvo določiti revolucionarno strategijo in taktiko v Latinski Ameriki. V tem je posplošila svoje izkušnje in zmotno ocenila pripravljenost množic na revolucionarno spremembo, toda treba je poudariti, da je ta »mednarodna razsežnost« nastala šele tedaj, ko je skušala razbiti blokado.²⁴ Razširitev boja proti imperializmu in boja za socialistične cilje in za najbolj nujne družbene reforme bi olajšala kubanski položaj. Raketna kriza²⁵ jo je namreč postavila v središče svetovnega idejnega spopada, kar ji je zelo zmanjšalo prostor za gibanje in jo obremenilo z drugačnimi obveznostmi.

Kuba je še naprej poskušala iskati svoja pota, ki bi jih dovoljeval poseben zemljepisni položaj. Ni mogla biti zadovoljna z izidi sovjetsko-ameriškega raketnega soočanja, ki je Kubi odmeril položaj v celoti vzdrževanega sovjetskega zaveznika in jo izločil iz njenega naravnega zaledja. Ker je bila izjemno občutljiva na spremembe v mednarodnih odnosih, je postala navsezadnje še žrtev v sovjetsko-kitajskem sporu in žrtev nesoglasij v mednarodnem delavskem gibanju. V takem položaju se Kuba ni odločila za neuvrščenenost, ampak je svoja politična dejanja usmerila v Latinsko Ameriko, o kateri je sodila, da je primerna za začetek revolucionarnega vrenja. Zdi se, da je s tem še bolj otežila svoj položaj. Pri tem ji ni pomagala Sovjetska zveza, saj so jo zanimali načrti mirne

²³ »Morda je dobro omeniti, da je latinskoameriška buržoazija raje sprejela diktaturo v vrsti držav, kot pa da bi tvegala razširjenje revolucionarnega procesa. Raje je žrtvovala neodvisnost in iskala stike s tujim kapitalom v skladu s svojimi razrednimi koristmi. — Južnič: Socializem in države v razvoju, 1969, str. 25, Ljubljana.

²⁴ Kar zadeva »blokado«, je treba povedati, da mednarodno pravo miru ne pozna tega izraza; izraz je izposojen iz mednarodnega vojnega prava. V bistvu je šlo za »obkroženje« in osamitev, izraz »ekonomska blokada« pa ima politični pomen, ki se je uveljavil v času hladne vojne. Ameriški pisci so ob takim ukrepu regionalne organizacije, ki ga ni dovolil Varnostni svet Združenih narodov, izdelali vrsto »dokazov« na osnovi čl. 51 (govori o pravici do samobrambe). A. Chayes (citirano po JRMP, Beograd 1969/2, str. 207) je ugotovil, da je po Ustanovni listini odgovornost Varnostnega sveta za obranitev mednarodnega miru samo »prvenstvena«, ne pa tudi »izključna«. Po tem mnenju jo lahko zamenja kak drug organ Združenih narodov ali pa regionalna organizacija, če Varnostni svet ne bi mogel ukrepati. »Blokada« (karantena) Kube naj bi torej pomenila povečanje odgovornosti za mednarodni mir v okviru regionalnih organizacij. Dejstva pa, da Varnostni svet ni reagiral na sklep Sveta Organizacije ameriških držav, naj bi, po mnenju omenjenega avtorja, pričalo o tem, da je »zabeležil primere«.

²⁵ 9. julija 1960 je bilo »kubansko vprašanje« dokončno vključeno v okvire hladne vojne, ko je Hruščov objavil, da je Sovjetska zveza pripravljena ponuditi Kubi pomoč, če bi prišlo do ameriškega napada. Izjava je še posebej pomembna zato, ker je s tem prvič zadel v bistvo Monroejeve doktrine. — Relazioni internazionali, november 1962, str. 1263.

preobrazbe latinskoameriških držav, pa tudi zato, ker so svetovne delitve Latinsko Ameriko odločno postavile v ameriški vplivni prostor. Kubanski primer je tako močno začrtal odnose med jedrskimi silami, da ga lahko štejejo za prelomnico v mednarodnih odnosih po drugi svetovni vojni. Najmočneje dotlej je namreč opozoril za negotovo ravnotežje in prav po kubanski izkušnji se je sprožil proces sporazumevanja, pri čemer bi bili obe strani primorani spoštovati razdeljena vplivna območja.

Večkrat so se spraševali, ali lahko Kuba, ki je samo 90 milj proč od ameriške obale in ki je živela v gospodarski, pa tudi v pravi vojni z eno izmed največjih sil, ostane neodvisna od druge velike sile?²⁶ Ali je bila sposobna v takih razmerah uresničiti zastavljene cilje in s pozitivnimi izkušnjami vplivati tudi na ostalo Latinsko Ameriko? Z drugimi besedami, ali so ji razmere dovolile, da bi postala primer osvobajanja držav iz neokolonialne odvisnosti, ki je na različne načine vgrajena v družbene in politične sisteme latinskoameriških držav?

Odgovor bi utegnil biti nepravilčen, če ne bi upoštevali oteževalnih okoliščin. Pa tudi brez tega je res, da je Kuba okrepila tokove politične emancipacije, dala podlago za soočenje med naprednimi in nazadnjaškimi silami v latinskoameriških družbah, ustvarila je nemir med nepriviligiranimi plastmi prebivalstva, načela je nekaj nedotakljivih pravil v medameriških mednarodnih odnosih, primorala je vladajoče plasti, da so poskušale zmanjšati odvisnost od Združenih držav Amerike in je posredno tudi začela misel o ekonomski samoodločbi in nadzorstvu nad lastnimi naravnimi bogastvi. Nedvomno se je politični sistem zahodne poloble spreminjal tudi pod vtisom kubanskega primera, čeprav samo posredno.²⁷ Celotna zgodovina odnosov Kube z drugimi ameriškimimi državami navsezadnje dokazuje širino sprememb, ki so zajele celino. Konflikt, ki ga je povzročila Kuba s svojim »primerom« v Latinski Ameriki, se je širil od grožnje z oboroženim vmešavanjem, ki naj bi »celino rešilo pred komunistično subverzijo«, prek ekonomskega bojkota do dokonč-

²⁶ Pomembni datumi v kubanski zgodovini: 1960 — nacionalizacija monopolov, 1961 — invazija v Prašičjem zalivu, 1962 — raketna kriza, 1965 — uničena zadnja enota tujih plačancev na Plazi Giron. Državo so ves čas pestile resne gospodarske težave, ki so bile posledica zaostalega gospodarstva kolonialnega tipa. »Izkušnja Vietnam in Plaze Giron potrjuje naše prepričanje, da miroljubno sožitje ni varstvo za nerazvito deželo, ki želi doseči neodvisnost ali se opredeliti za socializem.« — Izjava Haidčaja Santamarie, enega izmed protagonistov kubanske revolucije, objavljena v *Espresso*, 4. februarja 1968.

²⁷ Aprila 1961 je zunanje ministrstvo ZDA objavilo brošuro, v kateri opozarja na nujnost »obnove vrednosti originalne kubanske revolucije...« Priznavamo napake, ki smo jih storili kubanskemu ljudstvu... Še enkrat pozivamo Castra, da prekine vezi z mednarodnim komunističnim gibanjem in se vrne k ciljem, ki so jih skupaj postavili pogumni ljudje Sierre Maestre...« Še bolj neposredna posledica priznanja, da kubansko ljudstvo pred revolucijo ni imelo svobode in demokracije je bila ustanovitev Zveze za napredek, ki naj bi v času Kennedyjeve administracije z reorganizacijo gospodarskih odnosov preprečila revolucionarno vrenje v Latinski Ameriki.

Ameriški predstavnik je na že omenjenem zboru latinskoameriških državnikov v Limi (dec. 1974) izjavil, da bodo ZDA bolj kot kdaj prej spoštovale pravico vsake države, da po volji naroda organizira svojo družbo in svoj način življenja. — *Politika*, 9. dec. 1974.

nega razbitja idejne enotnosti potem, ko se je večina latinskoameriških držav odločila, da bo odstopila od politike osamitve Kube.²⁸ Gledano s tega zornega kota, je Kuba prispevala, da so se razvile nekatere prvinske zamisli o samoodločbi tudi na celini, ki je zaradi posebnih zgodovinskih razmer zadržala položaj nekakšne polovične kolonije.

Razpadanje politične enotnosti

V procesu razbijanja trgovinske blokade Kube je bilo odločilno stališče Argentine in pozneje Venezuele, ki je s svojim zasukom simbolično opozorila na spremembe med latinskoameriškiimi državami. Prav na predlog Venezuele je namreč leta 1964 organizacija ameriških držav razglasila tudi gospodarski bojkot Kube, saj naj bi bila ta s svojo družbenopolitično usmeritvijo trojanski konj v celinskem političnem sistemu. Vprašanje prenehanja politične in trgovinske blokade Kube je zato za večino držav razen Paragvaja, Čila, Urugvaja in Brazilije, tesno povezano s prihodnostjo same Organizacije ameriških držav. Ko so se Združene države Amerike vzdržale pri glasovanju o odpravi blokade, so nekateri videli celo začetek konca medameriške povezanosti. Sestanek v Quitu je zato kljub končnemu neuspehu (ni bilo mogoče zbrati dvetretjinske večine 14 glasov, zbrali so jih samo 12) posegel v bistvo »kubanskega primera« kot sinteze svetovnega idejnega in posebnega družbenega konflikta:

1. večina je torej za normalizacijo odnosov s Kubo, kar pomeni, da menijo, da socialistični družbeni sistem ni več »tuj« in »sovražen« političnim sistemom v Latinski Ameriki. Iz tega bi bilo mogoče sklepati, da je politična in idejna enotnost, ki je bila ob izključitvi Kube zunanja podoba osamitvenih značilnosti Monroejeve doktrine, popustila in naredila prostor pluralizmu, ki temeljito spreminja celinsko politično povezovanje in tudi varnostni sistem.

2. Normalizacija odnosov s Kubo je torej povod za reformo izhodišč, na katerih je bila zgrajena Organizacija ameriških držav in morda tudi spreminja politično razmerje Latinske Amerike do ostalega sveta. Če so se namreč umaknili elementi zunanje nevarnosti, ki se je kazala v »notranjih revolucionarnih tokovih«, oziroma, privrženci notranjih sprememb so dobili celo domovinsko pravico v boju za splošno emancipacijo, so stopile na prvo mesto značilnosti, ki zdaj opredeljujejo tudi tretji svet —

²⁸ V začetku 1975 je 11 držav obnovilo odnose s Kubo, pričakujejo pa, da bodo prav to v kratkem storile tudi Kolumbija, Kostarika in Ekvador. Pričakujejo tudi, da bo Kuba sodelovala na bližnjem zasedanju predsednikov držav Srednje Amerike in karibskega prostora... v Buenos Airesu sodijo, da je blokada praktično razbita. — Politika, 4. januarja 1975.

Na sestanku v Quitu se je ekvadorski voditelj Rodriguez Lara zavzel za tako spremembo Organizacije ameriških držav, ki bo zagotavljala »suverenost vsake države in učinkovito solidarnost med njimi«, perujski predstavnik de la Flor pa je izjavil, da »bi morala politična resničnost prevladati nad anahronimi mehanizmi.« — Afrique-Asie, št. 71, dec. 1974, str. 37.

nerazvitost, odnosi med proizvajalci surovin in njihovimi porabniki, ekonomska suverenost.²⁹

S tem v zvezi je značilno, da je pobuda mehiškega predsednika na izrednem zasedanju generalne skupščine o »novih ekonomskih odnosih« dobila podporo mnogih latinskoameriških držav, s čimer se še bolj zaostruje poprej zatajeno, zdaj pa očitno soočenje na celini: na eni strani so gospodarske koristi Združenih držav Amerike, oprte na brazilski subimperializem, ki vodijo bitko za ohranitev političnega *status quo* na idejnih črtah zaprtega ameriškega prostora, medtem ko druge države, med katerimi so najbolj dejavne Argentina, Peru, Venezuela, razbijajo okvire ameriških posebnosti.³⁰

Tudi Kuba se je spremenila, vendar je obstala kot socialistična država, katere uspehi so vredni vse pozornosti.³¹ Če se je na začetku hotela še vključiti v Organizacijo ameriških držav, zdaj to ni več njen cilj niti v primeru, da bi se organizacija spremenila. Kljub temu torej, da še naprej teži k temu, da bi uredila odnose z ameriškiimi državami, ne želi normalizacije v okviru posebne zaprte regionalne organizacije. Vrniti na staro se ni več mogoče, četudi bi organizacija popravila napako v presoji, ki je pripeljala do aktivnega sodelovanja v hladni vojni kot kompaktna politična in vojaška skupina.

Kar zadeva latinskoameriški varnostni in regionalni sistem, je očitno, da se bo moral prilagoditi, čeprav spremembe ne bodo mogle nastati že kot posledice organizacijske odločitve. Dolgoročne spremembe lahko izhajajo šele iz drugačnih dvostranskih odnosov med posameznimi državami in z Združenimi državami Amerike, s širjenjem ekonomske samostojnosti, z zmanjševanjem odvisnosti od ameriškega trga in s spreminjanjem oblik pomoči. Večina držav torej ostaja pri starem družbenem redu, vendar dopušča miroljubno sožitje in ustvarjalno sodelovanje s socialističnimi državami.

Reorganiziranje ameriškega političnega in varnostnega sistema je zato dolgotrajen postopek, ki pa se je očitno začel in je s svojim simboličnim pomenom dobil tudi prostor v svetovnem merjenju moči med razvitimi državami in svetom v razvoju, med imetniki surovin in njihovimi porabniki, med uvrščenimi in neuvrščenimi. Kuba je bila, hote ali nehoče, katalizator v tem procesu.

²⁹ Posebej jasno o tem mehiški predsednik Echeverría v intervjuju za beograjsko Politiko: »Mehika je del tretjega sveta in mi smo preprosto na novo odkrili te skupne koristi.« — Politika, 9. januarja 1975.

³⁰ »Sprejem listine o ekonomskih pravicah in dolžnostih držav je začetek utrjevanja političnega prepričanja v večini držav, da je nujno biti boj za napredek in za neodvisnost proti multinacionalnim družbam in velikim finančnim središčem.« — Echeverría v Politiki, 9. januarja 1975.

³¹ Afrique-Asie navaja, da je narodni dohodek na prebivalca dosegel na Kubi 1600 dolarjev (dec. 1974). Financial Times piše, da je Kuba na poti, da postane »disciplinirana industrijska deželca.« — (4. 12. 1974).

Vzroki in značaj svetovne denarne krize

»Vsa protislovja buržoazne proizvodnje prihajajo na dan v splošnih svetovnih krizah kolektivno, v posebnih krizah (posebnih po vsebini in razširjenosti) pa raztreseno, izolirano, enostransko.« (K. Marx: Teorije o presežni vrednosti, II., str. 974.)

Pred nedavnim je bilo v »Financial Timesu« zabeleženo opozorilo, da se mora padec tečajev delnic na borzah vrednostnih papirjev zaustaviti, sicer bi to, če bi prišlo še do globljega padca, lahko povzročilo popolno razvrednotenje tako imenovanega fiktivnega kapitala, se pravi, razdenarjenje veljavnih oblik kreditnega denarja in propad zahodnega kapitalizma — kakršnega poznamo v stvarnosti. Čeprav se morda zdi to opozorilo (in molče priznana trditev o zelo tesni, tako rekoč usodni povezanosti profita kot odtujenosti, se pravi, področja borznih diferencialnih poslov, ter kapitalističnih zakonov proizvodnje presežka vrednosti, profita) komu pretirano in čudno, izraža čisto upravičeno zaskrbljenost kapitalistov in njihovih finančnih strokovnjakov zaradi možne obče recesije, dejanske krize, ki lahko zamaje same temelje, na katerih je zgrajena sodobna buržoazna družba.

Ta in taka kriza je prešla iz svoje povsem potencialne, abstraktne možnosti v stvarnost; seveda le delno, v različnih oblikah in neenakomerno.

Stopnje gospodarske rasti so v večini zahodnih držav danes za polovico manjše v primerjavi z visoko prosperiteto preteklih industrijskih ciklusov — ali pa se bodo kmalu drastično zmanjšale.

Stopnje inflacije cen ali razvrednotenje funkcionalne vrednosti najvažnejših valut so že prešle kritično mejo desetih indeksnih točk, ko inflacije že ni mogoče več obvladovati in opravljati sprotne korekcije tečaja valut v mejah tako imenovanih intervencijskih ali »planiranih« točk, torej sporazumno določenih mej drsenja najvažnejših valut. K temu so se pritaknili tudi glavoboli zaradi tako imenovane energetske krize, se pravi, arabskega embarga na izvoz nafte — z nepričakovano velikim skokom cen te važne energetske surovine v vseh važnejših tokovih in oblikah trgovine; dodamo naj še težave s splošno verižno reakcijo zviševanja cen surovin in hrane v svetu, z višjo stopnjo nezaposlenosti dela in kapitala; ta je nad obsegom, ki bi ga lahko označili za »umirjenega« oziroma »normalnega« na dani stopnji kapitalističnega razvoja itd.

Našteta znamenja kažejo, da preživlja zahodni svet novo splošno ekonomsko-politično krizo, ki ji ni primere v njegovi zgodovini. Prej navedeni krizi svetovnega denarja, denarno-kreditnih odnosov (vključno s kriznimi stanji na specifičnih trgih vrednostnih papirjev, »investicijskega denarja« in deviz) in energetska kriza niso nič drugega kot skupni odraz krize — resnih motenj v odnosih med kapitalom in mezdnim delom — in sicer na področju nacionalne ekonomije in hkrati v mednarodnih razsežnostih. Če to prevedemo v jezik Marxove politične ekonomije, je v teh krizah »prišlo do burnih izbruhov protislovij in nasprotij buržoazne proizvodnje,« ki danes nujno vsebuje tudi elemente monopola, državnega ekonomskega uravnavanja in specifičnega odpravljanja, negacije zasebne lastnine v mejah samega kapitalističnega načina proizvodnje (delniške družbe, multikoncerni, transnacionalne korporacije in podobno), oziroma elemente »razvoja socializma v preobrnjeni, negativni obliki« (K. Marx), ki so hkrati tudi važne točke prehoda v kvalitativno višjo družbeno obliko — v svobodno združeno delo.

Izvor in značaj sodobnega svetovnega denarja

Preden bomo podrobneje razčlenili vzroke in naravo splošne krize denarno-kreditnih odnosov v sodobnem svetu, zlasti seveda v zahodnem, kapitalističnem svetu — moramo podati nekatere najbolj splošne ugotovitve o značaju, stvarnem izvoru in razvoju sodobnega svetovnega denarja. S tem bo hkrati поблиže opredeljena tudi splošna teoretična osnova, s katere se lotevamo pretresa v tem delu zastavljenih vprašanj.

Ne glede na mnogotere eksistencialne in funkcionalne oblike, v katerih se pojavlja denar v sodobni svetovni gospodarski praksi, je le-ta *družbeni odnos*, splošni produkcijski odnos, ki je materializiran v neki »vrednostni stvári«, v čutni telesnosti uporabne vrednosti »absolutnega blaga svetovnega trga« (zlata) in v različnih tehničnih instrumentih. Glede tega bi opozorili na Marxovo misel iz »Prispevka h kritiki politične ekonomije«, ki se glasi: »Vse iluzije monetarnega sistema izhajajo iz tega, ker se na denarju ne vidi, da izraža družbeni produkcijski odnos, čeprav v podobi neke prirodne stvari z določenimi lastnostmi.«

Svetovni denarno-kreditni sistem, ki ga pozna strokovna javnost pod imenom »sistem zlate valute« in temu prilagojeni »zlati standard« — inavgurirali, vpeljali v prakso, so ga brettonwoodski sporazumi iz leta 1944 — vsebuje — poleg drugega — tudi specifično zgodovinski in zato nujno prehodni element. V tej svoji danes prevladujoči določenosti je ta sistem uradni resume splošne tendence državnega kapitalizma na področju denarja in kredita.

Ob tej v praksi že udomačeni rabi pa ta sistem nujno vsebuje, predpostavlja in uradno izraža nekatere globlje ekonomske tendence in vidike. Še več; v svojih pojavnih in funkcionalnih oblikah — na primer v specifičnem gibanju tako imenovanih intervencijskih ali rezervnih valut, v raz-

ličnih tipih in oblikah deviznega tečaja, v sistemu denarnih kvot in »posebnih imetij« (»Special Drawing Right«) v okviru Mednarodnega monetarnega fonda (MMF) in v drugem, izraža tudi spremembe v razporedu sil v tej izjemno važni, zapleteni in občutljivi veji mednarodnih ekonomskih odnosov.

To, da ta sistem že od samega začetka nosi pečat državnega kapitalizma, da bistveno izraža in uresničuje njegove zahteve v pogledu kontrole in praktičnega vladanja — upravljanja svetovnega denarja in financ nasploh — ni ovira, da ne bi opravljal tudi drugih funkcij, ki objektivno pripadajo svetovnemu denarju, »absolutnemu blagu svetovnega trga«. Zaradi tega ta sistem izraža tudi tendenco svetovne proizvodnje vrednosti; torej vse tisto, kar je bilo in je še zakonitost svetovnega trga prav od zgodnjega, še ne razvitega kapitalizma in njegovega preraščanja v svetovni sistem.

V tem smislu sistem zlate valute izraža — oziroma točneje — je izražal do nedavnega — oba ta raznorodna elementa ali različne zvrsti elementov moderne ekonomije. Seveda, to je treba takoj poudariti, na nekonsekventen način.

Zato je glavni problem sistema, danes morda celo njegova »kvadratura kroga« — z njo se ubadajo njegovi poglavitni kreatorji, zagovorniki in reformatorji — v tem, kako v stvarnosti spojiti navedena raznorodna elementa, kako ju — bodisi celo na protisloven in ambivalenten način — medsebojno združiti, zblížati, ju podati v neki konkretni sintezi, uradnemu resumeju, v obče sprejemljivi in verodostojni »formuli«.

Svetovni denarni sistem je torej moral izraziti obe ti tendenci, iz katerih tudi izhaja.

V novejšem času — zgodovinsko gledano, še niti ne včeraj — je bil ta sistem soočen tudi z zgodovinsko zahtevo, da v praksi upošteva nekatere ekonomske interese in težnje dežel v razvoju in socialističnih držav.

Te bistveno nove okoliščine, realni političnoekonomski procesi in težnje kot tudi velike spremembe v razvrščanju materialnih in finančnih sil v svetu, so doslej največji izziv temu sistemu. V končnem rezultatu analize se pokažejo kot najgloblji vzrok za splošno in trajno krizo sistema zlate valute.

Popolnoma drugo vprašanje je, zakaj se ta sistem doslej ni prilagodil vsem velikim spremembam na geopolitični karti sveta, ki so se dogajale ob razpadanju starega kolonialnega sistema in prodoru velikega števila dežel v razvoju in socialističnih držav na svetovno zgodovinsko prizorišče; zakaj je *de facto*, v svojem bistvu, osnovnem značaju oblikovan (in danes preoblikovan) po podobi sodobnega kapitalizma oziroma državnega kapitalizma. V tem dejstvu, v tem napačnem izhodišču tiči glavna, najgloblja kontradikcija obstoječega mednarodnega denarnega sistema. V tem je skrit glavni vzrok in osnovni mehanizem za njegovo nepopolno funkcioniranje in sedanje razkrajanje, za njegovo domala popolno paralizirano in imobilnost. Seveda ta okolnost sama po sebi v celoti še ne pojasni

njegove krize, pretresov in vseh tistih pojavov, ki jih poznamo pod skupnim imenom »svetovni denarni provizorij«. Kajti ta kriza in ta provizorij sta v očitnem nasprotju z dosedanja prakso — s praktičnim delovanjem sistema zlate valute in poprejšnjimi teoretičnimi pripravami za njegovo temeljito, obsežno in daljnosežno *reformo*. Relativno uspešno delovanje in pozitivna evolucija tega sistema sta se razblinila, sta dokončno stvar preteklosti; zdaj je nastopila huda negotovost, kako se bo svet izvlekel iz te krize in tega protislovja.

V zahodnem svetu je prišlo do nekaterih protislovnih teženj, do cepitev, delitev, do regionalnega ekonomskega razvrščanja, celo do polarizacij in odkritih konfrontacij — tako na področju denarno-kreditnih odnosov kot tudi v sferi blagovnega prometa in mednarodnih tokov kapitala. Nasproti Združenim državam Amerike, temu nekdanjemu epicentru svetovne znanstveno-tehnološke in ekonomske revolucije, države, ki je bila absolutno vodilna sila v ključnih ekonomskih procesih (s tehnološkimi inovacijami, s transferom, z izvozom kapitala itd.), so se pojavile tudi zahodnoevropske države, zlasti skupina šestih oziroma danes devetih držav (EGS) in na drugi strani Japonska s svojim lastnim znanstveno-tehnološkim razvojem, ki si močno prizadeva znižati stroške proizvodnje in resno konkurirati ameriškim firmam na različnih svetovnih trgih. Ta okoliščina je eden najvažnejših dejavnikov, stvarnih povzročiteljev sedanjih globalnih motenj v intervalutnih tečajih, povzročitelj splošnih pretresov v mednarodnem denarnem sistemu in sedanje hude krize, ki je zajela GATT, odnose v svetovni blagovni menjavi (»terms of trade«) itd., in se pojavlja v končnem rezultatu analiz kot »ultimate cause«.

Kot važnega povzročnika krize lahko navedemo tudi nastanek tako imenovanih multinacionalnih ali transnacionalnih družb. To je tista »tretja sila«, o kateri je pisal Jean Jacques Servan-Schreiber v »Ameriškem izzivu« — namreč tretja velika svetovna ekonomska in finančna sila poleg ZDA in ZSSR. To je zasebni kapital ali združeni kapital ameriških korporacij, ki se je znašel zunaj meja ZDA — predvsem na območju Zahodne Evrope, Japonske in Latinske Amerike.

S tem so v glavnem izčrpane uvodne opombe in označene tudi temeljne predpostavke za boljše razumevanje točk, ki bodo sledile.

Vrstni red, po katerem bomo te točke — temeljna vprašanja — obravnavali, je naslednji:

1. vladajoče tendence v svetovnih denarno-kreditnih odnosih in fenomenologija sodobne denarne krize v svetu;
2. geneza krize; kritične, odločujejo točke v razvoju sistema zlate valute in njemu prilagojenega denarnega »standarda«. Dejstva te evolucije in glavni simptomi in napovedi splošne krize sistema — obravnavani v njihovem časovnem zaporedju;
3. skriti mehanizmi krize; stvarni mehanizmi, objektivni dejavniki, okoliščine in motivi krize;

4. političnoekonomsko bistvo splošne denarno-kreditne krize; skrito političnoekonomsko ozadje krize; kriza in spremembe v »notranji fiziologiji« sodobnega kapitalizma; kaj kriza zakonito odkriva in potiska na odprto sceno svetovnega gospodarstva;

5. posledice in zaostritve krize; glavne socialne posledice — s posebnim ozirom na tako imenovano energetske krizo in na plačilno-bilancne težave dežel v razvoju.

Pojavne oblike svetovne denarne krize

Vse bistveno, kar zadeva fenomenologijo sedanje denarno-kreditne krize v svetu, se da pojasniti relativno izčrpno in na preprost način.

Svet se že dolgo sooča z neukrotljivo inflacijo cen. Zlasti s permanentno rastjo svetovnih dolarskih in šterlinških cen končnih proizvodov (blaga z visoko tehnično-tehnološko strukturo) — in to kljub splošnemu znanstveno-tehnološkemu napredku, velikanskim procesom koncentracije in centralizacije kapitala, napredku v družbenem usklajevanju proizvodnje — skratka: kljub stalnemu naraščanju produktivnosti dela. V zadnjem času še hitreje narašča cena goriv (energije), zlasti nafte — pa tudi cene najvažnejših surovin z verižno reakcijo skokovito naraščajo; inicialne impulze, resnične vzroke za to moramo iskati v prenapenjanju svetovnih cen ali v močno razmajanih pogojih menjave; v ekspanziji modernih investicij; v prevelikem pribitku tečajne vrednosti k nominalni vrednosti valut; v diferencialnih (špekulantskih) poslih na glavnih blagovnih borzah; v osamosvojenem gibanju sodobnega denarja in kreditnega kapitala — pa tudi v različnih političnih odnosih neokolonializma, v težnji k neuvrščanju in nacionalni emancipaciji v deželah tretjega sveta; v političnih spopadih v velikem trikotniku: ZDA-EGS-Japonska; v odnosih dveh velikih sil itd.

Poleg tega je prihajalo in še pospešeno prihaja — seveda v tesni vzročnosti s pojavom inflacije in zloma svetovnih cen — do razvrednotenja funkcionalnih vrednosti najpomembnejših zahodnih valut in japonskega jena; odigravajo se velike spremembe v intervalutnih tečajih: opuščajo tako imenovane fiksne (»trdne«) tečaje in uvajajo »drseče« valute (individualne in skupne — kot npr. v okviru EGS). Prihaja do skoraj nenadzorovanega fluktuiranja tečajev nacionalnih valut, vključno z nihanji tržnih tečajev dolarja in funta šterlinga, ki sta bila do nedavnega »rezervni« ali »intervencijski« valuti; imeli sta enoten in relativno nespremenljiv tečaj, zato sta lahko služili poleg zlata za osnovno monetarno rezervo nacionalnih bank v svetu in sta bili efektivno svetovno kupno in plačilno sredstvo.

V tem, v marsičem paradoksnem sistemu — v koeksistenci različnih spreminjajočih se tečajev, ki so »nacionalno in politično pobarvani«, »plavajo« danes tudi svetovne »rezervne« valute, čeprav je to v očitnem nasprotju z njihovimi uradno razglašenimi vlogami in funkcijami.

Vse to in pa sedanja velika raznolikost obrestnih stopenj centralnih (»nacionalnih«) bank neposredno vpliva na gibanje tako imenovanega »vročega denarja«; in *vice versa* — v teh posebnih razmerah začenja veliko odtekanje oziroma pritekanje špekulantskega kapitala motiti in celo onemogočati ritem nujne faze industrijskega ciklusa.

Fiksni devizni tečajji so danes odrinjeni v ozadje, čeprav so bili tako rekoč do včeraj prevladujoč sistem in mehanizem, ki so ga vzpostavili omenjeni brettonwoodski sporazumi. Poleg splošnega drsenja valut lahko opazimo tudi nekaj regionalnih monetarnih področij: področje, ki je operativna domena ameriškega dolarja — na njem opravljajo vse mednarodne obračune in efektivna plačila v dolarjih — kar je najbolj razširjena oblika današnjih svetovnih denarno-kreditnih odnosov; dalje je tu šterlinško področje (to so valute oziroma finančni odnosi med deželami nekdanjega Commonwealtha, ki so bile in so še v določeni odvisnosti od Anglije, od njene valute, od njenega finančnega mehanizma; dalje, posebne transakcije z denarjem, zlatom, investicijskimi papirji, pri čemer igra londonska borza vrednostnih papirjev še danes veliko vlogo; in končno so tu posli okoli nakupov in prodaje ladij, ladijskega prostora, zavarovanja itd. — kar se vse opravlja, prikazuje in obračunava v funtih šterlingih; to so tako imenovani šterlinški obračuni in plačila — zato lahko upravičeno govorimo o obstoju šterlinškega področja); so pa tudi nekatera nova monetarna področja (področje zahodnonemške marke, francoskega franka, japonskega jena itd.).

Naslednji značilni pojav v tej fenomenologiji (in v »provizoriju«, ki mu ni videti ne konca ne kraja) je dejstvo, da je morala Evropska gospodarska skupnost — čeprav v okrnjeni sestavi (trenutno gre samo za pet držav) — vpeljati medsebojno trdne tečaje oziroma je morala dnevno fluktuiranje tečajev lastnih valut znotraj skupnosti močno utesniti — s polovico manjšimi »maržami fluktuiranja«, kot jih sicer v novejšem času dopušča Mednarodni monetarni fond. Dovoljuje pa kot posebna »valutna družina« kolektivno »plavanje« nasproti vsem drugim valutam, zlasti do dolarja, jena in nekaterih drugih važnejših valut v svetu. To je tista »kača v predoru« (kot je to prakso slikovito poimenoval Milton Friedman, starosta »chikaške monetarne šole« in veliki zagovornik svobodnega fluktuiranja nacionalnih valut), ki se danes sama razkraja; kajti v celotnem mehanizmu prihaja vedno tedaj, ko naj bi začel praktično delovati, do hudih motenj. Tako bi se morali na primer pred kratkim Italijani prvi prilagoditi uporabi tega mehanizma ter izpolniti obvezno sorazmerno vplačilo za izravnavo negativnega salda v plačilni bilanci z ostalo petorico v EGS — in to sorazmerno največ v zlatu in s SDR — torej v novi obliki svetovnega kreditnega denarja, ki ga je ustanovila MMF. Toda Italijani so to odklonili in se pri tem sklicevali na suverenost v financiranju, zlasti pa na neizpodbitno dejstvo, da je med tem »cena« zlata močno poskočila. Vztrajali so, da ta deficit izravnajo z lastno valuto, z dolarji, morebiti — in to v manjši meri — s »posebnim imetjem«. Po-

dobno bi verjetno ravnale tudi druge države iz te skupine, če bi se znašle v enakem položaju.

V omenjeni fenomenologiji imajo posebno mesto valute, ki so do nekaj let nazaj šle po poti (dejanske ali nominalne) revalorizacije. To so zahodnonemška marka, japonski jen, francoski frank in druge. Pa vendar so tudi te valute nedavno krenile navzdol.

Če hočemo razumeti ta gibanja, moramo opozoriti tudi na avgust 1971, ko je predsednik Nixon razglasil odpravo, suspenz zamenljivosti dolarskih povpraševanj centralnih bank za ameriško »uradno« zlatoto, kar je bilo nekoliko kasneje tudi meritorno sklenjeno in »uzakonjeno« z znanim smitsonskim monetarnim sporazumom »Kluba deseterice« v Washingtonu konec decembra 1971. Tedaj so namreč izvedli prvo nominalno devalorizacijo dolarja po januarju 1934 — se pravi, od trenutka, ko je bila v svetovno monetarno prakso dejansko uvedena trdna dolarska »cena« zlata, ki je kasneje (z bretonwoodskimi sporazumi) postala temeljni kamen, »konstanta« sistema zlate valute. Prišlo je do padca, skokovitega zniževanja funkcionalnih vrednosti teh poprej tekoče zamenljivih (konvertibilnih) valut — vzporedno s padcem dolarja in funta šterlinga. Prišlo je torej do niza devalorizacij in do samo relativnih in začasnih revalorizacij nekaterih valut. To pomeni, da so se začele valute v različnih stopnjah pomikati navzdol-navzgor, hkrati pa so vse utrpele denominacijo v odnosu do zlata — »absolutnega blaga svetovnega trga«. Šele najnovejši dogodki, ki so povezani z energetske krizo, so pripeljali vsaj začasno do utrjevanja ali celo rasti funkcionalne vrednosti in tečaja dolarja — do izboljšanja njegove paritete do vseh drugih valut. Toda samo v neznatnem obsegu in za krajši čas.

Zdaj dolar spet rahlo pada, kar je posledica vrtočlave rasti svobodne tržne cene zlata, ki je danes zanesljiv barometer splošne svetovne inflacije, tj. tendence inflacije svetovnih dolarskih in šterlinških cen in stroškov. Ta »cena«, katere maksimalno višino z 186 dolarji za unčo zlata je nedavno zabeležila londonska efektivna borza, je dejanski odraz splošne devalorizacije in denominacije zahodnih valut.

V fenomenologijo sedanje denarne krize v svetu sodi tudi dejstvo, da je MMF postavljen na drugi tir. Praktično je na repu dogodkov in zdaj poskuša na poseben način pridobiti svoj nekdanji položaj ter priti spet v ospredje svetovnih denarno-kreditnih odnosov. Sklad (oziroma njegovi izvedenci) poskuša povezati potrgane niti svetovnih denarno-kreditnih odnosov ter morebiti pripraviti kako daljnosežnejšo in korenitejšo reformo teh odnosov ter ustreznih institucij, vključno z reformo fonda samega. O tej reformi so mnogo govorili že leta in leta, vendar so jo stalno odlagali in danes se zdi, da je *via facti* celo bolj oddaljena kot pred leti.

Na sedanji svetovni ekonomski sliki so najostreje zarisani inflacijski toni, ki pa so razporejeni zelo neenakomerno. Nasploh so opazne razlike v stopnji inflacije med svetovnimi dolarskimi oziroma šterlinškimi cenami in domačimi cenami v najbolj razvitih kapitalističnih državah. Prve so

občutno višje in poznati je treba celo vrsto dejavnikov, da bi lahko razumeli to diskrepanco in to občutno odstopanje.

Omenjeno spreminjajočo se podobo dopolnjujejo tudi močno diferencirane stopnje gospodarske rasti, ki so po eni strani najsplošnejši kazalec ritma in faz industrijskega ciklusa in izraz približevanja ali oddaljevanja razvitosti različnih nacionalnih ekonomij na drugi strani. Kajti znano je, da so omenjene stopnje plansko določene za celo družbo in da pomeni vsak njihov premik v smeri plus—minus (čeprav le za eno samo indeksno točko ali celo polovico) zelo mnogo za stopnjo zaposlenosti dela in kapitala, za stopnjo inflacije, za »pregrevanje« oziroma »ohlajevanje« gospodarskega mehanizma, za konkurenčno sposobnost dane nacionalne ekonomije itd.

V mnogih zahodnih državah so se te stopnje v zadnjem času domala za polovico zmanjšale in so ob poprej obravnavani tendenci inflacije cen in stroškov prava uganka, ki močno zaposluje ekonomsko misel na Zahodu.

Zunanja trgovina in mednarodno gibanje kapitala sta v neprestanem vzponu. Seveda te procese nujno spremljajo velike neenakomernosti, protislovja in trenja.

Zgoraj naštetih specifični denarni fenomeni — predvsem številne in ponavljajoče se nominalne in dejanske devalvacije in revalvacije najvažnejših valut, vzporedna eksistenca različnih deviznih tečajev, deviznih in trgovinskih omejitev oziroma državne podpore izvozu blaga in storitev, vnašajo v vrednostne rezultate omenjenih gibanj veliko zmešnjavo — in kar je še hujše — tako stanje ruši sámo osnovo za dolgoročne kalkulacije reproduktivnih podjetij in vodi v čudno inverzijo, ko se poslovni ljudje raje ukvarjajo s proučevanjem in ugotavljanjem oscilacij v tečajih različnih valut, da bi kar najbolje zavarovali »substanco« podjetij oz. kapital, da bi ujeli, inkasirali diferencialni dobiček od razlik v valutnih tečajih — kot pa da bi proučevali nihanje cen blaga in jim prilagajali poslovno politiko. Namesto da bi z denarjem, s tem monetarnim »metrom«, merili neogibne variacije v cenah blaga, zdaj nasprotno poskušajo izmeriti variacije v funkcionalni vrednosti dane nacionalne valute in se tako ogniti tveganjem, ki jim s te strani vedno grozi.

Vzporedno z velikimi spremembami v gibanju glavnih blagovnih in kapitalskih stroškov se je spremenil tudi plačilno-bilančni položaj mnogih držav. Do največjih sprememb je prišlo na relaciji ZDA—Japonska, dalje, EGS—ZDA in ZR Nemčija—ZDA. ZDA imajo ponovno velik suficit v trgovinski bilanci, Japonska pa v letu 1973 — po daljšem času — negativni saldo v tej bilanci.

ZR Nemčija je obdržala v plačilno-bilančnem pogledu prvo mesto (njen pozitivni trgovinski saldo je znašal 1973. leta 10,6 milijarde dolarjev) kljub zaporednim revalvacijam svoje valute (nominalnim in dejanskim), relativno nizki eskontni stopnji in različnim protiinflacijskim ukre-

pom. Velike spremembe v valutnih tečajih niso bistveno vplivale na njeno zunanjo trgovino.

V letu 1973 se je večkrat zgodilo, da so v zahodnih državah zapirali devizne trge in s tem postavljali nekakšne zadnje obrambne položaje; *de facto* so bili to administrativni ukrepi proti poplavi »vročega denarja« (predvsem »evrodolarja«). Najbolj dramatične in najdaljše zapore so bile pred drugo devalvacijo dolarja februarja 1973 in po njej, vendar se je ta praksa — ki kaže na izredno stanje v svetu financ — nadaljevala tudi kasneje.

Nekatere države (na primer Francija in Belgija) so se zatekle k uvažanju tako imenovanega dvojnega deviznega trga — k bistveno različnima sistemoma za tekoče in kapitalske finančne transakcije, kar ni le nenačuden in celo potencialno nevaren precedens, marveč tudi dodatna komplikacija in operacijska baza za specifično nove špekulantske posle in transakcije.

Čeprav so naglo širjenje prakse »plavajočih« valut ali svobodnih deviznih tečajev, ustanavljanje paralelnih deviznih trgov, močno poudarjeni državni intervencionizem, operacije centralnih bank na svobodnih trgih zlata in vrednotnic ter druge finančne poteze — ki so brez primere v zgodovini sistema zlate valute — v določeni meri pripomogle k večji elastičnosti in prilagodljivosti tega sistema, pa vendar vsi ti ukrepi niso odrinili potrebe po nominalnih devalvacijah in revalvacijah vodilnih valut. To je očiten paradoks in tudi uganka, s katero se ubadajo bojeviti zagovorniki svobodnih deviznih tečajev.

To je bil kratek oris fenomenologije sedanje denarno-kreditne krize v svetu, ki je podana zgolj v splošnih potezah, brez izčrpnega navajanja in pojasnjevanja vseh elementov, gibanj in pojavov.

Razvoj sistema zlate valute — zgodovinska tendenca denarno-kreditne krize

Kar zadeva genezo, zgodovinsko stran, lahko celo stvar pojasnimo preprosto z navedbo odločilnih stanj, faz evolucije, ki so krizo ob določenih zaostritvah, razhajanjih in alternativah, ki jih pozna sodobni svet — iz poprej povsem potencialne možnosti spremenile v stvarnost.

Brettonwoodski sporazumi iz leta 1944, katerih glavna arhitekta sta bila John Maynard Keynes in Henry White, Anglež in Američan, so vpeljali v realnost umeten sistem, ki je po logiki stvari uresničil hotenja in prizadevanja zahodnih držav, predvsem ZDA in Anglije, kajti dejansko je bil ukrojen po podobi in potrebah kapitalizma na Zahodu. Z brettonwoodskimi sporazumi so bili postavljeni temelji za zelo vplivne mednarodne denarniške organizacije, kot so MMF in Svetovna banka za obnovo in razvoj, delno tudi za tako imenovani Splošni sporazum o trgovini in carinah (GATT); vse to pa so bile velike priprave in nujen pogoj za povojno materialno in finančno obnovo vrste zahodnih držav, pred-

vsem zahodnoevropskih držav in Japonske. Tako je prišlo konec petdesetih let do uvedbe konvertibilnosti vodilnih valut v odnosu do dolarja — in le delno, posredno tudi do monetarnega zlata — in sicer v dokaj zapletenem sistemu odnosov med centralnimi bankami, ki so bile in so še steber sistema zlate valute. Ta proces je bil končan v začetku šestdesetih let.

Kot naslednje važno dejstvo v tej evoluciji lahko omenimo prva znamenja bolehnosti funta šterlinga kot rezervne valute številka dve in njegovo resno hudo krizo konec leta 1967, ki je nujno morala prizadeti tudi dolar. Tedaj je prišlo do prve velike nominalne devalvacije funta šterlinga in do resne zaostritve tako imenovanega šterlinškega in dolarskega problema. Prišlo je do velikega preobrata v svetovnih denarno-kreditnih odnosih: nevarno je omajana svetovna vloga teh valut; drastično se je zmanjšala vrednost kreditnega kapitala; dotedanje pomanjkanje dolarjev se je spreobrnilo v poplavo dolarjev. Od tedaj datira »ceneni dolar«, ki naj bi bil ob umetno zadržavenih nizkih cenah surovin (predvsem nafte, bakra, kositra in nekaterih drugih strateških kovin) glavna spodbuda za ekspanzijo svetovne trgovine in gospodarskega razvoja zahodnih držav nasploh.

Toda omenjena ekspanzija in relativno visoka stopnja gospodarske rasti na Zahodu je imela tudi drugo podobo, svojo »sliko Dorian Gray« — ki se kaže v vse večji inflaciji cen in stroškov, resnih motnjah v inter-valutnih tečajih, v vse pogostejših krizah dolarja, funta šterlinga in drugih zahodnih valut, v spopadih in pretresih na področju konkurence, odtujenega profita in boja za ekstraprofite itd.

Od tedaj se začena dejanska in nominalna reevalvacija nekaterih valut, ki niso imele slovite vloge »rezervnih« ali »internacionalnih« valut. Tu mislimo predvsem na zahodnonemško marko, francoski frank in japonski jen.

Naslednja kritična točka je marec 1968, ko se je prvokrat resno zamajal tako imenovani zlati klub (pool), v katerem so bile finančno najbolj razvite države zahodnega sveta. Tedaj so te države (Klub deseterice) v kratkem času dveh ali treh mesecev zgubile tri milijarde dolarjev v zlatu, ki se niso nikoli več vrnil v centralne banke teh držav. Neposredna posledica tega je bila, da se je prvokrat v zgodovini sistema zlate valute enotna »cena« zlata razcepila. Uvedli so dvojno ceno zlata, ceno, ki se je svobodno formirala na trgu, in pa tako imenovano monetarno, uradno, relativno negiblivo ceno (ki je tudi poslej obstala pri 35 dolarjih za unčo zlata; to je bila administrativno določena ceno, ki so jo, kot že rečeno, uvedli januarja 1934 s posebnim ameriškim državnim aktom). Tako je prišlo do kričečega neskladja med svobodno ceno zlata in to »konstanto« sistema zlate valute; vendar je praksa pokazala, da fiksna dolarska ceno zlata ni bila in ne more ostati stalnica tega sistema, nekakšno nespremenljivo merilo vrednosti, »monetarni meter«, državna vrednostna utež, — kot so nekateri zmotno verjeli — in sicer zaradi nepomirljivega nasprotja

z logiko svetovne blagovne proizvodnje oziroma neizbežnih variacij tržne vrednosti »absolutnega blaga«.

Toda kljub omenjenemu nezdržljivemu razponu med dvojnima cenama zlata je bila svobodna, tržna cena zlata v naslednjih dveh ali treh letih samo satelit »uradne« cene. Še vedno je namreč deloval mehanizem zlatega kluba, čeprav ne več tako dosledno in učinkovito kot prej (pred marcem 1968), ko mu je uspevalo, da se je tržna cena zlata dvignila maksimalno do 36 dolarjev za unčo zlata. Tako je na primer Sovjetska zveza v času od 1963. do 1965. leta prodala na londonski denarni borzi nekaj sto ton zlata po ceni, ki je maksimalno za en dolar presežala umetno nizko postavljeno uradno ceno. Vedno tedaj, ko je Sovjetska zveza — še pogosteje pa Južnoafriška unija ali katera druga država — proizvajalka zlata, poslala »sveže« zlato na londonski ali kateri drug veliki svetovni denarni trg, je začel delovati omenjeni mehanizem; vsaj fiktivno so prišle v obtok zaloge zlata centralnih bank Kluba deseterice; s tem je bila umetno ustvarjena »prevelika« ponudba, tako da se je tržna cena zlata gibala med 35 in 36 dolarji za unčo. Ta svojevrstni paradoks najbolje ponazarja dejstvo, da so se dolarske in šterlinške cene za vse druge plemenite kovine v tem času podvojile ali celo potrojile; za zlato to ne velja, čeprav je bil in ostal plemenita kovina, surovinsko blago — ne glede na to, da je kasneje dobil funkcijo denarnega blaga oziroma »absolutnega blaga svetovnega trga«. To dejstvo je v teoriji možno »spregledati«, ne dá pa se ga zanemariti v ekonomski praksi.

Kar zadeva problem zlata v svetovnih denarno-kreditnih odnosih, je pomembno tudi to, da je sistemu zlate valute in temu sistemu prilagojenem mehanizmu »zlatega kluba« uspelo »socializirati« rente na področju proizvodnje zlata — v škodo držav, glavnih proizvajalk tega specialnega blaga — in seveda v korist Kluba deseterice. Zato sta Južnoafriška unija in Sovjetska zveza — vsaka po svoje — v kriznih stanjih na denarnem trgu terjali revalorizacijo »uradne« cene zlata oziroma višjo stopnjo nominalne devalvacije vodilnih, »internacionalnih« valut.

Šele kasnejši ekonomski procesi in hude motnje v odnosih blagovne menjave, v transferu tehnologije, v izvozu kapitala — torej dejanska kriza in velika revolucija cen (zaradi znanstveno-tehnološkega razvoja), velike spremembe v svetovnem razporedu proizvajalnih sil (v prvi vrsti spremenjeni relativno strateški položaj v trikotniku ZDA-EGS-Japonska) — vse to je pospešilo najnovejše velike intervalutarne motnje, »monetarni provizorij« in suspenz sistema zlate valute. K temu je precej pripomogla tudi ameriška zunanja politika (vojna v Vietnamu) in njeni neproizvodni izdatki (ki gredo v desetine milijard dolarjev) za ohranjanje številnih in nerazumno dragih vojaških baz v svetu; po svoje je k temu prispeval tudi notranji proces militarizacije gospodarstva, vesoljska raziskovanja in drugi dejanski nujni izdatki, ki so povzročili državni deficit (»javni dolg«); vse to se je na koncu moralo odraziti tudi na neprestanem upadanju funkcionalne vrednosti dolarja — tako na notranjem kot tudi na mednarod-

nem področju. In tako se je hudo zamajala privilegirana vloga dolarja kot svetovne valute številka ena. Hkratno delovanje naštetih dejavnikov je končno spodkopalo in podrlo to izjemno gospostvo nad drugimi valutnimi segmenti sodobnega svetovnega denarja.

Znane krilatice »Dollar as good as gold«, ki jo je lansiral predsednik Johnson zlasti ob nekdanjih sporih okoli te funkcije dolarja med Washingtonom in Parizom, danes nihče več ne omenja, ker je v očitnem nasprotju z danimi odnosi in stvarnostjo. Toda v ta mit, v to monetarno dogmo so nekdanj verovali in ji slepo služili. Dejansko je v nekaterih stanjih, v obdobjih tako imenovanega pomanjkanja dolarjev, funkcionalna vrednost te valute celo prednjačila pred »uradno« ceno zlata. Toda čeprav tega čudnega denarnega fenomena v razmerah pred veliko svetovno krizo (od 1929. leta do 1933) niso poznali, je vendar pripomogel k temu, da je nastala slepa vera v dolar kot svetovno valuto. Ostanke tega mita in nekritičnega zaupanja lahko odkrivamo tudi danes, čeprav v bolj ali manj prikritih oblikah, kot zadnje zublje na pogorišču.

Danes smo priča preobratu tega paradoksa: namesto okoli dolarja plešejo agenti trgovine in finančni strokovnjaki okoli »zlatega teleta«. Danes trdovratno iščejo formulo oziroma način, kako bi monetarno zlato »iztrgali« iz sedanje abnormalne imobilnosti oziroma kako bi mu zagotovili ustrezno vlogo v prihodnjem svetovnem monetarnem sistemu. Zrušen je potemtakem mit o dolarju, ponovno pa se je povampiril stari mit o zlato — nakljub že opravljeni »detronizaciji« denarne funkcije zlata v delu Johna Maynarda Keynesa in v drugih teorijah vloge sodobnega denarja nasploh.

Kadar so namreč razmere za kapitalistični svet ugodne, se vedno pojavi ta ali ona parola, izrek, mit ali dogma. Torej tedaj, ko tečaji delnic ali drugih vrednostnih papirjev rastejo, ko se bohotijo diferencialni posli in fiktivni kapital na borzah vrednostnih papirjev, ko narašča zaposlenost dela in kapitala, ko je profitna stopnja relativno visoka in ko kredit in kreditni mehanizem izpričujeta svojo »čudodelno« proizvodno moč. Toda kakor hitro pride do premene kreditnega sistema v monetarni sistem, se sproži hkrati splošen padec tečaja delnic, razvrednotenje raznih oblik kreditnega denarja in nagel upad fiktivnega kapitala; ko nastopi stvarna kriza, »recesija«, nenadoma zginejo iz rabe vse te parole in svet dere, da bi se čimprej otesel »evrodolarjev«, odvečnih dolarskih terjatev ali terjatev v katerikoli drugi nacionalni valuti, katerih vrednost pada. Ta veliki preobrat in te redukcije gredo lahko do samega bistva stvari: v nekaterih izredno težavnih gospodarskih razmerah lahko pride do popolne prevlade monetarnega sistema nad kreditnim sistemom, se pravi, da lahko pride do »zlate mrzlice«, do materializacije monetarne funkcije zlata, do izjemnega poudarjanja ekvivalentnih oblik vrednosti — v odnosu do njenih polarno nasprotnih relativnih oblik vrednosti, v teh in takih protislovjih, popolnih iracionalnostih in kontradikcijah se svet tudi danes obrača.

Naslednja kritična okoliščina so udarci, ki jih je privilegiranemu položaju dolarja zadala Francija, in sicer potem, ko je bila taka vloga oziroma funkcija angleškemu funtu šterlingu že praktično spodbita. Gre seveda tudi za udarce in kritike, ki so jih zadajale druge dežele, na primer ZR Nemčija in Japonska — toda bolj ali manj prikrito. V mislih imam predvsem tako imenovano de Gaullovo »zlato bombo«, ki je eksplodirala leta 1965; gre za uradno francosko stališče in pojmovanje *Jacquesa Rueffa*, tedanjega glavnega de Gaullovega svetovalca za monetarna vprašanja, da ni mogoče izvajati mednarodne kontrole nad financami, vzpostaviti nikarkšne mednarodne suverenosti nad svetovnimi denarno-kreditnimi odnosi ter da je povsem nesprejemljivo, da bi dolar ali katerakoli druga nacionalna valuta igrala vlogo svetovnega denarja. Kajti za tako namero se nujno skriva težnja k dominaciji tiste države, ki ima »rezervne« valute — ali pa dominacija držav z »rezervnimi« valutami v multivalutnem sistemu. V tem je torej skrita možnost in tudi resnično prisvajanje posebnega monetarnega ekstra profita; v tem se skrivajo take abnormalne stvari, kot je na primer dejstvo, da je tedaj moral ves Zahod skupaj z Japonsko — na določen način pa tudi dežele »tretjega sveta« — sanirati velik plačilni primanjkljaj ZDA in tako posredno financirati vojno v Vietnamu. Kajti Američani so lahko zaradi privilegiranega položaja dolarja pokrivali oziroma izravnali deficit v bilanci plačil tujini ter tiste neproizvodne stroške preprosto z napihovanjem svetovnega dolarskega obtoka prek vseh ekonomsko razumnih meja svetovnega menjalnega minimuma. Tako ustvarjen fiktivni kapital oziroma kupna moč dolarja je Američanom rabila za povsem realno prilaščanje tuje presežne vrednosti, profita, dohodka. Vse to je bilo torej realen povod za omenjeno »bombo«, za neko politiko, ki so jo tedaj izvajali na sicer malce čuden način in pod staromodno oznako vračanja k staremu in preskušnemu »zlatemu standardu«.

Francozi so tedaj resnično zaplesali okoli »zlatega teleta« — tako kot ta nevarni ples začenja danes ves poslovni svet na Zahodu in tudi na nekaterih drugih geopolitičnih točkah sveta. Takrat oziroma nekoliko kasneje so se Francozi na tem »monetarnem ognju« opekli, in sicer zaradi globljih družbenih vzrokov, ki jih tedaj še niso mogli predvideti. Gre za majsko-junijske dogodke leta 1968, ko je zajela Francijo generalna stavka; izbruhnila je zaradi zahtev delavcev po izboljšanju življenjskega standarda, zahtev po višjih mezdah in zboljšanju socialnega zavarovanja; to je ob trdovratnem vztrajanju finančne oligarhije, denarnih rentnikov pri nenormalno visokih obrestih, kvotah in pretenzijah na bodoči dobiček oziroma dividende moralo sprožiti verižno reakcijo zvišanja stroškov proizvodnje in prodajnih cen ter še zaostri tako imenovano spiralo cen in mezd. Takrat se je francoski frank v nekaj mesecih spremenil iz sijajne, najbolj trdne zahodne valute (tako se je tedaj mnogim zdelo) v skrajnje slabotno in »nezdravo« valuto, katere zdravljenje je bilo dolgotrajno. (Pred popolnim zlomom navedene monetarne politike je bil frank krajše obdobje valuta, ki je bila redno zamenljiva za zlato in z višjo stopnjo

konvertibilnosti kot katerakoli druga valuta.) Skratka, francoski delavci se niso hoteli odreči življenjskemu standardu in z njim plačati tako »veliko igro« — oziroma odgovoriti na ameriški monetarni in tehnološki izziv. Niso se dali zapeljati lažnim obetom, da jih bo obnovljena vrednost franka in njegova sprotna zamenljivost za zlato obogatila in osrečila; prav malo jih je brigala ta zadeva z miniranjem vladajoče vloge dolarja, ker so bili v bistvu povsem ravnodušni do zunanjih okoliščin, v katerih je v ulomkih oziroma koeficientih potekala delitev presežne vrednosti, se pravi, njim odtujenega presežnega dela brez ekvivalenta — med posamične frakcije kapitalističnega razreda, predvsem med denarne rentnike (ki so bili tedaj najbolj zainteresirani za to staromodno monetarno politiko) in med reproduktivne kapitaliste (industrialce in trgovce). Takrat je francoski frank preživel hudo krizo in doživel dve zaporedni devalvaciji, po katerih se še do danes ni povsem opomogel.

Naslednja kritična točka je bila poteza predsednika Nixona leta 1971, ki so jo nekateri izvedenci označili za smrtni udarec sistemu zlate valute — torej sistemu, od katerega so imele največ koristi prav ZDA. S to administrativno začasno odpravo (suspenzom) zamenljivosti dolarja za ameriško »uradno« zlato se zdi, da je bila zlomljena hrbtenica sistemu zlate valute.

Suspenzu je sledil washingtonski sporazum (decembra 1971) in prva povojna nominalna devalvacija dolarja; s tem je bila *de facto* priznana nevzdržnost te »konstante« in dan nespodbiten dokaz o popolni iracionalnosti te »nespremenljive mere vrednosti«. Toda ni ostalo le pri tej devalvaciji in ob tej priložnosti določenih novih »pravilih igre«; že februarja 1973 je sledila druga nominalna devalvacija dolarja oziroma revalvacija fiksne dolarske cene zlata — od 28 dolarjev na 42 dolarjev in 22 centov za unčo zlata; to je danes — vsaj uradno — monetarna cena zlata, ki pa je kljub temu še vedno v kričečem in grotesknem neskladju s svobodno tržno ceno zlata na vseh pomembnejših denarnih borzah sveta.

To so glavne kritične točke v genezi mednarodnega monetarnega sistema; v genezi je posebej apostrofirana administrativna odprava zamenljivosti dolarja za »uradno« zlato, ki pa se pri globlji kritični analizi pokaže le za logično posledico, tako rekoč za uradno izpolnitev »notranje volje« resnične ekonomske logike, ki je ta sistem nujno pehala k razkroju. Sistem zlate valute je zdaj dokončno izločen iz rabe, je paraliziran in suspendiran. Je v procesu razkrajanja. In kot ni mogoče zlepiti razbite keramične vaze tako temeljito, da bi bila spet kot nova, tako tudi ni mogoče ponovno povezati razpadlih in razpršenih prvin prejšnjega sistema oziroma skrojiti sistem, ki bi izražal samo nekdanje težnje, interese in pretenzije zahodnega sveta.

V zvezi z dogajanjem v letu 1971 je še neka posebnost, namreč postopek Mednarodnega monetarnega fonda, glede katerega danes še ni mogoče podati končne sodbe. Mednarodni monetarni fond je pred kratkim odpravil poprej proklamirano zvezo med »posebnimi imetji« (SDR) in

monetarnim zlatom. Tako je praktično prenehala obstajati obračunska enota za SDR (to nekdanje tako reklamirano »papirnato zlato« MMF); zdaj mrzlično iščejo nov način »valoriziranja« SDR, iščejo parametre, s katerimi bi lahko praktično ocenjevali funkcionalno vrednost, kupno moč novega uradnega mednarodnega kreditnega denarja. Veščaki MMF temeljito raziskujejo možnost, da bi bile enote SDR odvisne od agregatne funkcionalne vrednosti oziroma kupne moči najvažnejših zahodnih valut, ki se v sorazmerju s svojimi relativnimi kupnimi močmi (paritetami) v ustreznih kvotah (statističnih točkah) zlivajo v tako imenovano monetarno košarico. Torej je prišlo tudi na tem področju do sprememb. Nastal je čuden preobrat in še bolj nenavaden odnos med SDR in zahodnimi valutami; vse to je danes šele v fazi priprave, strokovnih razprav in raziskovanja najvažnejših posledic, ki bi jih povzročila uvedba novega sistema SDR. Zanimivo pa je, da je predsednik Nixon omenjeni washingtonski monetarni sporazum ocenil za zgodovinski dogodek, pri čemer je zlasti upošteval dejstvo, da bo odtlej dolar samo posredno — prek »zlate paritete« enote SDR — povezan z monetarnim zlatom. Toda dogaja se nekaj nasprotnega: enota SDR zgublja zlato podlago in se mora šele povezati z dolarjem oziroma s skupino vodilnih zahodnih valut! Priča smo torej še eni popolni iracionalnosti, umetni tvorbi — ob vrsti drugih, ki jih je svetovna denarno-kreditna politika v preteklosti oživila, nekatere med njimi pa tudi praktično zanikala ali opustila.

V zagovor teh in drugačnih popolnih iracionalnosti, protislovij in obratov v svetovnih denarno-kreditnih odnosih običajno navajajo argumente: potreba po večji likvidnosti, ekspanzija svetovne trgovine, usklajevanje kupne moči nacionalnih valut s splošnimi gospodarskimi razmerami (ekonomska in finančna moč dane nacionalne ekonomije) in podobno.

To je v splošnih črtah zgodovinska stran krize, ki pa je izredno važna in nepogrešljiva za vsako resnejšo kritično analizo in raziskovanje sedanjega svetovnega denarno-kreditnega položaja.

Stvarni mehanizmi in motivi za krizo

V denarno-kreditnih odnosih se na specifičen način odslikavajo, izražajo, resumirajo globlji ekonomski odnosi in tendence. Denarno-kreditni odnosi, pa tudi institucije in tehnična stran danega denarno-kreditnega sistema, imajo tudi relativno samostojnost in moč vzratnega učinka na tiste globlje, določujoče ali produkcijske odnose. V tem pogledu moramo natančneje razlikovati med ekonomskimi zakoni in zakoni v naravi. Ekonomski zakoni (in seveda tudi zakoni v denarno-kreditni sferi — v tej močno odtujeni in čudni, iracionalni sferi) so reverzibilni, se pravi, imajo moč vzratnega učinka in vpliva; vendar moramo v tej »vzratni zvezi« ločiti, kaj je bistveno, odločilno in kaj samo izvedeno. Bistveni, odločilno pomembni so produkcijski odnosi, produkcija vred-

nosti, proizvodni stroški, struktura cene, primerjava teh stroškov v mednarodni konkurenci, logika poprečnega profita oziroma poprečne profitne stopnje — vključno z njenim učinkom na mednarodne tokove in spremembe, ki se dogajajo zaradi diferenciranih, neenakomernih stopenj produktivnosti dela in znanstveno-tehnološkega razvoja. Prav te spremembe so namreč sprožile tako imenovano revolucijo vrednosti, revolucijo cen, padec ali skok cen, obče ali funkcionalne krize, zlom svetovnih cen in s tem motnje v intervalutnih tečajih. In nasprotni učinek: motnje v intervalutnih tečajih delujejo po močni vzvratni zvezi na to svojo vedno skrito — vendar stvarno ekonomsko osnovo.

Potemtakem je treba v mehanizme krize vključiti ne le verižno reakcijo splošne redukcije prodajnih cen, močno razvrednotenje fiksnega kapitala (ki pretresa zlasti neproduktivno sfero, industrijski kapital, zrele industrijske korporacije, velika družbena podjetja), marveč tudi iznenadna pomanjkanja najvažnejših surovin in virov energije, se pravi, krizo nezadostne proizvodnje. V krizah proizvodnje, ki jih povzročajo neskladja, prihaja do nenormalne rasti cen te ali one energetske surovine, reprodukcijskega materiala, kapitalne opreme; zato pri stalnih prodajnih cenah finalnih proizvodov reproduktivna podjetja ne morejo pokriti zvišanih cen surovin in energije. Tedaj so v teh panogah resno ogroženi profiti in dividende delničarjev in konec koncev tudi mezde delavcev. To pa zato, ker je sedanja svetovna denarno-kreditna ureditev tako ukrojena, da deluje v njej tendenca čistega, nepretvorljivega, nekonvertibilnega papirnega denarja, deluje torej pogubna inflacija cen in življenjskih stroškov v vseh državah, vključno z ZDA, kjer je bila pred nekaj leti stopnja inflacije najnižja. Zdaj so te stopnje izredno visoke in, kot že rečeno, v nekaterih državah presegajo pragmatično postavljeno gornjo mejo desetih indeksnih točk. Glede na *via facti* deluje v svetu dirjajoča inflacija z nekontroliranim procesom razvrednotenja funkcionalne vrednosti nacionalnih valut.

Glede mehanizmov denarno-kreditnih kriz je treba povedati, da je zelo važen njihov mednarodni vidik, internacionalna razširjenost in pogojenost. Vsaka država si prizadeva, da bi z določenimi komparativnimi prednostmi na področju tehnike, transfera nove tehnologije in znanja, proizvodne uporabe znanosti itd. dosegla nižje proizvodne stroške in tako — strateško gledano — konkurirala drugim državam. Če ji to uspe, si lahko v mednarodni menjavi nabira tudi ekstra profite. Seveda se ji skušajo pridružiti tudi druge države, ki tudi same parirajo s podobnimi iniciativami. Ta političnoekonomska dejstva so temelj, na katerem je zasnovan znanstveno-tehnološki izziv ZDA ostalemu svetu, v zadnjem času pa tudi japonski tehnološki izziv. Ta tehnološki izziv se vedno pojavlja kot ekonomski izziv, kot finančni izziv, kot realna težnja in praksa prestrežanja ekstra profitov. Pozitivne ekstra profite na eni strani morajo seveda poravnati oziroma plačati negativni ekstra profiti oziroma odbitki od normalnih profitov drugih držav. To je velik boj v svetovnih raz-

sežnostih, v katerega se vključujejo in iz njega sorazmerno tudi največ iztržijo famozne transnacionalne družbe. Vzdevek »computerji za profit« je postal *credo* in praksa vseh najpomembnejših transnacionalnih družb na področju elektronske industrije. Prav tako se steka tehnološka renta tudi iz drugih »sektorjev bodočnosti« in seveda diferencialna renta iz proizvodnje, ekonomske eksploatacije nafte pretežno v ustrezne transnacionalne družbe oziroma multikoncerne.

To so torej realni mehanizmi in motivi, ki povzročajo sedanje hude motnje v deviznih tečajih. Toda kot smo že prej poudarili, so devizni tečaji in denarno-kreditni odnosi nasploh (vključno z važnimi borznimi posli, naplačili v menjavi denarja, gibanji fiktivnega denarja in različnimi metodami mobiliziranja, centraliziranja denarnega kapitala) relativno samostojni. In prav zaradi te svoje relativne samostojnosti, pomena in vloge, ki ga imajo v zapletenem procesu družbene reprodukcije, jih lahko zavestno, plansko uporabljajo v medsebojni konkurenci na svetovnem trgu. V tem smislu danes tudi razpravljajo o tako imenovanih konkurenčnih devalvacijah in revalvacijah oziroma o zavestni uporabi tega ali onega tipa deviznega tečaja, z namenom, da bi si zagotovili komparativne prednosti na svetovnem trgu. MMF poskuša tako prakso v prihodnje odpraviti tako, da bi z ustreznim mehanizmom uvedel vsaj relativen, močno omejen red v svetovne finance oziroma denarno-kreditne odnose. V tem smislu moramo razumeti tudi njegova zadnja prizadevanja za opredelitev meja fluktuiranja nacionalnih valut, za izdelavo omenjenih monetarnih košaric, utrditev parametrov za enoto SDR, formaliziranje obveznosti, da bi se izognili trgovinskim omejitvam zaradi zboljšanja plačilne bilance itd.

Glede tega zadnjega je bila že poprej izrečena obtožba na račun ZR Nemčije, da je zavestno usmerjala deflacijo cen oziroma da ni dopustila, da bi cene rastle v tempu, kakršnega imajo v drugih konkurenčnih zahodnih ekonomijah; da je bila marka zaradi tega »nenormalno« funkcionalno vredna in draga; da je postala zaradi tega pravi magnet za pritegovanje tako imenovanega vročega, inflacijskega denarja, kreditnega kapitala, »investicijskega denarja« iz drugih držav. Dejanski smisel te obtožbe je v tem, da so nemški industrialci po tej poti prihajali do tuje akumulacije, katero so uporabljali za še hitrejši lastni znanstveno-tehnološki razvoj, za še večje usposabljanje lastnih podjetij za vse bolj izrazito konkurenco na svetovnem trgu.

Podobno obtožbo so izrekli ameriški poslovni in politični krogi Japonski ter od nje zahtevali, da nominalno revalvira jen in tako odpravi skriti monetarni element v (po njihovem mnenju) dumpinških cenah propulzivnih japonskih tvrdk. Seveda v vseh primerih nominalne revalvacije nominalnih valut, predvsem marke in jena, ustvarjajo dobiček borzni špekulanti; v žep spravijo diferencialne dohodke iz terminskih poslov, ki so zasnovani na zvišanju tečajev teh valut. Glede tega je treba poudariti dejstvo, da je po opravljeni revalvaciji marke in jena prišlo do relativnega

ravnotežja med tečaji zahodnih valut, čeprav le začasno in ob manjšem padcu tečaja dolarja in funta; vse to potrjuje teorijo, da so postali devizni tečaji eno najmočnejših orožij svetovne konkurence, prestrezanja ekstra profitov »upon alienation and expropriation«, domala absolutno orožje v sedanji trgovinski vojni.

Med stvarne dejavnike in mehanizme krize lahko štejemo danes tudi agrarno politiko, specifičen razvoj kmetijstva v zahodnih državah, zlasti pa skupno agrarno politiko — protekcionizem v zahodnoevropski grupaciji. Ta politika je postala velik kamen spotike in poseben vir motenj v plačilnih odnosih in v deviznih tečajih. Državnokapitalistična podpora in zaščita kmetijske proizvodnje kot tudi politika financiranja izvoza opreme in kompletnih investicijskih naprav namreč predpostavljata relativno nespremenljive, fiksne valutne tečaje. Toda kapitalizmu v vsej njegovi zgodovini, pa tudi ne v sedanji pozni, stehnzirani in zbirokratizirani fazi ni uspelo, da bi umiril tradicionalni spopad in medsebojno izključevanje kapitala in kmetijstva, skratka, kapitala in ekstraktivne industrije. Vedno se je pokazalo, da doživlja kmetijstvo kot specifična ekstraktivna industrija velika nihanja v ravni proizvodnje in reprodukcije; to velja tako za naravno plat te reprodukcije, še posebej pa za cene kmetijskih proizvodov, za stopnjo rentabilnosti, financiranja itd. Nekaj podobnega se danes dogaja na področju proizvodnje energije (zlasti nafte) in najbolj pomembnih mineralnih surovin. Čeprav logika stvari predpostavlja na teh področjih relativno nespremenljive prodajne cene in *mutatis mutandis* stabilne tečaje valut, te zahteve v razmerah, ko ni domišljene in daljnovidne družbene kontrole virov in proizvodnje surovin, ni mogoče uresničiti. Vendar je treba povedati (in to se je delno pokazalo pri zlatu in nafti), da je bila ta kontrola relativno trajna in stabilna in se je obdržala vse do sedanje krize — kljub notranjim protislovjem, nasprotnim interesom njenih udeležencev in nosilcev — namreč z odnosi dominacije in eksploatacije. V zadnjih krizah so ti protislovni elementi eksplodirali, umetne družbene tvorbe so razpadle.

Danes lahko z veliko verjetnostjo, gotovostjo in z znanstvenimi dokazi zagovarjamo tezo, da je svetovna denarno-kreditna kriza razobličila in pospešila zlom sistema kontrole surovin, katere glavni protagonisti so bile multinacionalne družbe in državna politična oblast v obravnavanih zahodnih deželah. Zamajal se je in je resno ogrožen velikanski sistem kontrole petroleja, ki mu je uspevalo, da je zadnji dve desetletji na umeten način zadrževal cene te energetske surovine na relativno nizki ravni — pri 2,5 dolarja za baril. V tem sistemu je država na poseben način zagotavljala petrolejskim družbam velikanske dobičke; v vseh primerih, ko so proizvodni stroški nadpovprečno narasli ali pa so morale družbe plačati tujim davčnim oblastem izredne dajatve, jim je država tako zgubljene profite vračala. Po lanskoletni oktobrski vojni na Bližnjem vzhodu ta sistem (mehanizem) ne deluje več — ali točneje, ne deluje tako uspešno kot prej; številna znamenja pa govore o tem, da je prišlo do

velikih nasprotij med petrolejskimi družbami in industrijami, ki morajo danes plačevati večkratno ceno nafte; predvsem gre za nasprotje med največjimi ameriški petrolejski in avtomobilskimi družbami. Seveda so v ta spor vpletene tudi države in številni srednji in mali potrošniki. Vendar pa potekajo največja razhajanja in spopadi na relaciji: zahodnoevropske in japonske industrijske firme — ameriške petrolejske družbe, in sicer zaradi nepričakovano velikih izdatkov za nakup nafte, se pravi, zaradi velikih motenj v bilanci zunanjih plačil. Zato so bili zadnji sestanki »Kluba 20« posvečeni izključno pretresanju finančnih vidikov energetske krize. Nameravane akcije za reformo mednarodnega monetarnega sistema se ali odlagajo na nedoločen čas ali pa so usmerjene prav k reševanju tega kritičnega vidika plačilnega odnosa.

Vse te okoliščine, vključno s spopadi interesov okoli kmetijstva, so pravi motivi in vsebina sedanje krize, krize, ki pretresa zahodni svet oziroma sodobni kapitalizem.

V določenem smislu lahko rečemo, da je bila zadnja petrolejska kriza umetno ustvarjena; če pa je izbruhnila spontano — zaradi tektonskih ekonomskih motenj oziroma vzrokov, potem je določena stran z njo spretno manipulirala in jo »usmerjala« tako, da bi uresničila nekatere strateške interese, rešila zase važne in zapletene probleme v prej omenjenem ekonomskem trikotniku: ZDA-EGS-Japonska. Obstaja mnenje, da so ZDA poskušale z energetske krizo odbiti ali pa v svojo korist rešiti krizo v svetovnih denarno-kreditnih odnosih. Bržkone je ta hipoteza oziroma trditev pretirana, dejstvo pa je, da so ZDA najmanj prizadete z embargom in podražitvijo nafte (če so sploh prizadete?); prav tako je res, da se je čez noč spremenilo razmerje v intervalutarnih tečajih (tečaj dolarja je začel rasti, tečaji zahodnoevropskih valut in jena pa občutno padajo); da so se zahodnoevropske države in Japonska znašle v izjemnih težavah v pogledu plačilne bilance; da je podražitev nafte sprožila veliko povečanje proizvodnih in življenjskih stroškov, da je energetska kriza še bolj zaostрила socialne napetosti in v vrsti zahodnih držav pripeljala do velikih delavskih štrajkov; vse to pa zagotavlja Združenim državam Amerike mnogo ugodnejši položaj pogajalca na naslednjih zasedanjih GATT, v reformi monetarnega sistema in seveda v medsebojnih političnih odnosih med zahodnimi državami.

Čeprav bi lahko našli še mnogo stvari, ki govore o stvarnem neskladju med zakonom *proizvodnje* presežne vrednosti in *realizacijo*, ustvarjanjem profita, dalje o vzrokih za premočno osamosvajanje, členjenje notranjih vidikov kapitalistične družbene reprodukcije in konkretnih oblik kapitala, bo vendar dovolj, če povemo, da je boj za profit in ekstra profit tisto skupno področje in skupni imenovalec vseh teh na videz čudnih in iracionalnih ekonomskih gibanj na področju denarja in kredita. Nikoli ne smemo spregledati tega, da so proizvodnja presežne vrednosti in različne metode ustvarjanja profita absolutni zakon tudi današnjega, poznega kapitalizma. In da skriva kapitalizem *tudi danes* v sebi različna

protislovja, razredne antagonizme, odnose med socialnimi silami, spopade ekonomskih interesov, ki v kriznih obdobjih z eruptivno silo izbruhnejo na odprto sceno meščanske družbe.

Monetarna kriza in notranje spremembe v sodobnem kapitalizmu

Že pri prejšnji točki smo zajeli precej stvari, ki sodijo v posebno temo: kaj vse — v kvalitativnem družbenem smislu — izraža sedanja svetovna monetarna kriza. Ker ta kriza ni tipičen ciklični fenomen, ker je torej samo napoved, vestnik oziroma neogibni spremljevalec zaostrovanja periodične stvarne krize (recesije), je nujno, da njene mehanizme in fenomene proučujemo v vzročni zvezi z motnjami in krizo v nekaterih odnosih proizvodnje in delitve, predvsem z vidika skrite notranje odvisnosti od splošne krize ultraetatističnih odnosov, se pravi, z danes močno poudarjeno ekonomsko vlogo oziroma funkcijo sodobne države.

Ta vloga (funkcija) državne administracije se je usmerjala pretežno k specifični politiki dohodka in zaposlitve, k tako imenovanemu cenemu denarju in kreditu, k problematiki inflacije cen in stroškov, k reguliranju odnosov v plačevanju mezdne delovne sile, h kontroli in progresivnemu obdavčevanju dobičkov, k podpori farmerjev oziroma k zagotavljenju cen kmetijskih proizvodov, k »socializaciji«, podržavljenju nekaterih industrijskih panog in h programiranju na tako imenovani makrogospodarski ravni; na poseben način se je torej izražala kot *falsifikacija*, izkrivljanje notranje logike svetovne blagovne proizvodnje oziroma kot stopnjevanje neekvivalentne menjave in neekvivalentnega ekonomskega razvoja v svetu. Sodobna država, se pravi, praksa in politika državnega kapitalizma, aktivno nastopa v tem procesu, ki močno ločuje oziroma oddaljuje proglašena načela svetovne blagovne menjave, trgovine od stvarnih »terms of trade«. Po svoji strani prispeva k ustvarjanju in ohranjanju te ali one ekonomske »krive črte« — neekvivalentne menjave, k ustvarjanju in reprodukciji internacionalne poprečne profitne stopnje (ppf, krize mejne učinkovitosti kapitala v mednarodnih razsežnostih), katere mehanizem močno favorizira industrijsko razvite države, dežele v razvoju pa objektivno potiska v vse težji ekonomski položaj, v tehnično-tehnološko, znanstveno in finančno odvisnost od najbolj razvitih držav.

Prek tega in takega mehanizma svetovne trgovine (ekonomskih odnosov) eskontirajo (si prisvajajo brez ekvivalenta) zahodne industrijske države velike količine blagovne vrednosti — »substance« dežel v razvoju; to je eno najbolj pomembnih svetovnih ekonomskih dejstev, katerega delovanje zadržuje padec nacionalnih ppf v zahodnih deželah in je dejanski (pospeševalni) motiv za transfer nove tehnologije, penetracije transnacionalnih koncernov, ustvarjanja regionalnih ekonomskih grupacij držav, ustvarjanja novih oblik koncentracije in centralizacije »investicijskega denarja«, kreditov itd.

Kljub vsemu čutijo daleč najtežje posledice svetovne monetarne in energetske krize prav dežele v razvoju. Izjema so seveda države izvoznice nafte, ki jih pesti edino negativni učinek monetarne krize, se pravi, da »tekočega zlata« ne morejo brez težav in velikih tveganj spreminjati v »papirnato zlato«, v »posebna imetja« MMF prek omenjenih monetarnih košaric ali na kak drug možen način. Mimogrede povedano, dežele izvoznice nafte si pomagajo tako, da pridobljene zahodne valute spreminjajo na denarnih borzah v zlato, kar je tudi eden najbolj neposrednih vzrokov za vrtoglavi skok tržnih cen te plemenite kovine.

Večina držav v razvoju ima zaradi petrolejske krize velike izgube. Čeprav tega danes ni mogoče natančno izračunati, pa so izgube zanesljivo večje, kot pa znaša finančna pomoč oziroma dolgoročni krediti, ki jih prejema od najbolj razvitih držav. In medtem ko se v zahodnih deželah pojavlja problem reciklaže finančnih sredstev, se pravi, dejanske uporabe denarnih mas, ki gredo za plačilo nafte (prek bančnih in borznih mehanizmov, ki so močno razviti in locirani pretežno v zahodnih državah), se v deželah v razvoju postavlja življenjsko važno vprašanje, kako izravnati nastale deficite v plačilnih bilancah, kako pospešiti gospodarski razvoj, kako uresničiti industrializacijo.

Seveda dežele v razvoju niso čakale križem rok. V svojih institucijah in organizacijah so resno ukrepale, predvsem v okviru UNCTAD in v drugih specializiranih organizacijah OZN, na konferencah neuvršenih držav in na zadnjem specializiranem zasedanju generalne skupščine Združenih narodov, ki je bilo posvečeno problemu surovin in gospodarskega razvoja. V skladu s povedanim in hkrati s kritičnim spopadanjem z vladajočimi mednarodnimi gospodarskimi odnosi in institucijami poteka (z vidika dežel v razvoju, ali točneje neuvršenih in antiblokovskih držav) postopen proces oblikovanja skupne politično-teoretične platforme in praktičnih političnih rešitev za vrsto perečih spornih vprašanj iz omenjenega gospodarskega kompleksa. V tem pogledu so šle — med lanskoletno oktobrsko vojno in po njej — najdlje bližnjevzhodne in severnoafriške države proizvajalke nafte — ko so *razglasile* svoje legitimne pravice v pogledu uporabe, ekonomske eksploatacije svojih virov petroleja ter zahtevale bistveno drugačne odnose in oblike plačevanja te najpomembnejše energetske surovine v svetu. To je doslej najbolj spektakularni in najbolj daljnosežni korak k političnemu razbijanju monopola zahodnih transnacionalnih kompanij nad viri, trgovino in distribucijo najvažnejših surovin v svetu.

Hkrati s tem so se zaostрила tudi protislovja in nasprotja ekonomskih interesov med samimi zahodnimi državami; predvsem je razbit znanstveno-tehnološki in finančni monopol ZDA: nastal je specifičen policentrični razpored proizvajalnih sil — vzvod sedanje znanstveno-tehnološke in ekonomske revolucije v svetu. Razen z bojem za profit in specifično tehnološko rento je zahodni svet hudo zaposlen z bolečim problemom — kako

ohraniti vrednost kapitala v njegovih eksistencialnih in funkcionalnih oblikah. Kolikor omenjeni policentrizem in državni ekonomski intervencionizem prispevata k tem osnovnim pobudam kapitala in kolikor bo kapitalizem kot svetovni sistem našel poti oz. oblike za reševanje iz te krize, se bodo tudi tisti dramatični spopadi v velikem ekonomskem trikotniku zastavljali in razreševali na relativno objektivni način.

Če že ne moremo brez velikega tveganja postavljati prognoz glede možnega razpleta, še manj pa dajati dokončne sodbe o usodi kapitalizma, pa je vendarle mogoče postaviti splošno trditev: temeljna notranja protislovja poznega kapitalizma, katera je razkrila njegova sedanja kriza, izpričujejo, da z novo tehnologijo, z modernimi proizvodjalnimi sredstvi ni mogoče upravljati po starem. Za novo tehnologijo so tudi tako imenovane multinacionalne korporacije in njim prilagojene oblike in načini mobiliziranja, centraliziranja, internacionalnega gibanja investicijskega denarja in svetovnega kreditnega kapitala — mnogo pretesen okvir, in to celo tedaj, ko jih podpira ekonomski intervencionizem, protekcionizem sodobne države, se pravi, kadar jim dejansko uspeva, da zase izkoristijo dane sisteme tako imenovanega javnega kredita, najvažnejše odprte denarne trge v svetu (zlasti londonski in tako imenovani evrodolarski trg) in celo nekatere finančne ugodnosti, ki jih nudijo Mednarodni monetarni fond, Banka za mednarodne obračune itd. Vse bolj postaja očitno, da novo tehnologijo, moderne proizvodjalne sile družbenega dela lahko upravlja le »združeni delavski razred« — in to tako, da bo odpravljal sedanje nekonsistentnosti, napetosti, trenja, spopade in krče, ki jih povzročajo notranja neskladja med kapitalističnim zakonom proizvodnje presežne vrednosti in zakonom prisvajanja, se pravi med različnimi eksistenčnimi in funkcionalnimi oblikami njene tržne realizacije.

Seveda se pojavlja ta nova družbena zakonitost proizvodjalnih sil v stvarnosti zahodnih držav samo potencialne, kot možnost. In če upoštevamo široke zahteve in začetne nerazvite oblike tako imenovane participacije, potem moramo ugotoviti, da še nikjer ni bil prekoračen Rubikon v smislu resnično udejanjenega združevanja dela, se pravi, pozitivnega odpravljanja privatne kapitalistične lastnine. Ta pa je prav eno najglobljih družbenih protislovij našega časa.

Potemtakem so v vsem tem, kar se danes kaže kot svetovna monetarna kriza, veliki monetarni provizorij, zlom dolarja in celotnega sistema zlate valute itd. strnjena tudi iracionalno, prikrito pojavljajoča se najgloblja protislovja sodobne družbe; kažejo se seveda le v končnem rezultatu, ki ga odkriva »univerzalna analiza«, konkretno raziskovanje stvarnosti, kakršno opravlja kritična in pozitivna politična ekonomija. V krizi so torej kapitalistični odnosi in različne mednarodne ekonomske institucije, organizacije in »tehniko komuniciranja«, ki so prežete z državnim kapitalizmom. V prvi vrsti so to GATT, Mednarodni monetarni fond, regionalne, nadnacionalne državne tvorbe, Svetovna banka za obnovo in razvoj itd. Sodeč po nekaterih znamenjih, prerašča to krizno stanje v ne-

kem smislu v revolucionarno stanje — ki predpostavlja različne možnosti izida iz kriznega stanja, različne alternative. Za to je prej poudarjeni pridržek in nujna previdnost, kadar govorimo o možnem razreševanju ne samo globalnih vprašanj, marveč tudi posamičnih, parcialnih, izolirano obravnavanih perečih vprašanj.

Sedanje krize torej ne moremo obravnavati le iz njene negativne strani, še manj kot nekakšno absolutno zlo, elementarno katastrofo, totalno uničenje, destrukcijo. Vsebuje tudi revolucionarne prvine in točke gibanja. Na primer, petrolejska kriza je čez noč spremenila odnos zahodnih držav do tako imenovanega linka, pri katerem je, kot je znano, vztrajala zlasti alžirska konferenca neuvrščenih držav.

Danes so že Američani in Zahodni Nemci pripravljeni, da postane link sestavni del novega sistema SDR, se pravi, da se SDR z eno svojih »valenc«, z enim svojih elementov trajno vključuje v financiranje dežel v razvoju. Pred to krizo so zahodne države neuradno podcenjevale in povsem ignorirale te zahteve dežel v razvoju.

Ob tako imenovani energetski in monetarni krizi so v svetu mnogo razpravljali tudi o krizi mednarodnih ekonomskih odnosov in ustanov. Obnavljajo se razprave o sodobnem kapitalizmu in o njegovem bistvu, specifičnostih, o preobrazbah odnosov in eksistencialnih oblik, o protislovnih elementih, splošni krizi, ki ga danes globalno pretresa — in *morda* napoveduje njegov konec, dokončen zlom.

Hkrati pa so ugotavljali tudi pomanjkljivosti znanstvenih spoznanj, pomankljivosti globalnih pristopov in diagnoz, kritičnih sintez — zlasti pa dognane kritične in pozitivne zavesti o alternativni, novih ekonomskih odnosih in oblikah, ki bi lahko zamenjale oz. nadomestile zdajšnje, preživele.

Glede na te ugotovitve se zastavljajo vprašanja:

a) ali so v danih svetovnih odnosih *stvarne dispozicije* za omenjene spremembe, prevrate, bistvene spremembe substance; ali obstaja vsaj v kali tisto, kar imenujemo nove, univerzalne in enakopravnejše odnose;

b) ali lahko dežele v razvoju (v okviru obstoječih institucij, sporazumov in sodelovanja, »skupine 77«, »Kluba 24«, MMF, Svetovne banke itd.) ponudijo nove in sprejemljive rešitve za uvajanje pravičnejšega razmerja med cenami surovin in cenami proizvodov visoke tehnično-tehnološke strukture, za uvajanje novega načina in oblik financiranja gospodarskega razvoja nerazvitih dežel, za snovanje tesnejših zvez s tako imenovanimi »posebnimi imetji« (SDR) v okviru MMF, za krotenje inflacije svetovnih dolarskih in šterlinških cen — skratka, velike erozije funkcionalne vrednosti zahodnih valut itd.;

c) so kaki trdnejši znaki, da se tudi v deželah v razvoju in *mutatis mutandis* v socialističnih deželah SEV, v LR Kitajski, pa tudi v naši deželi, dogajajo bistvene evolucijske spremembe v njihovih sistemih in načinih gospodarjenja (vključno s finančnimi odnosi, institucijami in me-

hanizmi) v smislu *proizvodnje vrednosti*, teženj h konvertibilnosti z vodilnimi nacionalnimi valutami in krediti, povezovanju s svetovno proizvodno vrednostjo, s težnjami k svetovnemu trgu;

d) ker danes mnoge dežele v razvoju — ob že doslej povsem upravičenih zahtevah po spremembah v »terms of trade« v svetovnem obsegu — terjajo tudi realne in legitimne pravice do *prilaščanja rente* (diferencialne in realne), ki so jo z ekonomsko eksploatacijo njihovih naravnih bogastev zajemale industrijsko najbolj razvite dežele — ali niso te njihove zahteve prišle že v nepremostljivo nasprotje s celotno dosedanjo monopolistično in državno-kapitalistično prakso in načini uveljavljanja kontrole proizvodnje in prometa s surovinami, predvsem nafte, bakra, kositra itd., pri čemer imajo najvidnejše mesto in vlogo ZDA in potem Anglija, ZR Nemčija, Francija in Japonska oziroma njihove transnacionalne družbe in koncerni?

Seveda s tem še ni končan seznam globalnih perečih spornih vprašanj. V analizi in praktičnih poskusih razreševanja različnih konkretnih stanj oz. problemov vznikujejo še številna druga vprašanja, neznanke, spopadi interesov, nasprotna ali celo absolutno izključujoče se zahteve, pretenzije itd. Mnoga znamenja oziroma povsem realna gospodarska gibanja navajajo k sklepu, da gre za splošno krizo svetovnega trga, mednarodnih ekonomskih odnosov, v katerih so eksplodirali številni protislovni elementi svetovnega gospodarstva in v katerem se vse bolj kaže, da zahodne države več *po starem ne morejo* (v novejšem času tudi zaradi medsebojnih obračunov, protislovij in nasprotnih ekonomskih interesov), da pa dežele »tretjega sveta«, neuvrščene in ekonomsko nerazvite *po starem več nočejo* — se pravi, nočejo se sprijazniti in še nadalje prenašati uničujoče učinke svetovnih pogojev blagovne menjave in trgovine, investicijskega denarja, licenc, industrijske opreme itd. To, da ne *morejo* in *nočejo*, moramo razumeti samo pogojno, relativno. Seveda je to tudi realna predpostavka, potencialna možnost za tisto veliko alternativo: mogoče je ostati pri teh negativnih določilih stanja, torej v mejah obstoječih sistemov — vendar bi ta notranja protislovja sama sebe uničila, dezavuirala, sama kriza bi se nadaljevala in poglobljala — v smeri in s posledicami, katerih konec je težko predvideti; ali: te negativnosti, negacije ekonomskih odnosov in institucij spreminjajo sedanje krizno stanje v globoko revolucionarno stanje, v katerem je možno izvesti revolucionarne spremembe v samem načinu proizvodnje, v proizvodnih odnosih in delitvi v smislu združevanja dela in intenziviranja znanstveno-tehnološkega razvoja, industrializacije.

Morda se zdi druga alternativa danes malo verjetna, domala utopija. Toda ta skepsa je v obratnem sorazmerju s stopnjo kritičnega pronicanja (prodiranja) k znanstvenemu spoznanju pogojev in notranjih mehanizmov sedanje krize; raste v razmerah, ko se znanost umika ali pa razvija v pragmatičnih okvirih ekonomske politike (te ali one države ali skupine držav), zginja ali pa dobiva svojo pravo težo v razmerah dejanske reforme zavesti,

prodorov v družbeni znanstveni misli — prek novih idej, ki vlečejo naprej — velikih znanstvenih odkritij in iznajdb.

Če v industrijsko razvitih družbah resnično težijo h kvalitativnim spremembam, potem že morajo brez oklevanja, omahovanja in zakulisnega izigravanja sprejeti začetne pridobitve sedanje svetovne revolucije cen energetskih, mineralnih in agrarnih surovin; še več, tudi same bi morale več prispevati k nadaljnjim globljim spremembam na tem področju. Preskusni kamen za to so cena nafte in dejanska udeležba bližnjevzhodnih, severnoafriških in latinskoameriških proizvajalk nafte v delitvi rente, v tej boleči točki svetovnega gospodarstva.

Toda svet še nima niti verodostojnih uradnih statistik in informacij o zalogah nafte in zemeljskega plina, o proizvodnih in prodajnih cenah nafte na različnih trgih, o stroških transporta, o zneskih diferencialne in absolutne rente — da sploh ne govorimo o tem, da ne poznamo pravih podatkov o kosmatih in čistih dobičkih transnacionalnih družb, o ustreznih kvotah, na katere se deli renta — kar je vse tako rekoč absolutna poslovna in državna tajnost.

Torej spremembe v tej in taki »socializaciji rente« (ali »lažne socialne vrednosti«, ki mora biti konec koncev plačana, poravnana z delavčevim presežnim delom — pa najsi priteka iz katerekoli točke svetovne proizvodnje), so temelj sedanje energetske krize, krize denarno-kreditnega sistema in plačilno-bilančnih motenj, kakršnih še ne pozna svetovna ekonomska zgodovina.

Na neki način so te spremembe oz. procesi zelo važen del vsega tistega, kar bi lahko imenovali stvarno operacijsko bazo, ozadje ostrih intervalutnih motenj in (začasne?) krize svetovnih valut, zginevanje svetovnega denarja, ambivalentnega odnosa do SDR in vključevanje linka v njih itd.

Razpravo smo prevedli iz beogradske revije »Socijalizame« št. 7—8/1974

MARJAN SVETLIČIČ

O spodbudah za neposredne investicije v tujini

(S posebnim ozirom na dežele v razvoju)

Ena izmed oblik vse intenzivnejšega ekonomskega sodelovanja med deželami, ki čedalje bolj presega preproste trgovinske stike in se usmerja v višje oblike poslovno-tehničnega in finančnega sodelovanja, so investicije v tujini, katerih razmah tako v razvitih deželah kot v deželah v razvoju¹ spodbuja k temeljitejšim proučevanjem njihovih učinkov in opredelitev. Takšne analize so mogoče samo na temelju globalne ocene delovanja tujih investorjev oziroma multinacionalnih družb kot njihovih poglavitnih nosilcev.

Celoto vplivov tujih investicij je mogoče razumeti tudi tedaj, če poznamo splošno gospodarske in podjetniške spodbude za naložbe v tujini, posebno za njihovo najbolj razprostranjeno obliko — za direktne investicije.² Pri tem ne kaže ločeno obravnavati spodbud za naložbe v razvite dežele od motivov za investiranje v DVR. Funkcije temeljnih motivov so enake ne glede na stopnjo razvoja dežele, le da dobivajo v primeru DVR nekatere spodbude posebno relativno težo. Zato se analize motivov direktnih investicij v tujini na splošno lotevamo tako, da bomo posebno poudarili posebnosti, značilne za motive investiranja v DVR.

Spodbudam investiranja posvečamo več pozornosti, ker le-te lahko pomembno vplivajo na učinke naložb. Bolj kot neposredne učinke zaznamujejo vse vrste posrednih učinkov na razvoj dežele, ki naložbe spre-

¹ V nadaljnjem besedilu DVR.

² Z direktnimi investicijami v tujini razumemo tisto obliko mednarodne dejavnosti podjetij, tista sredstva, ki jih vlagajo rezidenti dane dežele v tuja podjetja, katerih poslovanje dejansko nadzorujejo. V besedilu uporabljamo namesto izraza direktne investicije tudi neposredne naložbe. Takšna opredelitev pomeni, da so tudi skupne naložbe lahko ob določenih pogojih direktna investicija, saj nadzorstvo ni odvisno samo od količinskega deleža partnerjev v skupnem podjetju, ampak tudi od drugih elementov.

Mednarodni monetarni fond opredeljuje investicije kot direktne:

- če ima rezident dežele \times 50 ali več % delnic, ki dajejo pravico glasovanja (voting stock),
- če ima en delničar ali organizirana skupina delničarjev dežele \times v svojih rokah 25 % ali več delnic s pravico glasovanja,
- če imajo specifične skupine rezidentov dežele \times svoje predstavnike v svetu direktorjev.

jema. Čeprav se omejujemo na analizo ekonomskih dejavnikov, bi morali pri temeljiti analizi upoštevati in oceniti tudi vse politične implikacije naložb v tujini oziroma delovanja večnarodnih družb. Za ekonomsko aktivnostjo vedno obstajajo tudi določeni politični interesi njihovih nosilcev. Z osamosvajanjem kolonij po drugi svetovni vojni je klasično izkoriščanje začelo izgubljati svoje položaje. Neokolonialistična politika nekdanjih metropol v današnjih okoliščinah v mednarodnih ekonomskih in političnih odnosih uporablja za to, da bi dosegla svoje cilje, vse bolj ekonomske vzvode. Zato ni čudno, da je za današnji trenutek mednarodne politike značilno, da so v središču pozornosti ekonomska vprašanja oziroma zahteva neuvršenih dežel po temeljiti spremembi neenakopravnih mednarodnih ekonomskih odnosov in ne le njihovo prilagajanje, kar je bilo značilno za preteklost.

Večnacionalne družbe kot največji nosilci mednarodne ekonomske dejavnosti podjetij so družbe, ki s svojo močjo posegajo v suverenost mladih držav. Tragične izkušnje celo v neposredni preteklosti (dejavnost ITT v Čilu) nas opozarjajo, da išče imperializem za to, da bi dosegel svoje cilje, nove preobleke. Naloga vseh naprednih sil je odkrivati in onemogočiti neokolonialistično prakso večnarodnih družb kot tudi drugih njenih nosilcev. Uspešnost politike DVR do naložb tujega kapitala v vseh različnih oblikah je v veliki meri odvisna od tega, ali je naravnana na dejanske dejavnike ali pa vpliva samo na nekatere pojavnne oblike, ki se le redko ujemajo z dejanskimi. V tem sklopu je potrebna tudi temeljita analiza spodbud za naložbe.

Čeprav bomo skušali analizirati delovanje posameznih motivov, od splošno gospodarskih do podjetniških, je jasno, da ima to bolj teoretično kot praktično vrednost. Motivi investiranja v tujini so namreč v vsakem primeru medsebojno povezani, časovno gledano pa delujejo hkrati. V posamičnih primerih imajo nekateri motivi posebno relativno težo. Spodbude, ki se usmerjajo v izkoriščanje surovin, so specifične in jih v naši analizi, ki je osredotočena na spodbude za investiranje v predelovalno industrijo, ne bomo obravnavali.

Omejeni prostor ne dopušča, da bi podali celovito oceno delovanja tujih investitorjev, vendar že sama analiza spodbud, ki jih vodijo, posredno razkriva tudi naravo njihove dejavnosti, posebno kadar gre za neposredne naložbe, pri katerih tuji vlagatelj želi imeti nadzorstvo. Pogostno idealiziranje prispevka tujih investitorjev krni razvojne možnosti DVR, zato morajo le-te tudi režime, ki uravnavajo delovanje tujih vlagateljev, bolj kot so to doslej, naravnati k dejanskim pobudam za naložbe.

Splošno gospodarske spodbude investiranja v tujini

Zgodovinsko gledano je investiranje v tujini spodbujala želja zagotoviti si in nadzorovati naravna bogastva, na katerih je temeljila industrializacija.

zacija metropol. V drugi polovici 19. stoletja so tako na temelju takšnih spodbud nastajale mnoge danes najpomembnejših multinacionalnih korporacij. Veliko pozneje so se pričele uveljavljati direktne investicije v predelovalno industrijo. Prvotno je tovrstne naložbe spodbujala želja obdržati izvozne trge, ki so jih začele ogrožati trgovinske omejitve. Prednosti, ki jih dajejo nižji stroški proizvodnih faktorjev v posameznih deželah, so igrale pomembno vlogo, katere teža je odvisna od relativne vloge posameznih vrst stroškov skladno z razvojem proizvodjalnih sil, posebno s tehnološkim razvojem.³

Razvoj kapitalističnega načina proizvodnje, za katerega je značilno protislovje med družbenim značajem proizvodnje in privatnim prisvajanjem, je povzročil širjenje proizvodnje do takšnega obsega, ko so nacionalne meje postale zavora za njeno nadaljnje povečanje. Nastajajoči presežki kapitala niso našli prostora za čimbolj številne plasmaje na domačem trgu, ker bi povečana proizvodnja, ki bi jo spodbudilo njihovo angažiranje, povzročila znižanje cen, to pa neizbežno znižanje profitov. Presežki kapitala tako iščejo plasma zunaj nacionalnih meja, težijo v izvoz. Takšne tendence sovpadajo s tisto fazo razvoja svetovnega kapitalizma, za katero so značilni oblikovanje finančnega kapitala, monopoli in imperialistične težnje.⁴

V finančnem smislu so mednarodna gibanja kapitala tiste transakcije, ki oblikujejo ali prenašajo finančne terjatve med rezidenti raznih dežel (1, Kennen, str. 27).⁵ Zato ni čudno, da je za tradicionalni pristop značilno, da išče vzroke gibanj kapitala med deželami v višini obrestne mere.⁶ Izhajajoč iz razmer popolne konkurence oziroma svobodne trgovine, so avtorji tradicionalnih pogledov prišli do prepričanja, da dežele z višjo obrestno mero privlačijo tuji kapital in narobe, da kapital odteka iz dežele z nižjo obrestno mero. Kapital bo tekel tja, kjer bo dohodek od kapitala (v tem primeru obresti) največji in s tem tudi njegova produktivnost največja. Višina obrestne mere naj bi tako bila tudi prva spodbuda mednarodnih gibanj kapitala. Takšne ugotovitve so izhajale iz opazovanj takratnih mednarodnih gibanj kapitala. Investitor je iskal večjo nagrado,

³ Motivom izkoriščanja stroškovnih prednosti, ki po mnenju nekaterih v zadnjem času dobivajo večji pomen, v naši analizi ne posvečamo posebne pozornosti, ker skušamo podrobneje obdelati manj znane dejavnike.

⁴ Lenin meni, da je izvoz kapitala tipičen pojav monopolnega kapitalizma, medtem ko je v obdobju «laissez-faire» prevladoval izvoz blaga. Iz tega izhaja pomembna razlika tudi v tem, da blago vsebuje presežno vrednost, kapital pa le-to prinaša (Hilferding).

⁵ Številke pomenijo zaporedje v citirani literaturi na koncu besedila, iz katerega so razvidni tudi natančnejši podatki o viru.

⁶ Razlike v višini obrestnih mer in gibanje tečajev valut tudi danes vplivajo na gibanje spekulativnih kapitalov, ki igrajo pomembno vlogo v krizi mednarodnega monetarnega sistema. Ni naš namen razpravljati o vplivu tečaja valut, to je njihove ravni ali tveganja v zvezi s spremembami tečajev, na direktne investicije v tujino. Čeprav njihovega vpliva ne bi smeli več zanemarjati, kot je bilo to značilno za teorijo neposrednih naložb doslej. Zlasti terja to dejstva, da so pglavitni investitorji v tujini večnarodne kooperacije, ki tudi po svojih drugih značilnostih bistveno posegajo v mednarodne ekonomske in politične odnose.

in sicer večjo od tiste, ki bi jo dobil doma, in zadosti veliko, da bi ga nagradila za dodatno trgovsko in politično tveganje, ki je povezano z investiranjem v tujini.

Motive portfolio investitorja⁷ bi lahko izenačili z motivi varčevalca. Njemu so cilj obresti ali del dobička, ki mu jih daje portfolio investicija s tem, da s plasmajem kapitala in pobiranjem obresti in dobičkov praktično zaključí svojo dejavnost.

Novejše analize kažejo, da »varčevalni« motivi, ki prevladujejo pri portfolio investicijah, izgublajo pomen oziroma da z njihovo pomočjo ni mogoče razložiti gibanja direktnih investicij v tujino. Direktni investitor je namreč stalneje povezan s podjetjem, v katerega vlaga.⁸ Zato ne more, tako kot to dela portfolio investitor, dvigniti svoje naložbe in vložiti drugam (če se spremenijo razmere oziroma če se poslabšajo izgledi za pričakovano nagrado).

Empirična raziskovanja so pokazala, da se neposredne naložbe gibljejo tudi iz dežele z višjo obrestno mero v dežele z nižjo obrestno mero (2, Hymer, str. 4). Če bi neposredne naložbe sledile motivu obrestne mere, bi se pretakale v dežele, kjer so obrestne mere visoke in v »vse« industrijske panoge, ne pa tako, kot kažejo podatki, namreč da prevladujejo le v določenih industrijah širom po svetu.

To se ne ujema s tradicionalnim pogledom, po katerem bi morali biti pretoki ravno nasprotni. Upoštevati pa moramo, da bi bilo mogoče takšne navzkrižne pretoke razložiti s pomočjo obstoječih tveganj in negotovostjo. Vendar ni tako. Trgovska tveganja namreč naraščajo z družbenoekonomsko oddaljenostjo in je zato malo verjetno, da bi bila tveganja za investitorja doma tako velika, da bi kompenzirala ali preseгла nagrado, ki naj bi jo investitor dobil v deželi z višjo obrestno mero.

Druga značilnost, ki zanika pomen obrestnih mer kot poglobitve determinante neposrednih naložb, je pojav relativno velikega najemanja kreditov v deželah, ki vanje investitor vlaga. Ta pojav je iz razumljivih razlogov bolj značilen za direktne investicije v razvitih deželah kot v DVR. Hymer je pri opazovanju ameriških podružnic v tujini ugotovil, da težijo k temu, da bi financirala svoje dejavnosti večidel s sposojanjem iz lokalnih virov in ne iz virov matičnega podjetja oziroma dežele. Tako navaja, da ameriška podjetja financirajo le 53-odstotni del svoje mednarodne dejavnosti iz ameriških virov, ostanek pa z lokalnimi posojili (2, str. 147). Njegovo ugotovitev potrjujejo tudi naslednji novejši podatki:

⁷ Med portfolio naložbe štejemo naložbe v vrednostne papirje, izdane zato, da bi zbrali kapital na mednarodnem trgu za financiranje neke naložbe, in tista gibanja kapitala in naložbe v tujini, ki ne dajejo pravice upravljati in nadzorovati podjetje v tujini, temveč le določen finančni učinek na stalni osnovi ali tudi udeležbo v dobičku.

⁸ Zaradi enostavnosti razne pravne oblike podjetij, ki so plod dane neposredne naložbe, ponavadi definiramo kar z izrazom podružnica. Zato le-tega ne smemo razumeti v ozko pravnem, temveč zgolj ekonomskem smislu.

Struktura neposrednih naložb ZDA v tujini od leta 1957 do leta 1970
(v milijardah dolarjev in v %)o

	1957		1967		1970		1957—1970	
	\$	%	\$	%	\$	%	\$	%
1. Izvoz kapitala	2,1	44	3,1	34	4,4	33	35,2	37
2. Reinvestirani dobički	1,3	27	1,5	16	2,5	19	21,0	22
3. Lokalni krediti in drugo	1,4	29	4,7	50	6,5	48	39,4	41
Poveč. nep. nal. skupaj	4,8	100	9,3	100	13,4	100	95,6	100

Vir: 3, Becsky, str. 13.

Očitno je, da postajajo lokalni viri vse pomembnejši vir financiranja neposrednih naložb, saj so se od leta 1957, ko so znašali 29 % povečanja direktnih investicij ZDA v tujini, v letu 1970 povečali na 48 %. Če upoštevamo tudi reinvestirane dobičke, pa pridemo do tega, da zunanji viri sodelujejo v naložbah le z okoli eno tretjino.

To tudi pomeni, da je direktni investitor pripravljen najeti lokalni kredit po isti obrestni meri kot domača podjetja. Tako tudi, če je obrestna mera višja, kot bi bila na njegovem kreditnem trgu. Neposredne naložbe so tako bolj katalizator oblikovanja kapitala v tujini kot pa oblika mednarodnega gibanja kapitala. Gre torej za bruto transfer, kar pa ne pomeni nujno tudi neto prelivanja.

Pretok kapitala ni poglavitna značilnost neposrednih naložb. Če hočemo razložiti neposredne naložbe, moramo pravzaprav razložiti, zakaj želi imeti vlagatelj nadzorstvo, ki ni potrebno, če bi bil njegov motiv samo večja nagrada zaradi višje obrestne mere.

Dobiček in velikost trga

Sočasno s tem, ko obračamo pozornost na nadzorstvo kot bistveni element direktnih investicij, se osredotočamo na podjetniške determinante neposrednih naložb.

Očitno je, da prevladujejo tržni vidiki — ohranitev ali osvojitve tega. Drugi, tradicionalnejši motivi imajo občutno manjši pomen. To bi veljalo še toliko bolj, če bi izločili tiste motive, ki spodbujajo k investicijam v izkoriščanje surovin, to je tiste, ki niso predmet naše analize.

Opazovanja so pokazala, da so zaslužki od investicij v tujini večji od zaslužkov doma. To je razumljivo, saj se investitor odloča za naložbe v tujini šele potem, ko mu pričakovani dobiček od nje krije potencialna trgovska in politična tveganja, v katera se spušča. Vendar sama tveganja ne morejo razložiti, zakaj so tudi dobički od investicij v tujini večji v primeru, ko gre za naložbe v dežele, kjer so tveganja le malo večja, če sploh so, od tveganj v deželi, ki investira v inozemstvu (npr. investicije iz ZDA v Kanadi).

Motivi investicij v tujini anketiranih zahodnonemških podjetij

Vrsta motiva	Odgovori v %
1. Ohranitev tržnega položaja in drugi motivi	82*
2. Odpiranje novih trgov	62
3. Davčne in finančne spodbude	25
4. Motivi dobre volje	22
5. Nizke plače	18
6. Preskrba s surovinami	12
7. Oblikovanje dodatnih trgov za druge proizvode podjetja	10
8. Privatni motivi	10
9. Pomanjkanje delovne sile	5
10. Nizke cene surovin in drugega materiala	4

Vir: 4, Pöhle, str. 314.

Novejše empirične analize kažejo, da moramo dejavniku maksimizacije dobička dodati ustrezno razlago načina, s katerim dosega direktni investitor največje dobičke. Ekonometrija je obrnila svojo pozornost od stopnje donosa na dejavnike obsega. Kot glavna determinanta se pokaže potencialno povpraševanje po izdelkih glede na velikost trga, ki vanj investiramo (5, Spittaler, str. 193). Pomemben je celoten dobiček in ne parcialni dobički posamezne naložbe v posamezni deželi. Trg je torej tisti, ki navaja v direktne investicije, do katerih pride takrat, ko gre za velik in rastoči trg.

Takšno hipotezo je potrdila raziskava A. Scaperlande in L. Maurerja, ki sta preverjala vpliv velikosti trga, stopnje rasti bruto nacionalnega dohodka in carinske diskriminacije na veliko povečanje investicij ameriških podjetij v deželah Skupnega evropskega trga v obdobju 1952 do 1966. Njuna analiza je potrdila, da je mogoče med analiziranimi dejavniki samo velikost trga statistično verificirati kot pomemben dejavnik (6, str. 568).

Pri analizi naložb v tujini, zlasti v predelovalni industriji, moramo upoštevati tudi nekatere kratkoročne elemente, ki so lahko pri posameznih investicijah ali fazah vlaganja zelo pomembni. V današnjih razmerah na trgu se je pokazalo, da je veliko investicij v predelovalno industrijo pravzaprav defenzivnih. In sicer v dvojnem smislu:

- tehnološko defenzivnih,
- defenzivnih v cilju ohraniti si izvozne trge, na katerih visoke zaščitne pregrade otežujejo nadaljnjo izvozno ekspanzijo.

Do tehnološko defenzivnih naložb pride v zadnji fazi tehnološkega ciklusa. Najprej pride domača proizvodnja, zatem izvoz, in ko se v tujini že pripravljajo podobne investicije, se podjetje odloči za naložbo v tujini (8, Kindleberger, str. 390).

* Anketirani so lahko hkrati odgovorili na več vprašanj, zato vsi odgovori skupaj presegajo 100 %.

Defenzivno naravo neposrednih naložb potrjujejo tudi nekatere empirične raziskave. Needleman (9, str. 6) je, ko je analiziral plačilnobilančne učinke investicij tujega kapitala v Keniji in Jamajki, dobil vtis, da je bila temeljna spodbuda za naložbe v teh dveh deželah strah pred konkurenco. Takšno defenzivno naravo imajo po Reddawayevem mnenju posebno investicije v predelovalno industrijo, ker se investitorji bolj zanimajo za zavarovanje ali ekspanzijo obstoječih kupčij kot pa za izkoriščanje posebnih prednosti dežel, v katerih vlagajo (10, str. 7). Takšne investicije so večinoma usmerjene na uvozno substitutivna področja, kjer dežela, v kateri se investira, statično gledano nima »komparativnih prednosti«.

Do investicij lahko tako pride tudi v primeru, ko pomeni razlika med bruto dohodkom, ki ga daje naložba, in »izgubo«, če ne bi investirali, neki mejni dobiček. Cilj investiranja je torej lahko tudi želja izogniti se večjim izgubam. S stališča podjetja je lahko optimalna tudi manjša stopnja učinkovitosti dane naložbe, če prinaša absolutno gledano večji dobiček celemu podjetju oziroma če se podjetje s pomočjo takšne investicije izogne večji izgubi. Posebno zadnje narekuje ne samo izredno pozorno analizo potencialnih učinkov investicij tujega kapitala, pač pa tudi njihovo soočanje s predvidljivimi razlogi, ki so navedli tuje investitorje, da so se odločili za investicijo.

Posebne prednosti, sposobnosti

V primerjavi z domačimi podjetji morajo pri delovanju na nekem trgu tuja podjetja imeti posebne prednosti, da bi se po svojih »sposobnostih« izenačila z domačimi podjetji. Če predpostavljamo, da so vse druge značilnosti enake, ima domače podjetje v primerjavi s tujimi prednosti, predvsem zato, ker poznajo lokalne družbenoekonomske razmere, ki dajejo poseben pečat lokalnemu gospodarskemu delovanju. Prav tako poznajo institucionalno-pravni sistem in vse upravno-administrativne in druge postopke. Tipične prednosti, ki jih morajo imeti tuji investitorji, so lahko tehnološke (know-how v najširšem smislu, kar vključuje tehnologijo, organizacijo in spretnosti, dostop velikim kapitalom, če gre za investiranje v DVR, in pa prednosti, ki izvirajo iz množične proizvodnje).

To pa še ne pomeni, da so posebne prednosti neposredna spodbuda za prenašanje poslovne dejavnosti v tujino. So pa pogoj za ustvarjanje ustreznih dobičkov. Neenake sposobnosti podjetij na danem ekonomskem področju (v proizvodnji nekega artikla) se kažejo v različnih nagradah za proizvodnjo iste vrste, vendar proizvodnjo različnih proizvajalcev. Mejni stroški izkoriščanja neke tehnologije v tujini so namreč skoraj nični ali vsaj precej nižji od stroškov, ki bi jih imelo kako (domače) podjetje, če bi hotelo samo razviti takšno tehnologijo.

Znanstveno-tehnični napredek vpliva na to, da je vrednost vse manj odvisna od količine vloženga dela, pač pa vse bolj od splošne ravni znanosti in tehnologije (Marx). Napredek vse bolj temelji na uvajanju

nove tehnologije in čim spretnejšega povezovanja vseh proizvodnih faktorjev.

Lastniki modernega know-howa, ki je rezultat velikih naložb v znanstveno-raziskovalno delo, želijo svoje prednosti čim širše in čimprej izkoristiti, da jih znanstveno-tehnični napredek ne bi prehitel, kar bi pomenilo, da bi zgubili dosežene prednosti. Koncept defenzivnih investicij postaja aktualnejši prav v tistih industrijah, kjer so potrebne velike naložbe v znanstveno-raziskovalno delo in pri katerih so investicije v tujini učinkovite predvsem v poznejši fazi razvoja danega artikla.

Lastniki know-howa so podjetja, ki lahko svoje »sposobnosti«
prodajo, posodijo ali pa se sama odločijo za proizvodnjo v tujini. V zadnjem času vse bolj prevladuje kot oblika izkoriščanja tehnoloških prednosti direktno angažiranje oziroma neposredne investicije ali skupne naložbe kot oblika prilagajanja tujih investitorjev zahtevam DVR.

Odločitev med prodajo licence in neposredno naložbo je odvisna tudi od dodatnih stroškov, ki so povezani z direktnimi investicijami. Ti stroški so večinoma fiksne narave. V skladu s tem bi bilo logično, da tuje podjetje najprej začne izvažati nove proizvode na določen trg. Zatem prodaja licenco lokalnemu proizvajalcu ter končno v tujini ustanovi svojo podružnico.

Aliber je takšen vrstni red obrazložil takole: širjenje domačega trga doseže točko, ko postane domača proizvodnja cenejša od uvoza. V tem trenutku lahko domače podjetje ponudi dosedanjemu izvozniku višjo nagrado za uporabo licence, kot pa jo ta dobi z izvozom na ta trg. Neposredne naložbe pa so še vedno predraga alternativa. Nadaljnji razmah trga zmanjša relativen pomen fiksnih stroškov direktnih investicij. Ker lokalni proizvajalec ni voljan plačati večje nagrade, so s stališča investitorja neposredne naložbe učinkovitejša alternativa (11, Ragazzi, str. 486).

Pri prodaji licence naleti podjetje po Hymerju na celo vrsto problemov, ki jih ne bi bilo, če bi se odločilo za direktno investicijo. Eden izmed pomembnejših je inherentna nevarnost, da bi izgubilo svoje prednosti, ker licenca lahko pomaga odkriti »postopek«, ki je nadomestilo za dano prednost. V primeru nakupa licence tako lahko dobi domače podjetje vse prednosti tujega podjetja in bi samo čez čas prevladovalo v določeni industriji na domačem trgu. Takšna možnost je seveda v DVR le izjemna. Podjetja iz DVR še niso dosegla takšne stopnje razvoja, ko bi lahko uspešneje uveljavljala prednosti »domačega terena«.

Poleg tega bi kupec licence (saj je edini kupec) užival na domačem trgu monopolni položaj, s pomočjo katerega bi seveda zaslužil tudi monopolne dobičke. Ti pa »dišijo«
tudi tujemu podjetju, imetniku danega know-howa.

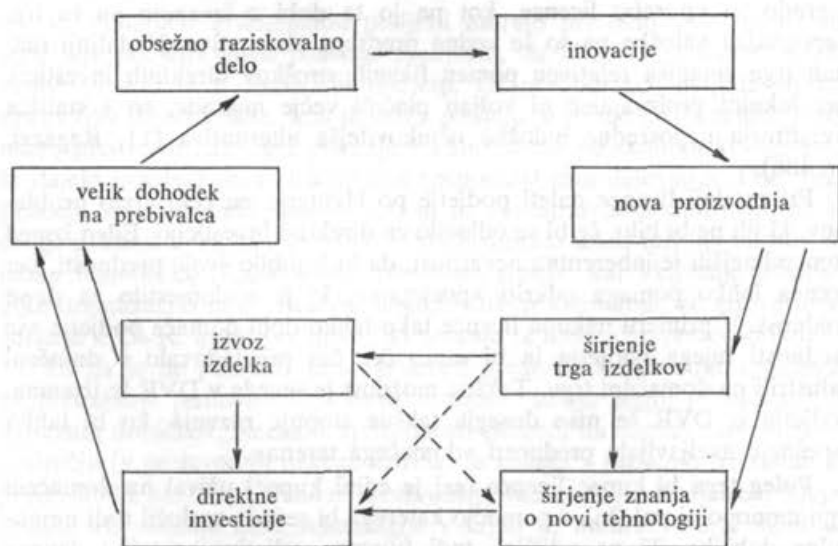
Fiksni značaj dodatnih stroškov, povezanih z neposrednimi naložbami v tujini, nam pomaga odkrivati razloge, zakaj so največji direktni investitorji v svetu danes multinacionalne korporacije. Le-te imajo poleg izred-

nih možnosti in sposobnosti, da aktivirajo finančne, fizične in človeške faktorje po vsem svetu ter jih povežejo v ekonomsko učinkovito poslovanje, tudi velike možnosti razvijati novo tehnologijo in jo poslovno izkoriščati. Čeprav velja, da večnarodne družbe praviloma same ne razvijajo fundamentalnega raziskovalnega dela, razen če to ni subvencionirano.¹⁰

Bazično znanje največkrat izvira iz raziskovalnih ustanov, ki jih financira država. Multinacionalne korporacije so sposobne rezultate teh raziskovanj uspešno izkoristiti in povezati v komercialne procese.

Tradicionalna teorija mednarodne menjave je zanemarjala pomen tehnološkega dejavnika. Predpostavljala je, da je tehnologija konstantna. Novejše razlage, bodisi kot »teorija razvoja proizvoda« ali »življenjskega ciklusa industrije«, gledajo na tehnološke inovacije kot na glavno determinanto porazdelitve proizvodnje med deželami (12, Vernon, Wells, str. 29).

Skladno z njihovim pristopom izvirajo posebne prednosti investorjev v tujini iz visoke ravni dohodkov na prebivalca. To omogoča večji obseg raziskovalnega dela in inovacij, kar daje lastniku v začetnih fazah proizvodnje posebne prednosti. Pozneje, ko se trg teh proizvodov razširi, ko postane tehnologija širše znana in ko prednosti, ki izvirajo iz množične proizvodnje, dobivajo čedalje večji pomen, se prične izvoz ali prenašanje proizvodnje v inozemstvo.

¹⁰ Po podatkih OECD so v obdobju 1963—1964 51,2% raziskovalnega in razvojnega dela ameriških podjetij financirale obrambne, vesoljske in nuklearne agencije. Na Švedskem 25,8% ter v Veliki Britaniji 32% (obdobje 1964—1965). (Caps in Technology, OECD, Analytical Report, Paris 1970; citirano po 12, str. 49.)

Takšen razvoj temelji predvsem na opazovanju delovanja ameriških multinacionalnih družb. Zato moramo tudi pri najopreznějšíh poskusih posploševanja in odvisnosti, ki pri tem so, upoštevati specifičnosti ameriškega trga (velikost, razvitost, strukturo).

Časovno in prostorsko gledano, se začne proizvodnja danega izdelka največkrat na domačem trgu. Tam, kjer so odkrili in operacionalizirali postopek za proizvodnjo tega izdelka ali kjer ima podjetje, ki je lastnik novega know-howa, svoj sedež. V naslednji fazi praviloma sledi izvoz izdelka in njegova proizvodnja v inozemstvu. Najprej v tistih deželah, ki razpolagajo z razvito infrastrukturo ter drugimi širše gospodarskimi pogoji, ki omogočajo najučinkovitejšo podjetniško dejavnost (torej v razvitejših deželah), in končno šele v deželah, kjer vsi ti splošni pogoji niso razviti do take mere in kjer so trg (kupna moč) majhni (DVR). Takšen vrstni red vpliva na omejeni domet tehnološkega prispevka, ki naj bi ga dajale tuje naložbe, saj bi DVR dobivale še dokaj zastarelo tehnologijo.¹¹

Gornja razlaga daje nekatere elemente, ki so spodbuda za prenašanje ekonomske dejavnosti v tujino. Ne daje pa odgovora na vprašanje, zakaj se podjetja najbolj pogosto odločajo za direktne investicije, ne pa za prodajo licenc. V ta namen je potrebno izhajati iz razmer, ki danes vladajo v mednarodnih ekonomskih odnosih, kakor tudi iz narave posebnih prednosti.

Na splošno bi lahko ločili tri vrste posebnih prednosti:

- tiste, ki temelje na izkoriščanju oziroma kombinaciji posebno ugodnih realnih proizvodnih dejavnikov;
- tiste, ki izvirajo iz pridobljenega znanja na področju tehnologije, marketinga, vodenja, poslovne tehnike, in
- tiste, ki jih daje množična proizvodnja.

Prva vrsta prednosti je predvsem lokalno določena. Premeščanje dejavnosti iz enega družbenoekonomskega (funkcionalnega) prostora v drugega lahko odpravlja prednosti te vrste. Druga vrsta prednosti izvira iz pridobljenega know-hova, katerega nosilec je človek. Povezava prednosti te vrste z ljudmi, strokovnjaki, v veliki meri določa tudi naravo mednarodne dejavnosti podjetij. Prednosti te vrste lahko namreč v polni meri uveljavi le tisti, ki ima takšen know-how na voljo. Licenco je moč prodati, s čimer pa niso mišljeni tudi organizacija, vodenje, marketing, kvalificirana delovna sila in strokovnjaki.

Kaže, da prednosti, ki izvirajo iz know-hova množične proizvodnje spodbujajo takšno vrsto mednarodne dejavnosti, pri kateri investitor aktivno sodeluje v vseh razvojnih stopnjah (od raziskav in proizvodnje do prodaje izdelka). Direktne investicije so temu primerne, posebno izhajajoč iz nepopolnosti trga, in onemogočajo podjetju popolno realizacijo

¹¹ Mnogi primeri, med njimi tudi mehiški, dokazujejo, da večnarodne družbe prodajajo svojim podružnicam v tujini nemoderno tehnologijo, ki pa jo označujejo kot novo ali vrednotijo po višjih cenah od cen, ki veljajo na mednarodnem trgu.

svojega superiornega know-howa, če bi se odločil za drugo obliko mednarodne dejavnosti. Tehnološki monopol je eno najuspešnejših sredstev za uveljavljanje monopolnih prednosti na trgu. Omejuje razvoj domačih proizvajalcev, omogoča velike dobičke, katerih največji del odteka iz dežele, v kateri se vlaga.

Nadzorstvo, monopol

Vsebina pojma nadzorstvo je, »da glavna uprava odloča o dejavnosti v tujini v skladu z jasno določeno shemo«. Vprašanja, o katerih odloča so: izbira vodstvenega kadra, politika novih proizvodov, delitev dohodka, raziskovalno delo (8, Kindleberger, str. 389). V pravnem pogledu temelji kontrola na določeni lastnini v podjetju, kamor se investira. Ponavadi velja, da večinski delež v kapitalu zagotavlja tudi nadzorstvo, ki sicer ni mogoče. Vendar ni tako. Kontrolo je mogoče imeti tudi z manj kot večinskim deležem v kapitalu, ker je kontrola rezultat celotnega odnosa med partnerjema, prispevkov obeh v osnovnih sredstvih, tehnologiji, vodenju, marketingu, oziroma njunega položaja na trgu doma in v tujini. Tako lahko tudi manjši delež v kapitalu zagotavlja odločilno vlogo pri določanju poslovne politike, če so seveda drugi nematerialni prispevki tako pomembni (npr.: ugledna znamka, sodobna tehnologija, pristop na tuje trge itd.).¹²

Vladimir Trlin je na temelju sheme »financiranje oziroma formiranje kapitala po načelu holdinga«¹³ ugotovil, da je mogoče s pomočjo kapitala 50 denarnih enot imeti polovico paketa navadnih delnic neke firme s celotnim kapitalom v višini 200 denarnih enot (polovico tega kapitala so navadne delnice, druga polovica pa obveznice ali pa prednostne delnice.¹⁴ Če na tak način oblikovani kapital uporabimo z namenom razpolagati s polovico navadnih delnic v drugi firmi s celotnim kapitalom 800 denarnih enot pri enaki strukturi financiranja in če se potem ta kapital vložijo v naslednjo firmo ali firme v več državah, vidimo, da se z začetnim kapitalom 50 denarnih enot lahko upravlja serija podjetij s skupnim kapitalom 3200 denarnih enot (13, Trlin, str. 136).

Popolno lastništvo je bilo značilno za klasične kolonialne odnose, v katerih je omogočalo neomejeno stopnjo izkoriščanja in osiromašenja DVR. Zato ta oblika naložb pod pritiskom politike DVR vse bolj izginja

¹² Skrajni primer bi bil, če eden od partnerjev ne bi prispeval nič kapitalu v ožjem pomenu, ampak bi le valoriziral svoje patente, tehnologijo in znanje sploh. Tehnološki monopol pa mu omogoča, da svoj prispevek ovrednoti nad tržno ceno. Hkrati pa kupca tehnologije ali partnerja pri skupnih naložbah zadolži, da tudi vnaprej kupuje dele ali opremo le pri njem. Takšna praksa je dokaj splošna značilnost delovanja večnacionalnih družb v DVR.

¹³ Holding podjetje se oblikuje z namenom, da bi dobilo paket delnic drugih delniških družb in bilo tako udeleženo pri njihovih dobičkih. Udeležena podjetja ne izgubljajo svoje pravne samostojnosti, vendar jim splošno politiko določa holding kompanija.

¹⁴ Prednostne delnice so tiste delnice, ki dajejo lastniku privilegiran položaj v pogledu višine dividend, nakupa novih delnic ali volitev v upravni odbor družbe v primerjavi z lastniki navadnih delnic.

in prepušča prostor skupnim naložbam, pri katerih je delež tujega kapitala v manjšini. Vendar tudi ta formalna sprememba ne zagotavlja domačemu podjetju avtomatično že nadzorstva nad politiko podjetja. Tehnološki monopol ter monopol na informacije pogosto omogoča tujim vlagateljem, da tudi v tej manjšinski obliki dejansko lahko uveljavljajo nadzorstvo.

Željo tujih investitorjev po nadzorstvu oziroma po doseganju monopolnega položaja lahko ponazorimo tudi s predvojnimi razmerami v Jugoslaviji. Branko Horvat navaja (14, str. 407), da so mednarodni kapital spodbujali, naj pri nas razvije naftno industrijo. Ko pa je prišel, je namesto tega vzpostavil popoln monopol. Domači proizvajalci so ali prodali svoje podjetje kartelu ali pa jih je ta uničil. Carina na surovo nafto, ki je znašala okoli 100 milijonov dinarjev letno, je igrala vlogo nekakšne subvencije industriji namesto kartelnih dobičkov, ki so se pretakali v tujino. Izvoz naftnih derivatov je bil s kartelnim sporazumom izrecno prepovedan. In povrh vsega so bili delavci v naftni industriji med najbolj plačanimi delavci v deželi.¹⁵ Vse to zveni kot parodija razumne politike gospodarskega razvoja.

Zaščita

S pomočjo zunanje trgovine se podjetja seznanjajo s tujimi trgi ter z investicijskimi možnostmi, ki so tam. Ta povezava ni vedno pozitivna. Izvoz na neki trg lahko zavrejo carinske ali druge omejitve, ki jih uvede dežela uvoznica, ali če se poveča stopnja zaščite. Izvozniki ne želijo izgubiti možnosti prodaje in skušajo zaobiti pregrade z naložbami oziroma s proizvodnjo izdelkov, ki so jih prej tja izvažali, na kraju samem. Ta vidik spodbujanja neposrednih naložb je tem pomembnejši, čim višje pregrade ima izvoz na poti na neki trg, povezan z obsegom proizvodnje, ki je optimalna pri dani tehnologiji proizvodnje določenega izdelka. Vpliv zaščite na spodbujanje neposrednih naložb v tujini moramo tako ocenjevati v zvezi z dejavniki obsega, posebno z možnimi dizekonomijami, povezanimi z decentralizirano proizvodnjo podružnic v tujini. Le-te so lahko na majhnem trgu večje kot stroški zaščite. Krepitev protekcionističnih teženj v mednarodni trgovini daje temu vidiku spodbujanja tokov direktnih investicij danes še poseben pomen.

Pri tem predpostavljamo, da je namen naložb prodajati na domačem trgu in ne izvažati. Majhna izvozna usmerjenost podružnic v tujini dokazuje, da je takšna domneva utemeljena. V svoji analizi plačilnobilančnih učinkov tujih investicij je Sanjaya Lall ugotovila, da je od 88 firm, ki so

¹⁵ Tudi danes je lahko opaziti tendenco, da so plače delavcev v podjetjih, ki jih nadzoruje tuji kapital, višje kot v drugem delu gospodarstva. Do takšnega sklepa je prišel v svoji študiji tudi Divo-Institut (15), ki je raziskoval vpliv dejavnosti ameriških podjetij v ZRN na domače gospodarstvo. Poleg drugih dejavnikov vodi to v dvojnost gospodarstva in daje spodbudo dohodkovni inflaciji.

jih analizirali,¹⁶ 69 podružnic izvažalo manj kot 5 % svoje proizvodnje, medtem ko jih 30 sploh ni izvažalo (16, str. 7). Podobno tendenco kažejo tudi podatki ameriških podružnic v tujini.

Struktura usmerjenosti prodaje ameriških podružnic v tujini v predelovalni industriji v letu 1968 po izbranih skupinah dežel:

	v %		
	Vse dežele	Latinska Amerika	Evropska gospodarska skupnost
Lokalne prodaje	77,9	90,5	74,3
Izvoz v ZDA	7,9	2,7	2,1
Izvoz v druge dežele	14,2	6,8	23,6

Vir: 18, UNCTAD, str. 29.

Stimulativno delovanje visoke zaščite na direktno investiranje v tujini se kaže v dveh vidikih:

— izkoristiti visoko zaščito in pod njenim zavetjem učinkovito poslovati ter

— preprečiti konkurenčnemu podjetju realizacijo prevelikih dobičkov na zaščitenem trgu.

Prepletajo se defenzivni in ofenzivni elementi, vsi pa izhajajo iz hipoteze, da direktne investicije v razmerah visoke zaščite omogočajo realizirati visoke dobičke.

Na visoko učinkovitost podružnic v tujini ne vpliva le zaščita. Le-ta izhaja iz vrste značilnosti tujih investitorjev, ki so v primerjavi z domačimi iz DVR superiorni. Domača podjetja se takoj znajdejo na meji učinkovitosti, podružnice tujega kapitala pa so nad mejo učinkovitosti. In posledica tega je, da intra-mejna podjetja služijo ekstra dobičke, ki so toliko večji, kolikor višjo zaščito uživajo ali čim bližje so monopolnemu položaju.

Temu se je moč upreti na več načinov. Če na splošno zavremo dotok tujega kapitala, lahko zavremo pospeševanje ekonomskega razvoja dežele in tiste pozitivne učinke, ki jih angažiranje tujega kapitala ob ustreznem nadzorstvu in usmerjanju lahko ima. Ustrezneje je zato odpravljati tiste dejavnike, ki lahko vplivajo na realizacijo neupravičenih dobičkov.

Z zmanjšanjem carin bi spodbudili uvoz končnih izdelkov, kar bi pritiskalo na cene istovrstnih izdelkov podružnic tujega kapitala. Podobne učinke bi imelo tudi odpravljanje monopolnega položaja (injiciranje konkurenčnega podjetja, domačega ali tujega). Vendarle velja, da bi vse večja konkurenca prizadela tudi, ali bolje predvsem, domače mejne

¹⁶ Vzorec je obsegal 53 podružnic iz Indije, 16 iz Irana, 11 iz Jamajke in 8 iz Kenije.

proizvajalce. To je omejevalni faktor uporabnosti takšne politike, ki naj bi odpravljala posebne dobičke tujih investitorjev.

Ker je raven zaščite prilagojena domačim mejnim proizvajalcem, bi vsako zmanjšanje zaščite bistveno vplivalo tudi na njihovo učinkovitost. Ta je na omejenih trgih DVR, kar onemogoča organizirati množično proizvodnjo in prednosti, ki iz tega izvirajo, že tako nizka. Lolj ko zaščitimo mejne neučinkovite proizvajalce, večji so dobički znotraj mejnih učinkovitih proizvajalcev.

Zvezi med direktnimi investicijami in zaščitno politiko dežel v razvoju so doslej na splošno posvečali premalo pozornosti. Zaščitne carine (ali kvantitativni nadzor uvoza) pravzaprav pomenijo, da zaščiteno industrijo subvencionira celo gospodarstvo. Navadno to opravičujemo tako, da bo razvoj zaščitene industrije, ko se ta prebije skozi svojo »otroško dobo«, nadomestil sedanje žrtve. Če se takšne predpostavke uresničijo, se zaščitna politika pokaže za gospodarstvo koristna, ker se začetne subvencije družbi povrnejo. Če pa ta industrija ni sposobna doseči takšne ravni uspešnosti, lahko subvencioniranje »prinese deželi ekonomsko izgubo, ki je toliko večja, če moramo začetno subvencijo plačevati tujim investitorjem« (17, Pearson, str. 103). Seveda, če ne bi s pomočjo davčne politike takšne posebne dobičke v celoti zadržali znotraj domačega gospodarstva. Največji del tujih investicij v predelovalno industrijo pa je usmerjen ravno v uvozno substitutivno proizvodnjo.

Da bi lahko zaščitna politika uspešno izpolnjevala zadane ji cilje, mora biti pazljivo določena tako njena višina kot smer delovanja. Pomembno je pravočasno pričeti zmanjševati zaščito, da ta ne bi preseгла ekonomskoracionalne ravni in destimulirala napredka domačih proizvajalcev, ki bi morali postopoma postajati vse bolj konkurenčni tudi v odnosu do mednarodnega trga.

Specifičen je položaj tiste proizvodnje, ki je zaščitena predvsem zato, da bi nadomeščala uvoz in s tem prihranila devize in za katero se večinoma že od vsega začetka ve, da ne bo mogla postati konkurenčna v mednarodnem merilu oziroma izvozno usmerjena. In vendarle je zaščitena. Večinoma so temu vzrok strateški in drugi politični motivi, ker je pomen nekaterih panog takšen, da država ne more biti izključno vezana na uvoz. Višino zaščite ali njeno strukturo določa dežela v skladu s svojimi interesi in cilji ekonomske politike. Na ta način seveda vpliva posredno tudi na učinke tujih naložb. Takšni ali drugačni učinki niso samo značilnost tujih investicij, nekaj, kar je v njihovi naravi, pač pa so odvisni tudi od okolja, v katerem delujejo.

DVR ne bi smele dovoliti naložb tujega kapitala na najbolj zaščiteneh področjih, če je namen naložb zadovoljiti potrebe domačega trga. Le izvozno usmerjene naložbe v takih primerih lahko dajo ugodnejše rezultate. Vendar so te le redke.

Na odnos med zaščito in direktnimi investicijami je potrebno gledati z obeh strani. Torej tudi s stališča vpliva neposrednih naložb na zaščito.

Tuje podjetje, investitor, teži, da bi na trgu, kjer investira, doseglo monopolni ali oligopolni položaj, ki bi mu omogočil realizirati kar največje dobičke. Predpostavljamo, da to v razmerah v DVR ni težko, ker je njegov konkurent bodisi veliko število domačih, med seboj ne dovolj povezanih in različno (slabo) razvitih podjetij ali pa manjše število ali celo samo eno domače (mejno) podjetje. Če gre za več podjetij, je raven zaščite domačih proizvajalcev naravnana k slabše razvitim domačim podjetjem. Boljšim, intra-mejnim domačim podjetjem ni do tega, da bi znižali zaščito, ker bi s tem vplivali na znižanje njihovih dobičkov. Vlade DVR lahko začnejo spodbujati integracije domačih proizvajalcev, da bi jih tako usposobile za uspešnejše tekmovanje s tujimi. Navedeni elementi le nakazujejo posamezne vidike mnogovrstnih vplivov, ki izhajajo iz odnosa med neposrednimi naložbami in zaščito, a bi jim kazalo posvetiti veliko več pozornosti. Vendar zaščita sama po sebi ne more razložiti neposrednih naložb. V današnjih razmerah v mednarodnih ekonomskih odnosih se je zaščita pokazala kot odločilni dejavnik naložb v tujini.

Namesto sklepa

Na temelju dosedanjega razmišljanja bi lahko sklepali, da ponudba virov za investicije v tujini ni problem. Izhajali smo namreč predvsem iz faktorjev povpraševanja. Stvarno stanje pa je tako, da viri za investicije v DVR kljub tendenci nominalnega povečevanja ne zadovoljujejo potreb, ki jih terja pospeševanje razvoja DVR. Nihanja v višini razpoložljivih virov za zunanje financiranje razvoja DVR, katerega sestavni del so v določeni meri tudi direktne investicije, so v tesni zvezi s tokom konjunktturnega ciklusa v razvitih deželah. Ta zveza je odvisna od tega, ali investicije v tujini dopolnjujejo ali nadomeščajo domače naložbe. Analize so pokazale (5, Spittäler), da se investicije v tujini, ki dopolnjujejo domače naložbe gibljejo vzporedno s tokom konjunktturnega ciklusa; torej se manjšajo v recesiji in rastejo, ko je gospodarstvo v poletu. Pri investicijah v tujini, ki nadomeščajo domače naložbe, pa obstaja negativna zveza (rastejo, ko je gospodarstvo v recesiji in nasprotno). Vendar se ta zveza po preteku nekega obdobja spremeni v pozitivno. Investicije v tujini so torej končno odvisne od stanja domačega gospodarstva, ki določa obseg razpoložljivih sredstev za investicije. To dejstvo je treba upoštevati tudi pri analizi spodbud za investiranje v inozemstvu oziroma ocenjevanju njihovih učinkov na razvoj DVR. Naložbe tujega kapitala lahko tako povečujejo vire za zunanje financiranje razvoja DVR le v primeru uspešne konjunktуре v razvitih deželah. V recesiji pa bodo te dežele najprej omejile naložbe v tujini, kar velja tudi za druge oblike financiranja razvoja DVR. Gibanja v tem letu, ko so razvite dežele soočene s svojimi plačilnobilančnimi primanjkljaji, zgovorno potrjujejo gornjo hipotezo. V reševanju svojih notranjih problemov so najprej iskale rešitve v omejevanju dogovorjenih programov pomoči DVR.

Naša analiza spodbud za neposredne naložbe v inozemstvu ne vključuje celotnega sklopa spodbud. Med drugim smo obšli tudi spodbudo, ki je postala aktualnejša v zadnjih letih, ko se je povečala skrb človeštva po ohranitvi človekovega okolja. Opaziti je, da so razvite dežele selile v DVR najbolj »umazane« industrije. V tej smeri deluje tako njihova skrb, da bi ohranile svoje naravno okolje kakor tudi predpisi, ki v razvitih deželah narekujejo ugrajevanje ustreznih čistilnih naprav, kar seveda draži proizvodnjo, medtem ko tovrstna zakonodaja v DVR še ni dovolj razvita. Zato ni čudno, da so na desetem kongresu inženirjev mehiških železarn, jeklarn in topilnic opozorili, da se je v zadnjih treh letih v Mehiko preselilo nad tisoč »umazanih« tovarn, ki so sicer mehiške, ker večinska udeležba v kapitalu ni dovoljena, ki pa onesnažujejo mehiško naravo, izkoriščajo domače naravno bogastvo in ga večinoma izvažajo. Ob tem, da tudi slabo plačujejo mehiškega delavca, so dvomljivi tudi učinki takih naložb na razvoj nacionalnega gospodarstva.

V središču naše analize tudi niso bile specifičnosti spodbud pri tistih investitorjih, ki imajo vodilni položaj na mednarodnem trgu. Gre za multinacionalne korporacije, katerih temeljita analiza bi gotovo vnesla tudi nove elemente. Elemente, ki jih je treba upoštevati pri določanju politike do naložb tujega kapitala. Ugotovimo lahko, da je ta v razvitih deželah mnogo bolj restriktivna kot v DVR. Le temeljito nadzorstvo nad delovanjem multinacionalnih korporacij lahko omeji negativne izkušnje iz preteklosti. In to tako v okviru vsakega gospodarstva kot na mednarodni ravni.

CITIRANA LITERATURA

1. B. Peter, Kenen: Private International Capital Movements, Enciklopedy of Social Sciences.
2. Stephen H. Hymer: The International operations of National Firms, a study of Direct Foreign Investment, Submitted to the Department of Economics and Social Science, on May 14, 1960 in partial fulfilment on the requirements for the degree of Doctor Philosophy in Industrial Economics, 200 str.
3. Gy. Becsky, The International Monetary Situation and the Global Economic Strategy of the USA, Hungarian Scientific Council for World Economy, Budapest 1972, str. 47.
4. Dr. Wolfgang Pöhle: Direct Investments as Seen by German Industry, Inter Economics Oct. 1971, N° 10, str. 314—317.
5. Erich Spittäler: A Survey of Recent Quantitative Studies of Long-term Capital Movements, International Monetary Fund, Staff Papers, Vol. XVIII, N° 1, March 1971, str. 189—213.
6. Anthony E. Scaperlande and Laurence J. Maurer: The Determinants of U. S. Direct Investment in the EEC. American Economic Review, Sept. 1969.
7. Charles P. Kindleberger: The Theory of Direct Investment, American Business Abroad, London 1969, str. 1—37.
8. Charles Kindleberger: International Economics, Fourth Edition, 1968, Richard D. Irwin, INC, Homewood, Illinois.
9. Lionel Needleman: The Flow of Financial Resources, Balance of Payments Effects of Private Foreign Investment, UNCTAD, 21. maj 1970, TD/BC.3/79/add. 2.
10. Reddaway in collaboration with S. J. Potter and C. T. Taylor Effects of U. K. Direct investment Overseas, Final Report, Cambridge University Press, 1968, str. 204—408.
11. Giorgio Ragazzi: Theories of the Determinants of Direct Foreign Investment, Staff Papers, IMF, N° 2, July 1973, str. 471—498.

12. Multinational Corporations in World Development, United Nations, New York 1973, Department of Economic and Social Affairs, ST/ECA/190, 195 str.

13. Vladimir dr. Trlin: Direktne inostrane investicije i zemlje u razvoju, Međunarodni problemi, br. 2, 1973, str. 37—54.

14. Dr. Branko Horvat: Jugoslovanski sistem samoupravljanja in uvoz tujega kapitala, Ekonomska revija, Ljubljana, št. 4, 1967, str. 400—417.

15. DIVO.INSTITUT, Amerikanische Tochtergesellschaften in den Bundesrepublik, Frankfurt 1968, 303 str.

16. S. Lall: Private Foreign Investment in its Relationship to Development, UNCTAD TD/134/Supp. 1. 11., April 1972, str. 22.

17. B. Lester Pearson: Partners in Development, Paper publishers, New York 1969, str. 99—144.

18. Restrictive Business Practices, Report by UNCTAD sekretariat, TD/122/Supp. 1, 7. January 1972.

UMBERTO CERRONI

Produktivne sile, produkcijski odnosi in družbeni napredek

1. Naše vedenje do tehnike in znanosti ponavadi še vedno niha med tehnokratskim povečevanjem in nihilizmom. Prvo stališče se zdaj baha s tem, češ da je naravnost napredno in celo revolucionarno. Drugo pa, ki se ima za napredno in revolucionarno že od nekdaj, poskuša zdaj ujeti trenutek znanosti tako, da dokazuje, da napada kapitalistično uporabo znanosti in da zanjo načrtuje drugačno (socialistično) uporabo za jutrišnji dan. Toda tako pravitako druga vrsta stališč kažeta znamenja šibke teoretične zrelosti. Obedve morata namreč navsezadnje izhajati iz predpostavke, da sta tehnično-znanstveni aparat in družbeni produkcijski odnosi med seboj ločeni, in sicer radikalno ločeni, da so si celo v nasprotju: da bi spremenili svet, po mnenju enih ne bi bilo treba spremeniti družbenih odnosov, za druge pa pri spreminjanju sveta ne bi bilo potrebno upoštevati sodobnih zahtev znanosti.

2. Za takšnimi stališči se v bistvu skriva dualistično pojmovanje sveta, po katerem tehnično-naravna struktura nima nobene zveze z zgodovinsko podobo družbenih odnosov, le-ta pa da je popolnoma ločena od prve. Po eni strani naj bi torej bila tehnika — stroji, tehnični aparati, materialna delovna sredstva — samo *stvari*, razčlenitev neke mrtve narave, od katere se je zgodovinski razvoj odmaknil. Po drugi verziji pa naj bi delovanje družbenih odnosov puščalo v nemar naravno (naturalistično) strukturo našega praktičnega potenciala in naj bi se utemeljevalo izključno v voluntarističnih mehanizmih naših odločitev. Razumljivo je, da razlikovanje med kapitalistično družbo in socialistično družbo za tehnokrata nima smisla (in vendar ni videti, da bi bili sploh pripravljeni predpostaviti kakšno drugačno varianto današnje lastniške ureditve!); za nihiliste pa je smisel tega razlikovanja v celoti usmerjen (omejen) v politične odločitve, pogosto sploh samo v politični videz (zastava, partija, vodja ali pa celo samo geslo: skratka, *politično praznoverje*, kakor je temu pravil Karl Marx).

3. Opozarjam v tej zvezi na nenavaden zasuk, ki sledi iz teh dveh teoretičnih stališč. Tehnokracija, častilka tehnično-znanstvenega aparata, mora

na ta ali oni način pristati na postulatu o v bistvu pravilni in nespremenljivi ureditvi *sedanjih* družbenih odnosov (ki morajo pač obstajati, če tudi jih tehokrat ne upošteva). Lažni revolucionarni nihilizem pa se mora izpostaviti nevarnosti, da zaradi neučinkovitosti ne spremeni prav ničesar. To se pravi, da znamenito Marxovo tezo o Feuerbachu, da so filozofi svet samo razlagali, gre pa za to, da ga spremenimo, razume tako, da sveta ni treba razlagati (poznati), zato da bi ga spremenili. Hkrati pa mora spreminjanje pojmovati, kot da je možno brez vsakršnega zgodovinsko-praktičnega ozadja, na najčistejši idealistični način.

4. Ti dve stališči je treba preseči vzporedno. To se pravi, da je treba zavreči idealistično vizijo *znanosti in družbe*, kakor da prva (znanost) ne bi bila družbeni rezultat in kakor da se druga (družba) ne bi vključevala v materialni, tehnično-znanstveni aparat. S tem pa ko se osvobajamo obeh stališč, se lotevamo bolj razčlenjenega in bolj podrobnega pojmovanja njenega razmerja enotnosti. Gre namreč za to, da bi nam uspelo, da bi znanost in tehniko mislili kot naravno (materialistično) sestavino družbenega življenja in da bi v družbi videli še kaj drugega kot skupek volje.

5. Zdi se, da takšna povezava znanosti in družbe ni ravno enostavna. Vsekakor pa je nujna; toliko bolj je neizogibna, kolikor bolj se povečuje tehnično-znanstveno učinkovanje na družbo in kolikor bolj zaradi tega rastejo tudi družbene zahteve do znanosti. V tej zvezi naj dodamo, da je na teoretični ravni posebno koristna Marxova misel, ki zadeva dialektiko produktivnih sil in produkcijskih odnosov, da bi razumeli (razložili in spremenili) mehanizem zgodovinskega spreminjanja — čeprav so to Marxovo opombo tudi marksisti doslej zanemarjali, vsaj glede njenega analitičnega pomena.

6. Tako kot človek sta tudi znanost in tehnika produktivni sili. S tega stališča je treba znanost in tehniko vrednotiti z dvojnega vidika, prav kakor človeka. Po eni strani sta naravna mehanizma, ki se pojavljata v »stvah« in sistemih »stvari«, tako kakor se tudi človek konkretizira v »telesu«, ki ga je mogoče fizično analizirati. Po drugi strani (in tu je težava) pa znanost in tehnika sestavljata sisteme »stvari«, ki obstajajo zaradi mehanizma družbenega vplivanja, le-ta pa kaže specifične, razlikujoče se zgodovinske značilnosti. Govoriti torej o kapitalistični (ali socialistični) znanosti in tehniki je tako rekoč rebus, ki ga je treba vselej znova razumsko dešifrirati v obeh sestavinah, katerih sledovi kakor da so se razpršili znotraj enotne celote.

7. Glede na znanost in na tehniko pa se družba kaže kot družbeni odnos, znotraj katerega lahko določen produkcijski mehanizem (kapitalizem, socializem) deluje samo, če ima naravno zalogo za reprodukcijo: aparat, ki lahko vpliva na naravo, se pravi, aparat produktivnih sil (naravnih).

Natančno gledano se torej ločitev družba-znanost kaže kot ločitev produktivnih sil — produkcijskih odnosov, v obliki pojmovnega razlikovanja. Le-to nam pomaga, da ne zamenjamo dveh različnih ravni, da pa

jih hkrati tudi ne okamenimo v ločitvi: pomaga nam, da pojmujeemo družbo kot zgodovinsko naravni agregat, ki se razvija tako, da se družbene ravni prilagajajo ravnem, ki se postopoma materializirajo kot »stvari« (in še ravnem, ki so izraz človekove produktivne sile kot take).

8. Od tod pa izhajajo tehtni pomisleki tako do tehnokracije kakor do nihilizma, mimo tistih, ki smo jih že omenili. Predvsem tile: tehnokraciji velja očitati, da pojmuje upravljanje znanosti in tehnike kot upravljanje »stvari«, katerih »naturalizacija« naj ne bi bila posledica družbenozgodovinskih procesov, velja pa ji tudi očitek, da zato ne more dojeti nujnosti, ki jih tehnika in znanost porajata kot zgodovinsko nadaljevanje družbenega mehanizma, s katerim lahko pridejo v navzkrižje. Tehnokracija je torej vse kaj drugega kot pa najboljše upravljanje znanosti in tehnike! Zoper nihilizem pa velja postaviti dejstvo, da se nov družbeni mehanizem ne utemelji samo tako, da se zasidra v realistični »oceni« obstoječih zgodovinskih razmer, temveč da postane ta utemeljitev celo nemogoča ali nezanesljiva, če ni usmerjena v prilagajanje družbenih odnosov zahtevam produktijskih sil, potemtakem torej človeku, kot se je zgodovinsko razvil in tehnično-znanstvenemu aparatu, kakor je zgodovinsko nastal. Marksiistična teza o dialektiki produktivnih sil — produktijskih odnosov velja, skratka, tudi za novo družbo.

9. Ali je prav, da ta razmislek strnemo v nasprotje med tehnokracijo in humanizmom? Po vsem, kar smo rekli, se zdi, da ne. Res je sicer, da so z besedo humanizem razumeli in še razumejo različne stvari, pogosto tudi zelo retorične zadeve. Izraz humanizem lahko sprejmemo, če se izkaže, da vsebuje naslednje značilnosti:

— kritiko paleofilozofskega pojmovanja, ki vzpostavlja radikalno nasprotje med znanostjo in kulturo, daje prednost filozofiji pred znanostjo, pojmovano kot *vzročna razlaga* samih družbenih pojavov;

— dosledno kritiko politične ekonomije, pojmovane kot tehnična disciplina po sebi, ki razlaga kompleksni sistem človek-narava-družba;

— kritiko politike kot »praznovernega« posredništva vsega družbeno obstoječega;

— zahtevo po kritični naravnosti nasploh, tako glede znanosti-tehnike, pojmovane kot nekaj, kar je odmaknjeno družbi — zgodovini, kakor glede družbe-zgodovine, pojmovane kot nekaj, kar je abstraktno.

10. Najbolj bistveni sklep, v skopih besedah, je tale: če je iz dogajajoče se znanstveno-tehnične revolucije mogoče izločiti kritične pripombe glede kapitalizma, mora biti prav tako mogoče iz nje izvesti pozitivne napotke glede nove družbe. Zdi se, da je najpomembnejši tisti napotek, ki zadeva povezanost med *osebno zaslug*o (ki je proti nivelivanju, je za pobudo, bogato osebnost) in *družbeno enakostjo*: povezanost, ki se lahko konkretizira (seveda ustrezno prestrukturirana) v obliki bolj napredne in bolj razvite politične in družbene demokracije. Demokracija tako postane preizkusni kamen sposobnosti odgovarjati na zahteve znanosti; ta pa zahteva tako splošno in svobodno rast subjektivnih intelektualnih raz-

ločkov vsakega posameznika kakor tudi splošno družbeno izenačevanje vseh. Nevarnost tehnokracije se ohranja tudi v novi družbi in jo je mogoče premagati samo, če razvijamo to družbo v smeri čedalje popolnejše družbene enakosti, ki zna spodbujati čedalje bolj raznoliko rast subjektivnih talentov. Če hočemo govoriti o humanizmu, bi bilo torej prav, da bi govorili o kritičnem humanizmu, se pravi, o družbi, v kateri se človekovo udobje ne meri samo s kvantitativnimi merili, temveč z merilom kvalitete, z vrednotenjem razvoja teoretične zavesti: tako polne, bogate zavesti, če naj rečemo z Marxom da *potrebuje* vedno novih človekovih dejanj. Prav zato bi sklenil s predlogom, da za moto sprejmemo čudovito Brechtovo ugotovitev: »Treba je spremeniti svet in potem je treba spremeniti ta spremenjeni svet.«

UMBERTO CERRONI

Intelektualci in »navadni ljudje«*

Nikoli ne bomo dovolj visoko ocenili genialne gramscijanske ideje, po kateri mora intelektualec postati protagonist združevanja teorije in prakse, združevanja, »razumljenega kot realni zgodovinski proces«,¹ kot proces dejanske integracije intelektualcev in »navadnih ljudi« (vladajočih in vladanih), ki bo torej pomenilo kulturno preobrazbo, ki bo hkrati socialna in politična revolucija. Tako Gramsci s prefinjeno teoretično občutljivostjo razvija splošno Marxovo idejo o združevanju človeškega rodu v izgrajevanju avtentične skupnosti.

Da bi izmerili novost Gramscijeve pozicije, jo je treba konfrontirati s tradicionalnim aristokratizmom intelektualne funkcije (*vseh* intelektualnih funkcij) in torej z bistveno protislovnostjo buržoazne inteligence, ki — ne glede na njen deklarirani univerzalizem — producira samo sebe kot *ločeno inteligenco*, hkrati pa zahteva lastno pedagoško poslanstvo in podrejenost drugih. To pomeni, da celotna buržoazna kultura zahteva in opravičuje obstoječo družbeno delitev dela in zato vidi v splošnem delu razmišljanja *posebni poklic* (prim. webrowski *Beruf*). Od tod izvira nemožnost avtentično univerzalističnega obzorja.

Oglejmo si torej tri tipične analize funkcije intelektualca v moderni družbi.

* Prevod iz *Rinascita* 4/1975. Pripominjamo, da smo z besedo »navadni ljudje« prevedli italijanski izraz »semplice«, s katerim avtor, brez narekovajev, označuje množico ljudi, ki niso intelektualci oziroma, ki ne opravljajo funkcije intelektualca. — op. prev. D. B.

¹ A. Gramsci, *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*, Roma, 1971, str. 15.

1. *Fichte*. Ker še ni bil utrujen od poznomeščanskega skepticizma in ga je celo navdihovala progresivna doba razsvetljenstva, formulira Fichte univerzalistične teoretične izjave kot:² »Med . . . temeljnimi impulzi človeka je tudi ta, da priznava zunaj sebe druga bitja, ki so mu podobna« . . . , tako da se »s posredovanjem družbe uresničuje izpopolnjevanje človeške vrste«. S tega gledišča Fichte zavrača diskriminacijo med različnimi socialnimi sloji in priznava, »da so vsi socialni sloji nujni in zaslužijo naše spoštovanje«, kajti »ni sloj sam na sebi tisti, ki plemeniti posameznika, marveč dostojen način, s katerim posameznik sam sebe uresničuje.« Temu poslanstvu egalitarizma (abstraktno meščanskega) je zlasti zavezan znanstvenik: ta je še posebej »motiviran, da je skromnejši od drugih«, ker vidi »vzvišen ideal«, ki je v tem, »da suvereno zaznava dejanski splošni napredek človeštva in da stalno pospešuje ta napredek«.

Ko se posveča takšnemu splošnemu delu, mora znanstvenik pozabiti »na to, kar je sam storil, brž ko je nekaj storil«: mora pa misliti »samo na to, kar mu še preostaja, da mora storiti«. Delati mora za družbo, ne pa zase, ker »znanstvenik pripada družbi« in »nima znanosti zase, marveč za družbo«.

Po tem abstraktnem univerzalističnem vzponu pa nujno spoznamo padec v opravičevanje meščanske družbe. Fichte namreč piše: »Če mora znanstvenik angažirati znanost za družbo, prek katere jo je pridobil, mora osvestiti ljudi o njihovih resničnih potrebah in jim omogočiti, da spoznajo sredstva za njihovo zadovoljevanje. S tem pa nočemo reči, da bi se moral z njimi potapljati v tiste globoke raziskave, ki se jih mora sam lotevati, da bi odkril nekaj gotovega in zanesljivega. Kdor bi uporabljal takšno metodo, bi si v bistvu prizadeval, da naredi iz vseh drugih znanstvenike, ki bi bili po globini enaki njemu; kar pa je ne samo neuresničljivo, marveč je tudi v nasprotju s ciljem (po katerem nastajajo različni socialni sloji). Treba je pač zadovoljiti mnoge druge potrebe in drugi sloji obstoje ravnno zato, da skrbijo zanje.«

Fichtejanski intelektualec torej ponovno vzpostavlja prepad glede na »navadne ljudi« in se ponovno počuti kot privilegiranec: pedagog, ker »je po svojem poslanstvu učitelj človeškega rodu«, »vzgojitelj človeštva«, ki čuti sedaj »nujnost« socialne neenakosti (različni sloji!) in celo moralno in politično distanco, čeprav je Fichte na abstraktni ravni zatrjeval, da je »cilj vsake vlade, da napravi odveč samo vlado«. Vsako realno enakost pač onemogoča to, da ohranja obstoječo razdelitev na razrede, ki jo določa družbena delitev dela in zasebna lastnina, glede na katero pomeni odvečnost vlade samo to, da naj vladani prostovoljno sprejmejo vladajoče: ohranja torej tisto temeljno delitev, ki jo Gramsci želi odpraviti.

2. *Nietzsche*. Zaprt v svojo aristokratsko utopijo modernega esteta, očaran z mitom kontemplativnega in hierarhičnega grštva, ta heretik moderne civilizacije, ki je že zgodaj uničil temelje krščansko-meščanske

² G. A. Fichte, *Lezioni sulla missione del dotto*, Bari, 1967, str. 74.

kulture, trdi,³ »da lahko nastane neka višja civilizacija samo tam, kjer imamo dve različni družbeni kasti: kasto tistih, ki delajo, in kasto tistih, ki živijo v brezdelju, ki so torej sposobni uživati pravo brezdelje; ali povedano z jasnejšim poudarkom: kasto prisilnega dela in kasto svobodnega dela«. Ko je opredeljeval *Mojo utopijo*, je Nietzsche tudi pisal: »V neki boljši ureditvi družbe bodo delo in težka bremena življenja zaupana tistemu, ki mu bodo prizadela najmanj trpljenja, to je tistemu, ki je najbolj top in tako postopoma vse do vrha, vse do tistega, ki je v največji meri občutljiv za najvišje in najbolj sublimirane vrste trpljenja in ki zato trpi tudi takrat, ko mu je življenje v največji meri olajšano«. Smo torej pred utopijo, ki formalno vzpostavlja delitev na razrede, v imenu estetizma, ki je sposoben žrtvovati množico *esprit de finesse* nekaterih. Tukaj živi intelektualec kot parazit družbe, misleč, da se bo vzpenjal na njeni zaslužjenosti, pri tem pa ne spoznava, da v takšni svoji ločenosti le potrjuje svojo impotenco.

3. *Weber*. Z Webrom doseže povezava med aristokratskim separatizmom intelektualca in hipostaziranjem obstoječe družbene delitve dela (in s tem zvezane delitve na razrede) še bolj rafinirano obliko, ki ustreza procesu razkrivanja in iztrežnitve sveta, v katerem naj bi obstajala webrowska »racionalnost« izračunljivega. Že ta korelacija-redukcija racionalnega na izračunljivo je zelo pomembna, ker domneva večnost trga in torej tudi produkcije s posredovanjem menjave ali kapitalistične produkcije v pravem pomenu besede (produkcija presežne vrednosti s »svobodnim« mezdanim delom). Istočasno pa je družbena znanost, ki se ji webrowski intelektualec posveča z namenom, da bi se izognil vsakršnemu vrednotenju, daleč od tega, da bi bila brez predpostavk, saj temelji na idealno-tipičnih modelih, ki — kolikor se nanašajo na obstoječo družbo — obstoje ravnó v razmerju sredstva—cilji, ki je izrazita kategorija meščansko-tržne izračunljivosti. In ker Weber odklanja eksperimentalni (zgodovinsko-materialni) karakter svojega idealnega tipa kapitalizma, mora ne samo hipostazirati meščansko izračunljivost (trg in vse z njim povezane kategorije), marveč si mora tudi domišljati, da se ukvarja z znanostjo, ne da bi jo lahko utemeljil na hipotetično-eksperimentalni metodi. Nasledek tega je, da se znanstvena konstrukcija zruši, ker se mora nujno podrediti veri, ki jo mora imeti znanstvenik vase in v lastno profesionalno etiko: znanost se zreducira v poklic (*Beruf*) v ožjem pomenu, medtem ko se poklic, ki je vrezan po vzoru obstoječe meščanske civilne družbe, potencira v znanost!

Gramscijeva pozicija pa se da sintetično povzeti nekako takole.

1. Intelektualec ne živi v nekakšnem mannheimovskem brezračnem prostoru, ampak obstoji kot socialni sloj, ki je vezan bodisi na neko družbeno delitev dela bodisi na ustrezni agregat razredov (zgodovinski blok).
2. Kot proizvajalec znanja lahko spoznava samega sebe in zgodovino z

³ F. Nietzsche, *Umano, troppo umano* in *Scelta di frammenti postumi*, Vol. I., Milano, 1970, str. 230—239.

modeli, ki se dajo verificirati z materialnimi produkcijskimi odnosi, v zvezi s katerimi se oblikujejo sfere nadstavbe, v kateri se artikulira razredna hegemonija v določenem zgodovinskem bloku. 3. Na podlagi znanosti torej utemeljuje preverljivost znanja, kar mu omogoča, da se izogne ideologizirajočim hipostazam in da odkrije zgodovinski primat delavskega razreda: od tod sama njegova sposobnost, da se teoretično emancipira ravno s tem, da sodeluje pri praktični emancipaciji delavcev. 4. Kot znanstveni intelektualec vzgaja »navadne ljudi«, kot *družbeni* delavec se vzgaja skupaj z »navadnimi ljudmi«: njegovo družbeno znanje se tako preliva v Marxovo teorijo revolucije, v kateri je treba tudi vzgojitelja vzgojiti (prim. tretja teza o Feuerbachu). 5. Intelektualec osvobaja »navadne ljudi«, ko jih zbira okrog delavskega razreda, katerega praktična osvoboditev, osvoboditev kot razreda, je hkrati univerzalna teoretična osvoboditev. Tako se sklene ploden krog praksa—teorija—praksa s tem, da se preseže delavski korporativizem (ekonomizem) in intelektualni korporativizem (ločenost kulture). Po eni strani se praksa, ravno z delovanjem intelektualca-znanstvenika materialista, dviga v teorijo; po drugi prehaja teorija v prakso ravno v socialističnem delavskem gibanju. V središču tega kroga je partija — kolektivni intelektualec, v kateri se že danes zarisuje perspektiva konca delitve-ločitve teorije in prakse, med intelektualci in »navadnimi ljudmi«, med vladajočimi in vladanimi. Poslanstvo modernega znanstvenika je potemtakem, da odpravi svojo lastno aristokratsko ločenost (ki se realizira kot birokratska akademska avtarkija in kot formalistična avtonomnost filologije), ker mu bo ravno odprava te ločitve omogočila, da bo teoretično in praktično uresničeval ideal univerzalnosti: tako ideal zgodovinsko učinkovitega znanja kot ideal univerzalne osvoboditve človeka.

Z Gramscijem sledi analiza intelektualca vsem nujnim prvinam, ki so potrebne za to, da se sistematično rekonstruira družbenost znanosti ali praktičnost-verifikabilnost zgodovinske znanosti. Prav tako pa poudarja praktični pomen znanosti, tj. nujno teoretično naravo gibanja za praktično preobrazbo sveta. Tako sta identificirana tako idejni profil kot praktični profil znanja, vzpostavljeno pa je tudi razmerje med njima. Da bi osvobodil človeštvo (da bi izpolnil svoje univerzalno »poslanstvo«), mora intelektualec povezati svojo teorijo s praktično osvoboditvijo nekega razreda (delavskega razreda), kot mora delavski razred, da bi praktično osvobodil samega sebe, povezovati svoje praktično gibanje s teorijo-znanostjo o univerzalni osvoboditvi.

V ta obsežni okvir se celo vključujejo — s preseženjem njihove utopistično-skeptične povezave — pozitivni motivi mislecev iz preteklosti: razsvetljenjski Fichtejev motiv, ki teoretizira o primatu uma, kontemplativno-estetski motiv Nietzscheja, ki želi »višjo civilizacijo« kot pa je produktivistična in tržna buržoazna civilizacija, Webrov etični motiv, ki zahteva zlitje med tehnično-znanstveno specializacijo znanstvenika in njegovo moralno in državljansko doslednostjo.

DIMITAR MIRČEV

Znanstveni zbor o metodologiji in uporabi raziskovalnih metod v znanosti o politiki

Konec novembra 1974 je bil v Skopju v organizaciji Inštituta za sociološka in politološka raziskovanja dvodnevni znanstveni zbor, posvečen problemom metodologije in uporabe raziskovalnih metod v politični znanosti. Zbora se je udeležilo 45 znanstvenih delavcev iz več jugoslovanskih univerzitetnih središč ter razpravljalo o 19 poročilih in prispevkih. Poročila in prispevki so zajeli dve tematski področji: splošne probleme marksistične metodologije in teoretične probleme metodologije politične znanosti — in pa metode in izkušnje pri uvažanju posameznih metod v politološke raziskave.

Namen zbora je bil v tem, da strne in afirmira dosedanje izkušnje v razvoju in uvajanju metodologije pri proučevanju naših sodobnih političnih fenomenov ter da prispeva k nadaljnjemu napredku v metodološki konstituciji znanosti o politiki. Če upoštevamo sedanje stanje in položaj te znanosti — so poudarili na zboru — se pri nas srečujemo še vedno z elementarnimi problemi njene emancipacije, ki tako glede materialnih kot kadrovskih sredstev, pa tudi glede svoje akademske in praktične eksistence še vedno močno zaostaja za drugimi družbenimi znanostmi; zbor je še posebej opozoril na pomen in aktualnost graditve in izpolnjevanja metodološko-raziskovalnih sestavin. Razprava

je popolnoma jasno pokazala, da so tudi na tem področju metodološki problemi najtesneje povezani s problemi teoretične, pojmovno-konceptualne, kategorialne in tudi terminološke narave kot tudi z vprašanji splošnega raziskovalnega lotevanja vitalnih pojavov politike samoupravne družbe.

Zaradi tega je tudi iz temeljne naravnosti poročil in iz razprave v prvem tematskem sklopu izzvenela zahteva, da se jasneje opredeli družbena narava politike v sodobnih razmerah, zlasti v samoupravljanju, ter da se točneje določijo mesto politoloških raziskav in specifičnosti znanstvene metodologije na tem področju. Glede tega je bil zlasti zanimiv prispevek *dr. Stojana Tomića*, ki je predvsem sistematiziral specifičnosti modernih političnih pojavov. Omenil je, na primer to, da je osrednje vprašanje v političnih pojavih prav politična oblast oziroma politična institucija, da politični proces zahteva povezano delovanje ljudi kot političnih bitij za spreminjanje političnega stanja stvari ali stanja politične oblasti, da je fenomen posredništva prek politike izjemno pomembna in zapletena posebnost političnih pojavov. Tomić je zlasti poudaril, da ima politika svojevrstno načelo vedenja, da se ravna po načelu smotrnosti, ne pa po načelu eksaktnosti, kar pomeni, da načelo eksaktnosti ni glavno, dominantno načelo politike. Ko je avtor razčlenjeval Marxove teze o delovanju načela volje (ki je razredno-zgodovinsko determinirana) v politiki, je iz teh izluščil nadaljnje posebnosti političnega fenomena (njegovo relativno neopaznost, specifične cilje politične dejavnosti, specifična sredstva itd.). Iz tega je izpeljana hipoteza, da narava političnih pojavov in diferenciacija političnih znanosti določata tudi specifičnost in diferenciranost znanstvenih metod in raziskovalnih tehnik, s katerimi je možno prodirati v politič-

no sfero. Glede tega je posvetil Tomič v svojem prispevku največ pozornosti odnosu med predmetom in metodami političnih znanosti in tudi socialnimi predpostavkami, ki narekujejo znanstveno metodo političnih znanosti.

Dr. Borivoje Pupič je nastopil s poročilom »Revalorizacija marksistične dialektike v politično-pravnih vedah«. Izhajal je iz tega, da je v naši družbeni in še zlasti v politični znanosti nedavni vdor liberalizma, nacionalizma, dogmatizma in njim podobnih produktov meščanske zavesti zasekal vrzel, skozi katero se je vtihotapila revizija marksizma, nerazumevanje ali zavestno zane-marjanje načel marksistične dialektike in zgodovinskega materializma. To se je najjasneje pokazalo v povzemanju meščanske metodologije pa tudi v teoretičnih pojmovnih sistemih in pojmovanjih, ki izhajajo iz nje — zlasti kar zadeva ključne koncepte marksizma: država, pravo, demokracija, oblast samoupravljanje in drugi politični pojavi. Pupič je natanko analiziral nekatere izmed sodobnih tez, ki jih je oblikovala naša politično-pravna znanost in ki odstopajo od avtentičnega koncepta marksistične politične teorije. V teh tezah je avtor, na primer, ugotovil, da opuščamo načela totalitete v obravnavanju posameznih politično-pravnih kategorij, izolirano in *per se* obravnavamo nekatere pojave, hlapčujemo fenomenologiji političnih pojavov itd. Zaradi tega se zavzema za vračanje in za ustvarjalno lotevanje vprašanj politične teorije marksizma ter za prežemanje politično-pravnih raziskovanj z zgodovinsko-materialističnimi potmi spoznavanja, z njegovimi splošnimi in posebnimi metodami.

V istem duhu je opredelil svoj uvodni referat na znanstvenem zboru tudi *dr. Stevan Gaber*; tema ima naslov: »Dialektične značilnosti raziskovalne metode v znanosti o politiki«. Gaber je zlasti opozoril na odvisnost politične znanosti od potreb družbeno-zgodovinske prakse, hkrati pa tudi na relativno samostojnost tega razvoja, na probleme uporabe

pozitivne dediščine iz dosedanjega razvoja te znanosti in na aplikacijo evolucijskega in revolucionarnega v širjenju znanstvenih spoznanj v politični sferi. Gaber meni, da je funkcija sodobne politične znanosti v nujnosti, da so sredstva in instrumenti razredno-zgodovinskega spoznavanja usklajena s potrebami revolucioniranja družbenih odnosov in gibanj. Zavzel se je za revalorizacijo dialektično-materialističnega lotevanja političnih pojavov, toda tudi za širši prostor za svobodno kritiko in svoboden spopad mnenj v politični znanosti — kot poti do resničnih spoznanj o objektivni stvarnosti.

Del referatov je bil nekakšen prehod od splošnih teoretičnih opredelitev politološke metodologije k problemom aplikacije in izkustva posamičnih metod. Tako je *dr. Slavomir Milosavljevič* pisal o nekaterih problemih uporabe splošno znanstvene metode pri snovanju modelov v empiričnih politoloških raziskavah, *mr. Djoko Tozija* pa o pomenu znanstvenih teorij za raziskovanje v družbenih vedah. Drugi del referatov je bil pretežno naravnani k razčlenjevanju teoretičnih in aplikativnih problemov posamičnih metod ali k metodološkim izkustvom pri raziskovanju političnih pojavov. Obravnavali so, na primer, izkušnje pri uporabi statistične analize, organizacijske analize, analize vsebine, študija primerov, ankete, kibernetičnih metod, metod klasifikacije, informatike in drugih različnih tehnik raziskovanja. Razpravljali so tudi o metodoloških vidikih proučevanja volitev, politične kulture, samoupravne organizacije in drugih pojavov.

Če upoštevamo tudi zelo obsežno razpravo po poročilih in o problemih, ki jih referati niso obravnavali, je ta znanstveni zbor popolnoma izpolnil pričakovanje organizatorja ter potrdil mnenje, da so za politologe v naši državi taki profesionalni stiki, delovni zbori in priložnosti za izmenjavo izkušenj zelo potrebni in koristni ter da jih je bilo zadnjih nekaj let vse premalo.

Politično predstavlanje

I

Konec leta 1974 je v uveljavljeni družboslovni zbirki *Ideje* izšlo delo izrednega profesorja beograjske fakultete za politične vede dr. Milana Matića z naslovom *Politično predstavlanje*. Tudi naša revija *Teorija in praksa* je glede na pomembno politološko usmerjenost zbirke *Ideje* (uredniški odbor J. Đorđević, S. Grozdanić, V. Stanovčić, glavni in odgovorni urednik Čedo Maleš) posvetila v preteklosti tako programski usmeritvi zbirke kot tudi posameznim študijam iz zbirke upravičeno pozornost.

Delo profesorja Matića *Politično predstavlanje* je izrazito politološko delo, ki ga odlikuje marksističen pristop. Matić, ki je tudi v preteklosti s številnimi politološkimi raziskavami, študijami in razpravami dokazal, da ni politolog na eno samo struno, se zaveda, da pot do ukinitve politike in njenega predstavnikega bistva vodi prek tega, da družba osvoji politično sfero, in je zato tudi svoja razglabljanja o političnem predstavlanju uokviril v širši splet odnosov na črti (javna) oblast — družba.

V času, ko smo zaradi institucionalne umestitve delegatskih odnosov priča številnim razpravam, člankom, brošuram in »brošuricam« o vprašanih političnega predstavlanja — katerih raven je glede kvalitete seveda v velikem razponu — je Matićevo delo, ki posega v politično teorijo, znatna znanstvena osvežitev in prvo celovito tovrstno monografsko delo pri nas. Matić v svojem delu znanstveno utemeljeno inventarizira in analizira ideje o političnem predstavlanju. Naj nam bo v tej zvezi dovoljeno omeniti, da sta fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo in slovenska politologija v svojem znanstveno raziskovalnem programu posvečali pozornost vprašanju, ki so v zvezi s politično reprezentanco. To se je, poleg drugega, ne nazadnje kazalo tudi v izbiri magistrskih

del. Tu kaže opozoriti na (za zdaj) še neobjavljeni kakovostni znanstveno-raziskovalni deli P. Klinarja (*Vloga političnih partij v zakonodajnem procesu meščanske predstavniške demokracije*) in M. Ribariča (*Poslanski mandat v političnem sistemu meščanske družbe*).

M. Matić je svojo knjigo, ki obsega 270 strani, na koncu pa je kazalnik politoloških pojmov in priimkov avtorjev, poleg krajšega uvoda razdelil v tri dele, in sicer: teoretični temelj in zgodovinski razvoj politične reprezentance, reprezentanca in politika ter od reprezentance do samoupravne delegacije. Že pomensko izbrani naslovi poglavij pričajo, da si je avtor zadal visoke znanstveno raziskovalne cilje in da je v svoji študiji zajel širok nihaj na področju politične teorije. Svetovna literatura o fenomenu političnega predstavlanja je izjemno bogata in raznovrstna, nemalokrat prava goščava in sod brez dna. Uspešno pisanje takšnega dela, kot je Matićevo, zahteva poznavanje zelo razvejane literature. Ugotovimo lahko — pa čeprav merimo tudi z zelo kritičnim vatlom — da Matić natančno pozna literaturo in jo tudi ustvarjalno in kritično aplicira v besedilu knjige.

II

Prvi del Matićevega inspirativnega dela zajema pojem in vsebino politične reprezentance, teoretične zamisli o političnem predstavlanju in njihov sodobni pomen ter funkcije politične reprezentance in vprašanje zakonitosti (legitimnosti). Vse to pomeni, da je naš pisec moral posegati v zgodovino politične misli, prikazovati teoretična izhodišča posameznih zamisli in tudi njihov politično praktični pomen. Tu se avtorju ni posrečilo zmerom enako tehtno ilustrirati zamisli o politični reprezentanci v skladu z njihovo širino, zapletenostjo in neposrednim družbenim pomenom. Tako je nekatere teorije in izhodišča le bolj ali manj nakazoval (formalistični vidiki o politični reprezentanci), drugod pa se je tudi širše poglobljal (marksistična kritika funkcionalizma).

Velja podčrtati, da je politična reprezentanca brez dvoma ena najbolj zaple-

tenih kategorij politične teorije. Matić je ravnal politološko zelo umno, ko nam jo v svojem delu ponuja v branje in razmišljanje v širših analitičnih miselnih zvezah in ko se tako ne pusti zapeljati ali zadovoljiti z metodo etimološke ali zgolj semantične analize pojma reprezentance. Mogoče se je strinjati z avtorjevimi ugotovitvami, da ideja moderne politične reprezentance nastane v procesu pripravljanja moderne meščanske države, saj si je brez politične reprezentance politiko težko predstavljati v čem drugem kot v »oskubljeni« oblastni dominaciji in zatiranju. Avtor tehtno utemeljuje, da je splošnost meščanskega predstavništva le navidezna in da je politična reprezentanca oblika političnega odtujevanja, ki se spreminja v politično tehniko, ki je »na uslugo« oblastno vladajočim manjšinam.

Menimo, da samo *narava* poslanskega mandata sama po sebi ne izčrpuje in ne more družbeno v celoti pojasniti vsebine politične reprezentance, če se ne ustavimo ob *družbenih predpostavkah* uveljavljanja politične reprezentance. Zato je pisec ravnal pravilno, ker se ni ustavljal samo ob formalnih značilnostih takšnega ali drugačnega »mandata«, temveč je razčlenjeval tudi stvarne družbene položaje in pokazal, da je politična reprezentanca točka, kjer se križajo številne politične kontroverze aktivnih sil družbe. Tako je svojim razmišljanjem o politični reprezentanci vtisnil pečat zgodovinske določenosti. Sestop v Matičev tekst v prvem delu njegove knjige reliefno pokaže, da imamo tako v zgodovinski praksi kot v njenem teoretičnem osmišljanju opraviti z neke vrste nenehno rekonceptualizacijo političnega predstavljanja, da tedaj meščanska politična misel na področju politične reprezentance ni razvila (ker objektivno ni mogla razviti) zadovoljive in konzistentne teorije predstavljanja. Šlo je v bistvu za nenehne poskuse prilagajanja političnega predstavljanja v skladu z obstoječimi političnimi odnosi, s potrebami politične prakse, glede na vstopanje novih (konkurenčnih!) družbenih sil na prizorišče družbenega dogajanja. Bržčas je v tem treba iskati tudi bistvene razloge, zakaj sodobne politične institucije dose-

gajo krizno konico prav na področju političnega predstavljanja (»kriza parlamentarizma«). Šele marksistična teorija je, izhajajoč iz teze o podružbljanju politike, o razreševanju nasprotja med družbo in (državno, javno) oblastjo, lahko dala zaokroženo teorijo o »predstavljanju« in uveljavila svoje načelo »o enostavni, delavni reprezentanci«.

III

Drugi, najkrajši, 53 strani obsegajoči del knjige z naslovom *Reprezentanca in politika*, obravnava volitve, politične partije ter proces birokratizacije in v zvezi s tem krizo demokratičnega predstavljanja. Tudi to kaže, kako široko sega avtor s svojimi vprašanji. Matić v tem delu osredotoča našo radovednost na nekatere meščanske teorije o volitvah ter na podlagi razlik v pristopih teh teorij tudi pokaže, da glede na politično reprezentanco kljub vsemu na eni strani preveč poudarjamo volitve, na drugi strani pa volitve podcenjujemo in jih siromašimo na raven oblikovanja predstavništva. Matičevo analiziranje instrumentalne, funkcionalistične in marksistične teorije volitev je teoretično prepričljivo, slog je koncentriran in do neke mere pogreša praktičnih osvetlitev in konkretne operacionalizacije.

Vsako delo, ki govori o političnem predstavljanju, se ne more izogniti obravnavanju političnih partij, teh osrednjih institucij usmerjanja globalne družbe v sodobnem svetu in dejavnikov, ki opravljajo politizacijo v družbi. Matičevo poznavanje problemov sodobne družbe pa je dovolj zaokroženo, da ni zašel v zmotu, ki bi mu tako zameglila njegovo teoretično optiko, da poleg vloge političnih partij ne bi zaznaval tudi izrednega pomena, ki ga ima naraščanje moči birokratskega aparata, moči administracije in v zvezi s tem še zlasti izvršne veje oblasti, ki se uveljavlja kot vedno pomembnejši *modus operandi* političnega sistema. Tako se nam upravičeno dozdeva, da je avtor pravilno ovrednotil vlogo političnih partij v procesu političnega predstavljanja in sploh mesto »partitokracije« v predstavniških sistemih, ko je

s svojo analizo prikazal, kako izza ne-malokdaj monumentalnih fasad meščanskih predstavniških institucij poteka širokim slojem prebivalstva nevidno delo arhitektov modernih partij — seveda skupaj s tehnokratskimi in birokratskimi strukturami. Čeprav pisec političnim partijam ne daje v svojem delu veliko prostora, vendar skrbno dokazuje, da so predpostavke demokracije širše in bolj zapletene od samo formalne navzočnosti večjega števila partij v političnem sistemu. Tako teoretično sprejemljivo obračuna z iluzijami partijskega pluralizma.

IV

Menimo, da je najbolj artikulirani od-mev demokratičnega jedra v Marxovem pojmovanju »delovne reprezentance« od-jeknil v jugoslovanskem samoupravnem socializmu, še zlasti v delegatskem si-stemu kot opredeljujoči prvini politič-nega sistema. Zato Matičev tretji del študije »Od reprezentance do samouprav-ne delegacije« vsebinsko smiselno kon-čuje knjigo, ko se dotika razrednih do-ločilnic političnega predstavljanja v so-bodnem svetu in s teoretično analizo ju-goslovanskega delegatskega sistema po-kaže na pomemben zgodovinski preobrat v političnem predstavljanju. Matič ne pozablja, da je politična reprezentanca brez dvoma velika pridobitev politične kulture in civilizacije meščanske družbe, daje pa tudi utemeljeno marksistično kri-tiko politične reprezentance. Prvotne oblike političnega predstavljanja so ved-no bolj preraščale v zapletene institu-cionalne sisteme reprezentativne politike. Abstraktni državljan, iztrgan iz okvirjev svojih družbenih in ekonomskih vezi ter vlog, je v svoji »enodimenzionalnosti« postajal vedno manj stvarna enota druž-be. Parlament kot sestavni del institucionalnega inventarja meščanske družbe nenehno zgublja pomen in družbena praksa meščanskega sveta pokaže, da zakonodajalstvo ni več ustrezen in učin-kovit način urejevanja najpomembnejših odnosov v moderni družbi in da uprav-ljanje nadomešča predstavljanje. Številne meščanske teorije so se v takšnem po-ložaju zatekale v teorijo elit in v teze

o nepremakljivi večnosti elitistične po-litike in nakazovale, da v »masovni druž-bi« razredni spopadi zginjajo ter odsto-pajo prostor spopadom med »množico in elito«. Matič v knjigi razgrinja vzroke za nastanek takšnih izhodišč in nakazuje možnosti, ki jih daje samoupravna druž-ba s preseganjem dvojnosti med vlada-jočimi in vladanimi.

Preden je pisec prešel na razčlenje-vanje našega delegatskega sistema, je na-pravil še analitičen izlet v sovjetsko ter kitajsko teorijo in prakso predstavnštva. Menimo, da je sicer v kratkem prikazu dobro zajel obdobje in protislovnost raz-voja v sovjetskem modelu predstavnštva. Zdi pa se, da razglabljanja o revitaliza-ciji Leninove vizije sovjetov v sedanjem obdobju sovjetske družbe nakazujejo (pre)velik teoretični optimizem.

Ne bi bilo mogoče ugovarjati avtorju, da — *grosso modo* — v uveljavljanju narodnoosvobodilnih odborov kot orga-nov revolucionarne samodejnosti in sa-mobitnosti ljudstva ter v »ljudskood-borski« samoupravnosti išče in tudi najde *zgodovinsko* genezo uveljavljanja de-legatskega sistema. Ko avtor obravnava zgodovinske vidike razvoja ljudske obla-sti, si ne dela utvar in se zaveda, da sta se nenehno soočala etatistično in samo-upravno načelo globalne integracije ju-goslovanske družbe. Globalni delegatski sistem razume kot avtentično nadalje-vanje samoupravnih odnosov in proces-ov v temeljnih celicah združenega dela in družbenega življenja.

Avtor, osvojen normativističnih teo-retičnih utesnitev, se zaveda, da je de-legatski sistem korenita, globoka spremem-ba zgodovinskega tipa »predstavljanja« in zato ni dovolj le spremeniti samo obliko in institucionalni aranžma »pred-stavniškega mehanizma«. Pisec je obrav-navanje delegatskih odnosov povezal z uveljavitvijo skupščine kot osrednje, sre-diščne institucije našega političnega si-stema. Normativna projekcija skupščin-skega sistema teži k oblikovanju skup-ščin kot najširše oblike samoupravnega družbenega dogovarjanja in usklaje-vanje interesov. Zato tudi s skupščinskim sistemom presegamo meje, ki dele »man-danta« od »mandatarja«. Čeprav je delo, kot smo že navedli, pisano izrazito po-

litološko, bi mu bilo v prid in bi bilo še kvalitetnejše, če bi bilo bolj ilustrirano s konkretnimi normativnimi rešitvami in izpeljankami v našem skupščinskem sistemu. Avtor se sicer na nekaterih mestih dotika tudi konkretnih normativnih rešitev (npr. tam, kjer se sprašuje o upravičenosti velike družbene moči delegacije v odnosu do delegator in samoupravne osnove), vendar širše institucionalnega mehanizma ne obravnava. Večjo in bolj poglobljeno operacionalizacijo bi zahtevala tudi obravnava družbenopolitičnih organizacij kot neposrednih nosilcev odgovornosti za delovanje skupščinskega sistema na delegatskih temeljih.

Tudi Matičeva knjiga nas lahko prepriča, da je naša samoupravna družba, ki je na poti presejanja političnega posredništva ter institucionalno grajena na delegatskih razmerjih — kljub občasnim zastojem — naša edina sprejemljiva alternativa. Pisec — kot kritični stezosledec znanstvene resnice — ničesar ne olepšuje, njegova knjiga je namreč nepodkupljivo znanstveno sporočilo njegovih uspešnih teoretičnih izsledkov.

BOŠTJAN MARKIČ

S. A. TOKAREV

Vera v zgodovini narodov sveta

Knjiga Tokareva je primerjalno-zgodovinska študija, oprta na ogromno gradivo in je že zaradi tega vredna vse pozornosti. Razdeljena je na tri dele: plemenski kult, narodno-državne vere in svetovna verstva. V delu o plemenskih kultih ali verstvih v praskupnosti in na prehodu v razredno družbo nam avtor predstavi verstva tehle ljudstev: najprej predzgodovinske in arheološke spomenike zgodovine vere (paleolitik, neolitik, kovinska doba), vero Avstralcev

in Tasmancev, verovanja ljudstev Oceanije, vero »primitivnih«¹ ljudstev južne, jugo-vzhodne in vzhodne Azije, verovanja ameriških ljudstev, verovanja afriških ljudstev, verstva ljudstev severne Azije, Kavkaza, Povolžja in Urala, verstva starih Slovanov, starih Keltov in starih Germanov.

V razdelku, ki govori o narodno-državnih verah, torej verstvih razrednih družb, nam avtor predstavi verstva ljudstev srednje Amerike, vzhodne Azije, Kitajske, Japonske, Koreje, Indije, starega Egipta, starih ljudstev prednje Azije, mezopotamskih ljudstev, Male Azije, Sirije, Fenicije, vero starega Irana — mazdaizem, židovsko vero, vero starih Grkov in starih Rimljanov. S svetovnimi verstvi pa misli na budizem, krščanstvo in islam.

Cilj, ki si ga je zastavil avtor, je prikaz vere kot funkcije konkretnih družbenih okoliščin. Napačno je misliti, da se na podobnih stopnjah razvoja družbe pojavljajo identične oblike verskih predstav. »Dejstvo tako ogromne raznolikosti obredov in verovanj samo po sebi niti malo ne vzbuja začudenja, saj vendar vemo, kako različne so stvarne okoliščine, v katerih je potekal zgodovinski razvoj vsakega naroda in vsakega razdobja. Saj je vera tudi odvisna od celotnih razmer ne le izrazito gmotnega življenja ljudi, ampak tudi od političnih oblik, kulturnih posebnosti in od zunanjih vplivov. Vsestransko je treba proučiti vse različne okoliščine...«² (str. 399). Prav v tem je vrednost te knjige. Pojavne oblike vere so na eni strani odvisne od številnih okoliščin, na drugi strani pa išče izvir konkretnih predstav tudi daleč v zgodovini. Moramo priznati da je avtorju kot etnografu to tudi uspelo. Fenomen verskih predstav nam torej prikaže kot kontinuum. To pa nikakor ni lahko, saj si ne smemo zamišljati, da vsaka verska predstava zase, vsak verski obred izhaja iz kakšne stvarne izkušnje (str. 393). Predstave se ohranjajo tudi potem, ko okoliščine, ki so jih porodile, že izginejo; predvsem vplivajo druga na drugo, se mešajo itd.

S temi metodološkimi napotki se avtor loti prikazovanja konkretnih verskih predstav pri različnih ljudstvih in

narodih, še prej pa nam v uvodu predstavi najpomembnejše teorije religije v zgodovini. Bistvene pomanjkljivosti teh teorij so v tem, da so kompleksen fenomen religije razlagale enostransko (osredotočile so se le na en element in iz njega poskušale razložiti celoten fenomen), in pa v tem, da so imele religijo za čisto razumsko dejavnost.

Pri proučevanju najstarejših stopenj človeške zgodovine imamo na voljo le arheološke ostanke, ki jih teoretiki različno razlagajo. Že vprašanje, kdaj se pojavi vera, je sporno. Nekateri postavljajo mejo v musterien, drugi na konec mlajšega paleolitika. Prav gotovo pa je pred tem obstajalo predversko obdobje, zakaj »primitivnost družbenega obstanka najstarejših predstavnikov človeškega rodu je bila kriva, da je bilo njihovo spoznanje neposredno naperjeno v prakso in ni moglo ustvarjati verskih abstrakcij« (str. 15). Prav tako nedvomno pa je tudi to, da je bil svet v neolitikumu že poln zlih ter dobrih duhov. Kot prve oblike vere dobimo tako magijo, totemizem, animizem, pozneje kulte raznih naravnih pojavov itd. Ta razvoj nam pokaže avtor v prvem delu, ko razvrsti ljudstva od Avstralije prek Oceanije, Amerike, Afrike, Azije do Evrope. Razlog? »Takšna razvrstitev do neke mere ustreza rastoči zapovrstnosti stopenj v zgodovinskem razvoju ljudstev« (str. 26).

Na tisti stopnji, ko so duhovi in z njimi povezane brezosebne sile že predstavniki nekaterih določenih socialnih sil in ko se vse bolj sprevračajo v božanstva, se pojavijo že tudi bolj razvite kozmogonično-mitološke predstave. Te predstave so pretežno že delo posameznikov (žrecev), ki jih ljudje vedno ne razumejo, zato se oklepajo svojih prejšnjih kultov in tako dobimo dve vrsti religioznosti: »ljudsko« in »oficielno« religijo. Ta dihotomija se kaže tudi v narodno-državnih verstvih. Največkrat je pa tako, da uradna religija precej prevzame od prejšnjih ljudskih kultov in predstav ter jih naprej razvije. Zato najbrž ni čisto točna trditev, da »ni namreč duhovništvo tisto, ki nastaja in se oblikuje zavoljo tega, ker je treba izkazovati čast velikim božanstvom... s katerimi imajo ljudje kaj malo oprav-

ka... temveč narobe — žreci ustvarjajo podobe božanstev in mite, povezane z njimi« (str. 65).

Za to mislijo pa se skriva še ena stran avtorjevega prepričanja, ki jo bomo povezali z nekaterimi trditvami iz sklepnega poglavja in tako poskušali dobiti bolj zaokroženo podobo o prepričanju avtorja o »bistvu religije«. Glede religije pa še to: avtor uporablja izraz religija (vera) za vse zgodovinske pojave oblike odnosov do nadnaravnega. Resda definira totemizem, magijo in tudi religijo, vendar si pri prikazovanju konkretnih oblik verovanj ne prizadeva, da bi jih teoretično razmejeval. Teorija je nasplošno slabši del avtorjevega dela. Pa se vrnimo k naši nalogi. Avtor si v sklepnem poglavju zastavi tudi vprašanje o tem, ali je koristna vera za ljudi. Ali so imeli in imajo ljudje od vere kakšno korist? Nikakor ne (str. 306)! Človek je vedno dosegal cilje s svojo lastno spretnostjo in znanjem, vera pa je bila zraven le kot nesrečen dodatek v obliki psihološke prevare. Vendar take prevare znanost na neki razvojni stopnji kmalu ovzre! Zakaj se torej religija vendar ohranja? In vera je močna predvsem zato, ker je toliko ljudi in vplivnih družbenih skupin povežalo z njo svoje koristi... in da so ti ljudje neločljivi del vodilnih razredov v družbi izkoriščevalcev... (str. 3391).« In naprej: »V razredni družbi postane vera v pravem, kar dobesednem smislu orožje socialnega zatiranja. »Težava je torej v tem, da stoji za tem izročilom dobro organizirana, strnjena sila svečeniških in tempeljskih organizacij, torej cerkvena hierarhija. »Ta duhovniško cerkvena organizacija je tista neposredna socialna sila, ki je temelj in opora vere« (str. 392). Po tej logiki je čisto naraven sklep, da je socializem vse družbene korenine vere uničil in da ljudje samo še »kdaj pa kdaj po stari navadi« verujejo.

Res je sicer, da je katoliška cerkev najvitalnejša, nemara prav po zaslugi svoje močne organizacije, vendar je samo najvitalnejša, ne pa vitalna na sploh. Ne smemo vendarle pozabiti vseh reformističnih skupin in skupinic, ki se oblikujejo okoli verskih simbolov, pa so strogo proti organizaciji. Zgornja teorija

nam tudi ne more razjasniti problema religioznosti mladih.

Poglejmo si še nekatere probleme pri proučevanju zgodovine verstev. Na prehodu iz predrazredne v razredno družbo najdemo poleg »primitivnih« predstav že tudi oboževanje vodij, kult plemenskega boga vojščaka, posvečevanje nastajajoče zasebne lastnine, suženjstva in osamosvajanje poklicnega svečeništva. To srečamo pri vseh ljudstvih na isti stopnji razvoja, vendar si tega ne smemo razlagati, kot avtor pravilno pripominja, s stališča difuzionistične teorije. Na tej stopnji proučevanja verstev smo še vedno odvisni od etnografskega gradiva, vire posameznih verovanj pa še vedno iščemo v družbeni samobitnosti konkretne družbe. Ko preidemo na proučevanje narodno-državnih verstev, pa se spremenita tako vir proučevanja kot metoda proučevanja. Za vir proučevanja imamo pri roki že kar pravcate versko-filozofske koncepcije, svete knjige in druga verska besedila.

Narodno-državne religije so mnogo-božne. Izvora posameznih bogov in drugih verskih predstav pa ne moremo več iskati le v družbeni samobitnosti konkretnega naroda ali države, ampak se moramo največkrat podati globoko v zgodovino in celo k drugim narodom in plemenom. Prav v tem iskanju in analiziranju pa pokaže avtor vso svojo vrednost. Oglejmo si dva primera iz drugega dela knjige: če hočemo razumeti verovanja starih Grkov, moramo prav gotovo raziskati tudi verovanja njihovih predhodnikov, to je pa egejska in kretsko-mikenska kultura. Kretsko-mikenska kultura pa nas napoti naprej v Malo Azijo itd. Obči bogovi so torej delno krajevni, rodovni, pa tudi tuji. Zato pa tudi nosijo s seboj še značilnosti prejšnjih verovanj, čeprav jim daje vsako obdobje nov smisel. Še boljši primer je morda verovanje starih Rimljanov. Kakor se je namreč stara rodovna ureditev stapljala z državo, tako so tudi rodovne oblike kulta prehajale v širše. Nekateri rodovni bogovi so se sprevrčali v predmet splošno državnega kulta. Nekateri kulturi pa so prišli v Rim tudi od zunaj v zvezi z tujim izvorom rodov. Tako je recimo rimska volkulja totemskega iz-

vora. Mnogovrstna sestava rimskega panteona velja zato pripisati tudi okoliščini, da je bila rimska srenja sama zelo pisanega izvora. Nastala je iz latinskih, sabinskih in etruščanskih rodov in plemen; morda še iz katerih. Prav zato tudi še ni jasno, koliko so posamezni rodovi vplivali na nove predstave. S tem, da so širili državo in priključevali vedno nove pokrajine, se je tudi panteon dopolnjeval z novimi bogovi in boginjami. Ko so prišli v stik z Grki, pa so se jim pridružili še mnogi grški bogovi.

Prav v zvezi s tem, da se predstave o bogu kot stvarniku (demiurgu) pojavljajo v različnih družbah na različnih stopnjah razvoja in z različno vsebino, pa je treba opozoriti še na eno dejstvo, ki je povezano z zgodovino verstev. Ni namreč mogoče že vsake predstave o bogu identificirati s predstavo »religioznega«, monoteističnega boga, ki je absolutni stvarnik vsega obstoječega, ki zahteva čaščenje kot sveto bitje in s katerim moramo biti v nenehnem odnosu straha in spoštovanja. To pa iz tehle razlogov: na nižjih stopnjah razvoja je stvarnik le mitološka predstava, ki ne zahteva čaščenja; z njegovo predstavo niso povezane večje emocije, nima kulta itd. Tako predstavo dobimo, recimo, pri Aztekih, v verovanjih Afričanov itd. Bog je torej ustvaril vse, vendar zdaj ni več v nobenem odnosu do človeka, zato tudi človek ni v odnosu do njega. Velikokrat je ta podoba tesno povezana z magičnimi in totemskimi karakteristikami, kar določa specifičen odnos do njega. Pri nekaterih ameriških Indijancih najdemo v taki podobi zajca-demiurga, največkrat pa brezosebno silo, od katere je vse odvisno (mana). Vse te in druge podobe občih nadnaravnih sil so hoteli nekateri raziskovalci, kot denimo pater W. Schmidt, razglasiti za ostanek nekega pra-razodetega edinega boga. Toda sociologija ter vsaka zgodovinska znanost takih interpretacij ne more sprejeti, saj so nezgodovinske. Ker so predstave na tej stopnji razvoja v največji meri magične predstave nadnaravnih sil, lahko nanje z magičnimi sredstvi celo nasilno vplivamo. Zato pa morajo imeti nujni korelat v stvarnosti. To so ljudje, ki so zmožni vplivati na te sile in ki torej te

sile v večji ali manjši meri tudi posedujejo (recimo šamani). Edini cilj kulturne prakse, ki je z njimi povezana, je, da zagotovi uspeh v tostranskem življenju. V pravem »religioznem« odnosu vse to ni mogoče.

Da bogovi takrat niso bili še »božanski«, lahko ponazorimo še s temi primeri: nekatera ljudstva (npr. v Afriki) štejejo stvarnika celo za zlega, saj jih je on naredil smrtne in je torej »kriv« tako za smrt kot za bolečine. Podobnih primerov je še več, dokazujejo pa mitološki izvor teh bogov. Kot avtor pravilno pripominja, je le pri redkih ta bog postal deležen pravega »verskega« kulta ter čaščenja, to pa predvsem tam, kjer so bile vojaške razmere. Končno pa ne smemo pozabiti na vpliv svetovnih verstev, ki so morda — vsaj pri nekaterih ljudstvih — vplivala na spremembo boga v religiozni smeri.

Po vsem tem se nam seveda nujno vsiljuje tole vprašanje: ali navsezadnje niso tudi v predstavah posameznih svetovnih verstev ostanki totemizma in posamezne magične prvine? Odgovor je sicer pritrديلen, vendar se do tega dokopljemo šele s temeljito zgodovinsko analizo; s tem pojasnimo le izvor posameznih predstav, ki so pa dobile v novih razmerah popolnoma drugačen pomen, v zavesti ljudi pa živijo prav v tem

drugačnem pomenu, medtem ko podobe, ki smo jih prej navajali, živijo v zavesti ljudi prav kot magične in podobne predstave.

Zdaj ko smo se na kratko dotaknili svetovnih verstev, omenimo še tretji del knjige, kjer avtor obravnava tri svetovna verstva. Tudi tu uporablja isto metodo proučevanja aktualnih okoliščin, ki so vplivale na pojavu teh specifičnih oblik verstev, hkrati pa nam predstavi vso bogato »dediščino« prejšnjih verovanj in s tem posredno pobija »razodetje« teh religij.

Na koncu knjige je navedena literatura in opombe. Kot smo že prej omenili, je teorija slabši del knjige. Avtorjev namen je prikazati vse pestrosti religioznih predstav in tu je vsekakor uspel.

Dr. Marko Kerševan, ki je napisal spremno besedo in opombe k delu in avtorju, čisto upravičeno končuje: »Avtorjeva široka razgledanost in bogata raziskovalna praksa sta prerastli ozkost in poenostavljenost načelnih izhodišč.« (str. 412)

Prav zato pa bo dobila knjiga upravičeno mesto na knjižni polici vsakogar, ki ga zanima tako pestrost religioznega fenomena kot tudi način življenja ter delovanja posameznih ljudstev, plemen in narodov.

DARJO TERČIČ

Socijalizam

št. 10/1974, Beograd

Sindikati in delavski razred: PUTNIK DAJIC: Lenin o mestu in vlogi sindikatov v socialistični družbi; VUČINA VASOVIĆ: Mesto sindikata v strukturi družbeno-politične moči; VOJISLAV STANOVČIĆ: Sindikati in samoupravljanje; BORO PETKOVSKI: Sindikat kot organizirana neposredna akcija delavskega razreda; ŽIVKO MARKOVIĆ: Sindikalna akcija in samoupravno odločanje; RADOŠ SMILJKOVIĆ: Zveza komunistov in sindikati v razmerah samoupravljanja; MARJAN ROŽIĆ: Sindikati kot pomemben dejavnik konstituiranja SZDL (Teze); VUKAŠIN PAVLOVIĆ: Sindikat in politika cen; MILENA GAVRILOV: Demokratični centralizem v sindikatu; NADA CAZI: Učinkovitost osnovne organizacije sindikatov in udeležba delavcev v samoupravljanju; *Prispevki:* TIHOMIR ĐOKANOVIĆ: Pogoji in možnosti ekonomskega sodelovanja Jugoslavije s tujino.

Pregled

št. 11/1974, Sarajevo

Članki: MOMIR ČEČEŽ: O položaju organizacij združenega dela v delitvi; ENVER HAVERIĆ: Racionalnost bosensko-hercegovske industrijske strukture; SALIH BUREK: Integracija kot dejavnik združevanja dela in sredstev; SULEJMAN RESULOVIĆ: Organizacija t. im. izrednega študija; *Mednarodni pregled:* MUSTAFA FESTIĆ: Turizem — nova dimenzija sodobnega gospodarstva;

Pogledi: ŽARKO RISTIĆ: Finančni sistem v luči obče teorije velikih ekonomskih sistemov.

Opština

št. 8—9/1974, Beograd

LAZAR ĐUROVSKI: Krajevna skupnost v družbeno-političnem sistemu Jugoslavije; *Prispevki:* MILAN RISTIĆ: Predpisi o premoženjsko-pravnih odnosih na vasi — sestavni del agrarne politike; TODOR PLANOJEVIĆ: Pristojnosti javnega pravobranilstva po zakonu o prometu z nepremičninami; *Iz prakse:* DRAGI TASIĆ: Mesto, vloga in način izvajanja funkcije sekretarja občinske skupščine; ČASLAV GOLUBOVIĆ: Skupščinski sistem v občini Bor; TIHOMIR MILOŠEVIĆ: Začetek delovanja delegatskega sistema v SR Srbiji.

Mednarodni problemi

št. 2/1974, Beograd

LEO MATES: Evolucija konfliktov na Bližnjem vzhodu in velike sile; ANTON BEBLER: Vojaški vidiki neuvrščeniosti; *Mednarodni odnosi Jugoslavije:* ALEKSANDAR JELIĆ: Mednarodni odnosi v ustavnem sistemu Jugoslavije; MOMIR STOJKOVIĆ: Razredna kontinuiteta, cilji in načela zunanje politike Jugoslavije; *Multinacionalne družbe:* MILAN VOJNOVIĆ: Mednarodna skupnost in multinacionalne družbe; VATROSLAV VEKARIĆ: Diskusijski sestanek o multinacionalnih družbah.

TAAMULI

št. 2/1973, (Tanzanija)

Politično izobraževanje v tanzanijskih šolah

V skoraj vsem sodobnem svetu je načrt izobraževanja (curriculum) neposreden odsev prevladujoče življenjske filozofije. Tanzanijski politolog Joe J. Shengena ga opredeli v smislu »skupne vsote vseh izkušenj in spoznanj ljudi ali študentov, ki so si jih pridobili pod vodstvom šole«. V kratkem povzetku bomo prikazali njegov esej, ki problematizira vlogo politične izobrazbe v tanzanijskih šolah kot dejavnika socialnih sprememb.

Pojmovanje politične izobrazbe

Politično izobraževanje lahko opredelimo kot predmet, ki posreduje učencu možnost intelektualnega in praktičnega razumevanja političnih problemov družbe in pričakovane vloge, ki naj bi jo učenec igral v razvoju družbe in človeštva. Politično izobraževanje si prav tako prizadeva omogočiti učencu razumeti ideologijo, ki naj brani interese vladajočega razreda. To zadnje je še posebno pomembno za nekatere dežele sodobnega sveta, katerih ideologija je mešanica starih kolonialnih vrednot in tradicionalne filozofije kolonizirane dežele. Tanzanija je takšna dežela. Vendar se je javno izrekla za postopno spremembo v socialistično družbo in naredila že nekaj korakov k temu cilju.

Za deželo, kot je Tanzanija, katere prebivalstvo je bilo v obdobju kolonializma ekonomsko izkoriščeno in kulturno odtujeno, je nujno, da vključi v šole politično izobraževanje kot akademski predmet. Vendar ne samo zaradi boljšega intelektualnega in praktičnega razumevanja političnih problemov, ampak

zaradi vloge političnega izobraževanja kot sredstva osvoboditve mišljenja izpod kolonialne prisile.

Cilji in smotri

Prizadevanje in delo pri političnem izobraževanju v tanzanijskih šolah sta usmerjeni v vzgojo študenta, ki bo imel te lastnosti:

1. ideološko enotnost — prepričanje in vero v socializem;
2. patriotizem — da se bo čutil Tanzanijca in bo pripravljen braniti ideologijo;
3. samozavest kot posameznik in kot pripadnik celega naroda;
4. bolj poglobljeno razumevanje demokracije — poznavanje pravic in dolžnosti;
5. politično zavest — vodečo v razumevanje, kaj delati in kako uporabiti pravilne revolucionarne analize strategije in taktiko v posameznih primerih.

Od tako oblikovanih absolventov različnih šol pričakujejo, da bodo stopili v prve vrste fronte proti izkoriščanju in imperializmu in da se v skladu s svojo dejavnostjo v družbi (boj proti nepismenosti npr.) racionalno odločajo in živijo v skladu s socialističnimi vrednotami. Imajo pa še tole dolžnost: pomagati v procesu dekolonizacije vsem, ki živijo in delajo in ki za to prej niso imeli priložnosti.

Vsebinska

Poglavitna področja vsebine — validnost, smiselnost in konsistenca — zajemajo tale temeljna področja:

1. kolonialna dediščina: taktika imperializma in nevarnost neokolonializma, razlogi odločitve za socializem;
2. državno ureditev Tanzanije: politična osvoboditev, nastanek in razvoj TAA in TANU;

3. ekonomsko osvoboditev;
4. država in njeni organi kot agensi razvoja;
5. planiranje razvoja;
6. nujnost afriškega nacionalizma in boja za neodvisnost;
7. razvoj boja za osvoboditev v portugalskih kolonijah;
8. mednarodna telesa: OZN in nevrščene dežele.

Smisel takšne vsebine in tovrstne razvrstitve je omogočiti študentom, da bodo lahko racionalno spremljali razvoj nasprotij in boj med zatiranimi in kolonialisti in sledili razvoju »novega človeka« k neodvisnosti. S študijem osvobodilnih gibanj bodo študentje sposobni ne samo spremljati in razumeti, ampak tudi podpirati osvobodilna prizadevanja zatiranih v Južni Afriki.

Želijo si tudi, da bi vsadili, vcepili revolucionarnega duha v afriško mladino. »Stara garda« je dosegla predvsem politično neodvisnost, toda nadvse jasno je, da Afrika danes gre v smeri nadaljnje neodvisnosti: ekonomske emancipacije. Politično izobraževanje mora spodbujati med šolsko mladino spoznanje, da se boj nadaljuje vse do končne zmage, do preday ekonomije v roke vseh ljudi. Čeprav se ta duh kultivira v procesu političnega izobraževanja, pa je kljub vsemu nevarno, da bi proizvajali robote, cinike in agente zatiranja, kot se to dogaja v nekaterih deželah Latinske Amerike.

Pedagogika

Politično izobraževanje ponavadi razumejo kot orientacijo v dejavnost, praktično je naravnano v spreminjanje vrednot, v politične organizacije itd. Zunaj šole in teoretičnih nalog se študentje morejo in morajo vključevati v aktualne organizacije, planersko in izvršilno dejavnost, uporabljajoč šolo kot model animacije. Različni šolski organi in agencije, kot upravljavski sveti, študentske organizacije in razredna administracija, so lahko podlaga študentske participacije s ciljem splošno dobrega. Študentsko sodelovanje v vseh šolskih organih naj bo prostovoljno, študente naj zastopajo izvoljeni člani, proces odločanja pa naj

bo zasnovan na demokratičnih socialističnih metodah. Študentskim klubom in zvezam mora biti omogočeno, da izdelajo svoje lastne programe dela, medtem ko je vsakršno sodelovanje učiteljev nepriljubivo. Študentsko sodelovanje je nujno tudi v disciplinarnih zadevah (programi študija), v njihovem izpopolnjevanju prav tako kot v drugih šolskih dejavnostih. Samo to je podlaga za to, da se bodo lahko z večjo kritičnostjo in samokritičnostjo učili na svojih napakah.

Nujna je tudi integracija šole v njeno okolje, v »življenje vasi«. Politično izobraževanje s tem pridobi, bolj postane razumljivo.

V nekaterih šolah že uporabljajo metode, ki lahko pripomorejo k hitrejšemu razvoju tega področja političnega izobraževanja: javne šolske ure, ideološke skupine, revolucionarne filme, predstave, študijske skupine in publikacije, tedenske seminarje. Druge možne metode, ki za zdaj še niso ravno pogoste na področju politične vzgoje, pa so: pesmi, igre, dopisovanja in povezovanja z drugimi progresivnimi študentskimi organizacijami v svetu. Pravkar omenjene metode seveda ne izključujejo uporabe vrste drugih metod, saj so te odvisne predvsem od okoliščin, prostora, iniciative učiteljev in od željenega sodelovanja celotne skupine.

Ocenjevanje

Ocenjevanje političnega izobraževanja in vzgoje, to je primerjava pričakovanih in dobljenih rezultatov, je težaven proces. Ker politična vzgoja vključuje *razvoj* vrednot in stališč ter intelektualno analizo specifičnih problemov na podlagi teh vrednot, jo je nemogoče ustrezno ocenjevati s formalnim sistemom predpisanih izpitov.

Glede na te okoliščine bi proces ocenjevanja lahko zajel študij študentovega vedenja v normalnih okoliščinah v povezavi in diskusijah z drugimi študenti. Ocenjevanje mora temeljiti tudi na študentovem sodelovanju, dejavnostih v okolju. Vendar imata obe možnosti ocenjevanja določene pomanjkljivosti: zmanjšujejo svobodo učenca in učitelja (posebno zaradi občutka, da so »opa-

zovani«), ljudje pa tudi večkrat spremenjajo mnenja in vrednote glede na okoliščine in čas.

Tako lahko kljub pomanjkljivostim, rečemo, da možno metodo ocenjevanja sestavlja kombinacija študija študentovega sodelovanja v šolskih dejavnostih in v počitnicah v lokalnem okolju ter formalni izpiti.

Problemi

Čeprav so že v preteklosti v tanzanijskih šolah učili o problemih, ki jih navadno zajema področje »državnega prava«, je politično izobraževanje nov fenomen, delno zaradi tega, ker vceplja nove vrednote in stališča, drugačna od tistih, ki jih lahko opazujejo vsak dan. Iz tega dejstva izhajajo štiri glavne skupine problemov.

1. Prvo skupino problemov bi lahko zajeli z vprašanjem: »kdo uči koga«. Tesno je povezano z dejstvom, da je večina učiteljev na področju Tanzanije ohranila stare kolonialne (vzgojne) vrednote. To vprašanje dobiva še večji pomen ob dejstvu, da se je večina učiteljev v skoraj vseh srednjih šolah, predvsem tam, kjer poučujejo predmete, ki so v povezavi s političnim izobraževanjem (zgodovina), šolala v ZDA ali v Veliki Britaniji na podlagi liberalno zastavljenega učnega načrta in njegove vsebine.

2. Naslednji problem, povezan z zgoraj omenjenim, je pomanjkanje knjig in vizualnih pripomočkov za ta predmet. Čeprav je bilo napisanih na to temo že precej knjig in člankov, pa je velika težava v tem, ker so ali napisane v angleškem jeziku in jih razdelijo zato predvsem v nekaj šol v urbanih regijah ali pa so preveč splošne in niso pisane za študij. Ker so dela predvsem splošne narave, zahtevajo tudi zelo pazljivo branje in analizo navedenih teorij, za kar pa več učiteljev ali ni sposobnih ali pa noče tega storiti.

3. Tretja velika težava so problemi ob realizaciji pouka o različnih političnih teorijah v šolskih razredih. Do zdaj še ni bil izveden učinkovit program za usposabljanje vodij in predavateljev, ki bi pozneje učili učitelje na srednjih in os-

novnih šolah. Tudi priprava učiteljev politične vzgoje na univerzi (drugi in tretji letnik študija) je še neprimerna in daleč od zaželenega.

4. Zadnji kompleks problemov je zajet v vprašanju metodologije, ki jo uporablja večina učiteljev v Tanzaniji. To je tako imenovana »zajezitvena metoda«, ker je učitelj tisti, ki »vse ve«, in razdeljevalec znanja, medtem ko je učenec tisti, ki ne »ve nič« in pričakuje, da bo napolnjen z znanjem. Temeljne prvine te metode so hierarhični odnosi in obvarovanje statusa quo. Eden temeljnih pogojev je prisila skozi avtoritarno disciplino. Poglavitni problem tako imenovane »nediscipline« na srednjih šolah in na univerzi v Dar es Salaamu izhaja iz tega, da omenjeno metodo pogosto uporabljajo v šolskih razredih (teater predavanj in odnosi »servis-klient«).

Predlogi

Eden najpomembnejših korakov, ki ga bo treba narediti je: omogočiti samim učiteljem politične izobrazbe ustrezno politično izobrazbo (predvsem seminarji). Poleg tega bo treba doseči, da bodo predavatelji in učitelji brali več literature iz dežel, ki imajo podobne prireme pri spreminjanju vzgoje in izobraževanja (Kuba, Koreja, Vietnam, Kitajska in ZSSR). Šole bodo morale izdajati več revolucionarnih revij in knjig ter tudi s tem spodbujati učence, da bodo brali, razpravljali in komentirali domačo politiko v svobodnih debatah, seminarjih in tisku.

Revolucionarne spremembe je treba izvesti na področju metod. Dosedanje metode je treba nadomestiti z metodo podajanja in obravnavanja problemov in dialogom, ki temelji na načelu večje humanosti, kar je še posebno pomembno za prehod iz kolonializma v socializem. Dialog »učitelj-učencem« in »učenci-učitelju« mora zamenjati nov odnos: »učitelj-učenec« in »učenec-učitelj«. Učitelj naj ne bo samo tisti, ki uči, ampak tisti, ki se sam uči v dialogu z učenci. Preseči mora stanje »avtoritarnosti, ki alienira intelekt«.

Zadnje: bolj se bo treba potruditi v najpomembnejših partijskih in državnih

institucijah, te bodo morale preskrbeti dovolj različne literature za politično izobraževanje in jo prevesti v domači jezik (swahili).

Joe J. Shengena: »The Teaching of Political Education in Tanzanian Schools«, Taamuli — University of Dar es Salaam, department of political Science, povzel Joco Klopčič.

The Insurgent Sociologist št. 4/1974, (ZDA)

Korenine radikalne sociologije

Revija »The Insurgent Sociologist«, ki jo izdaja skupina napredno usmerjenih družboslovcev na univerzi Oregon, ima v radikalnem ameriškem družboslovju in še posebej v radikalni sociologiji zelo ugledno mesto. Lahko rečemo, da je revija od prvih pozivov h kritiki »akademске« sociologije že prešla k delu, k spreminjanju uveljavljenih, povečini konservativnih meril sociološkega mišljenja. V tem smislu pomeni relativno institucionalizacijo najrazličnejših tendenc, ki so se poimenovala »kritična sociologija«, »socialistična sociologija«, »kritična teorija družbe«, »reflektivna sociologija«, tudi »sociologija sociologije« in ki jih lahko v glavnem subsumiramo v pojem radikalne sociologije. Tej novi kvaliteti sociološkega mišljenja in dela je lastno dograjevanje programa, ki ga je radikalni sociologiji postavil C. Wright Mills v delu »Sociološka imaginacija«: nepretrgana družbena kritika, kritika in izgrajevanje novih institucij, ki ne bodo frustrirale človekovih avtentičnih potreb, prav tako pa mora radikalni družboslovec povezovati vsakdanje osebne težave in skrbi z dinamiko vsakokratnih družbenih struktur in jih prevesti v politične probleme.

Članek avtorja Tamara Pitcha »Korenine radikalne sociologije« je refleksija in obračun o storjenem delu radikalnih sociologov in tedaj tudi samokritika prispevka, ki ga na tem področju daje revija, ki objavlja članek. Gre pa tudi za prispevek, ki začrtuje nova območja razmišljanj in raziskovanj radikalno opre-

deljene sociologije. V nadaljevanju bomo prikazali bistvene pozitivne ocene in programske vidike.

Pri opazovanju razvoja radikalne sociologije je treba imeti pred očmi njeno dvojno navezavo. Najprej na gibanje — »novo levico«, v bistvu je radikalna sociologija pripravljala za gibanje analizo in teoretični program, druga naveza gre v smer tradicionalne sociologije, v problematizacijo njenih temeljnih izhodišč in radikalizacijo družbenih problemov, do katerih je prišla le-ta sama. Tradicija, na katero se sklicuje in opira radikalna sociologija, pomenijo imena John Dewey, Thorstein Veblen, »Chicago School«, C. W. Mills in drugi. Radikalna sociologija se od omenjenih tradicionalnih prispevkov ne razlikuje toliko v bistvenem, bolj v poudarkih. Idejna fiziognomija radikalne sociologije se naslanja na mladega Marxa v interpretaciji Herberta Marcuseja, na humanistično šolo psihoanalize (Fromm) in »frankfurtsko šolo«, pri zadnji prihaja v zadnjem času še najbolj do veljave Habermas. Za literaturo radikalne sociologije je ne nazadnje značilna specifična idejna kvaliteta, ki so jo zaznamovali že klasiki marksizma, namreč večji vpliv anarhizma kot znanstvenega socializma, dalje, individualizem in specifičnost vloge, ki se pripisuje intelektualcem. Prvine liberalne tradicije zavzemajo osrednje mesto v radikalni sociologiji. Pragmatična funkcija intelektualca temelji na razumevanju stroge zveze med teorijo in prakso, na izključno pragmatični funkciji izobraževanja in poudarjanju spontanosti. Ameriški intelektualec se je vedno opredeljeval v okvirih treh socialnih vlog: družbeni kritik v smislu tradicije Veblena, družbeni reformist v smislu »Chicago School« ali integriran v etabrirana prizadevanja za izboljšavo in popraviljanje sistema.

Radikalni sociolog-intelektualec je družbeni kritik, ki si postavlja vprašanje o vlogi znanja, tedaj ne le uporabi znanja po sistemu, temveč predvsem o izbiri problemov in metodoloških prijemih. Intelektualec-družbeni kritik ima prednost, ker se lahko postavi zunaj družbe in jo gleda kot celoto, hkrati pa se mora postavljati v skladu s pridob-

ljenim znanjem in v imenu družbenih zatiranih skupin. Zvestoba taki tradiciji znanja je razvidna v tematiki, ki so jo obravnavali Dewey in Lynd, Wright Mills in Noam Chomsky. Radikalni sociolog se vključuje v staro debato »Naturwissenschaften« in »Geisteswissenschaften« o objektu opazovanja in ustreznih metodah raziskovanja. Tendenca »antiscientizma« je včasih prodrla celo do zanikanja znanosti, kar si je mogoče deloma razložiti s povečevanjem prakse, intuicije, senzibilnosti in odkrivanja vzhodne kulture. Radikalna kritika ob spoznavanju vloge, ki jo igra v ameriški družbi znanost, izgublja marksistično perspektivo obravnavanja globalne družbe, ki bi lahko identificirala kapitalistične produkcijske odnose in z njimi povezano ekonomsko-organizacijsko zgradbo. V tej luči bi gotovo prišlo do tega, da bi se izognili subjektivizmu in moralizmu v konstruiranju radikalne politične teorije.

Antiintelektualizem, ali bolje rečeno pragmatizem, v študentskem gibanju je pripeljal do tega, da so um izenačevali s pozitivističnim mišljenjem in tehnološkim racionalizmom. Radikalni politični aktivizem je tudi sam obtičal na stališču, da nastaja »nova družba« v posameznikih, ko le-ti zavrnejo stari stil življenja in sprejmejo nove vrednote. Če je bil kdo, poleg drugih vlog, tudi intelektualec, ga je omenjena mišljenjska pozicija zavezovala, da odvrže plašč intelektualizma in postane le še zagovornik in predstavnik »stvari«. Tradicionalno marksistično stališče je seveda čisto drugačno. Po Marxu pride človekova in družbena osvoboditev skozi znanost in tehnologijo in ne mimo njih. Intelektualec v gibanju in zanj pomaga glede na svoje posebne sposobnosti osvetljevati teoretične in praktične probleme, s katerimi se sooča gibanje.

Če radikalna sociologija zavrača vrednostna izhodišča »akademske sociologije«, tudi njeni metodi ne ostane nič dolžna. Nezadostnost empiricizma in funkcionalne metode (kolikor je ta dosledno povezana s funkcionalno teorijo) je predvsem v impliciranem atemporalizmu, fragmentarnosti in predmetni omejenosti, kar vse blokira proces pri-

bliževanja substancialnemu. Empiricizem nastopa predvsem v vlogi ideologije, ki zatrjuje, da je njena metoda ista kot znanost, medtem ko je radikalna sociologija zavzela stališče, da gre le za eno historično pogojenih oblik znanstvenega razuma. Millsovo tipično stališče o metodi je izhajalo iz holistične predpostavke o družbi in daje prednost zgodovinski procesa in humanističnemu aspektu. Drugo stališče, ki ga je radikalna sociologija pogosto sprejemala, je formulirala »frankfurtska šola« — v bistvu se enači znanost s pozitivistično metodologijo. Gre za svojevrstni zgodovinski idealizem, ki je Birnbauma napotil k raziskovanju (vsaj relativnemu) znanosti in ideologije. Radikalna sociologija v tem trenutku še ni do kraja razvila svojega stališča o omenjenih idejah, ki ostajajo zatorej le še tendence. To, kar je skupno vsem tem »tendencam«, je zavedanje o pomenu teorije za razvoj političnih stališč in zavrnitev »vrednostno osvobodene teorije in metodologije«. V tej smeri je še najbolj razvit prispevek v delih Alvina Gouldnerja, ki ne zavrača empiričnih tehnik, temveč opozarja, da se mora raziskovalec nenehno zavedati svojih vrednostnih opredelitev. Razlika med marksistično teorijo in radikalno sociologijo prihaja še posebno izrazito na dan na primeru omenjene Gouldnerjeve predpostavke, ki ne raziskuje temeljnih strukturalnih korenin sistema znanja, temveč predvsem korenine teoretičnih preferenc določenega individuuma. Druga razlika je v poudarjanju odnosov oblasti v nasprotju s marksističnim poudarkom na razrednih odnosih. Subjektivizem radikalne sociologije je zatorej v poudarjanju moralnosti, spontanosti in individualizma nasproti »demokracičnemu centralizmu« ali katerikoli drugi obliki strukturirane organizacije. Razkrivanje in odkrivanje marksizma se pri ameriških radikalnih sociologih odvija najpogosteje na idealistično-filozofskih temeljih in ne na materialističnih. Razlogi tiče v specifičnosti ameriške socialne in ekonomske zgodovine kot tudi v omenjeni intelektualni tradiciji.

Radikalna sociologija se je, žal, premočno naslonila na spoznanja »frank-

furtske šole«, predvsem na »kritično teorijo družbe«, ki sicer gradi na Marxovi metodi, vendar je pretežno zavzeta s kritiko pozitivizma. Pretirani poudarki na misli, zavesti in strogi zvezi (skorajda identiteti) objekta s subjektom, historični relativizem (le-ta je koristen, ko gre za spopad z doktrinami, ki oprekajo historičnosti človeka in družbe) spodbujajo sam temelj revolucije, za katero naj bi predvsem šlo radikalni sociologiji. Radikalna sociologija mora odgovoriti na vprašanje, katere družbene pogoje je treba analizirati, da bi bilo mogoče pripraviti revolucijo oziroma napovedati rezultate. Omenjene nezadostnosti radikalne sociologije zahtevajo reformulacijo znanosti v marksističnem smislu, še posebno razvoj materialistične epistemologije. Toda še pred tem bo radikalna sociologija morala nujno obračunati z vzvišenostjo »kritične teorije« in se soočiti z materialističnim praksisom, ki ga zahteva resnično življenje. (Prevedel in priredil R. Rizman)

Mirovaja ekonomika i meždunarodnye otnošenija, 1/1975 (ZSSR)

Novi pojavi v sodobnem kapitalizmu in konceptije postindustrializma

Sovjetska družbena znanost v zadnjem času z dokajšnjo pozornostjo in, lahko bi rekli, tudi z nekaterimi novimi prijemi obravnava aktualne ekonomske, socialne in politične tokove v deželah visoko razvitega kapitalizma. Posebno pozornost posveča najbolj razviti kapitalistični deželi, Združenim državam Amerike, kar je spriči kratkoročnih in dolgoročnih interesov povsem razumljivo. V Moskvi so ustanovili poseben inštitut, ki proučuje različne vidike gospodarskega, političnega, socialnega in idejnega življenja gospodarsko najbolj razvite kapitalistične dežele. Hkrati s tem pa je iz sovjetske publicistične prakse tudi razvidno, da ob poudarjanju procesov čedalje večjega sporazumevanja med Vzhodom in Zahodom, čedalje večjega

sodelovanja med deželami z različnimi družbenimi sistemi, naglašeno razmišlja o ideoloških implikacijah tega sodelovanja. Po mnenju sovjetskih piscev gospodarsko, politično, in kulturno sodelovanje ne bi smelo biti v škodo tistemu, kar razumejo z idejno koherentnostjo lastnega političnega sistema. Od tod tudi dokaj pogosti sestavki, ki jih najdemo v sovjetski publicistiki, ki na takšen ali drugačen način opozarjajo na ideološko naravo različnih družboslovnih teorij na Zahodu, ki jih v Sovjetski zvezi, kot kažejo številni znaki, dokaj pozorno proučujejo.

Med problemi, ki jih posebej zanimajo, so spremembe v sodobnem kapitalizmu in teorije, ki te spremembe razlagajo oziroma napovedujejo posledice zlasti tistih sprememb, ki jih prinaša ali jih še bo povzročila znanstveno-tehnična revolucija.

Članek N. Gauznerja, ki ga prikazujemo, govori ravno o eni izmed takšnih teorij, namreč o teoriji t. im. »postindustrijske družbe«. Ne da bi lahko pritegnili vsaki avtorjevi ideji, se zdi koristno, da opozorimo bralca na temeljni tok razmišljanja in na tista kritična opozorila, ki bi jih bilo potrebno vsekakor obdelati tudi v samostojnih študijah.

Po avtorjevem mnenju se je teorija o »postindustrijski družbi«, ki se je meščanskemu svetu razmahnila zlasti v zadnjih 10—15 letih, pojavila zato, ker stare konceptije niso mogle več odgovoriti na spremembe v sodobnem kapitalizmu. V ekonomskem življenju postajajo čedalje pomembnejši odnosi, ki se oblikujejo zunaj tržišča, pod vplivom socialnih in političnih prvin, ki postajajo čedalje pomembnejša sestavina socialnega sistema; objektivna posledica znanstveno-tehnične revolucije je tudi povečanje pomena znanja, kvalifikacij, »človeškega faktorja«, »naložb v človeka«. Tradicionalna ekonomska znanost tudi ni mogla odgovoriti na nove probleme splošne porabe, materialnih storitev in stroškov za socialno politiko. Prav tako se je pokazalo, da so nekdanje teorije ekonomske rasti, ki so zanemarjale socialne in politične faktorje razvoja, neustrezne. Poleg ekonomske učinkovitosti se je pojavila potreba po ugotavljanju

socialne učinkovitosti obstoječega sistema in po dolgoročnem prognoziranju družbenih sprememb, ki postajajo vse hitreje.

Teorija o »postindustrijski družbi«, ki ima⁴⁸ tudi druga imena (»kibernetsko-elektronska«, »superindustrijska« družba), skuša v pretežno scientistični obliki odgovoriti na te spremembe in nove potrebe kapitalistične družbe. Pisec poudarja, da ima teorija »postindustrijske družbe« tudi izrazite prognostične cilje. »Izhodiščna metodološka načela teorije »postindustrijske družbe« kot tudi teorije o »industrijski družbi« so doktrine družbenega razvoja, ki izključujejo iz tega razvoja realna življenjska protislovja, predvsem soočenje in boj razredov.« Od nekdanjih meščanskih teoretikov, ki so zanikali pomen proizvajalnih sil v zgodovinskem razvoju, se sodobni meščanski pisci, poudarja avtor, razlikujejo po tem, da mnogi med njimi gledajo na znanstveno-tehnološki napredek kot na avtonomni proces, kot na proces, v katerem naj bi znanstveno-tehnična revolucija nekako zamenjala socialno revolucijo. Znanstveno-tehnična revolucija, poudarja pisec, sicer objektivno ustvarja možnosti za socialistično preobrazbo, vendar pa postindustrialisti to značilnost znanstveno-tehnične revolucije ravno zanikajo. Za njih je značilno, da zanemarijajo ali podcenjujejo pomen produkcijskih odnosov. V teh koncepcijah se produktivne sile razvijajo v nekakšnem socialnem brezračnem prostoru, ki ne upošteva dejstva, da se produkcijski odnosi personificirajo v razredih. Postindustrialisti, meni avtor, na ta način s tehnicističnih pozicij konstruirajo univerzalni model »postindustrijske družbe«, s katero — po besedah nekega družboslovca — »običajno razumejo družbo z visoko stopnjo produktivnosti, dohodka, tehnike, informacije in urbanizacije, družbo, v kateri število zaposlenih v terciarnem sektorju in kvartarnem sektorju (raziskovanje, obdelava, izobraževanje) presega število zaposlenih v materialni proizvodnji.« D. Bell pa navaja naslednjih pet značilnosti »postindustrijske družbe«.

1. prehod od ekonomike materialne proizvodnje k ekonomiki storitev;

2. rastoča prevlada »razreda specialistov in tehnikov«;

3. vodilna vloga teoretičnega znanja kot temelja za vodenje in formuliranje politike;

4. usmeritev na kontrolo in oceno tehnologije;

5. sprejemanje odločitev na temelju nove »intelektualne tehnologije«.

Pisec članka vidi v teh značilnostih enostransko podobo sodobnega visoko razvitega kapitalizma.

V nadaljnjem pisec analizira nekatere poglavitne spremembe v sodobnem kapitalizmu, povezujoč jih s kritično oceno njihove interpretacije v »postindustrijskih« teorijah. Gre predvsem za tri problemske sklope: 1. za ekonomiko storitev; 2. socialno strukturo »postindustrijske družbe«; 3. vlogo znanosti.

Ko govori o »ekonomiki storitev«, najprej kritično pripominja, da ta pojem družboslovci postindustrializma uporabljajo v preširokem pomenu, saj vključujejo vanj dejavnosti, ki so v znatni meri povezane z materialno proizvodnjo (transport, komunikacije). Avtor celo misli, da bi bilo namesto pojma »storitev« primerneje uporabljati pojem »neproizvodna sfera«, v katero šteje izobraževanje, zdravstvo, trgovino materialne storitve, industrijo zabave, kreditno-finančne in državne ustanove.

Statistični podatki vsekakor dokazujejo, da se delež zaposlenih v neproizvodni sferi v vseh razvitih kapitalističnih deželah veča (v ZDA leta 1950 zaposleno na tem področju 27,8 milijonov ljudi, leta 1970 57,6 milijonov, v ZRN 5,9 milijonov oziroma 37,2 milijona, na Japonskem 8,8 oziroma 41 milijonov).

Vse kaže, da se bo ta trend, ki ga je predvidel tudi Marx, nadaljeval, tako da bo po resnih prognozah na koncu stoletja v neproizvodni dejavnosti zaposlenih toliko in celo več kot na področju materialne proizvodnje, v čemer vidi pisec »enega od najpomembnejših premikov v delitvi dela, ki je po svojem pomenu morda enak ločitvi obrti od poljedelstva. Znanost, izobrazba, upravljanje, informacijski centri itd. v današnjem času pomembno vplivajo na proizvodnost dela in povečanje narodnega dohodka, zaradi česar je treba zavreči kot

zastarele vse teorije, ki vidijo v neproizvodni sferi parazitsko dejavnost. Potemtakem je »povečanje vloge neproizvodne sfere objektivno dejstvo, ki ima velik ekonomski in socialni pomen«, vendar pa to ni zadosten razlog, da bi lahko govorili v zvezi s sodobnim kapitalizmom o nekakšni kvalitetno novi družbi. Sfera storitev se namreč »organsko vključuje v splošni sistem ekonomskih odnosov in se razvija po zakonih, ki obvladujejo dani način proizvodnje«. Velika koncentracija kapitala v gospodarskih korporacijah ima za posledico, da se večja njihov vpliv, kot tudi vpliv države, na sfero storitev, kar daje procesu rasti neproizvodne dejavnosti izrazito protislovno naravo.

Avtor meni, da se apologetska narava »postindustrijskih« teorij še posebno jasno izraža v njihovi interpretaciji *socialne strukture sodobnega kapitalizma*. Te teorije namreč zatrjujejo, da gre v »postindustrijski družbi« za nove družbene odnose, ki ne temeljijo več na lastnini, marveč na znanju in kvalifikacijah. Pri tem seveda zanikajo revolucionarno vlogo delavskega razreda. Res je, pravi avtor, da znanstveno-tehnična revolucija povzroča velikanske premike v družbeni delitvi dela, da večja intelektualizacija dela, delež različnih oblik nefizičnega dela, s tem pa tudi spreminja strukturo kapitalistične družbe. Zunanji izraz tega je čedalje hitrejša rast inženirsko-tehničnih delavcev, specialistov, trgovskih in pisarniških uslužbencev. Delež delavcev »z modrimi ovratniki« se je med ekonomskim aktivnim prebivalstvom zmanjšal od 39 % v letu 1950 na 35 % leta 1972. Že sredi petdesetih let so »beli ovratniki« presegli »modre«. Na koncu stoletja bo po predvidevanjih 30 % »modrih« in 58 % »belih ovratnikov«.

Takšne tendence izkoriščajo meščanski teoretiki, meni avtor, za to, da govorijo o »eroziji« proletariata, o »deproletarizaciji« itd. in da zanikajo njegovo zgodovinsko vlogo. Če pojmujeemo razrede na osnovi njihovega različnega položaja v sistemu produkcijskih odnosov, moramo ugotoviti velike spremembe v sestavi in mejah delavskega razreda, ki pa ne negirajo njegovega pomena, marveč mu celo odpirajo nove možnosti za

socialistično preobrazbo družbe. Delež meznega dela ne samo da se v sodobnih kapitalističnih družbah ni zmanjšal, marveč se je bistveno povečal, kar je povezano tudi s procesi zmanjševanja kmečkega prebivalstva, z migracijo delovne sile iz nerazvitega juga na razvit sever in z velikim povečanjem ženske delovne sile.

Vse to — poleg znanstveno-tehnične revolucije — vpliva tudi na spremembe v delavskem razredu. Zlasti zanimiv je položaj industrijskega delavstva, glede katerega so predstavniki teorije »postindustrijske družbe« zlasti skeptični. Avtor poudarja, na eni strani, da industrijsko delavstvo še danes ostaja največji odred delavskega razreda, na drugi pa opozarja na to, da se spreminja tudi struktura samega industrijskega delavstva, saj se v njem čedalje bolj večja delež najbolj kvalificiranih profesionalnih skupin in se sploh dviga splošna raven izobrazbe delavstva. Intelektualizacija dela zbližuje industrijske delavce z inženirsko-tehničnim osebjem. Delavski razred zajema mnogo širši krog, kot so industrijski delavci. Ravno znanstveno-tehnična revolucija, poudarja avtor, povzroča širitev delavskega razreda in s tem oblikovanje novih slojev v njem. Uslužbenci in inženirsko-tehnično osebje sicer spadajo v različne razrede in sloje, vendar pa jih množični mezdni položaj zbližuje z delavskim razredom. »Konec koncev to vodi do tega, da se mnogoštevilni odredi umskega dela (pisarniški in trgovski uslužbenci, del inženirsko-tehničnih delavcev) po temeljnih socialno-ekonomskih značilnostih le malo razlikujejo ali sploh ne razlikujejo od industrijskih delavcev. Zaradi tega postaja sestav sodobnega proletariata čedalje bolj zapleten. Obsega ne samo pretežno fizične delavce, marveč tudi del umskih delavcev, ne samo delavce s področja materialne proizvodnje, marveč tudi delavce s področja menjave in storitev. V skladu s spremembami socialno-ekonomskih razmer in dejavnosti tehnikov, inženirjev, trgovsko-pisarniških uslužbencev se v bistvu le-ti spreminjajo v posebni sloj proletariata.« Ta proces je postopen, vendar poteka in v njem je treba videti, poleg drugega, tudi priložnost za tesnej-

še zavezništvo med delavskim razredom in inteligenco.

Ko kritizira tezo postindustrialistov (Bella in drugih), da ima v »postindustrialijskih družbah« pglavitno, odločilno vlogo teoretično znanje in da je staro »strojno tehnologijo« zamenjala »intelektualna tehnologija«, zaradi česar bodo univerze in raziskovalni centri postali, namesto industrijskih korporacij, pglavitne institucije nove družbe (zamenjava plutokracije z meritokracijo), navaja avtor podatke, iz katerih sledi, da se je vloga teoretičnega in tehničnega znanja in izobrazbe v sodobnih kapitalističnih družbah dejansko bistveno povečala (izdatki za raziskave so se v ZDA

od leta 1953 do 1972 povečali šestkrat, število študentov se je od 2,7 mil. leta 1950 povečalo na 7,1 mil. leta 1970). Vendar pa hkrati opozarja, da postindustrialisti, katerih ideje so prežete s tehnokratizmom, prezrejo dejstvo, da so menežerji sestavni del sveta kapitalističnega bogastva. Prav tako, meni avtor, ni mogoče govoriti o vodilni vlogi znanstveno-tehnične inteligence, saj je v sistemu sodobnega kapitalizma podrejena ciljem, ki so često v nasprotju z njeno ustvarjalno samostojnostjo.

(N. Gauzner: *Novye javlenija v sovremenom kapitalizme i koncepcii postindustrializma*, Mirova ekonomika i politika, 1/1975, povzel R. P.)

BOŽIDAR DEBENJAK: V alternativi, Marksistične študije, Cankarjeva založba, Ljubljana 1974, 379 str.

Knjiga vsebuje tekste, ki so bili že objavljeni in nekatere spise, ki so v njej prvič natisnjeni. Avtor jo je razdelil na tri dele, ki jih je ponaslovil: I. Na poti k Marxu; II. Med bodočnostjo in prihodnostjo; III. Theoria cum praxi. V prvem delu najdemo med drugim sestavke o problemih odtujitve, o dialektični metodi pri kritični teoriji družbe. V drugem delu pa avtor poleg drugega govori o »bodočnosti« in »prihodnosti«, fašizmu, samoudejanjanju in enakosti ter »dejstvih« in kritični teoriji. Zadnji del pa je namenjen razpravi o praktičnem pomenu teorije. Tu najdemo piščeve sestavke o pomenu teorije za delavski razred; marksistični filozofski misli in samoupravljanju; o nekaterih nerešenih vprašanih teorije; o marksizmu v visokem šolstvu in druge.

STANE JUŽNIČ in drugi: Problemi sodobnega sveta, Zavod za šolstvo SRS, Ljubljana 1974, 68 str.

»Potreba po angažirani zgodovini je danes večja ko kdajkoli prej, zato novi učni načrti za zgodovino mnogo bolj kot dosedanji poudarjajo, naj se učenci poglobijo tudi v povojno obdobje, ki sega s svojo problematiko v današnji čas«. Tako se začenja uvod v knjižico z zgornjim naslovom, ki vsebuje gradivo (referate) s seminarja, ki ga je organiziral zavod za šolstvo SRS januarja 1974 o novejši zgodovini. Knjižica obsega naslednje prispevke: Stane Južnič — Evropocentrizem kot oblika zavesti v sodobnem svetu; Drago Košmrlj — O temeljnih politike neuvrčenosti; Miran

Ogrin — Problemi bližnjega vzhoda; Slavko Fras — Razvoj nemškega vprašanja; Karel Šiškovič — Položaj Slovencev v Italiji, Avstriji in na Madžarskem.

ERNESTO CHE GUEVARA: Socijalizam i čovek. Radniška štampa, Beograd 1974, 221 str.

Knjiga, ki ji je spremno besedo napisal profesor Jovan Djordjevič, vsebuje zbirko najbolj znanih manjših študij in esejev znanega revolucionarja, ki je postal simbol tlačenih narodov Latinske Amerike. Poleg uvodnega teksta Fidela Castra vsebuje knjiga naslednje Chejeve spise: 1. Kuba: izjema ali avangarda boja proti imperializmu? 2. Kaj je mladi komunist? 3. Gverilsko vojskovanje kot metoda. 4. Govor v Alžiru; 5. Socijalizem in človek na Kubi; 6. Pismo Fidelu; 7. Pismo staršem; 8. Ustvariti dva, tri... mnogo Vietnamov; 9. Mladina in revolucija; 10. Plan in ljudje.

DUŠAN PETROVIČ ŠANE: Radniška klasa, sindikat i samoupravljanje, Radniška štampa, Beograd 1974, 187 str.

Poleg predgovora vsebuje delo pet poglavij. V prvem govori avtor o *sodobnem delavskem* razredu kot nosilcu družbenih sprememb v smeri socializma in o problemih njegove enotnosti. Drugo poglavje posveča avtor *razvoju samoupravljanja v združenem delu*. Vprašanje razvoja temeljne organizacije združenega dela, planiranje o novih razmerah, samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov, krepitev materialne osnove samoupravljanja, delitve po delu — so nekatere od tem, ki jim posveča pisec v tem poglavju posebno pozornost.

V naslednjem, tretjem poglavju, ko govori pisec o razmerju *med delavskim razredom in kulturo*, obravnava odnos marksizma do kulture, razredni pristop h kulturi, nekatere probleme kulturne politike in odnos delavskega razreda do kulture. *Združbeno delo in novi politični sistem* je naslov četrtega poglavja, v katerem avtor razpravlja o razrednem bistvu samoupravljanja, državi, delegatskem sistemu, vlogi ZK in Zveze sindikatov in novih oblikah samoupravnega odločanja in organiziranja. V zadnjem poglavju govori pisec o *delavskem razredu in sodobnih svetovnih gibanjih*.

RISTO TUBIĆ: Enciklopedijski rječnik marksističkih pojmova, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1974, 648 str.

Enciklopedijski slovar vsebuje okrog 700 pojmov s področja filozofije, sociologije, politične znanosti, politične ekonomije, mednarodnega delavskega in komunističnega gibanja, posebno zgodovine NOV in socialistične revolucije v

Jugoslaviji. V njem najdemo bolj ali manj obsežne opise vsebine pojmov, kot so npr. agitacija, asociacija, delegatski princip, dialektična metoda, industrijska revolucija, Kominterni, kultura, marksizem, narodnoosvobodilni odbor, gibanje neuvrščenih dežel, delavski svet, ZKJ, tehnokracija in tehnokratizem, združeno delo itd.

PREDRAG VRANICKI: Filozofski portreti, Radnička štampa, Beograd 1974, 312 str.

Portrete, ki jih vsebuje knjiga, je avtor napisal ob različnih priložnostih v razdobju od 1956 do 1971. Nekatere je objavil v prvotni obliki, druge pa je bolj ali manj temeljito predelal ali razširil za to izdajo. Knjiga vsebuje naslednje portrete: Friedrich Engels — Človek in delo; Pluralistična filozofija Nicolaja Harmanna; Lev Davidovič Bronstein-Trocki; Teoretske koncepcije Luciena Goldmana; Henri Lefebvre in francoska marksistična misel.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in fiziologijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

CEKIĆ Miodrag: Konstitutivna uloga prakse u saznanju. Praxis, Zgb, 1974, št. 3—5, str. 387—401.

FRANKOVIĆ Dragutin: Kako vzgajati mladi rod v duhu marksizma. Sodobna pedagogika, Lj., 1974, št. 7—8, str. 213—221.

—: MARKSISTICKA idejnost u odgojno-obrazovnom procesu. Prir.: Dragutin Franković, Vladimir Jurić, Franjo Lajoš. Zagreb, (Pedagoško-književni zbor) 1974. 185+(III) str. (Teorija i praksa odgoja, 2). — sign. 13.388-2.

MARX Karl: Temelji slobode. (Izbor.) Osnovi kritike političke ekonomije (: Grundrisse :). Redak. i predgovor: Gajo Petrović. (Zagreb), Naprijed 1974. XXXVI+348+(I) str. (Filozofska biblioteka, 2). — sign. 13.438-2.

NEDELJKOVIĆ Dušan: Marksizam, nauka socijalizma i dijalektika. (Niš), Gradina 1974, 184+(VII) str. — sign. 13.416.

—: RAZMENA iskustava o marksističkom obrazovanju na beograjskom univerzitetu. Savetovanje u Aranđelovcu 19. i 20. 4. 1974. Univerzitet danas, Bgd, 1974, št. 3—4, str. 3—56.

RODIN Davor: Marxova misao zajednice. (Beograd, t. Srboštampa 1974.) 148+(I) str. (Velika edicija »Ideje«, 5.) — sign. II/12.972-5.

II. FILOZOFIJA

KANT Immanuel: Kritika praktičkog uma. 2. izd. (Kritik der praktischen Vernunft. Prev. D. Sonnenfeld. Red. i predgovor: Milan Kangrga.) (Zagreb), Naprijed (1974). 215+(I) str. (Filozofska biblioteka, 4). — sign. 13.438-4.

PLATON: Zakoni. (Nomoi. Prev. Veljko Gortan. Predgovore napisali: Branko Bošnjak, Veljko Gortan.) 2. izd. (Zagreb), Naprijed (1974). 468+(III) str. (Filozofska biblioteka, 1). — sign. 13.438-1.

SESARDIĆ Neven: O izvjesnosti. Praxis, Zgb, 1974, št. 3—5, str. 377—386.

VELJAČIĆ Čedomil: Problem ništavila u budističkoj filozofiji. Praxis, Zgb, 1974, št. 3—5, str. 427—464.

VRANICKI Predrag: Filozofski portreti. (Beograd), Radnička štampa (1974). (Ideje. Biblioteka. 2. kolo, 5). — sign. I/2770-2/5.

III. SOCIOLOGIJA

DRAKULIĆ Slobodan: Industrijski sistem i narkomanija. Praxis, Zgb, 1974, št. 3—5, 411—425.

KALTNEKAR Zdravko: Spreminjanje ustaljenega delovnega časa, I, II. Delo, Lj., 28. dec. 1974, 4. jan. 1975.

KUVACIĆ Ivan: Postoji li kriza u sociologiji? Praxis, Zgb, 1974, št. 3—5, str. 403—410.

MARKOVIĆ Danilo Z.: Osnovi opšte sociologije. 3. izd. Beograd, Savremena administracija 1974. XII+432 str. — sign. II/13.527.

MUHIĆ Ferid: Dijalog kao nosilac i garant intelektualne odgovornosti. Praxis, Zgb, 1974, št. 3—5, str. 317—329.

PEROVIĆ Mirko: Marksističko učenje o društvu. (: Osnovi sociologije i političke ekonomije :). Beograd, (Prosveta) 1974. VI+320 str. — sign. II/13.515.

SCHMIDT Alfred & Gian Enrico Rusconi: Frankfurtska škola. (La scuola Francoforte. Predgovor: Miloš Nikolić. Prev. Olga Kostrešević, Sonja Knežević.) Beograd, Komunist 1974. LVIII+194+(II) str. (Marksizam i savremenost. III. kolo, 2) — sign. 13.103-3/2.

TELISMAN Tihomir & Ivan Cifrić: Aspiracije povratka pripadnika tehničke inteligencije iz inozemstva. Pitanja, Zgb, 1973, št. 46, str. 73—88.

TODOROVIĆ Aleksandar: Sociologija maloletničke bande. Novi Sad, »Radivoj Ciranov« 1973. 215 str. — sign. 13.426.

TODOROVIĆ Aleksandar: Sociologija masovnih komunikacija. Predmet i odnos prema drugim disciplinama. (Niš), Gradina 1974. 271+(I) str. — sign. 13.415.

VRCAN Srđan: Društvene nejednakosti i moderno društvo. Zagreb, Školska knjiga 1974. 182 str. (Suvremena misao. Biblioteka. 1. kolo, 428) — sign. 13.346-428/1.

V. ZNANOST — KULTURA —
PROSVETA — SOLSTVO

BOROJEVIĆ Slavko: Metodologija eksperimentalnog naučnog rada. Novi Sad, RU »Radivoj Čirpanov« 1974. 169+(I) str. — sign. II/13.486.

BRATKO Ivan, ml. & Vladislav Rajković: Uvod v računalništvo. Ljubljana, DZS 1974. 265+(I) str.+(5) pril. — sign. II/13.478.

FICHTE Johann Gottlieb: Osnova cjelokupne nauke o znanosti (: 1974 :). (Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre als Handschrift für seine Zuhörer. Prev. Viktor D. Sonnenfeld. Red. i predgovor: Milan Kangrga.) (Zagreb), Naprijed 1974. 255 str. (Filozofska biblioteka, 3). — sign. 13.438-3.

HOLT John: Otroci in neuspeh. (How Children Fail. Prev. Branko Gradišnik.) Ljubljana, Mladinska knjiga 1974. 166 str. — sign. 13.443.

KALAN Filip-Kumbatović: Kulturni delavci: ljudje ali kolesca? Naši razgledi, Lj., 20. dec. 1974, št. 24.

KOS Marko: Kako do koncepta nacionalnega razvoja. Delo, Lj., 4. jan. 1975.

MAJER Boris: Mesto i funkcija zajednica kulture u izgradnji kulture samoupravnog socijalističkog društva. V: RADNIČKA klasa i kultura, 1974, str. 246—252.

MELINK Neda & Igor Pavlin: Socialni aspekti našega procesa izobraževanja. Časopis za kritiko znanosti, domišljivo in novo antropologijo, Lj., 1973/74, št. 1.

PODMENIK Slavko: Kako vzgajati za socializem kljub idejnim razlikam. Ljubljana, Komunist 1974. 162 str. — sign. 13.434.

—: RADNIČKA klasa i kultura. Savetovanje u Zenici. (Beograd), Radnička štampa (1974). 336 str.

STRAJN Darko: Tovarna znanja. Časopis za kritiko znanosti, domišljivo in novo antropologijo, Lj., 1973/74, št. 1.

ZLOBEC Ciril: Razmišljanja o kulturi sa akcentom na radio i televiziju. V: RADNIČKA klasa i kultura, 1974, str. 320—325.

ZAGAR Primož: Sito za sposobnosti in vrline čaka. Delo, Lj., 28. dec. 1974.

VI. POLITIČNE VEDE

I. Splošna dela:

NEUMANN Franz: Demokratska i autoritativna država. Studije o političkoj i pravnoj teoriji. (Prev. Nadežda i Žarko Puhovski). (Zagreb), Naprijed (1974). 268+(I) str. — sign. II/13.522.

—: SKUPOVI nesvrstanih zemalja (1961—1974). Predgovor (Anton Vratuša), usvojeni dokumenti, izlaganja predsednika Tita, podaci o nesvrstanim zemljama. (Beograd, »Međunarodna politika« 1974.) 256 str. — sign. II/13.529.

STERLE Jadran: Problem politizacije revolta v mislih H. Marcuseja posebej in znotraj nove levece nasploh. Časopis za kritiko znanosti, domišljivo in novo antropologijo 1973/74, št. 1.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

—: BISTVO našega samoupravnega sistema. (: Izbrana poglavja :) Ljubljana, Dopisna delavska univerza 1974. 123 str. (Novi vidiki, 4) — sign. 13.379-4.

DOLANC Stane: Samoupravljanje je bistvena, dosledna uveljavitev marksizma v praksi. Delo, Lj., 14. dec. 1974.

DOLANC Stane: Jubileji naše nepretrgane revolucije so priložnost, da kritično preskusimo prakso in osvežimo naloge. Delo, Lj., 21. jan. 1975.

DRULOVIĆ Miloško: Samoupravna demokracija. (Beograd), Kultura (1973). 216 str. — sign. 13.428.

GRČAR Slavko: Preosnova sindikatov. Naši razgledi, Lj., 6. dec. 1974, št. 23.

POPOVIĆ Milorad: Delegatski sistem i samoupravljanje. (Beograd), Radnička štampa (1974). 109+(II) str. (Aktuelne teme, Biblioteka, 1) — sign. 13.429-1.

ZUPANČIĆ Beno: Pol leta izkušenj. Delo, Lj., 22, 23, 24. jan. 1975.

4. Delavska in progresivna gibanja:

—: KRITIKA saodlučivanja. Partnerstvo ili klasna borba? Studija Franka Deppea Jutte von Freyberg, itd. (Kritik der Mitbestimmung. Predgovor: Zoran Vidaković. Prev. Lazar Čović.) Beograd, Komunist 1974. XV+239 str. (Marksizam i savremenost, III. kolo, 5) — sign. 13.103-3/5.

SUPEK Rudi: Participacija, radnička kontrola i samoupravljanje. Prilog povijesnom kontinuitetu jedne ideje. (Zagreb), Naprijed (1974). 204+(I) str. — sign. II/13.487.

5. Međnarodni odnosi:

—: DOKUMENTIRAN odgovor koroških Slovencev avstrijski javnosti o dejanskem položaju. Delo, Lj., 4. jan. 1975.

GRLIČKOV Aleksander: Pomiritev međnarodnih odnosov v Evropi zahteva, da premagujemo obstoječo blokovsko razdeljenost. Delo, Lj., 21. dec. 1974.

OSOLNIK Bogdan: Ponujanje pogajanj je le prozoren manever. Delo, Lj., 27. dec. 1974.

SUVAR Stipe: Nacionalno i nacionalističko. (Eseji ipolemički prilozi:). Split, Marksiistički centar 1974. 397 str. — sign. 13.412.

VII. POLITICNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

BUNC Mirko: Tržna ekonomika in marketing turizma. Ljubljana, DZS 1974. 231 str. — sign. II/13.495.

DAŠIĆ David: Teorijsko-metodološka pitanja sistema cena u nas. Gledišta, Bgd, 1974, št. 10, str. 995—1010.

EMMANUEL Arghiri: Nejednaka razmjena. Rasprava o antagonizmima u međunarodnim ekonomskim odnosima. (L'échange inegal. Predgovor i Teorijske napomene Charlesa Bettelheima. Predgovor: Ivan Stojanović. Prev. Luka Marković i Faruk Redžepagić.) Beograd, Komunist 1974. LVIII+189; 270 str. 2 knj. (MARKSIZAM i savremenost, III. kolo, 3, 4) — sign. 13.103-3/3,4.

GRLIČKOV Aleksandar S.: Ekonomski odnosi između socijalističkih zemalja. Teorija i tendencije prakse u SEV-u. Beograd, Privredni pregled 1973. (VII)+240 str.

KRAŠOVEC Stane: K splošnemu vprašanju kmeta-delavca. Ekonomska revija, Lj., 1974, št. 2—3, str. 143—175.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

—: MARXISMUS in Systemvergleich. Hrsg. von D. C. Kernig. (Sonderausgabe der Enzyklopädie »Sowjetsystem und Demokratische Gesellschaft«). Frankfurt & New York, Herder & Herder (1973—1974). 22 Bd: Grundbegriffe-Ideologie und Philosophie — Geschichte — Recht — Soziologie — Ökonomie — Politik. — sign. P 13.417-1-22.

—: MARXISTISCHE Soziologie, Politik und Planung. Hrsg. und mit Einleitung versehen von Balint Balla. Stuttgart, Enke 1974. (VII)+128 str. (Soziologie und Gesellschaft in Ungarn, 2) — sign. II/13.518-2.

II. FILOZOFIJA

CORNFORTH Maurice: The Open Philosophy and the Open Society: — a reply to Karl Popper's refutations of marxism. London, Lawrence & Wishart 1968. (Reprint 1972). 396 str. — sign. II/13.512.

HUSSERL Edmund: Formale und Transzendente Logik. Versuch einer Kritik der logischen Vernunft. Mit Ergänzenden Texten hrsg. von Paul Jansen. Haag, M. Nijhoff 1974. XLV+510 str. (Husserl E.: Gesammelte Werke, 17) — sign. III/1356-17.

—: VALUE Theory in Philosophy and Social Science. Ed. by Ervin Laszlo and James B. Wilbur. New York, Gordon and Breach (1973). (XI)+154 str. (Current Topics of Contemporary Thought, 2). — sign. II/13.469-2.

III. SOCIOLOGIJA

COE Rodney M.: Sociology of Medicine. New York, McGraw-Hill Book Co. (1970). IX+388 str. — sign. II/13.514.

DREWNOWSKI Jan: On Measuring and Planning the Quality of Life. The Hague & Paris, Institute of Social Studies 1974. XIII+148 str.+1 pril. (Publications of the Institute of Social Studies. Paperback series, 11) — sign. II/13.482-11.

FREY Hans-Peter: Theorie der Sozialisation. Integration von system- und rollentheoretischen Aussagen in einem mikrosoziologischen Ansatz. Stuttgart, Enke 1974. X+148 str. (Sozialization und Kommunikation, 1) — sign. II/13.552-1.

FROMM Erich: Anatomie der menschlichen Destruktivität. (The Anatomy of Human Destructiveness. Übersetzung aus dem Amerikanischen von Liselote und Ernst Mickel.) (Stuttgart) Deutsche Verlagsanstalt (1974). XVII+473 str. — sign. II/13.524.

MEGRELIDZE K. R.: Osnovnye problemy sociologii myšlenija. Tbilisi, Mecniereba 1973. 438+(II) str. — sign. II/13.480.

SCHNEIDER Hans-Dieter: Aspekte des Alterns. Ergebnisse sozialpsychologischer Forschung. (Frankfurt/M.), Athenäum Fischer Taschenbuch (1974). 208 str. (Fischer Athenäum Taschenbücher-Sozialwissenschaften/Psychologie, 4052.) — sign. 13.128-4052.

—: SOCIAL Sciences and Development. Papers presented at a Conference in Bellagio, Italy, on the financing of social science research for development. Febr. 12—16, 1974. (Washington, t. World Bank) 1974. VIII f.+238 str. — sign. III/3012.

—: SOCIAL Stratification and Mobility in the USSR. Ed. and transl. with introduc. by Murray Yanowitch and Wesley A. Fisher. With a commentary by S. M. Lipset. New York, International Arts and Sciences Press (1973). XXX+402 str. — sign. II/13.526.

APTER Michael J.: Kibernetika i razvitie. (Cybernetics and development.) Per. s angl. A. L. Tooma. Pod redak. I. I. Pjateckogo-Sapiro.) Moskva, Mir 1970. 215+(I) str. — sign. 13.419.

—: CONTRIBUTIONS to a Philosophy of Technology. Studies in the Structure of thinking in the technological sciences. Ed. by Friedrich Rapp. Dordrecht & Boston, D. Reidel (1974). XIII+(I)+228 str. (Theory and Decision, 5). — sign. II/13.502-5.

CRYSTAL David: Linguistics. (Harmondsworth), Penguin Books (1973). 267+(I) str. — sign. 13.439.

—: FAMILIE, Jugend und Bildungssystem. Hrsg. und mit Einleitung versehen von Balint Balla. Stuttgart, Enke 1974. (VII)+186 str. (Soziologie und Gesellschaft in Ungarn, 3) — sign. II/13.518-3.

GREENE Judith: Psycholinguistics. Chomsky and Psychology. (Harmondsworth), Penguin Books 1974. 208 str. (Penguin Modern Psychology, 704.) — sign. I/2691-704.

—: MATERIALIEN zur Theorie des Films. Ästhetik-Soziologie-Politik. Hrsg. Dieter Prokop. (Frankfurt/M.), Fischer Athenäum Taschenbuch 1971. IX+532 str. (Fischer Athenäum Taschenbücher-Literaturwissenschaft/Medien, 2068) — sign. 13.128-2068.

—: METHODOLOGICAL Unity of Science. Ed. by Mario Bunge. Dordrecht & Boston, D. Reidel (1973). VIII+264+(I) str. (Theory and Decision Library, 3) — sign. II/13.502-3.

—: SEMIOTIK des Films. Mit Analysen kommerzieller Pornos und revolutionärer Agitationsfilme. Hrsg. von Friedrich Knilli. Unter Mitarbeit von Erwin Reiss und Knut Hickenthiel. (Frankfurt/M.), Athenäum Fischer Taschenbuch (1971). 275 str. (Fischer Athenäum Taschenbücher-Literaturwissenschaften/Medien, 2098) — sign. 13.128-2098.

VI. POLITICNE VEDE

1. Splošna dela

BADURA Bernhard: Bedürfnisstruktur und politische System. Macht, Kultur und Kommunikation in »pluralistischen« Gesellschaften. Stuttgart, W. Kohlhammer (1972). 171 str. — sign. 13.420.

DOLBEARE Kenneth M. & P. Dolbeare & Jane Hadley: American Ideologies. The competing political beliefs of the 1970. S. Chicago, Markham Book & McNally College (1973). VII+279 str. — sign. 13.430.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

BLIN Jean M.: Patterns and Configurations in Economic Science. Dordrecht & Boston, D. Reidel (1973). XV+148 str. — sign. II/13.505.

NICK Harry: Gesellschaft und Betrieb im Sozialismus. Zur zentralen Idee des ökonomischen System des Sozialismus. Berlin, Die Wirtschaft (1970). 238 str. — sign. II/13.538.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

—: SPEECH Communication in Society. (By) Charles Grunner, Cal M. Logue, idr. Boston, Allyn & Bacon (1973). XIII+302 str.

UDC 331.152.1(497.1)

KAVČIČ, dr. Bogdan: Workers' Participation in Enterprise Managing
Teorija in praksa, Ljubljana 1975, Vol. 12, No. 1—2, p. 9—33

The article is a survey of different forms of workers' cooperation in decision-making in various enterprises in the contemporary world and of the extent of this cooperation. In the first part the main motives for the introduction of workers' participation in the world are discussed: the ownership of the means of production, labour and the development of technology. The practical position of the workers is greatly influenced by the degree of their organizability, e. g. the power of the workers organizations, trade unions in particular. Furtheron the institutional solutions are demonstrated. The following categories are dealt with: enterprises managed by workers themselves; workers' representatives are participating in the managing bodies of the enterprise, factory councils, factory boards, common advisory bodies and similar forms, as well as participating through trade unions a distinction between privately-owned enterprises and socialist countries is made. In the conclusion the main differences between Yugoslav selfmanagement and other forms of participation are pointed out.

UDC 341.234:323.15(497.1)

PETRIČ, dr. Ernest: The Rights of the Minorities
Teorija in praksa, Ljubljana 1975, Vol 12, No. 1—2, p. 50—57

The Article 27 of the UN Convention on civil and political rights, can be characterized as a modest compromise achieved, in the given circumstances of the international community, between conceptions regarding national and other minorities from the view point of formal equality, and those deriving from the right of nations to selfdetermination, e. g. deriving from the supposition of the right to existence and development of all nations and languages—big and small—as well as their fractions. Lenin defended and defined this second conception, whereas the Yugoslavs have implemented it and made it concrete. The endeavours for a gradual assertion of this approach to the problems of national minorities in the international life and in international organizations — considering all possible socio-economical and historical conditions — are the goal of the progressive social forces in international life.

UDK 331.152.1(497.1)

KAVČIČ, dr. Bogdan: Sodelovanje delavcev pri upravljanju podjetij
Teorija in praksa, Ljubljana 1975, let. 12, št. 1—2, str. 9—33

Prispevek je pregled različnih oblik sodelovanja delavcev pri odločanju v podjetjih v sodobnem svetu in vsebine tega sodelovanja. V prvem delu smo obravnavali glavne motive za uvajanje participacije delavcev povsod po svetu: lastnina proizvodnih sredstev, delo delavcev in razvoj tehnologije. Pomemben vpliv na praktičen položaj delavcev ima stopnja njihove organiziranosti oziroma moči delavskih organizacij, zlasti sindikatov. V nadaljevanju so prikazane institucionalne rešitve. Obravnavane so naslednje kategorije: delavci sami upravljajo podjetja, delavski predstavniki sodelujejo v upravnih organih podjetja, tovarniški sveti, tovarniški odbori, skupni posvetovalni organi in podobne oblike ter participacija preko sindikatov (posebej za zasebno-lastniška gospodarstva in za socialistične dežele). Na koncu so prikazane še poglobljene razlike med jugoslovanskim samoupravljanjem in drugimi oblikami participacije.

UDK 341.234:323.15(497.1)

PETRIČ, dr. Ernest: Pravice pripadnikov narodnosti
Teorija in praksa, Ljubljana 1975, let. 12, št. 1—2, str. 50—57

Vsebino člena 27 Konvencije OZN o civilnih in političnih pravicah je moč označiti kot v danih razmerah mednarodne skupnosti dosežen skromen kompromis med tistimi nazori, ki se lotevajo vprašanja narodnih in drugih manjšin iz vidika formalne enakosti, in tistimi, ki izhajajo iz pravice narodov do samoodločbe, ki torej izhajajo z predpostavke o pravici do obstoja in razvoja vseh narodov in jezikov, velikih in malih — in tudi njihovih delov. Ta drugi nazor je zagovarjal in opredelil Lenin — praksa v Jugoslaviji pa ga oživitvorja in konkretizira. Prizadevanja za postopno uveljavljanje tega pristopa k problemom narodnosti v mednarodnem življenju in v mednarodnih organizacijah — upoštevajoč vsakokratno družbeno-ekonomsko in zgodovinsko pogojenost — so naloga progresivnih družbenih sil v mednarodnem življenju.

SPOŠTOVANI NAROČNIKI IN BRALCI!

Uredniški svet in uredniški odbor »Teorije in prakse« sta na zadnjih sejah večkrat obravnavala tudi materialni položaj naše revije. Ugotovila sta, da so se stroški za tiskarske storitve, cena papirja ter razpečavanja v zadnjih nekaj letih strmo dvigali in da bodo, kot lahko predvidevamo, v tem letu še porasli. Kljub skrajnemu varčevanju in kljub dokaj nizkim avtorskim honorarjem, kljub izdatni družbeni pomoči so tako narasli stroški toliko preseglji sredstva, ki jih ima revija na voljo, da bi bilo ogroženo njeno normalno izhajanje, če ne bi storili dodatnih naporov, da se njen materialni položaj prilagodi novi ravni stroškov. Eden od ukrepov, h kateremu se moramo zateči, podobno kot druge revije doma in po svetu, je delno povečanje naročnine. Uredniški svet in uredniški odbor sta zato sklenila, da se s tem letnikom poveča letna naročnina: za **študente** na 50 dinarjev, za **druge posamezne naročnike** na 80 dinarjev, za **delovne in druge organizacije** na 150 dinarjev in za **tujino** na 200 dinarjev. Prepričani smo, da bodo naročniki in bralci naše revije — ki si bo prizadevala, da bo še zboljšala svojo aktualnost, dvigala teoretično raven in uporabnost za študij in delo — ostali reviji in njenim prizadevanjem tudi poslej zvesti.

Uredniški svet in uredniški odbor
TEORIJE IN PRAKSE

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Boris Majer: Med svobodo in odgovornostjo

Adolf Bibič: Smotri politologije

Stane Markič: Vloga družbenopolitičnih zborov

Lenart Šetinc: Informiranje v delegatskem sistemu

Miran Mejak: Struktura potreb dežel v razvoju

Sulejman Redžepagić: Kubanski pogledi na udeležbo delavcev v upravljanju

Milan Divjak: Splošna načela in izhodišča pri oblikovanju sistema za izobraževanje učiteljev in vzgojiteljic

Miloš Prelević: Leninova teoretična stališča o vojaškem organiziranju mlade sovjetske republike

Jerzy Kmita-Włodzimierz Lawniczak: Marksizem in empiricizem